

*Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей*

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 10

Хмельницький
2017

УДК 908 (477.43)

ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)

Хме 65

Рекомендовано до друку Вченою радою

Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України

Протокол №1 від 16.02.2017 р.

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, член Національної спілки краєзнавців України

Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України

Голова редакційної колегії:

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України (голова);

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, директор Хмельницького обласного державного архіву, член Національної спілки краєзнавців України;

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого музею, заслужений працівник культури України;

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України (співголова);

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник культури України (відп. секретар);

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж», член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України;

Синиця Надія Миколаївна, директор Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Островського, член Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник культури України;

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, начальник Управління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції навчальних закладів України (м. Київ), член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України.

Хме 65 **Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник** / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2017. – Вип. 10. – 312 с.

Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

© Автори публікацій, 2017

НАШІ ЮВІЛЯРИ

БАЙДИЧ ВОЛОДИМИР ГРИГОРОВИЧ

*Місінкевич Л.Л.
м. Хмельницький*

ОДЕРЖИМИЙ РОБОТОЮ

26 лютого 2017 року виповнюється 60 років директору Державного архіву Хмельницької області, кандидату історичних наук Володимирі Григоровичу Байдичу.

Народився ювіляр 26 лютого 1957 р. у с. Кузьмин Красилівського району в сім'ї колгоспників. Батьки з ранніх років прищепили йому працелюбність, повагу до старших. Батько – Григорій Кирилович – працював водієм пожежної машини та виконував обов'язки пожежника, а мама – Ганна Петрівна з 11 років працювала на різних роботах в колгоспі. Обоє були з багатодітних родин. Вже після восьмого класу працював нарівні з дорослими в кам'яному кар'єрі, а після дев'ятого – у рибгоспі. Навчався добре, займався спортом, захищав честь школи та села на районних змаганнях з футболу, легкої атлетики, стрільби, а з волейболу – грав за район. Батько привив любов до малювання, поезії, музики (5 років навчання в музшколі м. Красилова по класу баян). Закінчивши середню школу, працював старшим піонервожатим у Писарівській та Кульчинківській восьмирічних школах. Відслужив 2 роки строкової військової служби в Польщі у військах зв'язку.

Період навчання на історичному факультеті Кам'янець-Подільського педагогічного інституту розкрив в характері Володимира Байдича риси талановитого організатора молоді. Він був старостою групи, обирався 3 роки головою профспілкової організації історичного факультету та секретарем комітету комсомолу інституту. Впродовж чотирьох літніх трудових семестрів очолював студентський будівельний загін ім. М. Островського, який тричі був переможцем серед будівельних загонів області. Досвід роботи серед студентської молоді та в будівельних загонах знадобився В. Г. Байдичу на роботі в обласному штабі будівельних загонів Хмельницького обкому комсомолу – заступник командира, заступник гендиректора молодіжного виробничого об'єднання.

У 1991 р. на альтернативній основі із семи кандидатур його обирають начальником новосформованого комітету у справах молоді та спорту Хмельницького міськвиконкому. Неоцінимий досвід роботи набутий в обласному штабі будівельних загонів Володимир Байдич сповна використав при реалізації планів та задумів на новому місці роботи. За його активної підтримки був укладений договір та розроблена десятирічна програма співпраці з містом-побратимом Модесто (США), з м. Крамфорш (Швеція)

та м. Бор (Сербія). Одна з перших соціальних служб для молоді в Україні була реалізована у м. Хмельницькому. Її було запроваджено за прикладом роботи американських колег. В колишньому приміщенні ЖЕКу №1 відкрито центр допомоги наркозалежній молоді, психологічної адаптації, цілодобовий телефон довіри 0-50. У подальшому в місті запрацював Центр соціальної допомоги молоді.

У липні 1994 р. Володимир Григорович переходить працювати заступником міського голови м. Хмельницького з гуманітарних питань. Працюючи упродовж восьми років під керівництвом М. К. Чекмана, він зумів реалізувати чимало цікавих проектів у місті. Це і перший в Україні будинок молоді «Проскурів», який взяв під свою опіку колектив «Жайвір», котрий на сьогодні є народним ансамблем народної музики та танцю; Хмельницький міський монотеатр «Кут» створений разом з В. Смотрителем; Центр спортивного виховання та ансамбль бальних танців «Успіх». У полі зору В. Г. Байдича постійно знаходились культурно-освітні заклади міста, громадські культурно-просвітницькі організації та національні культурні общини, осередки творчих спілок та творчі колективи міста, дитячо-юнацькі спортивні школи та підліткові клуби за місцем проживання, релігійні громади та багатодітні родини. Доречі, перші чемпіонати України по більярду, карате фул-контакт-до, були проведені в нашому обласному центрі. І працював він сповідуючи принцип: творити добро – значить, утверджувати самого себе.

У 1998 р. Володимир Григорович очолив школу № 26, на базі якої був створений навчально-виховний комплекс № 7, приєднаний дитячий садок №48 та відкрито філію Одеської Академії зв'язку ім. Попова, в якій студентами I курсу ставали учні 10 класів і на протязі двох років навчалися за відповідними програмами. Серйозність даного проекту відчули батьки та громадськість в 2001 р. коли випускників шкіл (а навчалися з усієї області) були зараховані на денну форму навчання Вузу в Одесу та забезпечені стипендією та гуртожитком. За роки керівництва навчальним закладом успішно продовжив традиції свого попередника та наполегливо працював, формуючи у школі чудовий морально-психологічний клімат, зміцнюючи матеріальну базу, запроваджуючи здоровий спосіб життя через створення спортивних секцій. Його кредо «Працювати з любов'ю до дітей» стало традицією педагогічного колективу.

Науково-педагогічну діяльність В.Г. Байдич продовжив на посаді декана факультету заочної форми навчання та заступником директора Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом. Незважаючи на завантаження адміністративною та викладацькою роботою, він приймає рішення розпочати роботу з підготовки кандидатського дослідження, вивчаючи проблеми партійно-державної політики щодо

Римо-католицької церкви в УРСР в середині 1940-х – першій половині 1960-х років. Робота була виконана на кафедрі історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка під керівництвом доктора історичних наук, професора О. М. Завальнюка і захищена в квітні 2012 р.

В. Г. Байдич у 2005 р. став ініціатором створення «Подільського земляцтва», до якого входять вихідці із Хмельниччини, які проживають в Російській Федерації. Очолюване ним земляцтво за дванадцять років існування на кошти подолян, які проживають в Росії, збудувало в області 14 церков, видало книгу «Чарівна Україна», де відображені туристичні маршрути країни, в тому числі 9 – Хмельниччини. А родина Михайла Рудяка, вихідця з Хмельниччини, створила фонд свого батька, який у 2012 році виділив 400 тисяч доларів для Старокостянтинівського лицю імені Михайла Рудяка. Академік Олександр Лішук, який очолює клініку серцево-судинної хірургії в Москві по лінії земляцтва надає допомогу в лікуванні малозабезпеченим хмельничанам.

У жовтні 2011 р. Володимир Григорович очолює обласний державний архів. З цього часу розпочався новий етап в його житті та діяльності. У новому колективі він повністю віддається справі організації архівної справи, вирішуючи численні організаційні, наукові питання та господарські проблеми. Держархів Хмельницької області активізував співпрацю з місцевими засобами масової інформації. За цей період вийшло понад 80 телерадіопередач, а у 2014 р. вперше серед архівних установ України було проведено конкурс представників ЗМІ області, які висвітлювали питання роботи архівістів. Запроваджена ініціатива отримала схвальні відгуки у журналістських колах.

Підтримані директором, працівники архіву не тільки виступають організаторами наукових форумів, а й долучаються до участі в міжнародних, всеукраїнських, обласних, регіональних конференціях, засіданнях круглих столів та вебінарах. За ці роки працівники архіву спільно з іншими установами провели не тільки 12 спільних наукових форумів, а й взяли участь у 67 конференціях. В. Г. Байдич особисто очолив творчу групу працівників архіву, які приймають участь в конкурсах, що проводить Укрдержархів та інші установи і організації.

У 2013 р. творчою групою підготовлена історико-документальна виставка «Хмельниччина в роки Другої світової війни 1941-1945 рр.», яка удостоєна диплому III ступеня в конкурсі науково-інформаційних робіт у галузі архівознавства та документознавства. У 2016 р. колектив дослідників представив на XI обласний конкурс науково-дослідних робіт наукове дослідження «Поділля в роки Другої світової війни» із серії «Невідомі сторінки історії», яке відзначене II премією в номінації гуманітарні на-

уково-дослідні роботи. Колектив науковців архіву активно займається видавничою діяльністю. Спільно з провідними науковцями та краєзнавцями краю підготовлено та опубліковано 51 видання, започаткована серія «Праці Державного архіву Хмельницької області», яка нараховує 18 видань та періодичне видання «Архівіст». А ще, Володимир Григорович запросив знаних художників Миколу та Людмилу Мазур до оформлення шкільних коридорів, залів, які до цього часу прикрашають шкільний інтер'єр. Також ювіляр шанує спорт, свідченням цього є перемоги серед освітян міста по настільному тенісу (1999 р.), з шахмат – II місце (2000 р.), обласних – з шашок II місце (2015 р.).

Володимир Григорович пише вірші, декілька з них покладено на музику М. Балеми та виконується колективом “Козаки Поділля” обласної філармонії та естрадними виконавцями з Вінниці та Івано-Франківська.

Повсякденна праця Володимира Григоровича відзначена Почесною Грамотою Верховної ради УРСР, знаком «Відмінник освіти України» та іншими нагородами.

В.Г. Байдич характеризується активною громадянською позицією, високим професіоналізмом, великою любов'ю до людей, наполегливістю, почуттям обов'язку та справедливістю. Ці риси характеру започаткували його батьки, сформувало оточення, в якому він народився і виріс. Секрет його успіху в тому, що він живе і працює за принципом: «щасливою людиною роблять любов до рідної землі, людей та праця».

Джерела та література:

1. Слободянюк Т. Володимир Байдич: «Щасливою людиною роблять доброта і праця» // Є Поділля. 2010. – 28 жовт.
2. Байдич В. «Я мав щастя вісім років працювати з Чекманом» / розмову вела Л. Шандовська // Проскурів. телеграф. - 2014. – № 23 (5 черв.) – С. 6 – 9: фото.

ПОЕЗІЯ В.Г. БАЙДИЧА

Доні Тетянці в день народження

*Коли родилась ти, твоє високе небо
Бриніло квітнем, я наняв музики
Пішов гуляти з друзями-бо то так треба
В народі кажуть,-щоб зорю обмити.*

*Ти сон полохала, хоч він приходив в хату
І руку клав, мандруючи лугами.
І ти сміялася-й ми були багаті
Дівчиськом, що очима і косами*

*Скидала роси й зачіпляла зорі,
Вони налякані втікали у засіки.
А ти росла-і материнські болі
Нитками синіми впліталися у ріки.*

*В одній сорочці, дзвоном серця в груді
Твоя душа, мов перелітні птахи
Шука притулку й визнання – все буде,
Роби лиш так, як вчить любима мати.*

*Живи лиш так, щоби верстви кохання
Ціпами хлопцям молотили душу.
Люби одного - звечора до рання
Хоч це непросто - я признатись мушу.*

*Лишай сліди-у дітях та у справах
На півшляху пройшовши до криниці
Не зупиняйся. Шануй щастя своє
І буде хліб святий й свята водиця.*

*В очах май весну, а на душі – втіху,
Нехай зоріє твій Чумацький шлях
Вітаєм, любим до скінчення віку
І будь щаслива доню для всіх нас.*

03.04.2001 р.

Перше літо

Спільно з Михайлом Войнаренком,
Музика Ігоря Юрковського

*Розбуди мене, милий, на зорях,
Коли перша роса, як сльоза,
Упаде оксамитом на долю,
Черешневим серпанком тепла.
Я тоді коси в жита позичу –
Нехай смуток за обрії впаде.
Крізь тумани років я покличу,
В наше літо покличу тебе.*

Приспів:

*Зашелестіло літо під руками
І розбудило кольорові сни,
А ми з тобою линемо думками
У наше літо першої весни.*

*Розбуди мене, мила, на зорях,
Коли хлібом запахнуть жита,
Я зігрію у теплих долонях,
Черешневі солодкі вуста.
І заграє знов серця трембіта,
Небо стане, як сон, голубе –
Ти відчуєш з далекого літа,
Як я ніжно кохаю тебе.*

Приспів

2002 р.

Відлітає світанкове небо...

Музика Миколи Балеми

*Відлітає світанкове небо,
Щоб знесилено затихнути в снігах.
Я вертаю зорею до тебе
Шлях Чумацький трима на плечах*

Приспів:

*Хоч впритул підійшли роки
Як різдвяні снопи на покуті
Лебедині покоси верни –
Пелюстки поцілунків забуті.*

*Замітають сліди роками
Колоски твоїх ніжних брів.
І стелюсь і кричу крізь тумани
Я ж кохав тебе, я ж любив.*

Приспів:

*Хоч зруйновані гнізда для птахів
Все ж вони повертають додому
Лиш розкидала тиша над дахом
Попелясті сніги вечорові.*

1996 р.

Поділлю

*Бреду в житах, бреду серед туманів,
До ніг спадає житній колосок
І споришевий цвіт опалий ранній
Колише квіти польові в танок.*

*Вже пахне ніч дозрілими садами
І зорями тремтить Чумацький шлях,
У чергу стала осінь за хатами,
Щоб літо в верболози заховать.*

*Ось крила птаха врізались у місяць,
І він піднявсь за садом, в небеса.
Недобілили хмари й зорям тісно,
Небесні сльози – вранішня роса.*

*Печалиться зозуля й губить голос,
Моє “ку-ку” – я ляжу спати в туман
І ніч розберуть люди й новий колос
Впаде до ніг другому – я не сам.*

*І знову будуть мерехтіти зорі,
Прооре місяць скибу золоту.
Розкриє ранок калинові долі
До ніг твоїх Поділля припаду.*

1998 р.

*О Подільський мій краю, де юність – розхристана хата
Тополина задума, печаль перелітних пташок.
Вітряками спинилася осінь-життя бо ж багато
Довелось пройти, пережить й передумати думок.*

*Небо сніло дощами, а крила забрали те літо,
Що запало у душу й бровою зняло вечори.
Осокори симфонію грали коханню привітну,
Бо ж лишилася ти, волошкова, і райдужні сни.*

*По Дністру пропливу, по стерні забринію піснями
Маю друзів, сім'ю, ще під ноги спадають роки.
Долю вишила ти вечоровими чудо-нитками,
І у душу, мов гості, материнські зайшли образи.*

*Я вклоняюсь вікам, що упали нам словом у книги,
І радію життю, сни розвішую на полотні,
Що зіткали батьки вишиванкою долі мій килим,
І сльозою стою на колінах на грішній землі.*

1996 р.

Павлу Гірнику

*Обізвались в небі журавлині сурми,
Дикі гуси впали в ранішні поля
Квітчанам Поділлям ангелам не сумно –
Шість десятків нині в Гірника Павла!*

*Хустка неба-птаха бринить над тобою
Хоча не спиною стоїш до вітрів.
Живеш Нечуй-вітром, радістю-журбою
Тарасове слово серцем обігрів*

*Вже в саду ранкує яблуня й черешня,
Україна знає вірші Гірника.
Душу обмолотить зорями прийдешня
Снопів косовиця – творчості весна*

*Хай не гасне лампа у родинній хаті,
Перемалюй смуток людям в борошно
Твоїми віршами духовно багаті –
Вільні українці стукають в вікно*

*Вже до внуків, Павле, йдуть роки полями
За сусідським двором скрипить журавель.
Ранок розбирають люди з вітряками,
Підставля долоні для віршів-нісень*

*Знов своїми німбами зоріє Садове
Бусли – землеміри сядуть за столи
Увійдуть тумани у хмільні діброви
Радуйся козаче, живи і твори!*

30.04. 2016 р.

Небесній сотні присвячується

*Ангелом до Бога йду рідненька
Не болять вже рани, я ЖИВИЙ
У Небесній сотні дороженька
Не плач мамо, гріх тяжкий я змив.*

*Ще покличу – “Мамо” – бо мовчали,
Розпинали людей по судах
Прокурори справи фальшували,
В церкві свічку ставили за страх.*

*Не плач мамо, дай хоч Україні
Ще поплакати за синів своїх.
Хай поплаче світ-його дитина
Кров'ю змила наш загальний гріх.*

*Не тече вже кров із рани сина,
Рана в грудях більше не пече.
Він у Бога, його побратими –
Сотнею на варті по плече.*

*Найдорожче за нас віддавали
Це життя – щоб ми жили за них
Ненароджених дітей доколихали
Щоби голос пісні не затих.*

*“Небо, наді мною, Мамо, небо” –
Вічністю зустрів свою весну
Пам'ятати про це люди треба –
Вже Небесна сотня на посту.*

04.2015 р.

Василю Зінкевичу – в п'ятдесят літ.

*На Поділлі туман обнімає матусину хату,
У якій образи росянисто схлипують в рушник.
Півстоліття тому було серце щасливе солдата,
Як над Горинь-рікою роздався народжений крик.*

*Журавель малював вишиванку крилами небесну,
Цвіт калини спадав на заморене щастям чоло.
І малюк пригортав на долоні травневу ту весну,
Із якої багато батьків із війни не прийшло.*

*І в ріллю разом з потом спадала куценька зернина,
Та й життя борозною втирала у груди роки.
Все було... - пролетіло, немов би однісінька днина,
Бо людина велично піснями лишає сліди.*

*Рідне земле моя! Бо ж Поділля й Полісся – мов сестри.
Душу радує все, Україну я матір'ю зву.
До найдальших світів солов'їну цю мову донести.
Передзвоном віків я, Тарасе, до тебе іду.*

*Ой Василю, Василю, наш рідний подільський козаче,
Чорнобривці цвітуть у твоїй сильній духом душі.
Хай твоїми піснями країна сміється і плаче,
Щоб жилося народу щасливо на святій землі.*

30.04. 1995 р.

Дружині

*Тепер дзвонів нема, щоб коханню зіграли вінчальну
Та й роки вже не ті, хоч хвилюється поглядом плоть.
Ой найму я музики на годину одну обручальну –
Обтрусити намиста дерев, а ти мовчки приходь.*

*Приколише до болю тополя твої поцілунки
Гронів стиглих суниць, терпне росами зоряний путь.
Обгортаю руками, кохана, стан твоїй долі дарунки
Ти втікаєш крізь пальці від мене – назавжди забудь.*

*Не втечу від краси, не щодня я зустрінуся з нею
Пошукаю в очах розум, щастя, квазарів земні.
І лягаю й встаю та живу я Любов'ю твоєю
Щоб кохати і бачити очі прекрасні твої.*

З батьком Григорієм Кириловичем, мамою Ганною Петрівною, братом Віктором, племіником Орестом та сином Володимиром, 2007р.

*З старшою донькою
Тетяною, 2004р.*

*З сім'єю, дружина Любов Володимирівна,
сини Андрій та Володя.*

*Командир студентського будівельного загону
Історичного факультету, 1979-1982 рр.*

*Випускник історичного факультету
Кам'янець-Подільського педінституту, червень 1982 р.*

*Перша делегація Хмельничан
у місто побратим Модесто США, липень 1992 р.*

*Під час роботи заступником
Хмельницького міського голови
Михайла Чекмана, 1994-1998рр.*

*На Ювілеї Миколи Магери. Зліва на право: Федоришин В.,
Магера М., Хорошинюк П., Байдич В., Іов І., 1997 р.*

*Директор НВК №7 (ЗОШ №26)
із заступниками з навчально-виховної роботи, 2000 р.*

*Делегація Хмельницької області
у земляків українців м. Москва Російська Федерація, 2013 рік*

*30 років по закінченню вузу з друзями
по навчанню і по життю, 2012р.*

Зустріч Нового 2017 року в Держархіві області

*Адамський В.Р.
м. Хмельницький*

МУЗИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ ПОДІЛЛЯ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР

У статті аналізується музична діяльність просвітницьких організацій Поділля у кризовий період Української революції 1917–1921 років – добу Директорії УНР. На прикладі окремих товариств досліджується хорове мистецтво, церковний спів, популяризація української народної пісні, участі у цьому просвітянських діячів та громадськості.

Ключові слова: товариства „Просвіта”, Поділля, культурно-освітня діяльність, хорове мистецтво, Директорія УНР, місцеве самоврядування, громадськість, просвітяни.

В історії Подільського краю березень 1917 р. характерний зокрема тим, що саме в цьому місяці започаткувалося відродження товариств „Просвіта” за якісно нових суспільно-політичних умов. Декларуючи свої основні завдання в статутних документах, просвітницькі осередки як окремий напрям культурно-освітньої діяльності визначали наразі й „впорядження музичних вечірок” та опікування справами „збирання та виховання рідної пісні й музики” [1, с. 72].

У міру розвитку національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., що супроводжувалися зміною політичних режимів та створюваних умов культурної праці на ниві національного розвою, остання набувала більш розмаїтих форм, внаслідок чого вдалося реалізувати чимало мистецьких проєктів. Це повною мірою відноситься й до періоду Директорії УНР, попри той факт, що ні внутрішньополітичні, ні зовнішньополітичні обставини, не сприяли повноцінній державотворчій діяльності.

Слід відзначити, що окреслена нами тема неодноразово потрапляла у поле зору українських науковців у контексті опрацювання різних питань, дотичних до сформульованого предмету дослідження. У зв’язку з цим наголосимо на працях В. Лозового та В. Нестеренка [2], Б. Крищука [3],

Г. Кучерова [4], С. Олійника [5], М. Ярової [6] та ін. Однак поза увагою авторів вказаних розробок залишається чимало питань, які віддзеркалюють діяльність просвітницьких організацій Поділля у царині розвитку музичного мистецтва в період 1919–1920 рр. Власне цим фактором й зумовлена актуальність пропонованої статті.

Центром розвитку музичного мистецтва Поділля на початку 1919 р. виступав Кам'янець-Подільський. Тут ще у червні 1918 р. був заснований національний хор, який наприкінці року нараховував 75 осіб [7]. Ідея їхньої реалізації належала Олексі Приходькові. Від самого початку планувалося, що мережа національних хорів мала покрити собою всю територію України [8, с. 149].

Вже існуючі хори в губернських і повітових центрах могли бути реорганізовані в національні хори за певних умов. Назву „Український національний хор” носили ті з них, що діяли за Статутом Українських національних хорів при музичному відділі. Головним завданням хорових організацій було: „студіювання української народної пісні і творів українських композиторів, а також пісні й композиції інших народів в українському перекладі”. Окрім завдання виховувати громадянство естетично, хори мали приділяти велике значення вихованню у громадськості почуття дисципліни й організованості [8, с. 151].

До кінця 1918 р. Кам'янець-Подільський національний хор провів дев'ять публічних виступів [8, с. 153]. За констатацією дослідниці питання О. М. Бачинської концертна діяльність у добу гетьманату П. Скоропадського була насиченою та різноманітною [8, с. 167].

На початку 1919 р. ініціатива в справі заснування національних хорів у містах, містечках та селах Подільської губернії виходила від губернської народної управи. Першочергово позашкільний відділ управи вирішив з'ясувати стан справ у цій сфері. Відтак він звернувся до усіх товариств „Просвіта” та народних вчителів з проханням негайно надіслати відомості про те, як вирішується питання з організацією українських національних хорів на місцях. Зокрема, наголошувалося на тому, що у разі відсутності хору необхідно вказати на умови, які завадили цьому. Якщо ж ставало відомо, що такий хор уже функціонує, відділ зобов'язувався відразу надіслати статут хору і ноти для співу [9]. Зрозуміло, що статус національного у цьому відношенні співвідносився не з особливими досягненнями у хоровому співі, а радше характеризував сутність та спрямованість колективів на відродження української пісні.

Крім національного хору, при Подільському товаристві „Просвіта” було організовано музичний гурток під керівництвом Г. В. Москвичіва [10]. До гуртка запрошувалися особи, котрі грали на духових та струнних інструментах [11]. Робота провадилась достатньо активно, що дало мож-

ливість уже невдовзі організувати симфонічний оркестр [12]. Про його репетиції оголошувалося публічно через місцеву пресу [13].

Для бажаючих покращити свої знання у галузі музичного мистецтва Подільська „Просвіта” створила також школу нотної грамоти [14].

З приходом до влади Директорії УНР організація національних хорів відбувалася й у інших населених пунктах Подільської губернії. Так, уже 22 грудня 1918 р. при в приміщенні клубу „Українська хата” м. Балти відбулася перша співанка „Українського національного хору”, який був заснований місцевим просвітницьким осередком. Керував хором, до якого записалося до 50 осіб, М. А. Конколович [15]. А в містечку Меджибіж національний хор під керівництвом К. Заржицького цього ж дня в місцевому театрі виконав декілька українських пісень, які присутніми слухачами сприйнялися з великим піднесенням [16].

На початку 1919 р. відбулася нарада в містечку Ямпіль. Предметом обговорення стояло питання про організацію національного хору, який, за задумом організаторів, з часом мав перейти на державне фінансування. Керував хором диригент А. Каленчук [17]. За досить короткий час до колективу записалося понад 80 осіб [18]. Уже на другий день Різдвяних свят національний хор організував виступ перед жителями містечка. З насиченої програми відзначимо виконання Галькевичем „Думки” Степового [19]. Діяльність хору й у подальшому відображалася на шпальтах місцевої преси [20].

Заснування національних хорів за участі товариств „Просвіта” у цей час відбулося в м. Шаргород Могилівського повіту, яким керував місцевий дяк Полонець [21] та в м. Гайсин [22]. На початку 1919 р. відновив свою діяльність національний хор Жванецької „Просвіти”, яким керував інспектор місцевої вищої початкової школи Д. Олексюк. Основна його мета полягала у популяризації серед селянства української пісні [23].

6 січня 1919 р. у м. Немирів в помешканні хлоп’ячої гімназії за участі просвітницької організації відбувся концерт національного хору, яким керував І. Павленко. Співочим колективом були виконані „Вкраїно мати!”, „Заповіт” та інші українські пісні [24]. Натомість національний хор с. Коритна Проскурівського повіту у перший день Різдва виступив у місцевій церкві [25].

Змістовні концертні програми, що включали різні жанри народного мистецтва, товариства „Просвіта” запропонували для перегляду своїм громадам на Різдвяні свята 1919 р. Серед них чільне місце займали й виступи хорових колективів. Зокрема, на другий день Різдва хор товариства „Просвіта” с. Багринівці Літинського повіту після вистави виконав „Не пора, не пора” та інші українські пісні, а закінчив вечір національним гімном: „Ще не вмерла Україна” [26]. У свою чергу хор товариства „Просві-

та” с. Глібів Ушицького повіту під керівництвом добродія Платовського гарно проспівав декілька колядок і народних пісень [27].

З концертною програмою під час Різдвяних свят 1919 р. виступив національний хор с. Нараївці Кам'янецького повіту. Свято відбувалося у приміщенні сільської школи за активної участі вчителя Ф. Романовського [28]. Цікаву програму, насичену українськими народними піснями, запропонував слухачам хор товариства „Просвіта” с. Яромірка цього ж повіту. Він виступав під керівництвом місцевого дяка [29]. Змістовні концертні програми були запропоновані глядачам під час виступів національних хорів с. Кивачівка Гайсинського повіту [30] та м. Лянцкорунь Кам'янецького повіту [31].

12 січня 1919 р. національний хор Женишківської „Просвіти” також виступив з концертом перед жителями містечка. Останні залишились дуже задоволеними [32]. Це надало додаткового ентузіазму організаторам справи. До початку лютого до хору записалося 38 осіб. Переважно це були вчителі вищої й нижчих початкових шкіл [33].

З нагоди заснування товариства „Просвіта” в с. Теремпіль Літинського повіту, що відбулося 21 січня 1919 р., місцевий хор виконав українські пісні [34]. Наступного дня літературно-співочий та музичний вечір відбувся в Могилів-Подільській „Просвіті”. На ньому з доповіддю виступив директор місцевої Комерційної школи М. В. Сімашкевич. Своїм репертуаром поділився „Український Національний Хор” під керівництвом Я. Х. Гриніва, а також гурток музикантів-любителів під керівництвом Конопка, А. Є. Сікіринського та В. К. Сікорського [35].

У лютому 1919 р. влаштування концертних програм просвітницькими організаціями мало активне продовження. Уже 2 лютого 1919 р. у с. Цівківці товариством „Просвіта” був організований виступ місцевого хору, який виконав українські пісні. Селяни вітали співаків оплесками [36]. З власним репертуаром перед селянами виступив національний хор у с. Мукарівка Ушицького повіту [37]. Під час культурної програми, влаштованої товариством „Просвіта” с. Великий Карабчієв Кам'янецького повіту, також виступав місцевий хор у супроводі музичного оркестру [38]. Вдалою виявилась і постановка, організована „Просвітою” с. Ходорівці. Місцевий хор тут складався переважно з селян. Керував ним Монастирський [39].

27 лютого 1919 р. у Кам'янці-Подільському відбулося відкриття Українського клубу. Після урочистого засідання присутнім була запропонована для перегляду концертна програма, яка розпочалася виконанням національного гімну „Ще не вмерла Україна” за участі національного хору під керівництвом Бутовського. Крім того, на цьому ж концерті виступив струнний оркестр, яким керував Москвичів [40].

Період січня-лютого – це період активної праці просвітницьких організацій з підготовки різноманітних заходів із вшанування річниці з дня народження Т. Шевченка. Зокрема, ще наприкінці січня Кам'янець-Подільський національний хор розпочав підготовку до організації концерту-вечора пам'яті Великого Кобзаря. На спільне робоче засідання запрошувалися представники від університету, губернської і повітової управ, міської думи та музичного і драматичного гуртків при „Просвіті” [41]. Організаційні засідання з обговорення актуальних питань відбувалися і в подальшому [42]. У день роковин Т. Шевченка Жванецьким товариством „Просвіта” також планувалося виступити з концертною програмою [43].

Навесні 1919 р. національний хор був створений просвітницькими осередками м. Китайгород [44] та с. Кукавка Могилівського повіту. В останньому випадкові значні зусилля доклали місцевий учитель Барціховський [45]. „Просвіта” с. Удріївці Куявської волості крім заснування національного хору організувала духовий оркестр у складі 12 музикантів. Диригентом виступав В. Ковальчук [46].

Наприкінці літа 1919 р. у царині розвитку музичного мистецтва значно активізувалося Вінницьке товариство „Просвіта”. У серпні просвітяни прийняли у своє завідування симфонічний оркестр, сформований підвідділом мистецтв губерніального відділу народної освіти. Диригентом оркестру було призначено Б. Крижанівського, учня Віденської Музичної Академії. Починаючи з 14 серпня 1919 р. оркестр концертував у літньому саду [47]. Плата за вхід становила 5 карб., для військових та учнів – 2 карб. [48]. Коментуючи перший концерт, очевидець пише: „Поки що оркестр ще як слід не зіграний й цьому не дивно, коли зважимо, що він ще не довго існує” [49]. У першій частині концерту диригував Поляков, у другій – Б. Крижанівський. Останній показав, що „він є теж і гарним енергійним діригентом, що певно й свобідно орудує діригентською палочкою. Правда, що на цьому концерті грав оркестр переважно твори вже грані ним же на попередніх концертах, однак вже при виконанні була помітна велика різниця у виконанні граних творів колись і на посліднім концерті. Д. Крижанівський вів оркестр певно, плястично показував оркестрови так ритміку, як темп і динамічне нюансування. Друге діло, що оркестр, який ще не живився з новим діригентом не всюди слідкував за ним. Це однак справа недалекого будучого й можемо мати надію, що будучі концерти покажуть як слід всі прикмети д. Крижанівського” [49]. Втім, аналіз концерту завершувався оптимістичним прогнозом: „Впрочім належить привітати т-во „Просвіту” в його культурній роботі, привітати д. Крижанівського в його праці, а всіх членів оркестру закликати до сумлінної праці, якою напевно добудуть собі признання аматорів музики нашого міста” [49].

Велика концертна програма була представлена 17 серпня 1919 р. У ній взяли участь артисти Львівської опери А. І. Козак, А. І. Танчаківська і скрипаль С. Оберман. Особливо гарне враження на присутніх справив спів А. І. Козак, котра „володіє гарним голосом симпатичного тембра і доброю школою”. Вона проспівала декілька українських романсів, ознайомлюючи публіку з творами українських композиторів – Людкевича, Матюка, Лисенка. Добродійка А. І. Танчаківська продекламувала вірш І. Франка „Наймит” у супроводі з музикою Крижанівського. З не меншим успіхом виступив на концерті Оберман, котрий виконав угорський танець Брамса та інші п’єси з скрипкового репертуару [50].

Зусиллями Вінницької „Просвіти” відновив свою діяльність й національний хор. Репетиції розпочалися у приміщенні просвітницької організації 28 серпня 1919 р. [51].

На честь річниці заснування товариства „Просвіта” в м. Оринин Кам’янецького повіту 28 серпня 1919 р. відбувся великий концерт, в якому взяв участь місцевий національний хор. Із власним репертуаром виступили Коростилів, Галактіонов, Бойко та Деркач [52].

За польської присутності в Подільському краї умови для розвитку музичного мистецтва були не вповні сприятливими. Однак і за цих обставин окремі товариства зуміли налагодити працю. Так, на початку 1920 р. національний хор був заснований товариством „Просвіта” с. Гусятин Кам’янецького повіту. Крім улаштування концертних програм, хор планував співати службу Божу українською мовою в місцевій церкві [53].

На Великодні свята 1919 р. за участі хору Жванецького товариства „Просвіта” відбулася відправа у місцевій церкві, яким диригував вчитель вищої початкової школи Рибак. Він справив на присутніх дуже гарне враження. Мали хористи і власну перспективу. Планувалося виступити з концертами перед мешканцями інших сіл. „Це вже культурна місія і тільки можна радуватися таким завданням”, – так прокоментував ці плани дописувач до газети „Наш шлях” [54]. Кількісний склад хору становив 30 осіб [55]. На початку червня 1920 р. рада „Просвіти” звернулася до департаменту позашкільної освіти Міністерства народної освіти УНР з проханням надіслати ноти народних пісень і, в разі наявності, відповідну популярну літературу [56].

Активна діяльність Русько-Фільварецького товариства „Просвіта” у другій половині 1920 р. проявилася і в заснуванні національного хору. З огляду на брак комплектів нот, просвітяни звернулися за допомогою до Кам’янець-Подільського національного хору [57].

Таким чином, уконституювання владних структур Директорії УНР на Поділлі сприяло розвитку просвітницького руху на всіх напрямках статутної діяльності. Це, зокрема, позитивно позначилося й на відродженні

музичного мистецтва. Найбільших успіхів товариства „Просвіта” досягли на ниві заснування національних хорів. Завдяки зусиллям просвітян у багатьох містечках та селах місцевим жителям стало можливим безпосередньо доторкнутися до величної краси української пісні. А виконання аматорськими колективами патріотичних творів у своїй суті виказувало сприйнятливості населення щодо ознак його національної спільності.

Джерела та література:

1. „Просвіти” Поділля в добу Української революції (1917–1920) : зб. док. і мат. / упоряд., вступ. ст. В. Адамський, Б. Крищук. – Кам’янець-Подільський : „Медобори–2006”, 2014. – 571 с.
2. Лозовий В. „Просвіта на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). До 90-річчя Подільської „Просвіти” / [упоряд.: М. Мошак, В. Лозовий ; літ. ред. Є. Сохацька]. – Кам’янець-Подільський, 1996. – С. 28 – 40.
3. Крищук Б. С. Педагогічна та культурно-просвітницька діяльність товариства „Просвіта” на Поділлі (1906–1923 рр.) : дис. ... канд. пед. наук / Б. С. Крищук. – Хмельницький, 2012. – 295 с.
4. Кучеров Г. Г. Становлення і діяльність сільських товариств „Просвіта” Правобережної України (1905–1923 рр.) : дис. ... канд. іст. наук / Г. Г. Кучеров. – Кам’янець-Подільський, 2007. – 262 с.
5. Олійник С. В. Культурно-мистецьке життя подолян в добу Директорії УНР (1919–1920 рр.) / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 10: Матеріали шостого круглого столу „Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у ХVІІІ – на початку ХХІ ст.”. – С. 143 – 149.
6. Ярова М. В. Музична освіта і митці Поділля: минуле і сучасне : монограф. / М. В. Ярова. – Кам’янець-Подільський : ПП Зволейко Д. Г., 2012. – 384 с.
7. Освіта (двохтижневий педагогічний журнал Подільської губернської народної управи). – Кам’янець-Подільський. – 1918. – № 3. – С. 22.
8. Бачинська О. М. Розвиток видовищних форм мистецтва в Українській державі гетьмана Павла Скоропадського: історичний аспект : дис. ... канд. іст. наук / О. М. Бачинська. – Кам’янець-Подільський, 2016. – 337 с.
9. Село (видання Подільської губерніальної народної управи). – Кам’янець-Подільський. – 1919. – № 5. – С. 31; Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам’янець-Подільський. – 1919. – 14 лютого.
10. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам’янець-Подільський. – 1918. – 14 грудня.

11. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 21 січня.
12. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 1 січня.
13. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 12 січня.
14. Освіта (двохтижневий педагогічний журнал Подільської губернської народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1918. – № 3. – С. 22.
15. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 5 січня.
16. Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 2. – С. 23.
17. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 16 січня; Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 9. – С. 25.
18. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 17 січня.
19. Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 5. – С. 22.
20. Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 3. – С. 24.
21. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 14 березня; Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 10. – С. 23.
22. Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 7. – С. 27.
23. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 1 березня; Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 12. – С. 28.
24. Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 8. – С. 23.
25. Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 9. – С. 25.
26. Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 3. – С. 24.
27. Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 4. – С. 27.
28. Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 4. – С. 27 – 28.
29. Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 3. – С. 24.
30. Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 8. – С. 24.

31. Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 8. – С. 24.
32. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 5 лютого.
33. Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 12. – С. 26.
34. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 6 березня.
35. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 22 січня.
36. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 19 лютого.
37. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 28 лютого.
38. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 7 березня.
39. Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 12. – С. 27.
40. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 1 березня.
41. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 23 січня.
42. Телеграми газети „Життя Поділля”. Додаток до № 45 (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 10 лютого.
43. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 1 березня; Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 12. – С. 28.
44. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 13 квітня.
45. Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 12. – С. 28.
46. Життя Поділля (незалежна, демократична газета). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 9 травня.
47. Шлях (щоденна газета). – Вінниця. – 1919. – 15 серпня.
48. Шлях (щоденна газета). – Вінниця. – 1919. – 22 серпня.
49. Шлях (щоденна газета). – Вінниця. – 1919. – 16 серпня.
50. Шлях (щоденна газета). – Вінниця. – 1919. – 21 серпня.
51. Шлях (щоденна газета). – Вінниця. – 1919. – 26 серпня.
52. Село (видання Подільської губерніяльної народної управи). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 18. – С. 26 – 27.
53. Наш шлях (щоденна демократична безпартійна газета). – Кам'янець-Подільський. – 1920. – 14 березня.
54. Наш шлях (щоденна демократична безпартійна газета). – Кам'янець-Подільський. – 1920. – 25 квітня.

55. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі: ЦДАВО України). – Ф. 1131. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 114.
56. ЦДАВО України. – Ф. 1131. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 112 зв.
57. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р – 1515. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 202.

Андрущак Р.І.
м. Вінниця

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПОДІЛЛІ В 20-х рр. ХХ ст.

В даній статті автором охарактеризовано джерельну базу проблеми Римо-католицької церкви на Поділлі в 20-х рр. ХХ ст. Проаналізовано весь комплекс різних за походженням джерел, які служать репрезентативною основою дослідження даної проблематики.

Ключові слова: *Римо-католицька церква, Поділля, антикатолицька політика, радянська влада, джерельна база.*

Римо-католицька церква (далі РКЦ) відноситься до тих духовних інституцій, що упродовж багатьох століть функціонували на території України. Протягом тривалого часу в Російській імперії, а згодом і в СРСР римо-католицизм, як релігія, дуже довго зазнавав утисків. В нових соціально-економічних та політичних обставинах 1920-х рр. між державою і церквою склались доволі не прості взаємовідносини, сповненні драматизму та трагізму внаслідок здійснення владою своєї атеїстичної політики. Адекватну оцінку історичних подій, процесів та конкретних фактів з історії РКЦ на Поділлі в 20-х рр. ХХ ст. можна здійснити лише за умови використання широкого кола історичних джерел.

Метою означеної статті є здійснення характеристики та проведення аналітичного огляду джерел, які безпосередньо стосуються проблеми РКЦ Поділля в 1920-х рр.

Джерельну базу дослідження традиційно складає комплекс різних за походженням і функціональним призначенням неопублікованих та опублікованих джерел, що класифікується на три основні групи – архівні документи і матеріали, опубліковані джерела (збірники оприлюднених документів) та матеріали місцевої преси.

У зв'язку з малодослідженим характером проблеми РКЦ 20-х рр. ХХ ст. її джерельну основу складають архівні документи органів дер-

жавної влади та різних відомств, що зберігаються в центральних архівах України та обласних архівах Поділля. Пріоритетність у використанні архівних матеріалів пояснюється їх змістовністю, конкретикою та безпосередністю, що зменшує вплив різних суб'єктивних факторів, в порівнянні з іншими джерелами.

В Центральному державному архіві вищих органів влади та органів державного управління України (ЦДАВО України) зберігається велика кількість матеріалів, що розкривають ключові проблеми з історії РКЦ Поділля 1920-х рр. Так, в фонді Ф.5 – Народний комісаріат внутрішніх справ УРСР зберігаються документи, що характеризують перебіг радянської антирелігійної релігійної політики 20-х рр. XX ст. Змістовними є також матеріали про роботу ліквідаційного відділу та його вертикалі на місцях. В фонді відображені питання здійснення реєстраційної кампанії з обліку римо-католицьких громад, проведення владою антикатолицької пропаганди та справи по звинуваченнях служителів культів Поділля.

Повноцінне дослідження кампанії з реквізиції церковного майна, що активно здійснювалось по всіх костьолах Поділля в 1922 р. можливе при залученні архівних справ з фонду Ф. 258 – Ліквідаційна комісія Всеукраїнської комісії по боротьбі з наслідками голоду. З точки зору дослідження історії РКЦ Поділля в зазначений період важливим фондом ЦДАВО України є Ф. 413 – Центральна комісія національних меншин, в якому знаходяться справи з питань антикатолицької пропаганди, дискредитаційної та репресивної політики щодо римо-католицького духовенства та питання чисельності римо-католицького населення Поділля, зокрема проблеми так званих «українців-католиків» [1].

Дослідження окремих справ Центрального державного історичного архіву у м. Києві (ЦДАГО України у м. Києві) зумовлено потребою в залученні статистичних даних щодо динаміки чисельності римо-католицького населення Поділля в дореволюційний період. Такий підхід дає можливість простежити динаміку розвитку римо-католицьких громад Поділля упродовж 1920-х рр. З цією метою доцільним є використання документів фонду Ф. 442 – Канцелярія Київського Подільського і Волинського генерал-губернатора [2].

Вивчення матеріалів Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), зокрема фонду Ф.1 – Центральний комітет Комуністичної партії України, сприяє визначенню основних засад радянської релігійної політики та розуміння масштабів і глибини втручання влади в релігійні процеси на Поділлі в 20-х рр. XX ст. Матеріали фонду показують зміст, форми і методи антицерковної політики комуністичної партії відносно РКЦ з усіма її послідовністю та протиріччями. Значна частина інформації, що знаходиться в даних справах стосується специфіки

антикатолицької пропаганди та кампанії з вилучення церковного майна в 1922 р. [3].

Найбільший обсяг інформації з питання становища РКЦ Поділля в умовах радянської релігійної політики у 20-х рр. XX ст. міститься в Державному архіві Вінницької області (ДАВО). Найзмістовнішим з даної проблематики виявився фонд П-1 – Подільський губернський комітет КП(б)У, в якому зберігаються документи державних органів влади, що стосувалися безпосередньо РКЦ Поділля, а саме: директиви ЦК КП(б)У з питань релігії та церкви; протоколи засідань Агітаційно-пропагандистського відділу ЦК КП(б)У та Подільського губкому; звіти губвідділу ДПУ; звіти про роботу Подільського губернського відділу народної освіти; документи Польбюро (циркуляри, звіти, інструкції) та Польської секції Подільського губкому КП(б)У з питань роботи серед польської національної меншини.

Аналогічні архівні документи, що розкривають проблему радянської релігійної політики щодо РКЦ в різних округах Поділля зберігаються в фондах П-29 – Вінницький окружний комітет КП(б)У, П-30 – Гайсинський окружний комітет КП(б)У, П-31 – Могилів-Подільський окружний комітет КП(б)У, П-33 – Тульчинський окружний комітет КП(б)У.

Документи (директиви, листування та ін.) окружкомів з питань масово-політичної роботи на місцях, в першу чергу питанням релігійним, зберігаються в фондах П-17 – Мурафський районний комітет КП(б)У, П-41 – Барський районний комітет КП(б)У, П-42 – Вінницький районний комітет КП(б)У, П-43 – Вороновицький районний комітет КП(б)У, П-51 – Жмеринський районний комітет КП(б)У, П-78 – Шаргородський районний комітет КП(б)У, П-87 – Вінницький міськком КП(б)У, та Р-151 – Вінницький міськвиконком.

Документи (накази, інструкції, циркуляри, звіти) Наркомату внутрішніх справ, Наркомату юстиції та Ліквідаційної комісії по відокремленню церкви від держави (МКОСО), списки ксьондзів та віруючих членів римо-католицьких громад Поділля зберігаються в фонді Р-197 – Подільський губернський адміністративний відділ. Реєстраційні документи 1920-х рр. римо-католицьких релігійних громад Поділля (статuti, протоколи, списки, договори, реєстраційні картки членів громад; статистичні звіти окружних відділів культів щодо чисельності ксьондзів, віруючих та костьолів) знаходяться в фондах Р-196 – Вінницький окружний адміністративний відділ, Р-687 – Могилів-Подільський окружний адміністративний відділ, Р-2826 – Гайсинський окружний адміністративний відділ, Р-2827 – Тульчинський окружний адміністративний відділ.

Важливим для даного дослідження є використання річних звітів про здійснену роботу державних органів влади з питань релігії (вилучення костельного майна, боротьба з релігійними «чудесами» та інші докумен-

ти), що зберігаються в фондах Р-925 – Подільський губернський виконавчий комітет, Р-489 – Могилів-Подільський окружний виконавчий комітет, Р-595 – Вінницький окружний виконавчий комітет, Р-835 – Ямпільський повітовий виконавчий комітет, Р-850 – Вінницький повітовий виконавчий комітет та Р-886 – Гайсинський повітовий виконавчий комітет.

Дослідження ролі освітніх закладів в здійсненні більшовиками релігійної політики щодо РКЦ можливе через вивчення фондів Р-254 – Подільський губернський відділ народної освіти, Р-256 – Вінницька окружна інспектура народної освіти, Р-847 – Тульчинська інспектура народної освіти.

Кримінальні справи по звинуваченню римо-католицьких священників та віруючих зосередженні в фонді Р-6023 – Слідчі та наглядові справи, переданих УСБУ у Вінницькій області [4].

Матеріали Державного архіву Хмельницької області (ДАХМО) також зберігають значний об'єм документів, що стосуються РКЦ Подільського регіону в 20-х рр. ХХ ст. По аналогії з окружками ДАВО в фондах П-3 – Кам'янець-Подільський окружний комітет КП(б)У та П-301 Проскурівський окружний комітет КП(б)У знаходяться директиви ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У з питань агітації і пропаганди, листування райкомів та окружкомів з питань релігії й великий обсяг протоколів, резолюцій та звітів з засідань окружних антирелігійних комісій та Польбюро. Релігійну політику Польських секцій в сфері освіти можна простежити в справах фонду Р-6 – Відділ народної освіти Кам'янецького повітового виконавчого комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. В фондах Р-336 – Кам'янецький повітовий виконавчий комітет та Р-1013 – Должиський волосний виконавчий комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів зберігаються акти, накази, телеграми комісії з вилучення церковних цінностей, а також списки священників і костьолів. Постанови, розпорядження, циркуляри, плани та звіти Наркомату внутрішніх справ, адмінвідділів, ліквідкомів щодо реєстрації римо-католицьких громад, здійснення віруючими релігійних обрядів та інших питань з відокремлення церкви від держави і школи від церкви зберігаються в фонді Р-1057 – Адміністративний відділ виконавчого комітету Кам'янець-Подільської окружної ради. Чи не найважливішим фондом ДАХМО в вивченні питання РКЦ Поділля в 20-х рр. ХХ ст. є Р-6193 – Управління Служби Безпеки України Хмельницької області. В даному фонді знаходяться кримінальні справи в звинуваченні римо-католицьких священників, що зберігають їх біографічні відомості, історію арештів та винесені радянською владою несправедливі вироки [5]. Проаналізовані архівні справи ДАХМО сприяють формуванню повноцінної картини радянської релігійної політики щодо РКЦ Поділля в 1920-х рр.

Вищеперераховані джерела вимагають критичного ставлення до себе, оскільки є ідеологічно забарвленими за своїм характером. Враховуючи час та умови їхнього формування, дані джерела доволі різні за ступенем репрезентативності та достовірності. Неакуратне, в окремих випадках безграмотне ведення документації пояснюється тим, що на місцях пересічний представник більшовицької партноменклатури 1920-х рр. був малоосвіченим, а часто вихідцем з маргінальних суспільних верств, що погано орієнтувався в етноконфесійних питаннях Поділля. Розглянуті архівні джерела можна розділити на кілька груп: документи державного законодавства, матеріали діловодства, статистичні джерела та слідчі справи.

Законодавчі документи показують особливості державно-церковних відносин в 1920-х рр. та включають декрети, закони і постанови державних органів влади, що здійснювали наступ на позиції РКЦ в штучно створеному ними ж правовому полі. Документи радянського законодавства показують головні напрямки більшовицької антирелігійної політики та механізм її здійснення.

Найбільш змістовними за своїм характером є матеріали діловодства, що на різних територіальних рівнях регламентували релігійне життя на Поділлі – постанови, рішення, накази Подільського губкому, окружних та районних виконавчих комітетів. Завдяки аналізу реєстраційних документів релігійних громад – анкет, списків прихожан, статутів, звітів, протоколів загальних зібрань, матеріальної звітності можна визначити демографічний склад, правове та соціально-економічне становище віруючих та духовенства РКЦ. Документація місцевих партосередків відображає характер здійснення владою антикатолицької кампанії на території всіх округ Поділля та показує позицію священників і парафіян відносно більшовицьких антирелігійних заходів.

Статистичні джерела представлені інформативними зведеннями, що відображають динаміку чисельності римо-католицьких релігійних громад, віруючих та духовного кліру, а також кількісну характеристику костьолів на території Поділля в 1920-х рр. В даному контексті варто відзначити статистичні дані ЦСУ, губернського та окружних статистичних бюро, що показують загальну чисельність віруючих та їхній етноконфесійний склад.

В слідчих справах репресованих ксьондзів та окремих віруючих римо-католиків знаходяться анкети арештованих, протоколи допитів і рапорти обшуків їхніх помешкань. Дані джерела зберігають винесені вироки та звітність про їх виконання, що відображає долю представників римо-католицького духовного кліру, що зазнав репресій в 20-х рр. ХХ ст. на Поділлі.

Використання лише неопублікованих джерел не може в достатній мірі здійснити реконструкцію становища РКЦ на Поділлі в 20-х рр. ХХ ст. Саме тому виникає необхідність в використанні опублікованих в різний

час документів, що складають другу групу джерельної бази дисертаційного дослідження.

З метою дослідження формування витоків радянської релігійної політики щодо РКЦ доцільним є використання 5-го видання «Повного зібрання творів» В. Леніна [6] та збірника документів «В. І. Ленін про атеїзм, релігію та церкву» [7].

Велику кількість документів, що розкривають політичну позицію радянської влади щодо Римо-католицької церкви на підвладній їй території, містить багатотомний збірник «Документи та матеріали з історії радянсько-польських відносин» [8, 9]. Перелік законодавчих актів, що регулювали релігійне життя в СРСР міститься в збірниках документів і матеріалів «Декрети радянської влади» [10] та «Архіви Кремля. Політбюро і церква, 1922 – 1925 рр.» [11]. В першому та другому томі збірника «РРФСР. Закони та постанови. Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної ради і постанови уряду РРФСР» систематизований законодавчий матеріал про релігійні культу 1917 – 1929 рр., необхідний для дослідження державно-церковних відносин зазначеного періоду [12, 13].

Важливу роль в вивченні історії РКЦ Поділля в зазначений період відіграють збірники документів «Поляки в Україні (Polacy na Ukrainie)» за редакцією С. Стемпєня і О. Рубльова, що зберігають низку матеріалів, необхідних для вивчення становища даної конфесії на підрадянських землях в 20-х рр. ХХ ст. [14, 15, 16, 17].

В спеціальному випуску журналу «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ» Н. Рубльовою та ін. фахівцями було надруковано збірник документів і матеріалів «Влада і костьол в радянській Україні, 1917-1937 рр.: Римо-католицька церква під репресивним тиском тоталітаризму». В збірнику розкрито роль органів державної безпеки в здійсненні репресій щодо римо-католицького духовенства та відображено долю багатьох священників, яких було заарештовано за низкою сфабрикованих кримінальних справ та судових процесів. Даний збірник підготовлено з залученням великого обсягу архівних документів, що відображають становище РКЦ в Україні у 20 – 30-х рр. ХХ ст. Крім цього, важливе місце в збірнику займають документи, що висвітлюють питання РКЦ в такому густо заселеному римо-католиками регіоні, як Поділля [18].

Важливим джерелом є перша книга з науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією. Вінницька область», в якій опубліковані результати дослідження про масові політичні репресії на теренах області у 1918 – 1980-х рр. [19]. Не менш важливими є перша та п'ята книги із серії «Реабілітовані історією. Хмельницька область», в яких відображені регіональні особливості функціонування більшовицького режиму та опубліко-

вані документи про формування системи державного терору на території Хмельниччини [20, 21].

Третя група джерел представлена періодичними виданнями, що відображають головні аспекти здійснення радянської релігійної політики відносно Римо-католицької церкви Поділля в 1920-х рр. Крім формування даних про становище РКЦ на території Поділля, дослідження радянських періодичних видань 20-х рр. XX ст. відображає рівень владного ідеологічного тиску на віруюче населення, що здійснювався більшовиками з ціллю його примусової атеїзації та планомірної дискредитації духовного кліру та церкви в цілому. Важливим друкованим джерелом є газета найвищого органу влади УСРР «Вісті ВЦВК», в якій доволі часто друкувались судові процеси та кінцеві рішення по справах представників духовного кліру [22]. Відверта антирелігійна пропаганда проти РКЦ здійснювалась через окружні партійні видання, як наприклад газети «Червоний Кордон», «Червоний Край» та «Червоне Село». На сторінках цих видань регулярно друкувались статті, що стосувались взаємовідносин марксистсько-ленінської ідеології та релігії, зокрема «науково» обґрунтовувались релігійні свята та обряди, висміювались випадки «чудес» та активно велась кампанія щодо впровадження нового радянського побуту. Найпоширенішою темою була дискредитація римо-католицького духовенства, яке звинувачувалось в шпигунській діяльності на користь Польщі [23, 24].

Зазначені матеріали періодики 20-х рр. XX ст. є занадто заідеологізованими, що було обумовлено загальною доктриною радянської антирелігійної пропаганди. Критичний аналіз цієї групи джерел дозволяє детально проаналізувати специфіку більшовицької антирелігійної пропаганди на Поділлі, зокрема щодо римо-католицького духовенства та віруючих.

Таким чином, найбільшою за обсягом групою джерел є архівні матеріали, проте, не менш важливу роль для відображення процесу реалізації радянської антикатолицької релігійної політики на Поділлі відіграють збірники документів і матеріалів, а також місцеві періодичні видання 1920-х рр. Кожна вказана група джерел відіграє важливу роль у формуванні цілісної характеристики становища РКЦ на Поділлі в умовах більшовицької релігійної політики 20-х рр. XX ст. та слугує репрезентативною основою наукового дослідження.

Джерела та література:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф.413, оп.1, спр.13. – 211 арк.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф.1, оп.20, спр.1448. – 267 арк.

3. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК), ф.442, оп.862, спр.90. – 37 арк.
4. Державний архів Вінницької області (ДАВО), ф. Р-6023, оп.4, спр.26290. – 93 арк.
5. Державний архів Хмельницької області (ДАХМО), ф. Р-6193, оп.12, спр. П-27379. – 224 арк.
6. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. 5-е изд. - М.: Издательство политической литературы. – Т.2. – М., 1967. – 677 с.
7. Ленин В. И. об атеизме, религии и церкви. Сборник произведений, писем и других материалов. – М.: Мисль, 1980 – 405 с.
8. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. - М., 1964. - Т. II (ноябрь 1918 г. - апрель 1920 г.). – 718 с.
9. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. - М., 1965. - Т. III (апрель 1920 г. - март 1921 г.). – 634 с.
10. Декреты Советской власти. – Т.1. – М., Гос. Изд-во полит. Литературы, 1957. – 625 с.
11. Архивы Кремля. В 2-х кн. / Кн. 1. Политбюро и церковь. 1922-1925 гг. – М. – Новосибирск, «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), «Сибирский хронограф», 1997. – 597 с.
12. РСФСР. Законы и постановления. Хронологическое собрание законов, указов Президиума Верховного Совета и постановлений Правительства РСФСР / ред. М. А. Копыловская; сост. и отв. ред. В.А. Болдырев и др. – М.: Госюриздат. – Т. 1 : 1917-1928 гг. – 1959. – 602 с.
13. РСФСР. Законы и постановления. Хронологическое собрание законов, указов Президиума Верховного Совета и постановлений Правительства РСФСР / ред. М. А. Копыловская; сост. и отв. ред. В.А. Болдырев и др. – М.: Госюриздат. – Т. 2. : 1929-1939 гг. – 1959. – 495 с.
14. Polacy na Ukrainie: zbiór dokumentów. Поляки в Україні: збірник документів. – Przemyśl : Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu. Cz. 1 : Lata 1917-1939, T. 2 / pod red. Stanisława Stępnia, 1917 – 1939 pp. / за ред. Станіслава Стемпєня. – 1999. – 248 s.
15. Polacy na Ukrainie: zbiór dokumentów. Поляки в Україні: збірник документів. – Przemyśl : Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu. Cz. 1 : Lata 1917-1939, T. 3 / pod red. Stanisława Stępnia, 1917 – 1939 pp. / за ред. Станіслава Стемпєня. - 2001. - 219 s.
16. Polacy na Ukrainie: zbiór dokumentów. Поляки в Україні: збірник документів. – Przemyśl : Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu. Cz. 1 : Lata 1917 – 1939 T. 4 / pod red. Stanisława Stępnia, Oлександра Rublowa 1917 – 1939 pp. / за ред. Станіслава Стемпєня, Олександра Рубльова. – 2004. – 231 s.
17. Polacy na Ukrainie: zbiór dokumentów. Поляки в Україні: збірник документів. – Przemyśl : Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu. Cz. 1 : Lata 1917-1939 T. 5 / pod red. Stanisława Stępnia, Oлександра Rublowa 1917 – 1939 pp. / за ред. Станіслава Стемпєня, Олександра Рубльова. – 2005. – 300 s.

18. Влада і костюль в радянській Україні, 1917-1937 pp.: Римо-католицька церква під репресивним тиском тоталітаризму: Зб. док. і мат. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2003. – № 2 (21). – 508 с.
19. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. / Редакція тому: І. С. Гамрецький, В. П. Лациба, С. С. Нешик та ін. – Упорядники: В. П. Лациба, В. І. Білоконь, К. Д. Бухін, В. Ю. Васильєв, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, І. Г. Паламар, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. – Кн. 1. – Вінниця: ДП «ДФ», 2006. – 908 с.
20. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область. / Редакція тому: М. П. Вавринчук, В. С. Грищук та ін.; Упорядники: В. Ю. Васильєв, Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. – Кн.1. – Хмельницький, 2008. – 934 с.
21. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область. / Редакція тому: Л. В. Стебло та ін. – Упорядники: Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. – Біографічні довідки: Ю. А. Довгань, Л. А. Кривега, О. М. Фандуль. – Кн. 5. – Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст-2», 2014. – 896 с.
22. Известия ВЦИК. – 1923. – №65 (1802). – 24 марта. – С.4.
23. Червоне Село. – 1923. – №5 (249). – 14 січня. – С.2.
24. Червоний Край. – 1924. – №20 (247). – 27 січня. – С.2.

Байдич В.Г.
м. Хмельницький

ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ АРХІВНОЇ СПРАВИ НА ПОДІЛЛІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Розкрито особливості розвитку архівної справи, проблеми які постали перед архівістами в Подільській губернії та трагічні сторінки історії збереженості документів з початком Української революції до Другої світової війни.

Ключові слова: *Архівна справа, Поділля, Українська революція, фонд, архівне управління.*

Державний архів Хмельницької області за кількістю фондів, масивом історичної документальної інформації займає одне із провідних місць у системі державних архівних установ України. Історична минувшина сучасної області прослідковується глибоко у минулі століття. До 1569 р. Поділля, Київщину і більшу частину Волині ділили між собою Литва і Польща. Столицею Подільської землі литовські старости обрали Смортрич (нині село Дунаєвського району), а польські воеводи – Кам'янець-

Подільський. Суспільне і державне життя регулювалося литовськими статутами (1529, 1566, 1588). Упродовж 27 років (з 1672 по 1699) Поділля перебувало у складі Османської імперії. Документальні джерела Держархіву області почали в основному відкладатися в результаті другого і третього поділів Польщі (1793, 1795, 1796), коли Поділля увійшло до складу Російської імперії. Царським урядом були утворені Ізяславська, Мінська губернії та Кам'янець-Подільська область, які потім перетворено у Волинську, Подільську і Брацлавську губернії. Подільська губернія після укрупнення складалася із 12 повітів, остаточний поділ завершився після селянської реформи 1861 р., що відображено в архівних фондах. За переписом 1897 р. в губернії було 7207 населених пунктів, в тому числі 17 міст та 120 містечок. Чисельність населення складала 3,03 млн. осіб¹.

На превеликий жаль до наших часів дійшла невелика частина документів, яка свідчить про життя Поділля та Південно-Східної Волині у складі Великого князівства Литовського та Російської імперії. Серед них - Литовська метрика, книга виписів Коронної метрики (1447-1795), магістратські книги («Кам'янецький магістрат» - 157 справ за 1519-1801 рр.), книги вірменського суду Кам'янець-Подільського, цехові, актові, судові книги. Частина з них знаходиться за межами України – Литва, Польща, Росія, а більшість загинула в роки Національно-визвольної війни 1648-1654 рр., під час російсько-польської та польсько-турецької воєн XVII ст. була передана на паперові фабрики для утилізації, (друга половина XIX ст. – перша половина XX ст.).

Відсутність єдиного губернського архіву – відомче розпорошення архівосховищ, при якому кожна установа утримувала свій архів, а для ліквідації старих справ – створювалися спеціальні комісії, говорить про те, що архівна галузь мало цікавила правлячі еліти імперії.

Збереглася подібна ситуація і на початку XX ст., яке характеризується колосальними втратами архівних документів. За часів більшовицької революції 1917 р., Центральної Ради, гетьманату, Директорії УНР, тимчасової польської окупації були знищені унікальні свідчення життєдіяльності жителів нашого краю. Для прикладу, лише влітку 1917 р. був неодноразово пограбований архів Подільського губернського правління, внаслідок чого зникло близько 900 пудів справ економічного змісту кінця XVIII – початку XIX ст.

В лютому 1919 р. В. Чехівським, як головою Ради народних міністрів була видана Постанова про організацію Українського Національного архіву в м. Києві, в серпні цього ж року – Н. Григорієм, в «Обіжнику Міністерства народної освіти УНР до місцевих установ про заходи по збереженню архівів, музеїв, бібліотек» прохав вжити всіх відповідних заходів, щоб зберегти від цілковитого знищення та розграбунку національні цінності.

«... В ці тяжкі часи руїни, яка проводиться більшовицькими бандитами та їх прихильниками, гинуть неоціненні скарби нашої науки й культури, матеріали переховуються в церквах, костелах, державних і громадських установах та маєтках приватних власників. Большевики добре знають, що такою руїною вони остаточно обкрадуть не тільки матеріальне, а й духовне добро нашого народу». Однак постанови та звернення не діяли – нищення архівної спадщини продовжувалось. В 1919 р. знищено архів Уод-продкому, із середини 1919 р. по листопад 1920 р. - архів Центральної Палати, у якому зберігалися матеріали з історії господарства в казенних маєтках та промисловості Поділля, архів духовної семінарії (тут знаходилися, зокрема, біографічні відомості про українських письменників А.Свидницького та С.Руданського), зникли: архів казначейства (матеріали з історії державної фінансової діяльності), документи Кам'янецької міської та повітової поліції (матеріали політичного розшуку), канцелярії Подільського губернатора (матеріали з соціально-економічної історії Поділля та політичних рухів), частково пограбовано польськими військами архіви Подільських дворянських депутатських зборів (документи, які підтверджували дворянське походження), Подільської духовної консисторії (зникли архівні документи Переяславської духовної консисторії XVIII ст., справи стосовно селянських повстань XVIII ст.), Подільської казенної палати², частина матеріалів знаходилася в крамницях³.

Архіви в Кам'янець-Подільському не охоронялися, розкрадалися, документи знаходилися в різних приміщеннях міста і були не обліковані. За свідченням сучасника, у 1919 р. „в Кам'янці всі склепи були заповнені архівними матеріалами, та найбільше архівів загинуло на паперовій фабриці Коцеби (урочище „Совий яр”), куди вивозилися архіви цілими фурами для переробки як сирець. Масово гинули від рук несвідомих селян архіви, колекції бібліотек, пам'ятки мистецтва та старовини з захоплених повстанцями або покинутих господарями панських маєтків, будівлях-палацах”⁴. Що стосується останнього, то зокрема, було розграбовано колекції графа Потоцького в Антонінах. Чимало документів дореволюційних часів були знищені під час бойових дій. Акт від 18 червня 1920 р. засвідчив: «Весь архів бувшого Волосного Правління, якого малось до 100 пудів, знищено за час громадянської війни поляками в 1920 р., з якого залишилось лише рештки окремих ріжних паперців, всього приблизно 1-2 пуди»⁵. Доречі, сьогодні в Державному архіві Хмельницької області зберігаються документи всього 5 волосних правлінь. За 1920-1921 рр. був знищений архів колишнього К. Прокурора Кам'янець-Подільського окружного суду, який знаходився на 3 поверсі того ж суду, працівниками Упродкому⁶.

Варто віддати належне спробам збереження архівної спадщини діячам Кам'янець-Подільського державного українського університету. Згідно

наказу Міністерства народної освіти УНР група викладачів університету (професор П. Клименко, приват-доцент П. Клепатський, протоієрей Ю. Сіцинський та ін.) 30 серпня - 1 вересня 1919 р. утворили архівну комісію, в складі 17 чол. «для вироблення інструкцій по охороні пам'яток старовини й мистецтва і керування справами охорони архівів, музеїв і великих збірок старовини і мистецьких речей»⁷. Комісія сформулювала низку невідкладних завдань, серед яких – «заснування губернських архівних комісій..., повернення з крамниць Кам'янця ... архівних справ, виділення під архівне сховище вежі С. Баторія «Кам'янецька фортеця». П. Клименко разом із товаришем міністра народної освіти П. Холодним направили губернським і повітовим комісарам освіти обіжник, яким запропонували повідомити населення через учителів місцевих шкіл про те, що всі цінні старовинні речі (картини, книги, документи) треба зберігати і чекати що їх обов'язково викупить держава⁸.

В Кам'янці-Подільському в 1919 році повітова міліція вселяючись в будинок колишньої Подільської Духовної Консисторії, де знаходився і Консисторський архів, обіцяла його перевезти до Центрархіву (вул. Довга, 91), а тим часом згромадила справи в одній кімнаті до стелі, що унеможливлювало користування ними. Місцевий УЗАГС звернувся до архівного управління з вимогою, «аби метрики були взяті на точний учот і описані», що неможливо зробити, поки консисторський архів перебуває в будинку міліції, а перевезти їх (до 50 возів) за свій рахунок архівуправління за браком коштів не мало змоги⁹.

Концентрація в університеті великої кількості архівних документів врятувала їх від загибелі чи руйнування, щоб вже у наступні десятиліття прислужитися дослідникам при підготовці наукових праць. Хоча відразу після встановлення радянської влади 1 січня 1921 р. працівники місцевого відділу ВУНК вилучили з університетського архіву чимало справ, які винесли у трьох великих корзинах, для того, аби ними не користувалися науковці і студенти. Ці документи були залишені закладові різними міністерствами УНР: військовим, народної освіти, земельних і закордонних справ, а також самою Радою Народних Міністрів¹⁰. Для з'ясування долі вилученої частини архіву, а також заарештованих при цьому працівників до ревкому направилися П. Клименко, П. Клепатський та І.Сазанський. Згодом університетський архів втратив у такий самий спосіб бюлетені і вісники міністерств УНР, повні комплекти україномовних газет за 1917-1920 р., деякі польські, білоруські, румунські, французькі, німецькі та англійські часописи¹¹.

Зі встановленням радянської влади, свавілля стосовно архівів не припинилося, оскільки владні структури були ще у стані формування. У лютому 1921 р. при Кам'янець-Подільському повітвиконкомі утвердився по-

вітовий комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва та природи, при якому створили архівну секцію. Головою Камподкосту було призначено П. Клименка, а завідувачем архівною секцією – Д. Сташевського. У червні 1921 р. при повітвиконкомі утворили державну комісію для з'ясування стану архівної справи у м. Кам'янці-Подільському. Обов'язки голови комісії виконував П. Клепатський¹², який в акті комісії від 23 червня 1921 р. зафіксував: „... Майже всі книги, які можна було зужити заради чистого паперу, знищені, діла з ящиків і шкафів повикидані і розкидані в безладді, інші розв'язані і розсипані, в рядах діл на полицях багацько прогалин; діла газетного столу наполовину знищені, мапи теж, решту порозкидали по вікнах, діла повиборах в державну думу зруйновані (всі книги вийняті)... Інші шкоди важко було встановити, з огляду на те, що комісія докладно не знала, що саме і в якому вигляді знаходилося в архіві перед тим”¹³.

Без сумніву, багато архівних документів було викрадено і перепродано. Шокує довідка, видана Кам'янецьким окружним прикордонним відділенням ГПУ громадянину Ференбергу про те, що архівний папір в кількості 120 пудів закуплений в Камокрприкордонвідділенні, а тому йому дозволяли продавати його на вагу. Також чимало архівних колекцій було продано спекулянтами, десятки і сотні пудів архівних документів здавалися як макулатура. Зокрема, кошти від реалізації документів архіву Подільського губернського правління (реалізували 800 пудів) потратили на виплату заборгованості зарплати працівникам апарату губернського правління¹⁴.

10 жовтня 1921 р. заарештували голову Камподкосту П. Клименка, замість нього призначили професора П. Клепатського, чекісти обшукали архів. Вони „відмикали шафи і сундуки, викидаючи з них папери, які перемішувалися одні з другими...; потім в архіві залишили працювати призначену ревкомом комісію з вилучення паперу”, яка „розпатрошила всі книги, здатні до практичного вжитку, а також повиносила з архіву мішками справи, вчинивши в архіві велике безладдя”¹⁵.

За постановою Раднаркому УСРР від 3 січня 1922 р. було утворене Головне Архівне управління УСРР (Головарх). У лютому 1922 р. у Вінниці розпочало свою роботу Подільське губернське архівне управління (губарх).

12 грудня 1922 р. відбулося засідання архівної комісії КПАУ, на якому затвердили наступні рішення: 1) погодитися на звільнення від обов'язків голови КПАУ професора П.Клепатського у зв'язку з його від'їздом на роботу до Києва; 2) його обов'язки тимчасово покласти на професора П.Клименка та заступника голови Ковалю-Божицького (який був архіваріусом окружного суду); 3) погодити склад архівної комісії: секретар Управління - Б.Нестеровський, члени: В.Свідзінський, Є.Сіцинський, М.Ясинський; 4) першочерговим завданням КПАУ визнавалося - концен-

трація всіх існуючих у м. Кам'янці-Подільському архівів у Центральному архіві по вул. Довгій, 91;

5) проводити точну реєстрацію архівного паперу, який виділявся для вжитку радянськими установами; 6) утворити експертну комісію, як постійнодіючу, для виявлення документів, призначених для утилізації.

За розпорядженням Подільського губвиконкому 19 квітня 1922 р. у м. Кам'янці-Подільському, як колишньому губернському центрі і в місці найбільшого зосередження матеріалів дореволюційних установ, організовується центральний губернський історичний архів.

Початком архівної справи на Поділлі можна вважати квітень 1922 р. Кам'янець-Подільське повітове архівне управління, під юрисдикцію якого переходили всі архіви міста, на чолі з професором П. Клепатським (призначеного 1 травня) було утворене з архівної секції Кам'янець-Подільського повітового комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи наказом Кам'янець-Подільського повітового виконкому ч. 72. Подільським губернським архівом було надіслано мандат під ч. 35 на ім'я П. Клепатського з дорученням організувати «Подільське районне архівне управління», що складалося із Кам'янецького, Проскурівського, Ушицького і Могилівського повітів, з осередком в Кам'янці, який відразу приступив до в'яснення ситуації з архівами¹⁶. При Подільському губарху в м. Вінниця утворюється філіал цього архіву. До району функціонування філіалу входили Вінницький, Літинський, Ямпільський, Ольгопільський, Жмеринський, Летичівський, Брацлавський і Гайсинський повіти. У м. Вінниці організовується також губернський архів з історії революції.

Для впорядкування архівної справи важливе значення мало створення у м. Вінниці Подільського губернського архівного управління (губарх) який наказав, щоб жоден архівний документ не знищувався без письмового розпорядження губарху. Установи, що мали архіви, мали негайно зареєструвати їх в губернському архівному управлінні або у тимчасових уповноважених губарху на місцях. Цей документ зіграв важливу роль у справі збереження архівних документів¹⁷.

В травні 1922 р. на підставі мандату Відділу народівіти Кам'янецького Повітвиконкому представниками Клепатським та Вайсловичем було проведено огляд колишнього консисторського архіву, який на той час знаходився в приміщенні райміліції. Огляд виявив наступне – «частина діл знаходиться на стойках, друга частина навалена в проходах без жодного порядку, яка перенесена міліцією з іншого помешкання, зайнятого арештованими. Полотно з палітурок здерто, стойки, які були в помешканні Архіва, по заяві представника міліції т. Дружиніна перероблено на нари для арештованих»¹⁸. Однак ситуація не змінилася, в черговому акті обстеження помешкання міліції пізніше складеного архівною комісією від-

значається, що «... подальше перебування архіву в помешканні міліції загрожує йому загибеллю, бо через вікна витягають діла...», архівного матеріалу набралось до 500 пудів¹⁹.

7 червня 1922 р. архівну секцію Кам'янець-Подільського повітового комітету пам'яток старовини, мистецтва і природи було перетворено на Кам'янецьке повітове архівне управління, яке обслуговувало Кам'янецький, Проскурівський, Ушицький та Могилівський повіти²⁰. Обстеживши господарство П. Клепатський повідомив повітвиконком: „Архіви Кам'янець-Подільського з початку революції втратили значну кількість документальних матеріалів, які мали наукове і практичне значення. Зовсім були знищені архів контрольної палати, який мав цінні дані з історії господарства в казенних маєтках і промисловості Поділля... Крім цього майже всі документальні матеріали Подільських губернських установ революційної Росії були розміщені в різних установах міста”²¹. На той час перед архівістами краю постали проблеми: подолати розпорошеність місць збереження архівних документів у місті; налагодити надійну охорону архівних підрозділів, припинити безконтрольність, що приводила до масових крадіжок документів (десятками і сотнями пудів) на обгортки для дрібних торгівців продуктами харчування (використовували їх і як папір, на якому можна писати, для опалення приміщень та інше); влада, у силу своєї некомпетентності, байдуже ставилася до архівів, вважаючи їх складами паперу колишньої експлуататорської влади, який необхідно використовувати у побутових потребах. Мало того, що архіви не охоронялися, розкрадалися, - вони були приведені у безлад, розкидані, був знищений їхній облік.

В липні 1922 року в. о. голови Кам'янець-Подільського архівуправління професор П. Клименко направив листа начальнику Кам'янецької повітової міліції в якому звертається з проханням перевезти архів консисторії до Центрального архіву на вул. Довгу 91, згідно обіцянки, як платню за забрані міліцією полиці на велику суму грошей «скидавши увесь архів консисторії в одну кімнату, нагромадивши діла аж до стелі, так що архівом не можливо користуватися», і як платню за одержані минулого року 20 пудів чистого архівного паперу²².

Радянська влада поставила завдання відбирати чистий папір з документів царського періоду. Як свідчать зведення вилучених метричних книг та печаток на території Кам'янецького повіту станом на 1 липня 1922 р. вилученню підлягало 6050 метричних книг, а вилучено було 4431. Решта 1619 відсутніх метрик, як зазначається у примітці, частково пропали під час війни, частково вивезені білогвардійцями за кордон і частково знищені. Серед 15 волостей Кам'янецького повіту найбільші втрати склали у Маківській волості (531 метрична книга), Рихтецькій (186), м. Кам'янець-

Подільський (180), Бережанській (168) та Балинській волості (110). Гортаючи справу фонду Р-3261 опису 1 № 5 дізнаємося по доповідним запискам, що збереглися – архів грабували в березні 4 рази, квітні – 5, жовтні – 1, грудні – 3. Взагалі трагічна доля даного фонду. Так, в 1951 році під час перебування фонду в Житомирському облдержархіві УМВС згідно з переліком АУ МВС УРСР було відібрано і знищено понад 6 тис. справ архіву консисторії²³. А ще через три роки в 1954 під час «макулатурної кампанії» було знищено біля 30 тис. одиниць зберігання консисторського архіву²⁴.

На весні 1922 р. комісія у складі Сташевського, Клепатського та Сіцинського дозволила у зв'язку із браком паперу виривати чисті аркуші із справ паспортних, по військовій повинності, кримінальних, благодійних, коробочного збору, газети, та ін. Із доповідної записки про становище архівної справи із лютого 1921 р. по грудень 1922 р. бачимо: «... що в Центральному архіві крім справ губернського правління зберігались справи губернаторського архіву, перевезені під час пожежі губернаторського дому, які були розкладені П. Клепатським по категоріям: справи про польські повстання, по мобілізації земельної власності, викупні, міські, земські, церковно-будівничі документи. Казначейський архів перебуваючи під наглядом фінвідділу постраждав через те, що частину паперу було винесено, тобто скоєно злочин, який подавався – ніби вітром було знято дах приміщення і справи замокали. В подальшому документи розкрадалися новоствореною міліцією та органами ЧК тому довелося ліквідувати архів шляхом відпуску з нього різним установам паперу, проте Упродком через органи ЧК відібрав у Клепатського ключ і виніс якусь кількість паперу з книгами. Архів Казенної палати був доручений професору Сташевському, тут містилися цінні документи та ілюстрації Поділля 1790-1825 рр. який в січні 1921 р. був пограбований завдяки махінаціям із перевезення справ на фабрику «Совий Яр» (10 підвід із 30 було викрадено). В приміщенні повітовий виконком розмістив дрова.

В будинку колишньої консисторії спочатку розташовувалась 1 радянська друкарня, працівники якої двічі проникали до архіву, здираючи із метричних книг палітурки. Пізніше тут розташовувалася міліція, що скидала справи в одну кімнату, а стелажі забрала під нари. Архів контрольної палати був пограбований ЧК та робінспекцією; архів військомату знищений його ж працівниками в 1921 р.; архів окружного суду знаходився в добромому стані під охороною юрвідділу; архів повітового земства розкрадено через зруйнований дах невідомими; архів з'їзду мирових суддів зберігався в приміщенні без даху; архів духовної семінарії знищено студентами сільськогосподарського інституту і працівниками господар союзу; архів губ земства зберігся добре, завдяки тому, що при ньому був окремий завідувачий»²⁵.

Головархів не байдуже «дихав» по відношенню Кам'янецьких архівів – в 1922 р. стояло питання перевезення документів загалом 1000 пудів до столиці із Кам'янця-Подільського, на що було потрібно 581250 крб.²⁶. В грудні 1922 р. Київська філія Головархіву сповістила Кам'янецьке архівне управління, що «...описи, копії протоколів та інші документи в справі архівів консисторії та казенної палати отримала... було вирішено питання повернення Київським бюро істапарату справ та друкованих видань, з Подільською губполітосвітою в справі перевезення архівних матеріалів до Вінниці...»²⁷.

У січні 1923 р. Головархів затвердив новим завідувачем КПАУ професора П. Клименка, який говорив про наступні архівні втрати: а) знищені невідомо ким документи Переяславської Духовної Консисторії XVIII ст.; справи стосовно селянських повстань XVIII ст., які зберігалися у Подільській Духовній Консисторії; знищені матеріали стосовно соціально-економічного та політичного життя Поділля з архіву канцелярії губернатора; в) 1921 р. Совнархоз вивіз 300 пудів справ без описів на паперову фабрику; г) за часів Керенського продано 900 пудів справ економічного змісту з архіву губернського правління; д) 1921 р., під час обшуку знищений архів Головного уповноваженого Уряду УНР; е) Держполітуправлінням вивезені матеріали Міністерства преси та інформації УНР; є) загинули майже всі документи міжвладдя у м. Кам'янці-Подільському (1918-1921 рр.). П.Клименко розробив план конфіскації архівних документів з крамниць Кам'янець-Подільської округи. Він самостійно вирішував, які справи знищити і не залишив списків знищеного. Але, не дивлячись на вкрай складні умови діяльність архіву м. Кам'янця-Подільського, на січень 1923 р. були впорядковані метричні уніатські книги XVIII ст. із архіву духовної консисторії, виявили знищені документи архівів губернського правління та губернської земської управи, знайшли частину архіву духовної консисторії.

У 1923 - I пол. 1924 рр. ще траплялися крадіжки архівних документів у значних розмірах. 10 квітня викрадено 30 пудів документів із архіву Губернської Консисторії. 28 грудня 1923 р. міліція повернула архіву 4 пуди віднайдених документів, але вже наступного дня крадії зламали охоронну печатку архівосховища, забрали замок і документи. В акті перевірки зафіксували: „кількість викрадених архівних справ велика”. 2 березня 1923 р. зникли 100 пудів архівних документів, а 23 вересня – ще 200 пудів. 24 січня 1924 р. було здійснено ще одну спробу злочинного проникнення до архівосховища²⁸. В 1924 р. для прередачі до губархіву у Вінниці працівники описали та підготували 714 пудів матеріалів архіву Подільської духовної консисторії²⁹.

Тоді ж виконком перетворив приміщення архіву казенної палати під склад дров, в приміщенні архіву губернської земської управи було утво-

рено склад зерна, міліція справи кидала як підстилку для коней в конюшнях³⁰. Одним із прикладів продажу архівних матеріалів є купівля М. Гусятиндою 100 пудів справ в Кам'янецькому Окрфінвідділі по ціні 40 крб. за пуд. При обстеженні комісії 30 пудів спекулянт продав, а 69 вдалося врятувати³¹.

В 1924 р. губернський архів просив Кам'янецьке архівне управління повідомити скільки потрібно грошей на облаштування центрального архівосховища в якому б можна було зібрати всі архівні документи³².

В таких складних умовах архівісти все ж проводили значну роботу. За 4 роки (1922-1926 рр.) управлінням зроблено облік установ колишнього царського уряду м. Кам'янця-Подільського, зменшено темпи утилізації архівних матеріалів, переміщено до центрального архівосховища матеріали Ісаковецької митниці, Селянського Банку, міської управи, жандармського управління, дворянського депутатського зібрання, частину Подільської духовної консисторії. Справи пов'язано у в'язки та розкладено на полиці, проведено ремонт будинку центрального архівосховища, підібрано відповідний штат працівників, проведена інвентаризація майна, інспектором окрархіву проведено огляд архівних установ Кам'янця-Подільського, складено кошториси для придбання спецодягу для архіваріусів та на утримання 3 робітників згідно нового штатного розпису, скликано тимчасову експертну комісію для вирішення утилізації справ які не підлягали подальшому зберіганню, упорядковано реєстраційні анкети. Поряд з тим прийнято справи Окружного суду, Кам'янецької чоловічої гімназії, розіслано архівним установам інструкцію про охорону архівів та необхідні до них форми описів, ідентифіковано по хронології та повітах Поділля метричні книги, передано до музею печатки та штампи установ царського уряду, складено описи до фонду Губернської земської управи³³. Загалом було прийнято матеріали 24 ліквідованих установ, власними силами облаштовано 25 стелажів та з підлоги розміщено на них близько 1000 пуд. справ, видано довідок: установам – 32, приватним особам – 133³⁴.

24 червня 1925 р. Подільський губах теж був ліквідований у зв'язку з ліквідацією губернії. На території теперішньої Хмельницької області були утворені три округи: Кам'янець-Подільська, Проскурівська і Шепетівська.

26 лютого 1926 р. Кам'янець-Подільський окрвиконком виніс рішення про закріплення за окружним архівним управлінням двох будинків по вулиці Рози Люксембург №11 і виділив кошти для їх ремонту. Досить складним для архівного управління був 1928 рік. На діяльності вкрай негативно позначились значні протиріччя у взаємодії владних структур в центрі та на місцях. Обсяг робіт та обов'язків архівістів збільшувався з геометричною прогресією. Стан використання, комплектування і зберігання документів досяг критичного моменту³⁵.

8 червня 1929 р. у місті Кам'янці-Подільському зберігалися 205 фондів. Під сховища було зайнято будинок по вул. Р. Люксембург, будинок Окрсуду та приміщенні окрвиконкому загальною площею 1264 м². Перше приміщення було перевантажене, вогке, існувала загроза обвалу. Окрсуд претендував на приміщення, яке займало архівне управління, тому була потреба у нових площах. Не виділялися кошти на монтаж нових стелажів, придбання вогнегасників та встановлення телефону. Штат архіву налічував 2 особи в той час як за нормами мало би бути 8 працівників. Зменшувалось і фінансування: у 1926-1927 рр. воно становило 3950 крб., у 1927-1928 рр. - 3424 крб., у 1928-1929 рр. - 3624 крб. Негативно позначилася на діяльності управління плінність керівних кадрів. Впродовж 1930-1931 рр. його очолювали О. Дукачов (листопад 1928 р. - травень 1930 р.), О. Олександрів (травень-вересень 1930 р.), Ю. Ласко (жовтень 1930 р. - жовтень 1931 р.), М. Скобелів (жовтень-грудень 1931 р.), І. Марківський (з грудня 1930 р.). У березні 1931 р. вперше ввели посаду завідувача партсекцією (з березня до вересня її обіймав Марцинський, з вересня – С. Журбицький)³⁶.

За постановою ЦВК і РНК СРСР від 23 липня 1930 р. і ВУЦВК та РНК УРСР від 2 вересня 1930 р. на території Української РСР округи були ліквідовані, в результаті чого був здійснений перехід до двоступеневої системи управління.

Колишні окружні центри підпорядковувались відповідним райвиконкомам. На території УРСР замість 40 окрархівів було утворено 28 місцевих архівних управлінь, на які покладались обов'язки прийняти на зберігання всі документальні матеріали колишніх окружних, міських і районних організацій. При всіх райвиконкомах були утворені резервні районні архівосховища, до яких комплектувались архівні матеріали установ даного району. Завідуючий районним резервним архівосховищем одночасно виконував і обов'язки районного інспектора. За постановою секретаріату ВУЦВК від 10 листопада 1931 р. місцеві архівні управління були реорганізовані в державні історичні архіви як наукові архівні установи.

Зі звіту про роботу Кам'янець-Подільського державного історичного архіву за 1931 р. дізнаємося, що «у зв'язку з відсутністю архівіста та відрадження РПК завідуючого Ю. Ласко, функціонування архіву припинилося і канцелярія була зачинена біля 5 місяців»³⁷. З цього ж документу дізнаємося, що із запланованою утилізацією архівних документів в 40 тонн виконано лише 2 тонни.

У березні 1932 р. було утворене Вінницьке обласне архівне управління, на яке покладалось керівництво Вінницьким обласним історичним архівом, Проскурівським, Кам'янець-Подільським, Бердичівським, Уманським державними історичними архівами та рай- і міськдержархівами.

Штат Кам'янець-Подільського державного історичного архіву в 1932 р. було затверджено в кількості 10 чоловік, а річний кошторис становив 19 550 карбованців. 15 липня 1932 р. вийшла постанова ЦАУ „Про порядок концентрації архівних матеріалів з міських та районних архівів до обласних Державних історичних архівів УСРР”. До Кам'янець-Подільського державного історичного архіву передавали свої матеріали Дунаєвецький, Затонський, Кам'янець-Подільський, Новоушицький, Орининський, Смотрицький, Солобковецький, Староушицький, Чемеровецький; до Проскурівського – Антонинський, Михайлівський, Городоцький, Деражнянський, Меджибізький, Тинівський, Юринецький, Проскурівський, Грицівський, Летичівський, Старокостянтинівський, Теофіпольський, Ярмолинецький; до Бердичівського – Бердичівський, Заславський, Козятинський, Любарський, Ляхівецький, Махнівський, Плисківський, Погребищенський, Полонський, Славутський, Уланівський, Чуднівський, Шепетівський, Янушпільський, райдержархіви Вінницької області і Андрушівський та Ружичнянський райдержархіви Київської області.

Таким чином, на середину 1932 р. завершилась нова адміністративно-територіальна реформа, сформувалась нова структура влади, в тому числі й архівна. У м. Кам'янці-Подільському існував й міський архів, який знаходився в помешканні історичного архіву і «перехід з однієї кімнати в іншу значно відбивався на роботі», йдеться в акті Кам'янець-Подільського міського архіву від 31 серпня 1935 р. На підставі цього акту у 1935 р. упорядковано та прийнято на зберігання документи 17 установ та організацій, в тому числі 2 колгоспи та 2 сільради. Документи, які прийняті на зберігання в архів, не відповідали тому стандарту, який був встановлений по архівній справі. Для прикладу: в'язки менші ніж 25 см., неправильно перев'язані, неправильно підшиті документи, не виїняті булавки, тощо. З цього видно, що з боку архіву не було відповідного інструктажу, щодо приведення справ сільрад та колгоспів в належний вигляд, в якому можна було б здати їх до архіву. За перше півріччя 1935 р. обстежено і проінструктовано 42 установи і організації, в тому числі 9 колгоспів, 8 сільрад. Інструктаж в основному проводився по міських установах. За весь час не було написано сільрадам інструкції про порядок підготовки та здачі справ до архіву, не були використані для цієї справи ті численні наради при міськраді, не використана можливість і живого інструктажу по телефону. Не використаний досвід і можливий інструктаж в цій справі історичного архіву, який допоміг би поставити роботу як слід. Можна відмітити такий дефект в роботі, що міський архів не знав скільки є установ у м. Кам'янці та його околицях, які повинні здавати документи на зберігання до архіву. І той матеріал, що знаходився на зберіганні, обліковувався не за тими

формами, за якими необхідно обліковувати архівний матеріал, тобто був відсутній інвентарний облік архіву³⁸.

Проскурівському окружному архівному управлінні підпорядковувались 11 районних та 1 міський архіви. Північні райони області обслуговувало Шепетівське окружне архівне управління із штатом з трьох працівників. Установа певний час існувала лише на папері. Пізніше, після клопотання виділили кімнату канцелярії. На місцях йому підпорядковувались 12 районних архівів. Кам'янець-Подільський державний історичний архів у 1938 р. був перейменований на Кам'янець-Подільський обласний державний історичний архів.

Згідно листа Центрального архівного управління від 7 січня 1939 р. обласне архівне управління і підвідомчі державні архіви були підпорядковані обласному управлінню НКВС. Перед евакуацією працівники НКВС отримали наказ підготувати найцінніші документи секретного фонду до вивезення, а всі інші, що зберігалися в архівах спалити протягом 24 годин. Однак через драматичність подій – швидкий наступ німців та брак часу виконати наказ вдалось частково. Так, з 39 районних архівних установ органи НКВС спалили документи у Грицівському (не встановлена кількість), Волочиському (100 фондів, 50 тис. одиниць зберігання), Вовковинецькому (55 фондів, 15 тис. од.зб.), Віньковецькому (50 фондів, 10 тис. од.зб.), Берездівському (50 фондів, 15 тис. од.зб.), Базалійському (80 фондів, 12 тис. од.зб.), Антонінському (даних немає), Шепетівському (даних немає), Черноострівському (65 фондів, 8075 тис. од.зб.), Чемеровецькому (дані відсутні), Фельштинському (60 фондів, 12 тис. од.зб.), Старокостянтинівському (55 фондів, 15 тис. од.зб.), Солобковецькому, Орининському (78 фондів, 60 тис. од.зб.), Меджибзькому (100 фондів, 25 тис. од.зб.), Летичівському (30 фондів, 10 тис. од.зб.), Ізяславському (85 фондів, 30 тис. од.зб.) районах³⁹.

Для евакуації в тил Кам'янець-Подільський обласний архів підготував 438 ящиків унікальних документальних матеріалів, але вивезти їх не встиг. В архіві знаходились документи губернських окружних, обласних установ Поділля, а також міських, повітових і районних. В основному це документи XIX ст. - 30-х років XX ст.⁴⁰.

Вивезли лише матеріали облвиконкому: обласної планової комісії, облстатуправління, управління місцевої промисловості, комітету фізкультури і спорту, обласних відділів торгівлі, соціального забезпечення і шляхів. Взагалі вдалося евакуювати частково лише два архіви: Кам'янець-Подільський обласний архів (743 фонди, 949045 одиниць зберігання) та Проскурівський історичний (246 фондів, 1248214 одиниць зберігання)⁴¹.

Документи цих архівів врятували в короткі терміни через те, що в 1939 р. вони відповідно до урядових розпоряджень мали бути евакуюва-

ні в тилівій області (м. Харків), про що свідчить доповідна записка заступника начальника УНКВС в Кам'янець-Подільській області лейтенанта держбезпеки Мордовця⁴². Тож станом на 8 липня 1939 р. документи було упаковано в 12 тис. ящиків. Після приєднання Західної України до складу УРСР, розпорядженням Головного архівного управління НКВС СРСР від 29 листопада 1939 р., документи планувалося розпакувати та повернути на стелажі. Ймовірно ця робота була виконана не в повному обсязі.

Таким чином міжвоєнний період в історії збереження архівної спадщини на Поділлі був надзвичайно важким, багато цінних документів було втрачено назавжди, архіви на Поділлі не охоронялися, розкрадалися, документи знаходилися в різних приміщеннях міста і були не обліковані, в незадовільному стані. Значна частина цінних документів продавалася спекулянтами. З адміністративними змінами реорганізовувалися і архівні установи. Загалом, завдячуючи ентузіастам та архівістам значну частину документів все таки було збережено. Сьогодні вони слугують джерельною базою для висвітлення історії Поділля та Південно-Східної Волині, а трагічні сторінки становлення архівної справи міжвоєнного періоду – прикладом для недопущення прорахунків минулого...

Джерела:

- 1 Державний архів Хмельницької області: Путівник. Том 1 / Головна ред. колегія серії «Архівні зібрання України»: Удод О. А. (голова), Боряк Г. В., Верстюк В. Ф., та ін. - Київ, Хмельницький, 2007. – С. 6-9.
- 2 Державний архів Хмельницької області, ф. Р-3161, оп. 1, спр. 12, арк. 44.
- 3 Там само, спр.5, арк. 20.
- 4 Українська старовина: орган Комісії для охорони пам'яток старовини і мистецтва при Головному управлінні мистецтва і національної культури. - Кам'янець-Подільський, 1919. – №1. – С. 9.
- 5 Нариси історії архівної справи в Україні: [навч. посіб.] / [за заг. ред. І. Матяш та К. Климової]. – К: Вид. дім „КМ Академія”, 2002. – С. 349; Прокопчук В. З історії архівної справи на Дунаєвщині / В. Прокопчук // Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України: науковий збірник за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 20-21 вересня 2012 року. Присвячується 75-й річниці утворення Хмельницької області та 90-річчю Державного архіву Хмельницької області. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – С.67.
- 6 Державний архів Хмельницької області, ф. Р-3161, оп. 1, спр. 2, арк. 45.
- 7 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 3689, оп. 1, спр. 6, арк. 22-22 зв.

- 8 Архівна справа на Хмельниччині: Збірник документів, матеріалів і світлин / ред. кол. Баженов Л., Байдич В., Завальнюк О., та ін. – Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст-2», 2012. – С. 17.
- 9 Державний архів Хмельницької області, ф Р-3161, оп. 1, спр. 5, арк. 8.
- 10 Там само, спр. 3, арк. 5.
- 11 Там само, спр.60, арк. 1; спр. 202, арк. 74.
- 12 Борисевич С.О. Історія Державного архіву Хмельницької області: хроніка 20-х років / С.О. Борисевич // Студії з архівної справи та документознавства: [зб. наук, пр.] / [редкол.:П.Ляхоцький (голов, ред.), І.Б. Матяш, Н.П. Марченко та ін.]. – К.: Укр. держ. НДІ архів, справи та документ-ва, 1997. –Т.2. – С.76.
- 13 Державний архів Хмельницької області, ф. Р-3161, оп. 1, спр. 2, арк. 1.
- 14 Загорецька О. Василенко Микола Прокопович / Олена Загорецька // Українські архівісти (XIX-XX ст.): біобібліограф, довідн. – С. 96–97.
- 15 Державний архів Хмельницької області, ф. Р-3161, оп. 1, спр. 12, арк. 15.
- 16 Там само, спр. 12, арк. 2.
- 17 Завальнюк О. З історії архівної справи на Поділлі (Хмельниччині) у XIV-XXI ст. / О.Завальнюк, О. Комарницький // Архівна справа на Хмельниччині: Збірник документів, матеріалів та світлин / редкол. Баженов Л.В., байди В.Г. та ін. – Хмельницький, 2012. – С. 19.
- 18 Держархів Хмельницької області, ф. Р-3161, оп. 1, спр. 5, арк. 1.
- 19 Там само, арк. 23.
- 20 Держархів Хмельницької області, Р-1530, оп.1, спр.11, арк. 13.
- 21 Там само, ф. Р-3161, оп. 1, спр.12, арк. 18, 19.
- 22 Там само, спр. 5, арк. 8.
- 23 Там само, справа фонду ф.315, с. 23.
- 24 Там само, с. 2.
- 25 Там само, ф. Р-3161, оп. 1, спр. 5, арк. 18-19.
- 26 Там само, спр. 12, арк. 28.
- 27 Там само, арк. 41.
- 28 Там само, спр. 2, арк. 36; спр. 5, арк. 37-39; спр. 12, арк. 58, 87, 90.
- 29 Там само, спр. 5 арк. 43.
- 30 Там само, спр. 42, арк. 46.
- 31 Там само, спр. 2, арк. 45.
- 32 Там само, арк. 92.
- 33 Там само, спр. 46, арк. 34-35.
- 34 Там само, арк. 112-113.
- 35 Архівна справа на Хмельниччині: Збірник документів, матеріалів і світлин / ред. кол. Баженов Л., Байдич В., Завальнюк О., та ін. – Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст-2», 2012. – С. 23.
- 36 Борисевич С. Історія Державного архіву... – Т.3. – С. 96-97.
- 37 ЦДАВО України, ф.4, оп. 1 спр 1345 арк. 2, 3.
- 38 Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://old.kam-pod.gov.ua/index.php?do=static&page=storya-stanovlennya-ta-rozvitku-mskogo-arhvu>.

- 39 Матеріали Кам'янець-Подільської обласної комісії із встановлення і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1944-1945 рр.): збірник документів / вступна стаття О. М. Завальнюка, В. Г. Байдича, Ю. В. Олійника, упорядкування В. Г. Байдич, В. В. Галатир, Т. Д. Павлунішена та ін. – Хмельницький, ФОП Мельник А.А. – 2015. – 454 с. (серія: «Праці Державного архіву Хмельницької області»: вип. 11.).
- 40 Алтухова О.І. Архіви Хмельницької області в роки окупації (1941-1944) / О.І. Алтухова // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 16.
- 41 ЦДАВО України, ф.14, оп.1, спр. 2316, арк. 26.
- 42 Державний архів Хмельницької області, ф. Р-338, оп. 5. спр. 38, арк. 314-350.

Байдич В.О.

с. Кузьмин Красилівського району

МІСТЕЧКА ЧОРНИЙ ОСТРІВ ТА МИКОЛАЇВ У 20-х–70-х РОКАХ ХІХ СТОЛІТТЯ (за матеріалами Проскурівського повітового суду)

У статті аналізується наявність документів з історії містечок Чорний Острів та Миколаїв ХІХ ст. в матеріалах фонду Проскурівського повітового суду.

***Ключові слова:** джерела історії, фонд, Проскурівський повітовий суд, Чорний Острів, Миколаїв.*

У фонді Проскурівського повітового суду, що зберігається в Держархіві Хмельницької області, знаходиться багато справ, які стосуються тих чи інших поселень – міст, містечок, сіл тощо. Чимало з них відображають епізоди історії ХІХ ст. двох сусідніх містечок того часу – Чорного Острова та Миколаєва, які і у наш час йдуть по життю поряд, у складі Хмельницького району нашої області.

У цій статті автор якраз і виконує вже давно задумане завдання – ознайомити зацікавлених осіб (науковців і краєзнавців) із джерелами з історії вищезазначених поселень, що знаходяться у фонді Проскурівського повітового суду. Хронологічні рамки наявних у них документів – 1830–1872 рр. Необхідно відмітити, що відомості, наведені у цій статті, взяті зі справ фонду, що безпосередньо відносяться до Чорного Острова та Миколаєва.

1830-м рр. датуються матеріали про крадіжку, вчинену Григорієм Цисловським, у Чорноострівському православному храмі [1]. Через сім років

з церкви містечка Миколаєва пропало сім шнурків коралів [2]. Чи вдалося довести вину Григорія Цисловського у крадіжці та виявити особу злодія нам достеменно невідомо. Відсутні необхідні документи. У справах вони не збереглися.

У тому ж 1837 р. у повітовому суді розглядалася справа по скарзі селян містечка Чорного Острова, сіл Рідкодуби, Липківці, Криштофорівка, Копачівка і Харківці на своїх поміщиків за змушування до праці у святкові дні [3]. Остаточо вона була припинена аж у 1847 р.

Характерними для тих часів були конфлікти за землю, ліси, сінокоси та інші угіддя між поміщиками та православними храмами. Переважно, перші захоплювали території, які належали парафіяльним церквам, а священники останніх прагнули повернути їх назад. Подібні документи не рідкість у фонді Проскурівського повітового суду. Є серед них і такі, що стосуються Чорного Острова. У серпні 1839 р. у цій судовій установі розпочався розгляд справи про боротьбу, на той час уже покійного, священника м. Чорного Острова Курчинського за повернення лісу та інших угідь, захоплених місцевими поміщиками Пшездецькими, у власність місцевого храму. Завершився цей судовий процес аж у листопаді 1846 р. [4].

Траплялися в той час і пожежі, значну частку яких становили підпали. Для прикладу, у квітні 1841 р., мешканець містечка Миколаєва однодворець Василь Вітковський підпалив скирту сіна, належного протоієрею миколаївського храму Ружицькому[5].

Чи то нерозділене кохання, чи то особиста образа й прагнення помсти привели до отруєння селянина Кіндрата Нециги мешканкою м. Миколаєва Марією Цируковою. Про цей випадок рапортував тисяцький цього містечка 23 лютого 1845 р. [6].

Фіксувалися в суді й цивільні угоди, пов'язані з майном жителів Чорного Острова та Миколаєва. Більше року (квітень 1846 – 15 травня 1847 р.) тривала процедура прийняття і здійснення купчої кріпості на будинок, проданий євреєм Гершком Димітом миколаївському міщанину, єврею Волю Бенику[7].

Досить часто мешканці краю тоді втрачали майно за певні порушення закону та невиконання боргових зобов'язань перед державою (несплата податків, недоїмки тощо). Так, в червні 1847 р. повітовий суд розпочав процес продажу рухомого майна єврея Артенберга, для поповнення нарахування, накладеного на нього Подільською казенною палатою як на посадову особу Черноострівської кагальної єврейської общини. Завершилась ця процедура наприкінці червня 1849 р. [8].

Чорний Острів не обійшла й проблема загроз стати покриткою. Цього дуже боялися багато молодих дівчат. Часто вони прагнули позбутися, як тоді вважали, «незаконнонароджених» дітей у будь-який спосіб, не зупиняючись і перед вбивствами. Десять років (з 29 грудня 1847 по 12 травня

1857 р.) тривав розгляд справи про втоплення двох своїх немовлят «дівцею» містечка Чорного Острова Марією Поповською[9].

Три з половиною роки (1849–1852 рр.) повітовий суд вирішував питання про справедливість заповіту Вікторії Новаковської, яким вона подарувала Черноострівському римо-католицькому костелу 3000 рублів сріблом [10].

Дещо більше року (1854–1855 рр.) тривало оформлення купчої кріпості від єврея містечка Чорного Острова Шмогерова дворянину Владиславу Вержбицькому [11].

XIX ст. у Проскурівському повіті характеризувалося великим сплеском бродяжництва і крадіжок. Більшість таких явищ відображено у протоколах засідань повітового суду. Але є й окремі справи, які надають нам подібну інформацію. Зокрема, у фонді повітового суду є документи 1854 року про селянина с. Гладок Мирона Малицького, якого судили за бродяжництво та крадіжку грошей у єврея містечка Миколаїв Зельмана Кліца[12].

У тому ж році зафіксовано жахливий злочин в тому ж таки містечку: селянка Фросина Бабоева, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, задушила свою малолітню дочку [13].

1855 р. розпочався для єврея Чорного Острова Волька Вільберга дуже неприємною звісткою: Повітовий суд прийняв рішення щодо продажі його будинку для повернення дворянці Тетяні Хмельницькій коштів, які вищезазначений мешканець цього містечка заборгував їй по позичковому листу в сумі 240 рублів сріблом. Процедура продажі будинку тривала чотири з половиною роки – до 25 листопада 1859 р. [14].

Вельми цікавим є розгляд справи по рішенню третейського суду щодо розділу батьківського маєтку між поміщиками Пшездецькими. Нагадаємо, що вищезазначене сімейство тривалий час володіло Чорним Островом та Миколаєвом. Судовий процес про цю спадщину тривав з 27 серпня 1856 по 7 липня 1863 р. [15].

Пшездецьких стосується й інша судова справа, розпочата 22 грудня 1859 р., а завершена 6 вересня 1860 р. Поміщик Мечислав Пшездецький скаржився в повітовий суд на постанову Проскурівського земського суду щодо майна, яке залишилося після смерті селянина м. Миколаєва Миколи Лукашевича [16].

Про свавілля Пшездецьких у ряді моментів свідчить розгляд справи щодо привласнення ними селян, які належали поміщику Ямпільського повіту, власнику маєтку в м. Мурафа, Михайлу Станзану. Хронологічні рамки цього конфлікту – 26 травня 1860 – 20 жовтня 1862 р. [17].

Впродовж усієї першої половини XIX ст. зберігалася конфліктна ситуація з польською шляхтою у Правобережній Україні. Чимало її представників не могли підтвердити своє дворянське походження, їх переводили в інші стани. В наслідок цього вони змушені були платити податки на користь держави, а часто й власнику землі, на якій вони проживали. Ось і в

м. Чорному Острові та селі Педосах у 1860 р. виявили осіб з колишньої польської шляхти, які підлягали введенню в податний «оклад» [18].

Напрочуд довго повітовий суд займався в'ясуванням здавалося б простого питання: хто здійснив крадіжку з Чорноострівського римо-католицького костелу карнавки з грішми, попередньо зламавши її замок? Розпочалася ця справа 11 серпня 1861 р., й закінчилася 12 січня 1874 р. [19].

Взагалі крадіжки в ті часи були надзвичайно поширеним явищем. Ось і наступна справа, розгляд якої тривав впродовж листопада 1861 – березня 1863 р., також стосувалася привласнення чужого майна. Різні речі були викрадені у єврея м. Чорного Острова Ушера Кривуна [20].

30 січня 1862 р. штатний наглядач Чорноострівського повітового дворянського училища надвірний радник Кунашевський поскаржився в повітовий суд на якогось Вержицького. Останній, за свідченням наглядача, систематично всюди «чорнив» його, погрожував та розпускав про нього всілякі брехливі чутки. Достовірність звинувачень Кунашевського та вину Вержицького суд в'ясняв аж до 5 серпня 1867 р. [21].

А ось наступна справа мала політичний підтекст. У 1863 р. розпочалося повстання проти російської влади у Польщі, яке зачепило й Правобережну Україну. Патріотично налаштовані поляки вели агітацію серед населення, створювали підпільні таємні товариства, збирали зброю, створювали військові підрозділи та частини для боротьби проти російських окупантів. Чинили вони й різні політичні акції, які мали певний резонанс у тодішньому подільському суспільстві. Зокрема, як доповідав проскурівський повітовий справник, невідомі особи 25 липня 1863 р. зняли з Чорноострівського повітового дворянського училища знак державного герба Російської імперії [22].

А в 1864 р. поліція зуміла прослідкувати, що мешканець м. Чорного Острова Нарциз Биховський таємно виїздив за кордон з невідомою метою. Оскільки ця подорож здійснювалася без дозволу російської влади, то виникла підозра, що їздив він туди з певною політичною метою [23].

Справи Проскурівського повітового суду, що відносяться до середини і другої половини 60-х років XIX ст. рясніють матеріалами про спроби мешканців краю (особливо євреїв) уникнути рекрутської повинності. Доходило навіть до ушкодження окремих органів людського тіла, аби не потрапити на військову службу. Ось і в м. Миколаєві у 1864 р. зафіксували нанесення собі тілесних ушкоджень, з метою ухилення від рекрутських наборів, євреями Рахмілем Ойзманом, Елем і Сімхою Пельцями, Байдером Лискером та Каренером [24]. Видно, дуже вже «солодкою» була солдатська служба тих років, якщо люди йшли на подібні дії. Справу цю закрили у 1866 р.

Своєрідним виявився зміст судового розслідування, проведеного у 1864–1867 рр. Чиновник Гусарський звинуватив євреїв м. Чорного Острова Оленика Лейдабойдмана та Гольденмана у порушенні клятви, яку вони давали під присягою [25].

Характерною особливістю містечок Поділля XIX ст. було те, що в кожному з них прослідковувались факти проживання іноземних підданих. Останні мали тут свою приватну власність, займалися промисловим виробництвом, торгівлею, служили офіціалами в поміщицьких маєтках тощо. Про наявність підданих іноземних держав у Чорному Острові засвідчує справа щодо прохання дворянина Петра Бобовського про ввід його у володіння будинком, купленим у іноземця Людвіга Готта у цьому містечку [26].

Одним з найбільш поширених порушень законів у містечках Поділля в XIX ст. була торгівля товарами, за які не сплатили акцизних зборів. Найчастіше це стосувалося безакцизного продажу алкогольних напоїв та тютюну. Подібні факти спостерігалися й в Чорному Острові та Миколаєві. Так, в 1867–1868 рр. судили миколаївського єврея Какуша, який продавав «необандеролений», тобто безакцизний тютюн [27].

Спроби заволодіти чужим майном не припинялися і в другій половині 60-х років XIX ст. 24 серпня 1867 р. управляючий Чорноострівським маєтком Ржицький поскаржився у повітовий суд на дії дворянина Баршевського, який незаконно захопив будинок, що належав вищезазначеній економії [28].

Оскільки більшість населення містечок Поділля складала євреї, то саме їм і належала левова частка правопорушень. У тому ж таки 1867 р. повітовий суд змушений був займатися розслідуванням цілого ряду незаконних дій єврея м. Чорного Острова Волька Олейника [29]. В цьому ж році розпочався розгляд справи про зловживання, здійснені керівниками коробочного збору в Миколаєві [30].

Після відміни кріпосного права значно активізувалась торгівля нерухомим майном – землею, цілими маєтками та їх частинами тощо. Найчастіше продавали дворяни – поміщики, а купували селяни, переважно ті, що змогли надбати певні кошти. У Чорному Острові ми зустрічаємось з більш рідкісним випадком – місцевий селянин Іван Леснович продав свій хутір дворянці Катерині Подушинській. Сталося це у 1868 р. [31].

Характерним явищем для Російської імперії XIX ст. і Поділля зокрема, стало фальшування різних документів, їх підчистка та підробка. У 1868 р. подібне зафіксували в містечку Миколаїв, де єврей Шмуль Боглен здійснив підробку розписки, виданої йому селянином Катеринчуком [32].

У тому ж містечку 15 січня 1869 р. здійснив крадіжку грошей з місцевого православного храму шляхтич Фердинанд Лучинський. Його вина була доведена у наступному 1870 р. [33].

Вище вже згадувалося про небажання мешканців нашого краю служити в царській армії. Ще один такий випадок розглядався в Проскурівському повітовому суді у 1869-1870 рр. Селянина м. Миколаєва Семена Ополянчука судили за переховування від рекрутської повинності [34].

Також вище розповідалося про насильство представників місцевої влади щодо мешканців містечок та сіл. Ще один такий випадок був зафіксований у 1870 р., де тисяцький Максимович жорстоко побив селянку Марію Жовтанецьку [35].

До 1871 р. відносяться дві справи, які стосуються порушень правил торгівлі спиртними напоями. В одній з них мова йшла про невиконання акцизних правил щодо збору за торгівлю алкоголем євреєм містечка Чорного Острова Мошком Голденбергом [36], в іншій – про безпатентний продаж євреєм цього ж містечка Гейбом Гринбергом закордонних вин [37].

А посилене вживання алкоголю приводило до порушень закону, хуліганства, насильства тощо. Подібне спостерігалось й у містечку Миколаєві, де в стані сп'яніння місцевий селянин Василь Шкварук поводить себе неадекватно, зачіпав місцевих мешканців, пробував чинити насильство над ними. Коли ж тисяцький цього містечка Іван Якубовський та деякі інші особи спробували його заспокоїти, то він продовжував буянити, наносячи їм особисті образи [38]. Сталося це наприкінці грудня 1871 р.

У XIX ст. існувала практика супроводу арештантів від населеного пункту до іншого поселення місцевими селянами з подальшою передачею для охорони жителям наступного села. Ці ж селяни здійснювали нагляд за арештантами під час ночівлі. Тут до них приєднувалась варта того офіційного приміщення, в якому розміщували арештантів. В грудні 1871 р. спійманий в м. Чорному острові з краденими речами єврей Цашабер Менделевич Гринберг, який утримувався при чорноострівському волосному правлінні, здійснив втечу з-під арешту. В недбалості звинуватили сторожа волосного правління Андрія Мандрика і селянина Микиту Панасюка (він же Кушнір) [39].

Інокли селяни відповідали на жорстокість місцевої влади також силою. В грудні 1871 р. волосний старшина Миколаївської волості скаржився в повітовий суд про те, що в нічний час він отримав удар до голови, в чому висловлює підозру селянину с. Черепової Данилу Гунько [40].

У фонді Проскурівського повітового суду є ще дві справи, які безпосередньо стосуються містечка Миколаєва. Відносяться вони до 1872 р. В одній з них йде мова про нанесення міщанином м. Проскурова Вольком Лейбовичем Загорулею, який проживав в м. Миколаєві, образ проскурівському поліцейському наглядачу Ясинському при здійсненні останнім своїх посадових обов'язків в січні 1872 р. [41]. Інша справа присвячена тривалому переховуванню від виконання рекрутської повинності селянина м. Миколаєва Івана Глябецького [42].

Як бачать читачі, навіть ці короткі відомості засвідчують, що у фонді Прокурівського повітового суду зберігається величезний масив документів, які можуть більш детально, як-то кажуть, пролити світло на життя нашого краю в XIX ст., відкрити раніше невідомі факти. Все це може в певній мірі змінити наше уявлення про ті процеси, які відбувалися на теренах частки Поділля – тодішній Прокурівщині.

Автору дуже хотілося б, щоб ті люди, яких цікавить історія нашої «малої батьківщини», долучилися до вивчення матеріалів, зосереджених у фонді як вищезгаданого, та і інших повітових судів, які діяли на території сучасної Хмельниччини у XIX ст.

Джерела:

1. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 283
2. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 298
3. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 295
4. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1154
5. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 354
6. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 409
7. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1577
8. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1239
9. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 417
10. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1249
11. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1705
12. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 487
13. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 491
14. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1288
15. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1304
16. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 2. – Спр. 1333
17. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1339
18. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1340
19. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 605
20. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 619
21. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 654
22. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 663
23. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 2. – Спр. 13
24. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 707
25. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 720
26. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1966
27. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 790
28. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1467
29. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 788
30. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 787
31. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1478
32. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 821

33. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 868
34. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 866
35. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1018
36. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1068
37. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1082
38. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1105
39. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1049
40. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1100
41. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1130
42. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1126

Байдич О.В.

с. Кузьмин Красилівського району

ДЕЯКІ ВІДОМОСТІ ПРО ОКОЛИЦІ ПРОСКУРОВА 20-х – 70-х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ (за документами Проскурівського повітового суду)

У цій статті аналізується наявність документів з історії околиць міста Проскурова ХІХ ст. в матеріалах фонду Проскурівського повітового суду.

Ключові слова: *джерела історії, фонд, Проскурівський повітовий суд, Проскурів, Гречани, Зарічанка, Лезнево, Гринівці Лісові*

За кілька останніх років дослідження матеріалів повітових судів Поділля та Південно-Східної Волині значно просунулося вперед, кількість публікацій істотно збільшилася. До вивчення документів цих судів, їх інформативності та значення долучилися В.Г. Байдич, О.В. Байдич, В.О. Байдич та В.О. Лавринчук, які видрукували вже чимало статей у наукових та науково-краєзнавчих збірниках [1].

Проте ці публікації поки що носять більше інформативний, аніж аналітичний характер. І це зрозуміло, оскільки автори ставили собі за мету саме популяризацію матеріалів цих судів серед науковців та краєзнавців. Адже останні їм приділяють дуже мало уваги, або й зовсім їх ігнорують.

Документи повітових судів добре можуть прислужитися як для використання при вивченні загальних питань історії ХІХ ст., так і для вивчення різних аспектів життя міст та містечок (та й більшості населених пунктів) ХІХ ст.

У цій статті автор чинить спробу оприлюднити джерела з історії колишніх околиць міста Проскурова XIX ст. Тепер частина з них вже увійшла до складу нашого обласного центру м. Хмельницького, зокрема Гречани, Лезнево, Зарічанка, Ружична. Лісові Гринівці та Олешин ще залишаються окремими адміністративно-територіальними одиницями. Та місто Хмельницький досить швидко розширює свої межі. І не за горами той час, коли і ці поселення стануть його складовими частинами.

Гадано, що це повідомлення, з переліком матеріалів з історії XIX ст. вищезазначених поселень, сприятиме більшому зацікавленню як їхніх мешканців, так і жителів обласного центру в цілому, життям минулих поколінь та їхніх предків зокрема.

Необхідно зазначити, що ця стаття побудована по хронологічному принципу. Першим, наявним у фонді Проскурівського повітового суду, матеріалом, що стосується околиць Проскурова XIX ст., є спроба привласнення чужого майна та землі, що відноситься до 1809 року. Саме тоді граф Мартин Тарновський незаконно заволодів маєтками в селах Ружичанка і Ружична, які належали графу Войцеху Марру [2].

Другим по хронології документом є скарга вдови священика Мар'яни Жуковської на власника села Гринівець Лісових Антона Гадомського, який відібрав у неї хутір [3]. Датується ця справа 1825-1826 рр. Наступні два матеріали також стосуються Гринівець Лісових. У 1829 р. повітовий суд розглядав справу про відмову селян підкорятися власнику села поміщику Гадомському [4]. А в 1836 р. судили селянина Гринівець Лісових Фарина за крадіжку полотна у міщанина Меєра Мошковича [5].

До 1840-1844 рр. відносяться матеріали про суд над селянином села Гречани Михайлом Дичком, який вкрав гроші з Прокурівського римо-католицького костелу [6]. В тому ж році судили селянина с. Гринівець Йосипа Козубу, який до смерті побив селянку того ж поселення Марію Химич [7].

Спостерігалися в ті часи й характерні для наших днів спроби «очорнити» певних осіб. Так, у 1841-1843 рр. судили колишнього управителя села Гречани дворянина Івана Шавловського за наклеп на засідателя Острівського [8].

Ряд економічних питань того часу висвітлює справа про підсудність купців другої гільдії Фейдиша Планка та Давида Розенберга за нанесені ними збитки в сумі вісім тисяч рублів сріблом через неправильний продаж спиртних напоїв у маєтку Гречани, власниками якого були поміщики Лизогуби. Розгляд її тривав надзвичайно довго – з 31 червня 1841 по 11 січня 1868 р. [9].

Гречан стосується і скарга поміщика Петраковського на дворянина Ейсмонта, який дуже жорстоко поведився з місцевими селянами. Розгляд її тривав з 1842 по 1845 рік [10]. Необхідно зазначити, що хоча власниками

маєтку у Гречанах були Лизогуби, але невеликі частки там мали й інші поміщики, найчастіше на коліокаційних правах.

Проявилася в околицях теперішнього Проскурова й така важлива економічна проблема як фальшування грошей. Зокрема, у 1843 р. у селянина Зарічанки Нестора поліція виявила фальшивий рубль [11].

В кримінальному порядку суд розглядав й питання, підняте в рапорті управителя Зарічанського маєтку. Останній повідомляв, що у мешканки с. Гринівець Гапки Боднар при обшуку виявили меркуріанський порошок, який їй в 1843 р. продала єврейка Бесерова [12]. Вияснили, навіщо цій селянці потрібен він був, аж до 1848 р.

Права спадщини стосувалася справа, відкрита на прохання поміщика Богдашевського – уповноваженого спадкоємців померлого поміщика Петраковського. Він просив якнайшвидше (у 1844 р.) здійснити ввід у володіння с. Гречани поміщиць Радзимінської та Богдашевської [13].

Цікавою в різних аспектах (в т.ч. й родовідному) є розгляд в повітовому суді у 1845 р. вимоги Московської дворянської опіки про те, чи полковниця (дружина полковника – авт.) графиня Куліковська введена у володіння виділеними їй батьками із Зарічанського маєтку селами Олешиним та Іванківцями [14]. Оскільки цей маєток належав графу Гудовичу, то виходить, що графиня Куліковська була його донькою.

Деякі поміщики досить вільно поводитись не лише з своїми селянами, а й навіть з менш родовитими та біднішими дворянами. Так у фонді повітового суду зберігаються документи про згвалтування у 1845 р. поміщиком с. Гринівець Лісових Костянтином Гадомським дівчини – дворянки Анни Жижевської [15].

Необхідно зазначити також, що у 1845 р. на Зарічанський маєток графа Кирила Гудовича з певних причин наклали заборону [16].

Поміщик же Гринівець Лісових Костянтин Гадомський відзначився ще й тим, що ніяк не хотів повертати грошовий борг купцю третьої гільдії Меєру Фрінкелю. Судові дебати з цього питання тривали майже три роки, з 26 квітня 1846 по 1 березня 1849 р. [17].

Буйним характером відзначався колишній управитель Гречанського маєтку губернський регістратор Іван Павловський, якого судили і за опір земській поліції, і за образу засідателя відкупних справ Островського, і за побиття відкупного службовця Йосипа Сосни. Розглядалася ця справа тривалий час – з 22 травня 1846 по 31 березня 1863 р. [18].

Цікавою виглядає комбінація, здійснена поміщиками Гадомськими. У 1847 р. вони продають свою маєтність у Гринівцях Лісових поміщику графу Петру Стадницькому, який того ж року звернувся до повітового суду з проханням про ввід його у володіння вищезазначеним селом [19]. А вже в 1849 р. Костянтин та Альберт Гадомські звернулись до суду з проханням

визнати їх спадкоємцями померлого Антонія Гадомського, після якого залишилися досить обширні маєтності. Проте розгляд цієї справи дуже затягнувся – майже до кінця 1863 р. [20].

Друга половина 40-х – початок 50-х рр. XIX ст. в Правобережній Україні відзначалася величезною кількістю скарг селян на неправомірні дії щодо них з боку поміщиків – кріпосників. Подібне відбувалося і в околицях Проскурова. Вирізняємо серед них скаргу селянина Петра Пахути на Зарічанську економію графа Гудовича за забране у нього майно та за інші протиправні дії. Розгляд цього конфлікту тривав у повітовому суді напролюд довго – з 27 жовтня 1847 по 27 січня 1870 р. [21].

До речі, селяни не завжди сподівалися на справедливість судових рішень. Часто їхня реакція на дії офіціалістів була спонтанною і вела до вчинення безладу в маєтностях. 28 серпня 1852 р. проскурівський земський начальник повідомив рапортом подільського губернатора про видачу з Іванковецького запасного магазину управляючим Васильєвим зерна проскурівським євреям (вірогідно, для продажу). У селян Іванковець та Олешина його дії викликали величезне обурення. Цей хліб зберігався у запасних магазинах на випадок виникнення екстремальних умов (посухи, неврожай, тощо) з розрахунку на кожну ревізьку душу певної кількості, переважно жита та ячменю. В селах почалися заворушення, які привели до заковування найбільш активних їх учасників у «залізні пути» [22].

Досить незвичним виявився, згідно рапорту Проскурівського земського суду, ввід поміщика Іллі Лизогуба у володіння селом Гречани у 1857-1858 рр. Цю маєтність він купив у своєї дружини [23].

Частою у 50-60-х рр. XIX ст. стала перепродажа будинків окремими особами Проскурівського повіту. Так майор Рожанський 5 травня 1858 р. здійснив купчу кріпость на придбання купівлею будинку в селі Ружичній, а вже незабаром продав його дворянину Ярошевському [24].

В повідомленнях того часу нерідко фігурують знайдені на полях, дорогах і т. д. тіла мертвих мешканців навколишніх поселень, а часто й зовсім невідомих людей. Зокрема, 6 червня 1860 року прямо на дорозі до Проскурова знайшли труп селянки Гринівець Лісових Семилітової. Обставини її загибелі залишилися не в'ясненими, хоча слідство велося майже рік [25].

Відміна кріпосного права дозволила селянам купувати землю. Цим деякі з них майже відразу скористалися. В матеріалах Проскурівського повітового суду, зберігаються, зокрема, купчі кріпості на продаж поміщиком графом Гудовичем та княгиною Абамелек землі селянам маєтків Зарічанки, Лезнево, Магдалиновки та Пасічної [26]. Ці операції здійснювалися з 1863 по 1868 р.

Продовжувався й продаж будинків в околицях Проскурова. Зокрема, на рубежі 1863-1864 рр. було здійснено купчу кріпость на придбання євреєм Йосем Кенікстолом у капітана Мялковського будинку в селі Ружичній [27].

При купівлі нерухомого майна (особливо мастностей) покупці заздалегідь цікавилися станом майбутнього придбання й просили видати їм відповідну довідку. Для прикладу: 18 вересня 1863 р. повірений у справах княгині Камелії Четвертинської дворянин Костянтин Ліневський подав прохання про видачу подібного свідоцтва про стан мастку половини села Гринівець Лісових. З деяких причин ця справа була завершена лише в листопаді 1867 р. [28].

Незадоволенням же селян уставними грамотами та викупними платежами, у своїх цілях користувалися різні особи, які їх підбурювали на невиконання встановлених прави Місцевого положення. Так, судом було зафіксоване поширення свєрем Іциком Горбальом між селянами села Лезнево «ложных толков» про те, що вони не повинні платити викупних платежів. Судовий розгляд цієї справи тривав з 1867 по 1870 р. [29].

Після відміни кріпосного права пришвидшився процес продажі великими землевласниками частини свого майна та землі підприємливим людям як з дворянського середовища, так і з інших станів. Наприклад, з 1865 по 1871 р. тривав процес здійснення купчої кріпості на продаж графом Андрієм Гудовичем дворянину Леону Новицькому будинку і землі в селі Зарічанка за 600 рублів сріблом [30]. Тривалий час цієї оборудки аж ніяк не означав, що у володіння купленим будинком та землею Новицький вступив лише у 1871 р. Прохання про ввід його у володіння мастком, що включав у себе садибу «з ґрунтом» у Зарічанці, він подав 7 грудня 1865 р., а ввід здійснився 5 вересня 1867 р. [31]. Що ж поробиш, такою була тодішня бюрократія! Та чи не перевершила її наша система?

Не оминали околиць Проскурова й пожежі, випадкові і не випадкові. Щоправда, їх було не так багато, як, скажімо у Кам'янецькому повіті, де заледве не п'ята частина справ повітового суду стосується пожеж, переважно підпалів.

Тут же, за матеріалами Проскурівського повітового суду, можемо визначити, напевно, лише пожежу, що сталася в с. Гринівцях Лісових 26 червня 1867 р., від якої згоріло економічне гумно. В підпалі підозрювали Карла Коломійця, Андрія Хом'яка та ряд інших місцевих селян [32].

Необхідно відзначити, що раніше жорстокістю щодо селян відзначалися поміщики та їхні офіціалісти. З встановленням волосного устрою, цю функцію перебравали на себе волосні та сільські посадові особи. Документи тих часів рясніють їхнім насильством над підконтрольними їм селянами. Ось і по с. Лезневу фіксується випадок смерті місцевої селянки Агрипини Стасюк після важких тілесних ушкоджень, нанесених сільським старостою Шуляком та соцьким Дзебаком 15 грудня 1867 р. Як і в більшості таких випадків, фактичні вбивці не понесли заслуженого покарання [33].

Нові, 60-і роки, сприяли збільшенню кількості підприємливих людей, адже зникли перешкоди, які не давали їм можливості себе проявляти. Характерними є епізоди, пов'язані з діяльністю оleshинського селянина Чекирди. 4 червня 1868 р. він звернувся до повітового суду з проханням ввести його у володіння ділянкою лісу, купленою у поміщиці графині Куликовської. Ввід відбувся 26 червня того ж року [34]. Але, ще 4 червня 1868 р. він продав цей ліс Мазуру, Площинському, Щипку та іншим оleshинським селянам. Того ж дня і вони звернулися до суду з проханням у ввід їх у володіння купленим лісом. Ввід цей вони отримали того ж таки 26 червня, як і Чекирда [35].

Не всі колишні великі землевласники витримували нові віяння в економіці, та не могли адаптуватися до змін в умовах господарювання. Тому, готуючись до продажу своїх маєтностей, вони самі зверталися з клопотаннями про видачу їм свідоцтв щодо стану їхнього нерухомого майна. Так наприкінці 1868 р. вчинила Єлизавета Лизогуб, витребувавши довідку – свідоцтво про свій маєток у Гречанах [36].

Всі останні справи Проскурівського повітового суду, які стосуються його околиць, присвячені видачі свідоцтв про стан маєтностей, або ж вводу у володіння ними. З 17 жовтня 1869 по 14 червня 1872 р. тривав розгляд справи про ввід у володіння частиною села Гринівець Лісових княгині Анни Абамелек [37]. 25 травня 1871 р. вона ж звернулася з проханням про видачу їй свідоцтва про стан її маєтку – частини села Гринівець Лісових, яке отримала вже за тиждень – 1 червня 1871 р. [38]. Й нарешті, з подібним проханням 25 листопада 1871 р. звернувся повірений поміщиці Лизогуб Кубашевський, отримавши свідоцтво про стан маєтку в с. Гречани 12 січня 1872 р. [39].

Таким чином, з вищенаведених коротких характеристик джерел, що стосуються історії околиць Проскурова ХІХ ст., можна дізнатися про різні сторони життя тодішніх їх мешканців, прослідкувати за тими змінами, які відбувалися на місцях, та врахувати їх при аналізі історичних процесів, що відбувалися у тому столітті. Серед матеріалів повітового суду зустрічаються документи, яких не можна знайти у інших фондах, як нашого обласного, так і центральних архівів України. Саме у цьому й полягає цінність матеріалів всіх повітових судів ХІХ ст. Тому їх необхідно якомога частіше і більше вводити в науковий обіг, використовуючи при характеристиці тих чи інших історичних подій, що відбувалися на теренах нашого регіону, так і всієї України в цілому. Необхідно також відмітити, що документи кожного такого фонду є досить специфічними, притаманними лише тій місцевості, яку вони ілюстрували (відображали).

Джерела та література:

1. Байдич В.Г. Про деякі джерела з історії міста Старокостянтинова / В.Г.Байдич, О.В.Байдич //Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів національного архівного фонду України. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. І.Огієнка, 2012. – С. 170-178; Байдич В.Г. Про деякі джерела з історії Красилівщини ХІХ ст. / В.Г.Байдич //Красилівщина краєзнавча минуле, сучасне, майбутнє: матеріали районної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 75 річчю створення Хмельницької області, та до 90-річчя утворення Красилівського району. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. – С.11-15; Байдич О.В. Рейдер з Тарноруди /О.В. Байдич, В.О. Лавринчук // Матеріали ХІУ Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2014. – С. 173-180; Байдич О.В. Документи Ушицького повітового суду про Вінківці 40-60 років ХІХ століття/ О.В. Байдич, Т.В.Свистун// Вінковеччина в історії Поділля. Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції 9-10 жовтня 2015 року – Вінківці: ПП Балюк І.Б., 2015. – С. 55-58; Байдич О.В. Про джерела з історії м. Проскурова ХІХ ст.(Документи Проскурівського повітового суду) / О.В.Байдич // Матеріали І-ї Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2016. – С. 29-33; Байдич В.О. Матеріали про зловживання проскурівських чиновників 40-х – 70-х рр. ХІХ ст. у фондах Держархіву Хмельницької області / В.О. Байдич // Матеріали І-ї Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2016. – С. 33-35; Байдич В.О. Документи Держархіву Хмельницької області про проскурівські млини та греблі по річці Південний Буг у ХІХ ст./ В.О. Байдич, В.О. Лавринчук // Матеріали І-ї Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2016. – С. 36-37; Байдич В.О. Джерела про Муровані Курилівці у фонді Ушицького повітового суду / В.О. Байдич, О.В. Байдич // Перша Мурованокуриловецька науково-краєзнавча конференція. – Муровані Курилівці – Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2016.-С. 92-96; Байдич В.О. Джерела з історії заштатного міста Вербовця та містечка Снітків ХІХ ст. у фондах Держархіву Хмельницької області/ В.О. Байдич, В.О. Лавринчук // Перша Мурованокуриловецька науково-краєзнавча конференція. – Муровані Курилівці – Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2016.-С. 116-120; Байдич В.О. Про деякі джерела з історії містечка Тарноруда ХІХ століття / В.О. Байдич, О.В. Байдич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник, – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2016. – Вип.9. – С. 55-59; Байдич О. В. Ярмолинці ХІХ століття у документах Проскурівського повітового суду / О.В. Байдич, В.О. Лавринчук // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник, – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2016. – Вип.9. – С. 60-65

*Блажевич О.І.,
Блажевич Ю.І.
м. Хмельницький*

З ЛЮБОВ'Ю ДО УКРАЇНИ І УКРАЇНЦІВ (роздуми щодо літературної творчості Леоніда Балюка)

За роки незалежності на літературному горизонті Хмельниччини з'явилося чимало нових імен – творців прозаїчного і поетичного слова, авторів цікавих художніх та історико-поетичних творів. Серед цих імен – Леонід Миколайович Балюк, який вже майже 50 літ живе і творить на Поділлі, хоча народився 15 липня 1942 року в селі Топорище Володарсько-Волинського району на Житомирщині в родині селян-хліборобів. В свій час закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту та економічний факультет Київського торгово-економічного інституту, працював на комсомольській роботі, був засновником і першим керівником обласної організації Товариства книголюбів, потім очолював Хмельницький облкниготорг, підприємство «Укрторгреклама», побував на посаді заступника голови державної податкової адміністрації у Хмельницькій області. Будучи директором Давидковецької середньої школи, що у Хмельницькому районі, захопився літературною творчістю, багато віршував, задумав і написав для учнів «Популярну історію України» в поетичній формі щодо історичних подій і визначних діячів української історії від найдавніших часів до початку ХХ ст., яка була надрукована в одному з київських видавництв і широко використовувалася в навчальному процесі та в позакласній роботі з школярами.

У 2002 р. вийшла друком його поетична збірка «Сповідь» про вічні загальнолюдські цінності і категорії – морально-етичну та духовну суть людини. В наступні два роки виходять книги: «Твердь» (Основи духовності українця), «Тобі одній» – ліричні твори і казки для дітей «Казки онука Валентина». У 2005 р. з'явився збірник пісень «Закохався травень», в який ввійшло тридцять музичних творів на слова і музику Леоніда Балюка. До речі, свято міста Кам'янець-Подільського у 2006 р. відкрилося піснею Леоніда Балюка «Кам'янець наш», яку вперше виконала відома українська співачка Раїса Осипова. Приспів цієї пісні:

«Кам'янець – милий, Кам'янець – рідний,

Линуть слова знов і знов,

Щедрий, привітний, лагідний, світлий

Наша безмежна любов» – зразу ж підхопили учасники святкового дійства.

У 2006 р. вийшла у світ «Ностальгія» – книга про кінець 80-х – початок 90-х років, коли суспільство опинилося на переломі, коли ламалися старі і утверджувалися нові суспільні відносини. Водночас складні політичні, історичні, економічні, релігійні та мовні процеси, які розгорнулися в українському суспільстві, «помаранчевий» майдан 2004 р., непроста міжнародна обстановка змусили Леоніда Балюка до продовження і завершення «Популярної історії України» подіями ХХ ст. і перших двадцяти років періоду незалежності.

У 2010 р. у видавництві «Панмедія» (Київ) вийшло друге видання, доповнене і доопрацьоване, цієї поетично-віршованої книги про часи минулі і нинішні. «Популярна історія України» стала гарним подарунком дітям, школярам, студентам, краєзнавцям, усім, хто хоче знати і шанувати тисячолітню історію, деколи складну і трагічну, нашої України, яка нарешті стала на шлях державної самостійності і незалежності. Глибоке знання автором подій минувшини, достовірність та об'єктивність і щирість, незгасна любов до рідної землі викликають довіру і симпатію до автора цієї книжки. Важливо, що автор вдався до віршованої форми викладу матеріалу, додавши до нього хронологію подій та історичні коментарі. В цьому плані Леонід Балюк опирається як на найдавніші і найцінніші джерела вітчизняної та зарубіжної історіографії так і на сучасні історичні дослідження. Це допомагало йому у віршованій формі, популярно і досить образно висвітлити найважливіші події в українській історії. З книги випливає, що українська нація має глибоке історичне коріння, бере свій початок від, на жаль, безіменних мисливських племен до скіфів-орачів, трударів трипільської доби, котрі вже чотири-п'ять тисячоліть тому досконало орієнтувалися у всесвіті, будували і жили в протомістах, в яких нараховувалось до 15-20 тисяч мешканців, розвивали ремесла і живопис, культивували землеробство і скотарство. Автор при цьому слушно зауважує:

Коли свій гноблений народ
Мойсей виводив із Єгипту,
Ми обробляли вже город,
До неба славили молитву [1, с. 11].

Фактично в частині першій «Україна із давніх часів до початку ХХ століття» автор ще раз наголошує на багатовіковій історії нашого народу:

Народ – це вічність у тілесній формі.
Трипільці, арії і скіфи – мій народ.
Безсмертя слова, дух, традицій норми ...
З тисячоліть несе наш генетичний код [1, с. 7].

Навіть назви розділів першої частини говорять самі за себе, охоплюючи важливі і трагічні віхи українського народу на історичному шляху:

«Від джерел мого народу», «Русь одвічна», «Литовська Русь», «Козацтво нашої землі», «Україна в борні», «Нерівний шлюб», «В обіймах зла», «Бунтарський вік», «Збудуєм вільну Україну».

Оспівуючи нашу славу і героїчну минувшину, автор закликає читачів, насамперед школярів і студентів, пишатися, що в наших жилах тече і нуртує кров славетної княгині Ольги, хороброго Святослава, рівноапостольного князя Володимира, державних і військових діячів Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, Данила Галицького, мужнього Байди-Вишневецького, гетьманів Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Павла Полуботка, отаманів Івана Сірка і Павла Калнишевського, полковників Максима Кривоноса, Івана Богуна, Івана Ганжі, бунтарів Максима Залізняка, Івана Гонти, Устима Кармалюка, Олекси Довбуша та багатьох інших народних героїв. Ось лише декілька віршованих рядочків:

Князь Ігор, Ольга, Святослав
І Володимир – князь-хреститель,
Великий Мудрий Ярослав –
Князь будівничий, просвітитель...
Русь Київська при них росла,
Розширюючи стрімко межі,
Свої кордони простягла
Аж до морського узбережжя [1, с. 18].

А далі через князівські міжусобиці, навалу монголо-татар, панування Речі Посполитої автор оспівує козацькі звитяги:

Там за порогами Дніпра
Стоїть в дорозі день і ніч,
Оплотом волі і добра
Козацтва – Запорозька Січ.
Народна Січ – своя держава:
Козацьке коло, кіш, курінь,
Святі клейноди, отча слава
І несходима далечінь [1, с. 31].

Леонід Балюк своїм запальним віршованим словом закликає українців пам'ятати, що розум, честь і совість нашого народу – це Нестор Літописець, Петро Могила, Мелетій Смотрицький, Григорій Сковорода, Іван Котляревський, Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Михайло Грушевський та багато інших, які були просвітителями і світочами землі Української і як ми всі – дітьми однієї матері – Вітчизни.

Перша частина книги закінчується пророчими словами:
Незвідана, страшна, нова
Епоха стверджувалась в музі...
Явилась Перша світова
Жорстока мати революцій [1, с. 76].

Як вже зазначалось, віршовані тексти книги після кожного розділу автор підкріплював науково-популярними поясненнями і коментарями щодо історичних подій, назв, героїв, а також відповідними хронологічними додатками. Такий авторський підхід зробив «Популярну історію України» надзвичайно корисною і потрібною для освітніх закладів, читачів різних вікових категорій, оскільки ця книга використовувалась в навчальному процесі і в позакласній виховній роботі з учнями і студентами.

Більше двох років Леонід Балюк працював над другою частиною «Популярної історії України», присвячену подіям ХХ ст. і рокам незалежності нашої Батьківщини. Про копітку, наполегливу і аналітичну роботу автора з першоджерелами, новим баченням і новими підходами до історичних подій і особистостей свідчать назви розділів другої частини книги: «У вирі фронтів і революцій», «Українська революція», «Україна радянська», «Західна Україна між війнами», «Україна у Другій світовій війні», «Відбудова», «Відлига», «Застій», «Незалежність».

В «Пролозі» до другої частини автор окреслив основні події ХХ століття:

Двадцятий – вік гріхопадіння,
Двадцятий вік розвіяв сни.
Це революцій зле ревіння,
Народовбивчі дві війни.
Війна – жорстокість, кров, насилля,
Випробувань голодні роки,
Безмірно смерть людей косила –
Жахливий досвід світу і Європи.
Напалм і газові атаки,
І Хіросіми дзвонів бій,
Героям космосу відзнаки,
І чорна рана – Чорнобиль [1, с. 81].

В усіх цих світових і трагічних подіях Леонід Балюк насамперед бачить нашу страдницю – Україну – через територію якої і через душі українського народу двічі проходили страшні котки двох світових воєн, хижі лабета голодоморів 1921-1922, 1932-1933 і 1946-1947 років, колючі драти концтаборів (німецьких та радянських) і гетто, спалені міста і села, зруйновані дощенту промислові підприємства, шахти, електростанції, залізниці і домни, мільйони вбитих та покалічених українців й мільйони ненароджених:

В бою, в тилу, при окупантах,
В катівнях, в Рейху і за дротом...
Третина нації пропала,
Що звалася моїм народом [1, с. 143].

Складні політичні, соціально-економічні та духовно-культурні процеси, які розгорнулись у післявоєнний період (голод 1946-47 рр. в Україні, смерть Сталіна і розвінчання культу його особи, цілинна епопея, відлига і волонтаризм Хрущова, недолугі економічні реформи часів Брежнєва і Косигіна, гоніння церкви, застій, роздутий воєнно-промисловий комплекс, науково-технічне відставання від західного світу, залишковий принцип щодо розвитку культури, освіти, охорони здоров'я, чорнобильська трагедія тощо), привели до катастрофічних наслідків і до розвалу Радянського Союзу.

24 серпня 1991 р. Верховна Рада України прийняла Акт проголошення незалежності України, а 1 грудня цього ж року підтвердила це більше як 90% голосуванням «За»:

Так! Україна – незалежна.

Є атрибути: прапор, герб

І гімн – мелодія безмежна.

Все для державницьких потреб.

Світ визнав вільну Україну,

Почув народний, Божий глас.

З обіймами в свою родину

Прийняв, немов чекав на нас [1, с. 18].

Однак, як стверджує автор «Популярної історії України» ейфорія перших років незалежності швидко пройшла:

Та поряд з радістю до неба

Пригнічує мене журба:

Якої сили, волі треба,

Щоб витравити з нас раба.

Все за нас думали, і нас повчали,

Що краще жилося, коли ми мовчали.

Все залишити без змін!?

Раб, піднімайся з колін!

Зводить державу – не глину місити.

Нам необхідно порядок творити! [1, с. 189].

Та брак досвідчених кадрів, половинчастість всіляких реформ, нерозуміння дії економічних законів, неситиме бажання пошвидше збагатитись привело до того, що:

Україну криза охопила,

Фінансова система сіла,

Населення вкрай зубожіло,

І геть злочинність напосіла.

І як далі підкреслює Леонід Балюк, все це сталося завдяки тому, що розпочалося ганебне розбазарювання народного майна:

Ділкам – приватизація
І корпоратизація.
Людям – ваучеризація
Та ще й гіперінфляція.
В свою чергу:
Приватизація зростила
Олігархічний хижий клан.
Бюджет без грошей залишила
І ошукала громадян [1, с.191].

Завершуючи свою «Популярну історію України» 2010 роком, автор все-таки був впевнений, що український народ зуміє подолати всі труднощі і негаразди:

Гряде відновлення суспільства,
Бо віра в душі шлях знайшла,
Іде духовне будівництво,
Молитва віру вознесла.
І розтає в душі зневіра,
І дух витає перемін...
Якщо в серцях людей є віра,
Народ в житті сягне вершин! [1, с. 196].

Окреслюючи в 2010 р. майбутнє української нації, Леонід Балюк ще не знав, що через три роки Україна, через зрадницьку політику режиму Януковича, порине в криваву і жорстоку борню в листопаді 2013 р. – у лютому 2014 р. на Майдані Незалежності, на вулицях Інститутській і Грушевського між повсталим народом і «беркутівцями» злочинної влади. Адже тут відстоювалася євро мрія, тут загинули кращі сини і дочки України, що стали героями Небесної Сотні, тут відбулася Революція Гідності, тут зародилися бажання і мрії збудувати нарешті європейську Україну. Однак на заваді став путінський режим, розпочалась окупація і анексія Криму, запалало криваве побоїще на Сході України, неспокій і тривога охопили південні регіони держави, розпочалась антитерористична операція в Донбасі проти російсько-сепаратистських найманців, яка триває й досі... Надіємось, що ці трагічні події ще знайдуть своє відображення в нових творах Леоніда Балюка.

А нам хотілося звернути увагу читача ще на один літературний твір цього автора під назвою «Заповіді юного українця», який був видрукований у 2010 р. у видавництві ФОП Сторожук О.В. (м. Хмельницький) і також присвячений 20-річчю незалежності України. Свою книгу Леонід Балюк назвав «Заповіді юного українця» (розмова з сином) і адресував її передусім юному читачу. Автор у віршованій формі доступно, аргументовано і переконливо зосереджує увагу підлітків на одвічних цінностях

українського народу – його духовних і моральних основах, освячених Святою Церквою. Книга укладена у відповідності до концепції викладання в загальноосвітніх навчальних закладах курсу «Основи національної моралі», розробленої кандидатами педагогічних наук, доцентами Федорчук Е.І. і Франчук Т.Й. та схваленої на засіданні кафедри педагогіки Кам'янець-Подільського державного університету.

Водночас автор використав свій педагогічний досвід при написанні цього навчального посібника. Спостереження за шкільним колективом, аналіз особливостей дитячої психіки, безпосереднє формування історичної пам'яті підрастаючого покоління під час уроків та виховних заходів, які проводив історик-директор Давидковецької середньої школи Хмельницького району, вилились в образну віршовану форму. Прагнення узагальнити, вибрати найхарактерніші самотутні національні риси та генетичний код українців, які формувались і передавались із покоління в покоління, адже цей процес ввібрав у себе надбання наших предків із найдавніших часів до Київської Русі і Володимира Великого, до славної козаччини, визвольних змагань початку ХХ ст. та сучасних героїчних трагічних подій та суспільно-політичних і духовних процесів.

Необхідно також зазначити, що Леонід Балюк при формуванні заповідей юного українця творчо використав Концепцію викладання курсу «Основи національної моралі: навчальний курс для загальноосвітніх шкіл», розроблений вищеназваними спеціалістами, а також тематичний план і зміст цього курсу, які опубліковані в «Заповідях юного українця» (розмова з сином) [1, с. 109-120].

Відповідно до цього автор розташував глави книги з підрозділами за таким змістом: «Духовність», «Родина», «Батьківщина», «Природа», «Здоров'я», «Совість», «Дружба і кохання», «Праця і навчання», «Мова», «Пісня».

В главі «Духовність» кожний підрозділ звернений до Бога і до підлітків, які повинні освоїти Божі заповіді при допомозі родини і школи. Автор знаходить такі слова, які неодмінно дійдуть до душі, серця і розуму юного українця.

Дивись мій сину, як страждає Україна,
На смутних лицях радості нема.
Усюди злидні, розпач і руїна,
Хоча давно вже випряглись з ярма.
А все тому, що не шануєм Бога,
Живем у лицемірстві і брехні.
Веде в нікуди людський рід дорога.
А де ж бо наші сили рятівні?
Вони – у нас. Це заповіді Божі,

Що їх несе Старий нам Заповіт.

Лише вони усім нам допоможуть

Зробити кращим цей стражданий світ [2, с. 10].

Далі Леонід Балюк детально, у віршованій формі, висвітлює зміст і суть десяти Божих заповідей і завершує таким запальним закликком:

Здолай гординю, гнів і чорну ліню,

Нечистоту душі твоєї й тіла,

І ненаситність, й ненависті тіню,

Пияцтво і обжерливість обсілу.

Щоб кожен день став радістю твоєю,

Дитино, осягни, запам'ятай:

Вшановуй Господа всім розумом, душею,

А ближнього люби і поважай! [2, с. 11].

Глава «Українська родина – берегиня нації і держава» починається з підрозділів «Сім'я» і «Коло любові», в яких стверджуються основні сімейні цінності:

Сім'я! Краса в життя земному

І Божа воля, оберіг для дому...

Закон у природи – батьків поважати.

У нас перед ними борги без оплати.

Земною Богинею хай стане мати.

Усе в нас – від неї. Це мусимо знати [2, с. 18-19].

Сім'я, родина – це наша Батьківщина, – підкреслює автор у своїй главі «Батьківщина. Патріотизм – основа національної моралі»:

Країн у світі білому багато,

І має кожна з них своє ім'я.

Та, як одна в людини рідна мати,

Так і одна є батьківська земля [2, с. 29].

Далі автор в образно-віршованій формі формує своє бачення рідних просторів від маленької батьківщини на Житомирщині до столиці України, до Хмельницького, Кам'янця-Подільського, Нетішина, Криму і того гніздечка, де вже декілька років проживає Леонід Балюк – село Лисець Дунаєвського району.

Гармонія у відносинах людини і природи – ось основний посил автора у главі «Природа»:

В природі все у вірному балансі,

Якщо є ліс, то буде і вода.

І теплий дощик випаде уранці,

І зацвіте веселка молода...

Плекай, люби, оберігай природу –

Ліси, поля, і ріки, й береги,

Братів-звірят, джерельну чисту воду,
Діброви і смарагдові луги [2, с. 43].

Далі Леонід Балюк у главі «Здоров'я» підводить юних українців до висновку, що при хорошій родині і сім'ї, при Божому благословінні і в прекрасних екологічних умовах найвищою цінністю людини є власне здоров'я, за яке необхідно турбуватися і боротися з юних літ до почесної старості:

Знов звертаюся до тебе,
дорогий мій сину.
Твір природи найдорожчий –
здорова людина.
Щойно сказана ця фраза,
хай стане крилата:
У здоров'я ціна вища,
ніж у срібла й злата.
Оцінить своє здоров'я
здатні ми самі
Лиш по тому, як радієм
ранку і весні [2, с. 53].

Важливе місце в духовному формуванні майбутнього громадянина і патріота автор відводить таким морально-етичним принципам як справедливість, совість, доброчесність, гідність тощо. В главі «Совість – внутрішній моральний закон людини» чітко зазначено:

Імідж кожної держави у залежність потрапляє
Від чеснот, звитяг, здобутків і порядності людини.
Що природою дається, розум швидко осягає
У труді і в суперечках, у полеміці щоднини.
Мало мудро міркувати про порядність, доброчесність,
Бо це нитка не надійна, нам для праведного ткацтва.
Стань людиною спочатку, висівки облиш словесні.
Лише праця і моральність – ось творці твого багатства [2, с. 60].
І на додачу:
З двох джерел нуртують води
Справедливості пречисті:
Не роби людині шкоди
І державі будь корисним [2, с. 64].

Як стверджує автор вічними моральними цінностями є також дружба і кохання. В одноіменному підрозділі цим почуття відведено почесне місце:

Людина проживе без служби,
Без рук і ніг навчиться жить,
Та як з життя забрати дружбу –

Це так, як сонце загасить [2, с. 69].

Як зрозуміти, осягнуть

Кохання трепетне юначе?

Воно – то полум'я вогню,

Безжальне, владне і гаряче,

А то – іскринка мерехтлива,

На котру боязко й дихнути...

Тож захистім чарівне диво –

Суцвіття блискавки і рути.

А тим, хто прагне розлучити

Палке одвічне душ єднання,

Скажу, що й вітру не згасити

Свічу, запалену коханням! [2, с. 83].

«У праці і навчанні – гідність і добробут людини» – цей підрозділ книги присвячений споконвічній потребі людини – навчатися і працювати, працювати і навчатися:

Завжди у пошані у кожній державі

І зоряна нива, і книга свята,

І труд чорнороба, і генія слава,

Й мелодія скрипки – легка, золота [2, с. 86].

Кілька сторінок віршованого тексту Леонід Балюк присвятив мові. У підрозділі «Мовна культура – основа моральності» він зазначає:

Цінуймо слово, як дзвінкий кришталь,

Нам мови солов'їної дарунок.

Тверде і гостре, мов даманська сталь,

І ніжне, наче мамин поцілунок [2, с. 99].

Епіграфом до останньої глави «Пісня. Пісня і фольклор – доля і дух народу» автор взяв слова безсмертного нашого Кобзаря – Тараса Шевченка:

Наша дума, наша пісня

Не вмере, не загине...

От де, люде, наша слава,

Слава України!

Однак Леонід Балюк знаходить і свої слова-звернення до юних українців:

Якщо є радість, то співать охота.

Душа нуртує, пристрасті киплять.

Стає легкою будь-яка робота,

Квітують усмішки, а очі аж горять...

Ці почуття освячені в нас волею.

Вони – у генах, з ними живемо.

Нам пісня, що чарує, стала долею,

Її нікому ми не віддамо [2, с. 102].

І на завершення:

Із найдревнішого коліна

Віки співає Україна!

Нам пісня люба, щира, мила,

І голосиста і стокрила.

Іще Шумеру не було,

В нас пісня тішила село [2, с. 106-107].

Як бачимо, в «Заповідях юного українця» автору, на нашу думку, вдалося гармонійно поєднати життєві потреби дітей, школярів з вічними людськими цінностями. Він знайшов такі живі, дохідливі, яскраві і запальні слова, а не сухі й безбарвні рядки, які обов'язково зачіпляють і зігрівають дитячі душі й серця, ненав'язливо впливають на формування таких безцінних чеснот і цінностей, як сім'я, батьківщина, духовність, патріотизм, природа, здоров'я, совість, мораль, дружба, кохання, праця і навчання, мова і пісня тощо. Зрозуміло, що в щоденному житті-бутті є ще чимало інших морально-етичних цінностей, принципів і норм, однак, як ми бачимо, з цих двох проаналізованих творів Леоніда Балюка, йому підкорилися такі віршовані звернення, порівняння та душевні слова, які, як зернятка в ріллі, проростуть чарівними пагінчиками добра, любові і доброчесності та справедливості в душах і в житті юних українських хлопчиків і дівчаток, допоможуть сформуватися справжніми патріотами і громадянами нашої незалежної України. Це звитяжна праця Леоніда Балюка і ми впевнені, що на-гора вийдуть ще багато нових віршів, пісень, книг. Нових звершень і успіхів бажаємо тобі, друже, і надіємось, щонайближчим часом станеш членом Національної спілки письменників України.

Джерела та література:

1. Балюк Леонід. Популярна історія України. Душа України в просторі і часі // Леонід Балюк. – Київ: Пан медія, 2010. – 208 с.
2. Балюк Леонід. Заповіді юного українця (розмова з сином) / Леонід Балюк // Хмельницький: ФОП Сторожук О. В., 2010. – 128 с.

ЗБІРКА ТВОРІВ Н.ОРДИ З ФОНДІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Стаття присвячена творчості Наполеона Орди. Матеріал висвітлює історичні, архітектурні пам'ятки, які зафіксовані художником на теренах сучасної України – Поділля, Волині, Київщини, а також суміжних територій (нині – Польща, Білорусь, Литва).

***Ключеві слова:** архітектура, літографія, краєвид.*

Мальовнича природа Поділля та її багата історична спадщина, завжди привертала увагу мандрівників, художників, поетів. Їх приваблював цей край, земля вражала красою та родючістю, народ відзначався щирістю і доброзичливістю. За старовинними описами наш край взагалі можна було би вважати за рай, якби не постійні набіги різних завойовників. Поділля порівнювали «з землею обітованою, медом і молоком текучою».

Одним з митців, який значну частину свого життя присвятив роботі по фіксації пам'яток давнини і зокрема Поділля, був Наполеон Орда, білоруський, польський літератор, композитор, художник, він багато подорожував по Україні.

Народився Н.Орда (1807-1889 рр), в маєтку Вороцевічі Пінського повіту Мінської губернії. Початкову і музичну освіту отримав дома, далі навчався у Свіслоцькій гімназії. У 1823 р вступив на фізико-математичний факультет Віленського університету, але завершити йому навчання не судилося. У студентські роки став членом підпільного студентського товариства, яке влада викрила в 1827 р. За участь у ньому понад рік перебував у в'язниці. Був учасником Листопадового повстання в 1830- 1831 рр. Стрілець корпусу кінної гвардії Литовського полку Наполеон Орда перейшов на бік повстанців. За мужність проявлену в боях його нагороджено золотим хрестом ордена «Воїнська Доблесть», а Російською імперією засуджено до смертної кари. Змушений був під чужим ім'ям тікати за кордон. Оселившись в Парижі, до якого майже рік 24-літній юнак добирався пішки через всю Європу, Наполеон Орда починає навчатися мистецтву пейзажного жанру. Будучи емігрантом багато подорожував Європейськими державами. Переважна більшість рисунків і акварелей митця стала результатом тривалих запланованих маршрутів, а кількість створених краєвидів свідчать про гігантський обсяг робіт та викликає повагу до людини, яка організувала за власний кошт видавництво авторських малюнків зібраних

у альбоми краєвидів Гродненської, Ковенської, Віленської, Волинської, Подільської, Київської, Вітебської та Могильовської губернії (8 альбомів). Унікальні малюнки Наполеона Орди літографував Алоїз Місеровіч у літографському цеху М.Файянса у Варшаві в 1880 р. Проста і найпошириніша в той час техніка – літографія була найкращим способом для швидкого і недорогого зображення пам'яток старовини. У віці 50-65 років художник займається архітектурними краєвидами, подорожуючи навесні та влітку пішки, а останні експедиції здійснює в 70 і більше років.

У фондах Хмельницького обласного краєзнавчого музею зберігається 52 літографії з його акварелей, видані М.Файянсом у Варшаві в кінці XIX ст. (див. Додаток). Серед них ми бачимо малюнки палаців, оборонних замків, культових споруд. Види Кам'янця-Подільського, Рівного, (замок XIV століття, збудований Конецьпольським, Славути (масток Р.Сангушка), Бердичева Київська губернія (Костьол і монастир Кармелітів), Почаєва та інші. В них відчувається захоплення автора мальовничими краєвидами України її природою, містами, селами.

32 літографії – це зображення об'єктів зодчества та паркового мистецтва на теренах Подільської, Волинської, Київської губернії. Із них :

8 літографій – Подільської губернії [8; 13; 14; 20; 29; 34; 38; 41];

14 літографій – Волинської губернії [1-2; 7; 10; 11; 15-16; 19; 37; 40; 45; 47; 48; 49];

10 літографій – Київської губернії [3; 6; 9; 12; 17; 21; 24; 27-28; 42].

Художник старався відкрити красу рідної землі і історії, зберегти пам'ятники архітектури для поколінь, а також зробити їх знаменитими.

Європейська базова освіта, великий багаж знань та практичний досвід допомогли йому безпомилково знаходити найцінніші старовинні збудови. Серед областей сучасної України найбільш дослідженою художником виявилась Хмельницька область, особливо її південь, з центром Кам'янець-Подільському (колишньому губернському центрі) Н.Орда відвідав практично всі районні центри області, а також численні населені пункти, де тільки траплялися об'єкти зодчества. У фондах Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» знаходиться 123 літографії Наполеона Орди.

Він володів як графічними, так і живописними технічними прийомами втілення зображувальних ним образів-вільно працював олівцем, сепією, крейдою, аквареллю та гуашшю, скурпульозно опрацьовував і фіксував історичний та документальний матеріал. На більшості робіт, підписаних і датованих, художник розміщує безпосередньо на малюнках, чи на приклеєних картках стислі документальні та історичні дані французькою та польською мовами, наявність таких даних ми можемо спостерігати і на літографіях з колекції Хмельницького обласного краєзнавчого музею. Усі

малюнки Н.Орди однакового формату, з чіткою фіксацією кожного архітектурного елементу.

Наполеон Орда не просто подорожував, ретельно фіксує об'єкти зодчества, він перебував у тісному контакті з відомими діячами культури, історії та мистецтва XIX ст. Вивчав приватні архіви господарів, родовід, працюючи таким чином як краєзнавець, історик.

Сьогодні важко переоцінити значення графічної спадщини Н.Орди. Перш за все – це унікальні, документальні джерела по історії, архітектури. Твори художника цінні тим, що зображені ним пам'ятки або були змінені, перебудовані, або зникли. Малював Н.Орда з великою, майже фотографічною точністю. На малюнках передано тонкі архітектурні деталі, але це не голі копії, натуралістичні замальовки. У них відчувається дух часу, дивна невловима романтична ностальгія за минулим, яка властива кожній освіченій людині.

Наполеон Орда належав до людей, які присв'ятили своє життя, віддаючи духовні і фізичні сили, талант і знання, нелегкій справі збереження пам'яток історії і культури. Він не реставрував знищених часом і людьми на цих землях численних шедеврів архітектури, він їх малював. У такий спосіб зберігав для майбутніх поколінь.

Геній належить людству. Н.Орду вважають своїм Білорусь, де він народився і похований, Польща де виходили друком його твори, де жив і помер. Йому належить одна з найбільших літографічних колекцій Східної Європи XIX ст., яка нараховує понад 1000 малюнків і акварелей, а ще майже стільки ж не збереглося.

Додаток:

Каталог творів Н.Орди, які зберігаються у Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї

№ п-п	Обліковий номер	Назва	Губернії	Матеріал, техніка	Розміри, см
1-2.	Г-1173-1174 Кн - 2 5 8 15 - 25816	«MIEDZYRZEC KORECKI» XIX ст.	Волинська губернія	цупкий папір; літографія	19,5x29 25,5x34,5
3.	Г-1175 Кн-25817	«KIJOW» XIX ст.	Київська губернія	цупкий папір; літографія	19,5x29 25,5x34,5
4.	Г-1176 Кн- 25818	«MONASZERYSZCZE» XIX ст.	Київська губернія	цупкий папір; літографія	20x29 25,5x34
5.	Г-1177 Кн-25819	«HORODYSZCZE» XIX ст.	Мінська губернія	цупкий папір; літографія	20x29 26,5x29
6.	Г-1178 Кн-25820	«POHREBYSZCZE» XIX ст.	Київська губернія	цупкий папір; літографія	20x29 27,5x34

7.	Г-1179 Кн-25821	«SLAWUTA» XIX ст.	Волинська губернія	цупкий папір; літографія	29x19,5 23,5x30
8.	Г-1180 Кн-25822	«PIETNICZANY» XIX ст.	Подільська губернія	цупкий папір; літографія	29x20 27x34,5
9.	Г-1181 Кн-25823	«ALEXANDROWKA» XIX ст.	Київська губернія	цупкий папір; літографія	19,5x29 26x34
10.	Г-1182 Кн-25824	«TAJKURY» XIX ст.	Волинська губернія	цупкий папір; літографія	20x29 26,5x34
11.	Г-1183 Кн-25825	«NOWOMALIN» XIX ст.	Волинська губернія	цупкий папір; літографія	20x29 26x34
12.	Г-1184 Кн-25826	«PERYPIATYCHA» XIX ст.	Київська губернія.	цупкий папір; літографія	20x29 27x34
13.	Г-1185 Кн-25827	«JANOW NAD RZEKA SNIWODA» XIX ст.	Подільська губернія	цупкий папір; літографія	19,5x29 26x34
14.	Г-1186 Кн-25828	«STRYZAWKA» XIX ст.	Подільська губернія.	цупкий папір; літографія	19,5x29 26x34
15-16.	Г-1187-1188 Кн - 2 5 8 2 9 - 25830	«ROWNE» XIX ст.	Волинська губернія.	цупкий папір; літографія	20x29 27x34
17.	Г-1189 Кн-25831	«BERDYCZEW» XIX ст.	Київська губернія	цупкий папір; літографія	20x29 26,5x34
18.	Г-1190 Кн-25832	«MOLODOW» XIX ст.	Гродненська губернія	цупкий папір; літографія	20x29 26x34
19.	Г-1191 Кн-25833	«KLEWAN NAD RZEKA STUBLO» XIX ст.	Волинська губернія	цупкий папір; літографія	33,5x26,5 19,5x28,7
20.	Г-1192 Кн-25834	«STRYZAWKA» XIX ст.	Подільська губернія	цупкий папір; літографія	26,5x34 20x29
21.	Г-1193 Кн-25835	«SPICZYNC» XIX ст.	Київська губернія	цупкий папір; літографія	26x34 20x29
22.	Г-1194 Кн-25836	«SMOLNOW» XIX ст.	Мінська губернія	цупкий папір; літографія	19,5x29 26,5x33,5
23.	Г-1195 Кн-25837	«CECORA» XIX ст.	Бесарабська губернія	цупкий папір; літографія	27x34 19,5x29

24.	Г-1196 Кн-25838	«LINCE NAD RZE- KA SOB» XIX ст.	Київська губернія	цупкий папір; літографія	28,5x19,5 26x34
25.	Г-1197 Кн-25839	«SIESIKI» XIX ст.	Ковен- ська губ- ернія	цупкий папір; літографія	19,5x29 27x34
26.	Г-1198 Кн-25840	«TORUN NAD WISLA» XIX ст.	Західна Прусія	цупкий папір; літографія	19,5x28,5 26x33,5
27- 28.	Г-1199-1200 Кн - 2 5 8 4 1 - 25842	«WIERZCHOWNIA» XIX ст.	Київська губернія	цупкий папір; літографія	20x29 25,5x34
29.	Г-1201 Кн-25843	«MURACHWA» XIX ст.	Поділь- ська губ- ернія	цупкий папір; літографія	34,5x26,8 29,3x19,8
30.	Г-1202 Кн-25844	«MERCZOWSZC- ZYNA» XIX ст.	Грод- ненська губернія	цупкий папір; літографія	20x29 27x34
31.	Г-1203 Кн-25845	«HIERONINOW» XIX ст.	Грод- ненська губернія	цупкий папір; літографія	20x29 26,5x34
32.	Г-1204 Кн-25846	«CIEJSTUNY» XIX ст.	Вілен- ська губ- ернія	цупкий папір; літографія	29x19 25x34
33.	Г-1205 Кн-25847	«KAROLIN POD PINSKIEM» XIX ст.	Мінська губернія	цупкий папір; літографія	19,5x29 26,5x34
34.	Г-1206 Кн-25848	«SZPIKOW» XIX ст.	Поділь- ська губ- ернія	цупкий папір; літографія	19,5x28,5 22,5x30
35.	Г-1207 Кн-25849	«BIRZE NAD JEZIOREM» XIX ст.	Ковен- ська губ- ернія	цупкий папір; літографія	27x34 19,7x29
36.	Г-1208 Кн-25850	«PILA» XIX ст.	Князів- ство По- знанське	цупкий папір; літографія	26x33,7 19,5x28,5
37.	Г-1209 Кн-25851	«WISZNIOWIEC NAD HORYNIEM» XIX ст.	Волин- ська губ- ернія	цупкий папір; літографія	19,5x29 27,5x34
38.	Г-1210 Кн-25852	«MURACHWA» XIX ст.	Поділь- ська губ- ернія	цупкий папір; літографія	20x29,5 23x30,5
39.	Г-1211 Кн-25853	«GRODNO» XIX ст.	Грод- ненська губернія	цупкий папір; літографія	34x26,5 29x19,5
40.	Г-1212 Кн-25854	«DUBNO NAD RZE- KA JKWA» XIX ст.	Волин- ська губ- ернія	цупкий папір; літографія	27x33,5 19,6x28,5
41.	Г-1213 Кн-25855	«SMOTRYCZ PRZY UJSCIU JAROMIRKI DO SMOTRYCZA»	Поділь- ська губ- ернія	цупкий папір; літографія	19,5x28,5 28,5x30

42.	Г-1214 Кн-25856	«UJSCIE PRYPECI DO DNIPRA» XIX ст.	Київська губернія.	цупкий папір; літографія	19,5x28,5 26x33,5
43.	Г-1215 Кн-25857	«ЛОХОЖСК» XIX ст.	Мінська губернія	цупкий папір; літографія	29x33,8 19,8x29
44.	Г-1216 Кн-25858	«ROZANA» XIX ст.	Грод- ненська губернія	цупкий папір літографія	19,5x29 27x34
45.	Г-1217 Кн-25859	«POCZAJOW» XIX ст.	Волин- ська гу- бернія	цупкий папір літографія	27x34 28,5x19,5
46.	Г-1218 Кн-25860	«WILNO» XIX ст.	Вілен- ська гу- бернія	цупкий папір літографія	20x28,7 33,7x28,5
47.	Г-1219 Кн-25861	«RYDOML» XIX ст.	Волин- ська гу- бернія	цупкий папір літографія	19,5x29 28x34
48.	Г-1220 Кн-25862	«MIEDNIKI» XIX ст.	Волин- ська гу- бернія	цупкий папір; літографія	26,5x34 28,8x19,3
49.	Г-1221 Кн-25863	«OSTROG» XIX ст.	Волин- ська гу- бернія	цупкий папір; літографія	26,5x34 19,5x29
50.	Г-1222 Кн-25864	«LESZCZ POD PINSKIEM» XIX ст.	Мінська губернія	цупкий папір; літографія	26,4x34 19,5x29
51.	Г-1223 Кн-25865	«KOWNO» XIX ст.	Ковен- ська гу- бернія	цупкий папір; літографія	34x27 29x19,5
52.	Г-1224 Кн-25866	«TORUN NAD WISLA» XIX ст.	Князів- ство По- знанське	цупкий папір літографія	28,5x20 33,5x26

Джерела та література:

1. Єсюнін С.М. Незнанне Поділля. – Городок: Бедрихов край, 2012. – 156 с.
2. Березіна І.В. Архітектурна спадщина України у творчості Наполеона Орди: іконографія та принципи використання : автореф. дис... канд. архітектури: 18.00.01 / Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. – К., 2007. – 19 с.
3. Задорожнюк А.Б. Орда про Поділля //Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: 36. наук. праць за матеріалами міжнар. наук. конф. – Хмельницький, 1999. – С.525-526.
4. Урсу Н.О. Живописна діяльність іноземних митців на землях Кам'янецьчини у XVIII-XIX ст. // Культура і сучасність : Альманах / М-во культури і туризму України, Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – К.: Міленіум, 2010. – № 2'2010. – С. 146-150

ПЛАН КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО 1810 РОКУ, ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ТА ФОРТИФІКАЦІЇ МІСТА

В статті подається огляд плану Кам'янець-Подільського 1810 року, що зберігається у фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. У дослідженні відображуються характерні особливості топографічної структури міста на той час. Здійснюється характеристика основних об'єктів позначених на плані.

Ключові слова: *план, укріплення, будівлі, територія, Старе місто, батарея.*

Історія топографії міста Кам'янець-Подільського та його передмість залишається однією з досить цікавих та малодосліджених тем, яка потребує більш детального вивчення. Дослідження цієї теми опирається на різні види джерел. Це і писемні, графічні, картографічні, археологічні і т.д. Особливе місце у цьому переліку займають картографічні матеріали, які дають можливість визначити історію розбудови міста, появу нових об'єктів, зміни у топографії, межі міських земель та особливості їх використання й заселення, розгалуженість шляхів, розвиток фортифікації тощо.

У цьому спрямуванні викликають інтерес плани міста XVIII-XIX ст., що зберігаються у фондах історичного музею-заповідника. Вони дають можливість прослідкувати нам яким чином розвивалося місто в цей історичний період. Адже саме в цей час воно розпочинає розширюватись поза територію Старого міста, виходячи за рамки середньовічного міста, яке постійно мусило зважати на військову загрозу й межею міста завше ставала лінія міських оборонних укріплень, міняє свою планувальну структуру.

Серед вчених, що займались розробкою даної проблеми перш за все хотілося відмітити імена таких вчених як М.Б. Петров [6; 7], М.Г. Крикун [4], Ю. Нельговський [5], О.А. Пламеницька [8; 9], І.С. Винокур [1], Ю.Й. Сіцинський [11], Т. Новак [14], Рената Кроль-Мазур [13] та ін.

Досить цікавим з точки зору дослідження фортифікації, військового забезпечення, планувальної структури міста на початку XIX ст. є план міста 1810 р., який зберігається у фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Повна назва плану звучить як „План Каменец-Подольской крепости с форштатами со внутренним строением и с облежашею на двести пятьдесят сажень ситуациею с показанием каменных

строений кармином а деревянных желтою краскою. Сочинен при Каменец-Подольской Инженерной команде Июня дня 1810 года. “[10,Рис.1]. План виконано на папері акварелью з розподіленням військових та цивільних об’єктів. При цьому план виділяє дерев’яну та кам’яну забудову міста. Формат плану – 170×184 см [Рис. 3]. Масштаб плану подається у співвідношенні в одному англійському дюймі двадцять сажнів (1 англійський дюйм = 2,54 см; з XVII ст. основною мірою довжини на російських землях була скарбнича („казенная“) сажень яка становила 216 (217,6) см; з 1835 р. сажень була прирівняна до довжини 7-и англійських футів й складала 213,4 см). У правій стороні плану подається легенда з чітким описом як військових так і громадських споруд та будівель. Всього легенда креслення подає 35 позначень, які визначають споруди військового відомства та 36 позначень, що відносяться до споруд цивільного відомства. Букви, які позначають військові об’єкти нанесено на план чорною фарбою, а цивільні – червоною. Підпис автора на плані не розбірливий. За нашою дешифровкою напису ймовірно автором плану є поручик Черкасов [Рис.2].

Військові споруди, зображені на плані, умовно можна поділити на кілька груп. Це оборонні укріплення міста та замку, житлові споруди командного і солдатського складу гарнізону, інженерні споруди та сховища боєприпасів і амуніції. В оборонній лінії міста виділяється чотири спрямування, які разом утворювали єдину систему укріплень Кам’янця. Так, у південній частині міста показано військові казарми та два артилерійські земляні бастиони, які обороняли місто з південної сторони. Бастиони розміщуються на схід та північний схід від військових казарм [Рис. 6]. Як вказує запис легенди, це були „ветхие земляные батареи.“ Всього скоріш, мова йде про бастиони св. Мойсея та св. Миколая, які згадуються на плані 1773 р. [6;с.26]. Перший з них розміщувався на південь від церкви св. Миколая-чудотворця, між вулицями Довгою та Вірменською на скельній терасі. Другий розміщувався на місці домоволодіння за адресою вул. Довга, 25. Військові казарми побудовані у 1768 р. за кресленням військового інженера С. Завадовського складали собою ще одну ланку південної оборони міста, яка давала змогу контролювати підступи до міста з боку Руських фільварків [13;с.208].

Східну лінію оборони міста позначає на плані земляний вал, що тягнеться вздовж каньйону від вежі Слюсарської й закінчується біля Фурлейського узвозу та три кам’яні башти (Гончарна, Різницька, Слюсарська) які розташовуються на відстані одна від одної. Досить слабка збереженість східних ліній укріплень говорить на користь того, що ця лінія оборони втратила свою актуальність. Це пов’язується з тим, що висоти які лежать по лівому березі річки Смотрич є пануючими і в цьому плані східні батареї втратили свою важливість та вогневу міць [2;с.46].

З західного боку від замку до міста можна було потрапити через Миську браму, підходи до якої прикривали п'ять кам'яних батарей, що йшли вздовж каньйону річки Смотрич [10]. Чотири з них, враховуючи і саму браму, становили собою фортечні кам'яні стіни з амбразурами і бійницями (D). А батарея на південь від брами, залишки якої після зруйнування у 1876 році, видно і сьогодні, іменується як батарея з камяною стіною і амбразурами (F) [Рис. 7]. На плані 1773 р. ці батареї позначалися як (розпочинаючи з північної): св. Михайла, св. Трійці, св. Юрія (Альтанга) та св. Мартина [6;с.375-376].

За ними, на високій кам'яній терасі розташовувалась ще одна батарея на місці Вірменського бастиону (інша назва у XVIII ст. бастион св. Терезії). На північ від батареї на Вірменському бастионі, створюючи одну фронтальну лінію оборони, знаходилась ще одна батарея у виді двох фланкових кам'яних мурів з амбразурами. На схід від згаданих вище укріплень зображується слідувача кам'яна батарея, яка охоплювала півколом верхню терасу Старого бульвару й становила третю лінію оборони у цій частині міста [10]. Це укріплення на плані 1773 р. позначене як „старий мур з гарматними стрільницями“ (G), а на плані 1797 р. назване Великим ронделем [3;с.92]. Значна концентрація вогневих артилерійських споруд на даному напрямі, говорить на користь того факту, що даній ланці оборони міста відводилась одна з головних ролей. А розташування у цій частині укріплень восьми батарей перетворювало її на потужний артилерійський об'єкт, звідки можна було тримати під контролем артилерійського вогню усі підступи до міста з боку замку, Руських та Польських фільварків й урочища Татариське.

Від брами до військових солдатських казарм тягнувся кам'яний мур з бійницями для вогнепальної зброї, який утворював собою посередню ланку між західною та південною лінією укріплень оборони міста. У цій лінії оборони виділялись бастион та батарея св. Андрія найменовані так на честь майора коронної артилерії Арчібальда Андрія Гловер де Глейдена який мав безпосереднє відношення до їх будівництва [6;с.23].

На плані чітко простежується північна лінія оборони міста, що утворювалась з Нижньої та Верхньої Польської брами [10]. Нижня Польська брама становила собою оборонний об'єкт з існуючою гідротехнічною системою шлюзів [13;с.165]. Легенда вказує, що брама на той час становила собою кам'яні башти з амбразурами без покриття та фортечні кам'яні стіни з амбразурами та бійницями. На лівому березі в районі прибережної вежі розміщувалась батарея, яка, всього скоріш, прикривала підходи до шлюзів та мосту. При воротах, що розміщувалися між надбрамною та правобережною баштою, був міст з підйомом. В районі правої прибережної башти існували ще одні ворота, які разом з кам'яним муром, що тягнувся від башти до скелі складали собою другу лінію оборони Польської брами.

Третя лінія оборони розпочиналася дещо вище по Старопоштовому узвозі; від неї сьогодні залишились залишки кам'яного муру та два кам'яних стовпа з зображенням гербу міста (сонця з 16-ма променями) та російського двоголового орла з іншого боку. Основу Верхньої Польської брами становили башта Стефана Баторія (на той час уже семиповерхова після реставрації 1785 р.) та Турецький бастион, або ж Дівочий рондель, який становив собою прямокутну кам'яну споруду витягнуту більшою стороною за сторонами світу північ-південь [Рис. 5]. На північний схід від башти та на схід від бастиону розміщувались провіантні магазини [10].

Інтерес також викликає зображення на плані креслення замку, так як воно є одним з останніх, на якому даний фортифікаційний об'єкт показаний ще як військова споруда. У 1812 р. замок та місто втрачають своє військове значення в силу збігу кількох причин. З 1812 по 1859 рр. у фортеці розміщується міська в'язниця, а з 1859 по 1917 рр. – арештантська рота [12;с.5]. 1928 р. за постановою Ради Народних Комісарів УРСР замок-фортеця у місті Кам'янці-Подільському та оборонні споруди: Польська брама, Руська брама й вежа Стефана Баторія, оголошені державним історико-культурним заповідником.

На плані чітко простежуються укріплення Нової фортеці – Горнверка: бастионна лінія, що складалася з двох напівбастионів (орільйонів) та куртини між ними; земляні вали, нижче яких по периметру проходила фоссебрея (нижній земляний вал для збройового („оружейного“) обстрілу фронтального ворога) куртини, кавальєр, каземати, попереду бастионної лінії на плані простежується рів напереді якого виступають три равеліни [Рис.4]. Цікавим є той факт, що північний кавальєр уже на той час фактично не існував й злився з головним земляним валом. При цьому південний кавальєр зберігає свої контури як бойова одиниця. За легендою вказується, що в південній куртині та під кавальєром були порохові склади, у західній та північній частині розміщувалися каземати [10]. Хоча на плані 1806 р., надрукованому у дослідженні М. Крикуна, обидва кавальєри зображуються у доброму стані [4;с.516].

Окрім вище наведених прикладів дана мапа подає розташування всіх військових споруд та комунікацій на території міста й фортеці. Це і порохові склади, магазини з провіантом, арсенал, будинки де квартирувалися офіцери і т. ін. Загалом військових об'єктів нараховується у місті 23, у фортеці – 12.

Поряд з цим на мапі показано локалізацію будівель цивільних відомств та релігійних храмів і будівель різних конфесій, що існували на той час у Кам'янці. На плані їх зазначено в кількості 36. Так серед споруд громадського відомства на плані позначено: **А**- воєнно-губернаторський двоповерховий будинок; **В**- цивільного губернатора будинок зі службами;

С- віце-губернатора будинок зі службами; **Д**- присутствені місця; **Е**- дворянське зібрання; **Г**- ратуша; **В**- управа благочинія; **Н**- ордонанс гауз (?); **І**- будинок для чиновників губернського правління; **К**- казарми для штрафної команди; **Л**- будинок для губернського землеміра; **М**- казначейство; **П**- поштова контора; **О**- народне училище; **Р**- суконна фабрика; **Q**- народний шпиталь приказу громадського піклування; **Р**- сараї для зберігання пожежних інструментів [10].

Культові споруди розподіляються на дві частини. Одні з них відносяться до „відомства греко-російського духовенства“. Серед них позначені: **С**- соборна церква во ім'я Св. Іоанна Предтечі; **Т**- семінарія; **В**- троїцький монастир; **W**- приходська церква (на плані їх є декілька – Св. Апостолів Петра і Павла, Георгіївська, Покровська); **Х**- архієрейський будинок з церквою. Інші об'єкти відносяться до римо-католицького духовенства: **у**- кафедральний костел; **z**- вірменська церква; **а**- стара вірменська церква; **б**- домініканський монастир; **с**- кармелітський монастир; **д**- тринітарський монастир; **е**- монастир монахинь-домініканок.

Серед громадських споруд позначені борошняні млини (f), колодязі (g), міщанські будівлі (h). На плані „за крепостью в форштатах“ є теж кілька позначок: **і**- приходські церкви; **к**- міщанські будівлі; **z**- поштова конюшня.

Карта також засвідчує, що більш заселеною частиною міста залишається Старе місто. Крім того, подається забудова міста в передмістях: Польські фільварки, Руські фільварки, Біланівка. Позначені навколишні села: Підзамче, Карвасари, Видрівка та Зіньківці тощо. План засвідчує, що Старе місто характеризується тією ж мережею вулиць, майданів, кварталів із старою та щільною житловою забудовою, характерною садибною забудовою подібною до XVIII ст. Разом з тим, ми бачимо, що відбувається розбудова Руських фільварків, Польських фільварків, Біланівки, які з 1809 року отримали статус міста [1;с.10]. Так на Польських фільварках основою квартальної розбудови стала Георгіївська площа від якої променями відходять три головні вулиці.

Отже, беручи до уваги викладений вище матеріал, ми можемо зробити наступні висновки. План 1810 року подає чіткий вигляд системи оборони замку та міста. У найбільш кращому боездатному виді залишалась на той час західна та північна лінія міських укріплень. На плані визначається, що з двох міських в'їздів головною є дорога яка веде через Польську браму, оборонні укріплення якої фактично зберігають свою обороноздатність. План міста 1810 року являє собою один з цікавих картографічних джерел яке доповнює відомості про історико-планувальну структуру, містить відомості про різні аспекти військово-фортифікаційної та соціально - економічної топографії міста.

Джерела та література:

1. Винокур И.С., Петров Н.Б. Историческая топография Каменца-Подольского конца XVIII-XIX вв. – Хмельницький: Знання, 1986 – 39 с.
2. Данілов І.В. Фортифікація Кам'янця-Подільського за планом К. Оппермана 1794 р. // Міжнародна конференція з проблем охорони фортифікаційних споруд в Україні / Ред. Кол. О. Пламеницька, С. Трубочанінов, В. Фенцур. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільська міська друкарня, 1993. – С.46-47.
3. Задорожнюк А.Б. Міські фортифікації Кам'янця-Подільського: Проблема атрибуції та інтерпретації // Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції на честь 10-річчя створення відділу старожитностей Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника / [редкол.: В.С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП „Медобори-2006“, 2011. – С. 91-96.
4. Крикун Микола. Подільське воєводство у XV-XVIII століттях: Статті і матеріали. – Львів: Поліграфічний центр видавництва Львівської Політехніки, 2011. – 733 с.: іл., карти.
5. Нельговский Ю.А. О древней застройке города Каменца-Подольского // Проблемы современной архитектуры и историческое наследие Украины. – К.: Знання, 1979. – 273 с.
6. Петров М.Б. Исторична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII-XVIII ст. (Історіографія. Джерела). – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2002. – 323 с.
7. Петров М.Б. Плани Кам'янця-Подільського XVIII ст. – важливе джерело для вивчення територіальної історії міста // Давня і середньовічна історія України (історико-археологічний збірник) / Ред. Кол. Баженов Л.В., Брайчевський М.Ю., Завальнюк О.М. та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. – С. 320-327.
8. Пламеницька Є.М. Відкриття Надбрамної башти // Наука і суспільство. – 1968. – № 8. – С. 25-27.
9. Пламеницька О.А. Средневековая жилая застройка Каменца-Подольского // Архитектурное наследие. – М.: Наука, 1990. – С. 229-232.
10. План Каменец-Подольского 1810 г. // Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. – Фонди. – Кдок д / п. – № 885. – Арк.1.
11. Сіцінський Ю. Нариси з історичної топографії міста Кам'янця-Подільського та його околиць. – Кам'янець на Поділлі: Видання Подільського братства, 1994. – 60 с.
12. Соловей В.П. Кам'янець-Подільська фортеця-в'язниця // Музейний вісник. – 2008.– № 1.– С. 5.
13. Król-Mazur Renata. Miasto trzech nacji. Studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku. – Kraków: Awalon, 2008. – 690 s.

14. Nowak Tadeusz. Fortyfikacje i artyleria Kamienia Podolskiego w XVIII w // Studia i materiały do historii wojskowości. – Warszawa: Wojskowy instytut historyczny, 1972. – T. XIX. – Cz. I. – S. 139-186.

Додатки:

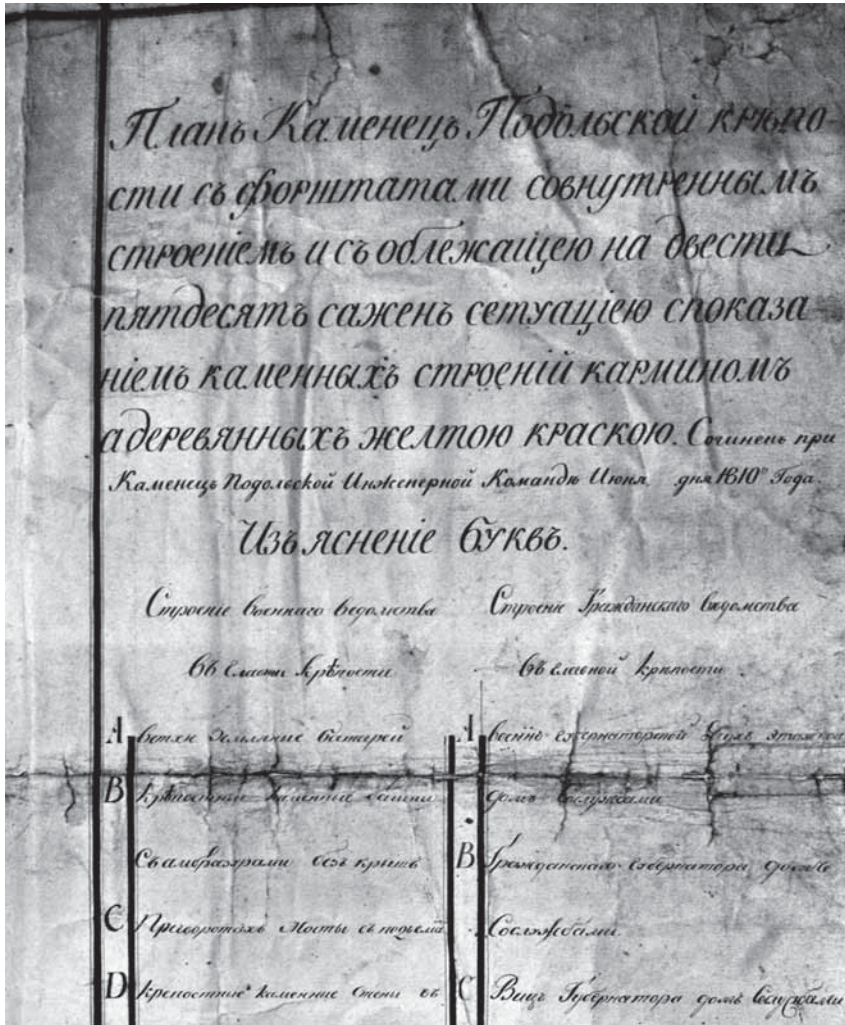

Рис. 1. Натис на плані

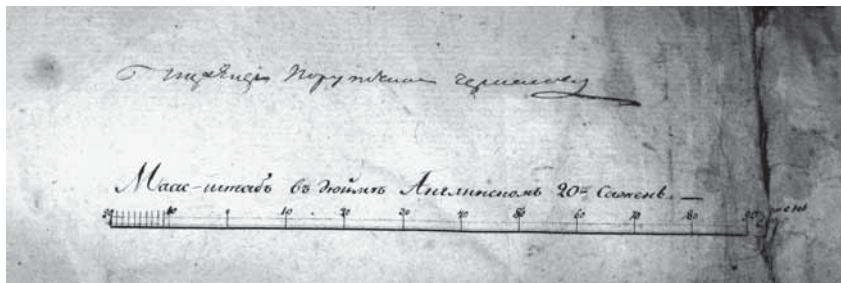

Рис. 2. Підпис та масштаб плану

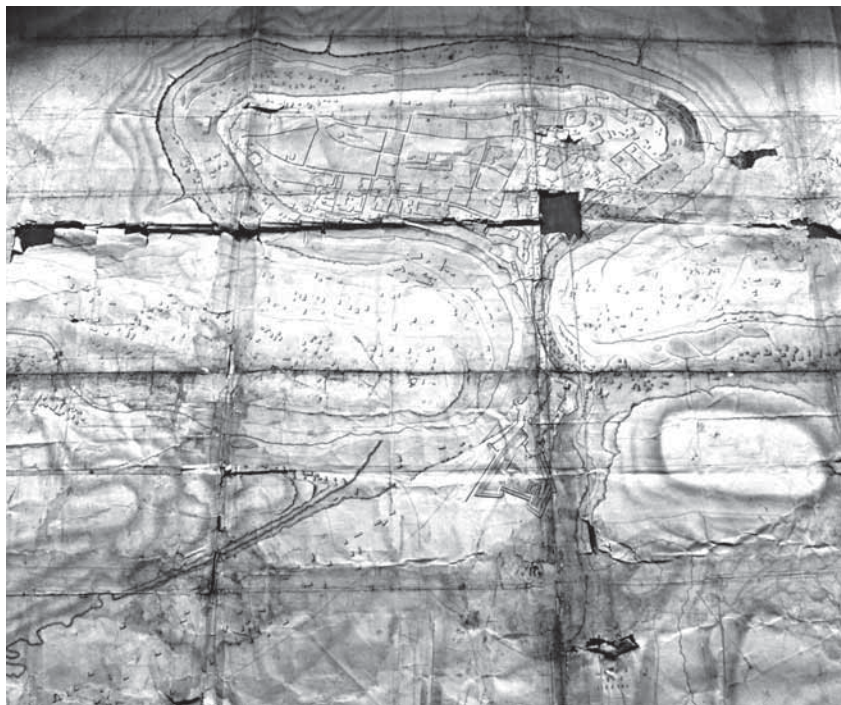

Рис. 3. Головний фрагмент плану

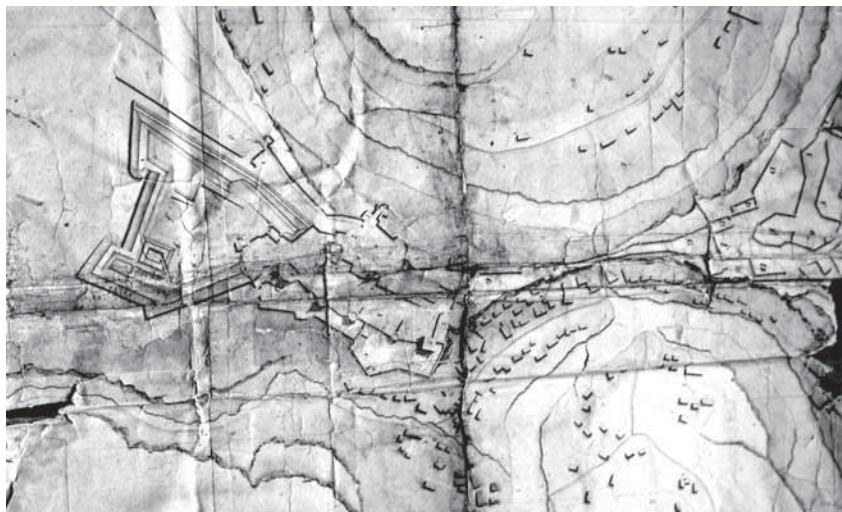

Рис. 4. Вид замку

Рис. 5. Північно-західна частина Старого міста

Рис. 6. Південна частина міста

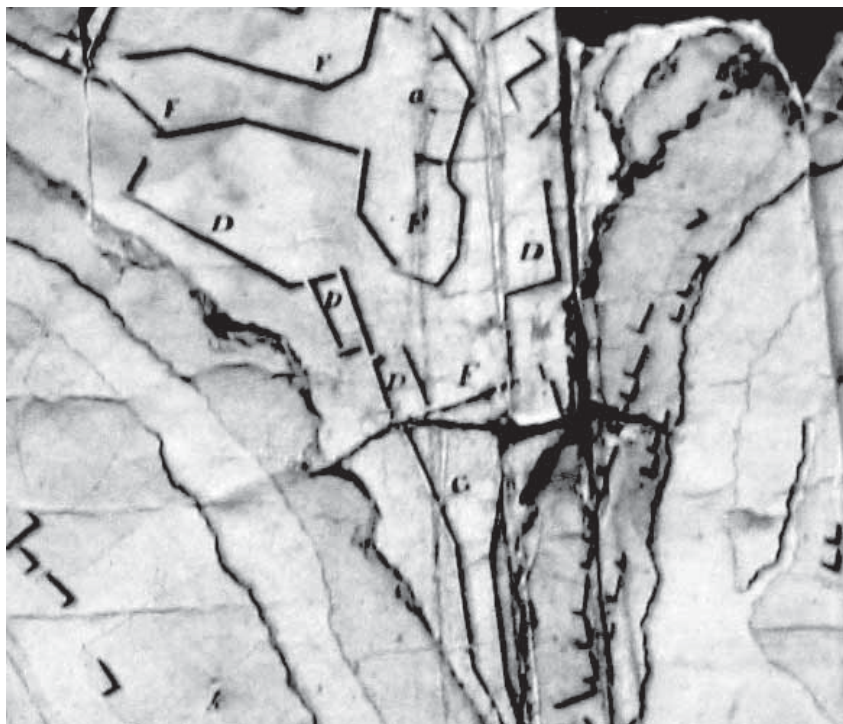

Рис. 7. Район Міської брами

ДО ПИТАННЯ ПРО СТВОРЕННЯ ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНОЇ ШКОЛИ В С. ЧАБАНІВКА, УШИЦЬКОГО ПОВІТУ, ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

Висвітлюється історія створення церковно-парафіяльної школи наприкінці XIX століття в селі Чабанівка, Ушицького повіту, Подільської губернії силами місцевого духівництва та громади за підтримки волосної управи.

Ключові слова: школа, Чабанівка, М. Орловський, Подільська губернія.

В 2017 р. виповнюється 125-річний ювілей від часу створення Чабанівської церковно-парафіяльної школи. Сьогоднішній загальноосвітній установі, яка функціонує в селі, передували значні історичні зміни та перетворення. Висвітлення даного питання на прикладі звичайного подільського села, допоможе зрозуміти процес створення початкової освіти в регіоні наприкінці XIX ст., пізнати людей, що започаткували цю справу для підвищення освіченості сільського населення.

У першій половині XIX ст. шкільне навчання було великою рідкістю і бажаною здобути хоча б елементарні знання реалізовували своє бажання у приватному порядку за окрему плату. Історичні обставини середини XIX ст. змушували широку громадськість задумуватися над необхідністю масової освіти. Технічний прогрес вимагав грамотного працівника, який би міг прочитати інструкцію, розпорядження, а заплановане скасування кріпацтва давало можливість вільному селянину не обмежувати своє майбутнє лише сільським господарством, що також вимагало хоча б мінімального знайомства з азами грамоти [1].

На початку 60-х років Російська імперія стояла на порозі кардинальних змін в освітній сфері. Під тиском обставин царизм приступив до підготовки і проведення освітньої реформи, важливою складовою якої стала початкова освіта. Звертаючись до минулого зазначимо, що створення початкової освіти в Подільській губернії, лягло на плечі місцевого духовенства, яке було ближче всього до народу, користувалося довірою і повагою парафіян. Відповідно до «Положення про початкову народну освіту» 1864 р., церковні парафіяльні школи підпорядковувалися духовному відомству і визнавалися основним типом початкових навчальних закладів [2].

На Поділлі архієрей Іринарх, а згодом Леонтій, розробили власну систему керівництва церковноприходськими школами, у якій практично не

залишалося місця державним інспекторам міністерських училищ. Так, при Подільській духовній консисторії було засновано особливий відділ («стіл»), що займався керівництвом церковноприходською освітою та здійснював контроль над нею. В 1865 р. Подільський преосвящений створив систему повітових та окружних ревізорів церковно-парафіяльних шкіл, що остаточно перетворило парафіяльне шкільництво на самодостатню організацію, яка не мала потреби у державному контролі [3].

Діяльність початкових навчальних закладів регламентувалася «Правилами про церковно-парафіяльні школи», затвердженими 13 червня 1884 р. [4]. Їх метою визначалося утвердження віри, християнської моралі. Вище керівництво всіма церковними школами здійснював синод і створена при ньому 1885 р. училищна рада, яка мала складати навчальні програми, визначати навчальні книги, виділяти щорічні чи одноразові допомоги найбільш потребуючим школам, розглядати звіти єпископів, тощо [5]. На єпархіальному рівні загальне піклування покладалося на єпархіальних архієреїв. Найближчими органами єпархіальної влади по управлінню школами визначалися Єпархіальні училищні ради, на повітовому рівні – повітові відділення Єпархіальної ради. До їх кола обов'язків належало залучення до шкіл вчителів, винайдення коштів для утримання й розширення шкільної мережі, забезпечення виданими й затвердженими синодом підручниками й книгами для читання, огляд шкіл і складання щорічних звітів про загальний стан церковно-парафіяльних шкіл. Контролюючі функції за діяльністю шкіл покладалися на наглядачів, яких призначало єпархіальне керівництво із парафіяльних священників [6].

Піклуючись про подальшу організацію шкільної справи, синод розробив і видав цілу низку указів і положень щодо освітньої діяльності православного духовенства. У 1886 р. він затвердив «Програму навчальних предметів для церковно-парафіяльних шкіл», у 1896 р. – «Положення про управління школами церковно-парафіяльними і грамоти відомства православного ісповідання» [7].

Реалізація рішення про створення нових шкільних початкових закладах в селах покладалася безпосередньо на священнослужителів. Дослідивши історичне джерело, що зберігається у фонді Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника – літопис Свято-Миколаївської церкви від 1868 р., бачимо, що з ініціативи Чабанівського сільського священника Миколи Орловського, мировий посередник А. Щавінський в січні 1892 р. у Грушецькому волосному правлінні зібрав волосний схід на якому переконував «виборних» проголосувати за рішення відкрити в усіх селах волості школи, зважаючи на кількість населення. Таким чином, Чабанівському сільському священнику було доручено відкриття в селі церковно-приходської школи. Він з цього приводу вказував: «Такому благодію делу я

весьма был доволен, по крайней мере малые дети будут изучать пресвятые молитвы и догматы христианские и будут познавать ту пользу, которую нестимут на мое убеждение ... с каждым будут истинными и послушными сынами церкви» [8].

Священик, як головний піклувальник початкової церковної школи, мав вирішувати комплекс проблем, пов'язаних з організацією, функціонуванням, забезпеченням й управлінням навчальним закладом. Першим на черзі стояло питання винайдення приміщення для школи. Тому відкриття школи затягнулося до осені 1892 р. Першим учителем в навчальний заклад було призначено Єлизавету Цитович. Утримуватися народні школи на початках мали на добровільні пожертвування парафіян. Священик переконував громаду у користі навчання. Звернувшись у волосне правління М. Орловський отримав роз'яснення, що із волості також будуть надходити кошти для будівництва шкільної справи. Після проведеної роботи по влаштуванню школи її було урочисто відкрито молебнем 15 жовтня 1892 р. Саме цей день і варто вважати започаткуванням шкільної справи в селі. На відкритті був присутній сільський староста Іван Олійник, місцеві селяни, більше 70 хлопчиків та дівчаток, які виявили бажання навчатися. Власної будівлі школа на той час не мала, тому приміщення окремого сільського будинку орендували. Учні сиділи на простих лавках, позбавлених пристосувань до навчальних занять. Після початку навчання деяким дітям освітній процес не сподобався і вони залишили школу. Лише 57 учнів залишились продовжувати навчання. Священик щоденно контролював освітній процес. Досить успішно проходило вивчення азбуки [9].

Загалом програма занять у школі передбачала надання учням початкових елементарних знань. Дітей навчали читанню книг церковного і цивільного змісту, Закону Божому, церковній історії, чистописанню, основам арифметики та церковного співу. Єдиної обов'язкової для всіх шкіл програми не існувало, як не було вироблено й порядку їх викладання. На початковому етапі створення школи виникла кадрова проблема. 7 грудня перша вчителька Чабанівської школи померла від запалення легень. Після пошуку на її місце тимчасово була допущена донька садівника Анна Береснійчук, яка не задовільно, на думку М. Орловського, займалась із дітьми. Згідно «Правил про церковно-приходські школи» вчительські посади мали займати особи з освітою здобутою в духовному навчальному закладі. Тому в 1893 р. місце звільненої вчительки зайняла донька священика М. Орловського, що закінчила курси Подільського жіночого духовного училища. Цього року в школі нараховувалось більше 40 учнів, вони були поділені на 3 групи, діти почали показувати перші успіхи [10].

Поступово покращувалося матеріальне забезпечення та фінансування шкіл. В 1894 р. почався процес будівництва власного приміщення Чабанівської школи.

нівської церковно-приходської школи. Із двома місцевими селянами було підписано контракт на будівництво школи. Отримавши від підрядчика у завдаток кошти, робітники приступили до підготовки кам'яного та дерев'яного матеріалу для будівництва. Проте, саме будівництво мало розпочатись в 1895 р. ранньою весною. Тим часом, 5 учнів готувалися до першого випуску, а інші 12 – другої групи, та 20 – першої – продовжували навчання [11].

У квітні 1895 р. підрядчик волосного правління розпочав будівництво шкільного приміщення. Місце було обрано вище сільського храму, обабіч дороги (нижче сучасного медичного пункту). Згідно контракту воно мало бути дерев'яне, штукатурене ззовні та всередині, 20 аршинів довжини та 10 аршинів ширини (1 аршин = 71,12 см), накрите солом'яним дахом. М. Орловський контролював процес будівництва, який тривав із квітня по листопад. Уже 9 листопада, разом з священниками із сусідніх сіл, будівля була освячена і розпочалось навчання учнів. Приміщення було поділене на 2 класні кімнати, просторої кімнати для вчителя, коридору і ганку. Будівля коштувала громаді 650 руб. а також із волосної казни було виділено 280 руб., таким чином, будівництво обійшлося в 930 руб. Волосне правління одразу застрахувало будівлю на 1000 руб. У 1895 р. вчителькою був зроблений перший випуск. 5 учнів пройшли випробування і одержали свідоцтва. В квітні 1896 р. було проведено іспити для 12 випускників. 10 їх успішно склали і отримали друковані свідоцтва. Інші, хто не засвоїв програму навчання, повторно проходили курс. Після цього в 2 групі навчалось – 10, а в 1 групі – 20 учнів. Школа почала утримуватися на волосні кошти. Заробітна плата учительки становила 150 руб. в рік [12].

Серед проблем, що підлягали вирішенню, було забезпечення учнів навчальними посібниками. Склад навчальної літератури, якими користувалися церковно-парафіяльні школи, обмежувався абетками, часословами й псалтирями. Але навіть цими книгами були забезпечені далеко не всі учні. Навчальна література в сільській школі була в обмеженій кількості, бібліотеки для дорослих не було. Також виникали проблеми по збору учнів, вони приходили до школи із настанням морозів – з середини листопада, що робило деякі труднощі із своєчасним початком навчання. Закінчувався навчальний процес навесні із першими сільськогосподарськими роботами.

В 1897 р. школу відвідували члени Ушицької єпархіальної повітової ради. Священик Варфоломій Малиновський до прикладу вказав, що школа знаходилась в хорошому стані, а член цього відділення священник Рядкевич проводив іспити учнів для переводу із групи в групу. Семеро учнів показали задовільні успіхи. Цього року в 3 групі навчалось 4 учні, в 2 – 5, в 1– 24 [13].

Важливе значення для поширення освіти серед народу мали й церковні недільні школи для дорослого населення. Навчання дорослих парафіян проводилося не тільки в недільні й святкові дні, а й вечірні години тричі на тиждень, в приміщеннях початкових шкіл. І в Чабанівці наприкінці грудня 1897 р. із дозволу голови Ушицького відділення учительської ради відбувалися недільні читання «при фонарі із поясненням картин із ветхого завіту». Матеріали закупила місцева вчителька за власні кошти [14].

Таким чином, створена в селі церковно-парафіяльна школа старанням місцевого священика за підтримки чиновників розпочала освітній процес, що із перервами триває й до сьогодні. На початковому етапі потрібно було вирішити ряд проблем, серед яких – кадрова, відсутність приміщення, навчальної літератури і т.д. Проте історичні обставини та копітка праця допомогли започаткувати навчальний заклад в селі Чабанівка.

Джерела та література:

1. Перерва В. С. Церковно-шкільна “революція” у Подільській єпархії другої половини XIX ст.: головні події та виконавці/ В. Перерва // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць / [редкол.: О. П. Реєнт (голова), О. М. Завальнюк (відп. ред.) та ін.]. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2011. – Т. 18 : Матеріали круглого столу “Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі”, 22 жовтня 2011 року. – С. 30.
2. Святненко А. Церковно-парафіяльні школи на Правобережній Україні: друга половина XIX століття / А. Святненко // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – № 4. – 2012. – С. 182.
3. Перерва В. С. Церковно-шкільна “революція”... / Вказана праця. – С. 32.
4. Правила и программы для церковно-приходских школ и школ грамоты. – Санкт-Петербург, 1894. – 62 с.
5. Подольские епархиальные ведомости. Отдел официальный. – 1885. – № 11. – С. 182-184.
6. Святненко А. Церковно-парафіяльні школи ... / Вказана праця. – С. 183-184.
7. Сумароков Л. Собрание правил, законоположений и распоряжений Св. Синода о церковно-приходских школах и школах грамоты / Л. Сумароков. – Вятка, 1897. – С. 95-96.
8. Кам’янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, ф. 13283, спр. 288, арк. 18.
9. Там само, арк. 19-20.
10. Там само, арк. 20 зв.
11. Там само, арк. 22.
12. Там само, арк. 24-25.
13. Там само, арк. 26.
14. Там само, арк. 26-27.

*Григоренко О.П.
м. Хмельницький*

СЕЛО ЧУХЕЛІ – МАЛА БАТЬКІВЩИНА ВИДАТНОГО ВОЄНАЧАЛЬНИКА ТА ДЕРЖАВНОГО ДІЯЧА Б.М. ОЛЕКСІЄНКА

В статті розповідається про найважливіші періоди історії села Чухелі Волочиського району Хмельницької області. Основна увага акцентується на життєвому шляху і діяльності уродженця цього села, видатній постаті новітньої історії України, воєначальника, державного та політичного діяча, організатора охорони та захисту державного кордону України, першого ректора Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, людини з енциклопедичним характером знань, видатного представника наукової еліти нашої країни Бориса Миколайовича Олексієнка.

Ключові слова: *Хмельниччина, Волочиський район, село Чухелі, Олексієнко Борис Миколайович, історія, сільське господарство, освіта, застава, офіцер-прикордонник, доктор наук, професор, генерал, академія, ректор, командувач.*

Мальовниче подільське село Чухелі засноване в кінці XIII ст. Його давні мешканці будували свої помешкання з глини, якої на цій благодатній землі вистачало на всіх. До 1861 р. село належало поміщику Хоментовському. Селяни відбували кріпацькі повинності і сплачували оброк продуктами і грошми. До 1917 р. поміщику належало 850 гектарів сільської землі [1,с.451]. В 1905 р. в селі спорудили паровий млин.

Визначний церковний діяч та історик-красзнавець М.І. Теодорович у четвертому томі п'ятитомної фундаментальної праці про історико-статистичний опис церков і парафій Волині (1899 р.) зазначав, що в приписаному до Базалійського приходу в селі Чухелі «єсть дерев. крест с распятием на нем» [2, с.456]. Також діяла церковна школа грамотності в «обществ. доме, с жалов. учителю 30 руб. в год, учителем местный крестьян, кончивший Базал. народ. училище» [3,с.456].

Мешканці цього волелюбного села ніколи не корилися своїм поневолювачам і завжди боролися проти утисків та експлуатації, як на соціальному, так і на етнічному ґрунті. Особливої гостроти ця боротьба набула в роки революційних подій 1905-1907 рр. Першими організаторами цього революційного руху були Рафаїл Фурса та Павло Омелян. Більшість селян Чухелів залишалися безземельними або малоземельними аж до початку 1920-х рр.

Кипінь революційних перетворень захоплювала у клетотну вирву долі мільйонів трударів села України. Слідом за Декретом про землю вождь більшовиків В.Ленін висунув ідею широкого “осереднячення” селянських мас. Суть даної акції полягала в тому, щоб наділенням землею бідного і зубожілого селянства швидким поривом підняти його до майнового становища середняка, себто заможнішої частини сільського населення. Ці заходи надзвичайно прийшлись до душі, імпонували найширшій бідняцькій частині селянства, викликали в неї глибокі симпатії, збуджений інтерес і ентузіазм, шану до радянської влади. Мовляв, оце влада, що опікується долею сільської бідноти. Повсюди серед селюків вирувало жваве піднесення, буяло світло радощів та людської гідності. Думалося, що таке радянське дбає про селянство, як за кровного родича. В зворушенні селяни готові були таке радянське дбає аж на руках нести, неначе молодик наречену. Однак досить швидко ті буйні радощі згасали, бо виникали труднощі з тягловою силою, якої в бідняцтва істотно бракувало. У 1923 р. чухелівчани організували комуну, в якій було 120 гектарів землі, 20 пар коней, відповідний інвентар. Спочатку артіль об’єднувала 20 господарств. Першими членами цієї артілі були Кулько, Філінський, Врублевський, Блащенко.

Об’єднаними зусиллями господарювати було легше. Майже три чверті бідняцтва села впевнено піднялися до жаданого середняцького шабля, і їхні оселі заповнювались тепліною блаженства і статку. Роки нової економічної політики дійсно виявилися світлим часом, доброю дниною, ухаженою працею щедрою нивою. Нова економічна політика була своєрідною “кисневою подушкою” в історії українського села. Як тільки радянська влада зміцніла і стала на ноги, то її гуманне ставлення до селянства розвіялося, неначе вранішній туман після сходу сонця. Після нової економічної політики для селянства настав найжорстокіший в історії час випробування командного радянське дбає, тоталітарної держави, напоєної ненависництвом і безправ’ям.

Суцільна колективізація у селі почалася в 1929-1930 рр. Маховик колективізації під кінець 1929-го – на початку 1930-х рр. набрав особливо шалених обертів. Розбурхане село повнилося різноманітними чутками, суперечками, лайками, голосінням жінок та дитячим плачем. А вулицями відчайдушні парубоцькі голоси співали нові сатиричні пісні: «Дурний батько з своїм созом, віддав коні з новим возом...», і тому подібні витвори. Переважна більшість чухелівських селян, скориставшись тимчасовою свободою під час нової економічної політики, не бажала і не хотіла працювати в чужому і зовсім незрозумілому для них колективному господарстві. Більшість селян пручались до останнього. Тоді їх, споконвічних хліборобів і трударів, які важкою працею на землі годували себе і країну, оголосили куркулями та ворогами народу.

Топчучий і змітаючий залізний крок колективізації не залишав селянину жодного вибору, щонайменшого вагання чи роздумів. На кістках мільйонів владоможці на чолі з “кормчим усіх мас” влаштували сатанинське дійство “соціалістичного будівництва” на селі. Всупереч своїй волі і громадянській позиції село мусило перейти катарсис, щоб бути здатним хоча б якоюсь мірою жити і трудитись. Воно жило своєю історичною надспраглою долею працювати і на себе, і на робітництво, і на інтелігенцію, і на все міщанство, разом узяте.

Ще й тепер є деякі з чухелівчан, які добре пам’ятають, де була земля їхніх батьків, а також те, як працювали колись, коли на стерні не залишався жоден колосок і ніколи нічого не пропадало. Лихі часи випали на їхню долю та долю їхніх батьків. В січневі морози 1930 р., за відмову до вступу в колгосп їхні сім’ї виселяли з рідних домівок, а господарів забирали до в’язниць розташованих в містах Волочиську і Кам’янці-Подільському. Що могли в тодішніх умовах занести у вузлик для своїх рідних селяни за багато кілометрів, щоб порятувати від голодної смерті, можна тільки уявити. Але і ця допомога не завжди заставала ув’язнених трударів у місцевих в’язницях, оскільки їх, злочинна за своєю суттю і природою радянська комуністична система, намагалась чим пошвидше відправити на так зване «перевиховування» в райони будівництва об’єктів соціалізму. Абсолютна більшість засуджених або висланих селян уже ніколи не повернуться до рідного дому. Як у часи Петра I на кістках українських козаків була побудована столиця Російської імперії, так у 1930-х рр. комуністичні узурпатори на кістках чухелівчан і всього українського народу будували першу в світі соціалістичну державу. За цим прикладом, згідно їхньої теорії, мали піти всі інші держави. Та не так вийшло, як гадалося. Бо ця держава наприкінці ХХ ст., незважаючи на всі потуги її комуністичної верхівки, опинилася на узбіччі світової цивілізації і в 1991 р. ганебно припинила своє існування.

Залишивши в недобрій пам’яті насильницьку колективізацію, голодомор-геноцид 1932-1933 рр., чухелівчани самовіддано працювали на полях і фермах. Їх колгосп «імені Петровського» в передвоєнні роки став одним з передових у Волочиському районі і брав участь у районних, обласних і республіканських виставках досягнень сільського господарства. В Київ, на сільськогосподарську виставку їздили такі передовики сільського господарства, як Поліна Данилюк, Тетяна Марценюк, Ксеня Желябін, що виростили по 500 центнерів цукрових буряків з гектара.

Газети, журнали повнилися славленням могутності, життєвості колективного ладу, який, окрім всього іншого, ще й повністю “відповідав інтересам селянства”. Та повнота аж по самі вінця наливала нелюдську долю селянства, без кінця шпальти газет усміхалися колгоспною радістю, що

аж розпирала груди. На шпальтах газет з номера в номер розповідалося, наскільки щедро оплачувався колгоспний трудовдень. Ейфорія заможності котилася до колгоспного подвір'я цілими фурами зерна, картоплі, буряків тощо. І німим докором було те, що замовчувалось: натурплата становила лише 12-20% від заробленого колгоспним селянином. Отож фактична експлуатація його мозолів становила десь більше 80% [4,с.32]. Як у феодалну добу, квітував на селі колгоспно-радгоспний державний лад, що заповнював сум'ятицею серця і свідомість селянина.

В 1925 р. в початковій школі села двоє вчителів навчали 125 дітей. В 1929 р. організовується семирічна школа, в якій 8 вчителів навчали 150 учнів. Культурно-освітніми закладами в селі були клуб та бібліотека. В 1930 р. почав діяти медичний пункт, в якому працював один фельдшер.

Плин мирного життя чухелівчан обірвав напад нацистської Німеччини на Радянський Союз. 6 липня 1941 р. гітлерівці захопили Чухелі, почавши жорстоку розправу над беззахисними людьми. За роки тимчасової окупації понад 320 юнаків і дівчат були вивезені на каторжні роботи до Німеччини, а господарству нанесено збитків на суму 48 млн. крб. Але сільчани не скорились ворогові. Майже всі чоловіки-чухелівчани з перших днів війни пішли на фронт. За мужність і відвагу, виявлені в боях з гітлерівськими загарбниками 67 жителів села одержали державні нагороди.

8 березня 1944 р. село було визволене від окупантів. Відразу після звільнення села населення взялося за відбудову зруйнованого господарства. За короткий час в Чухелях була введена в дію колгоспна електростанція [5, с.226]. Монтажні роботи в основному виконували сільські механізатори і навчені на короткотермінових курсах сільські електромонтери. За трудові подвиги громадян села держава нагородила 220 чоловік медаллю «За трудову доблесть».

На початку 1970 р. в селі проживало 1157 чоловік [6, с.177]. Тепер в селі діють два великі фермерські господарства, які очолюють Володимир Гадайчук та Олександр Хіблень. Багато земельних паїв селяни віддали цим фермерам, деякі обробляють свою землю самотужки. А ті, які не мають змоги обробляти землю, віддали свої паї ТОВ «Стіомі-Холдинг». Село повністю газифіковане. Жителі села живуть переважно за рахунок прибутків від ведення підсобних господарств. В селі є 3 магазини, будинок культури, бібліотека, медпункт, дитячий садок, школа, поштове відділення. В селі діяла сільська рада. У 2016 р. Чухелівська сільська рада припинила своє існування і в адміністративному відношенні стала членом Волочиської міської об'єднаної територіальної громади [7].

Тепер це невелике подільське село відоме не лише на Хмельниччині, а й в усій країні і далеко за її межами. Воно є малою батьківщиною унікальної постаті в новітній історії України Бориса Миколайовича Олексієнка,

на долю якого випала надзвичайно великої ваги історична місія – очолити охорону та захист державного кордону України в період становлення молоді Української держави.

Історичний розвиток переконливо засвідчує, що успіх, соціальний добробут, як правило, з'являються в тих суспільствах, де домінують фундаментальні цінності, загальнонаціональна злагода, авторитет людини праці, співіснують різні форми власності. З утвердженням державної самостійності Україна вийшла на шлях цивілізованого розвитку. В доленосні часи в історії кожного народу з'являються постаті, роль і значення яких у становленні його державності, формуванні національної самосвідомості, зародженні величі душі та стійкості духу виходять далеко за межі історичного бачення, соціального тлумачення і політичних амбіцій не лише сучасників, а й багатьох прийдешніх поколінь. Пріоритетним у розбудові незалежної молоді Української держави є наявність особистостей високого інтелекту, які володіють сучасними знаннями, досвідом, постійно аналізують динаміку вітчизняних та світових подій як в соціальному, так і в економічному напрямках, здатні випереджати і прогнозувати розвиток, акумулювати можливості і сили, підпорядковані колективи на найважливіших ділянках для досягнення мети. Існує відомий вислів: «Історію творять особистості». Він містить у собі велику долю істини. Бо ж історія – це не що інше, як біографія, це – біографія предків, колективів, особистостей. Досвід свідчить, що навіть, якщо всі необхідні історичні умови наявні, велику роль відіграють особисті якості керівника: його кваліфікація, світогляд, масштаб мислення, вміння працювати з людьми і вести їх за собою, воля, розум, цілеспрямованість.

Генерал-полковник Б.М. Олексієнко – це людина широкого світогляду, креативний, толерантний і надзвичайно працелюбний. Бог, природа і батьки наділили його особливими здібностями – вмінням налагоджувати спільну діяльність, гуртувати людські колективи. Він вмів підшукати кожному його місце в загальній справі, зацікавити нею інших. З ним легко і приємно працювати. Він ніколи не підвищує голос, не намагається вивершитися над іншими своєю посадою, а створює навколо себе атмосферу доброзичливості, розуміння необхідності діяти саме таким чином, при цьому зробити більше, якісніше. Його не роз'їдає адміністративна сверблячка, а висловлені міркування і пропозиції завжди конструктивні й компетентні. Характерно, що такий керівник не боїться й не соромиться сказати в певних ситуаціях „я цього не знаю», майже ніколи не відмовляє у проханнях підлеглих, а сказане „ні» – обгрунтоване, доречне, переконливе. Він не боїться визнати й власні помилки, чесно й відверто говорить про них, вживає заходів, щоб їх позбутися. Душевність і доброта, справжня інтелігентність і високі моральні чесноти вченого поєднуються у цій прекрасній людині з раціональністю творчого мислення.

Майбутній військовий геній, генерал-полковник, дипломат, доктор військових наук, професор, член-кореспондент НАПН України, академік Української екологічної академії, воєначальник, державний та політичний діяч, організатор охорони та захисту державного кордону України, перший ректор Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, людина з енциклопедичним характером знань, видатний представник наукової еліти нашої країни, заслужений працівник освіти України, лауреат міжнародної премії імені В.І. Вернадського, почесний прикордонник України, автор багатьох монографічних узагальнень, підручників і посібників Борис Миколайович Олексієнко народився 2 квітня 1940 року в селі Чухелі Волочиського району Хмельницької області в сім'ї, котра належала до суцвіття давніх козацьких родів – тогочасної берегині краших достоїнств і чеснот українства, його немирущого духу та слугувала взірцем для всієї округи. У його родинному колі панувала довіра, доброзичливість, повага до батьків. Від них Борис Миколайович успадкував мелодійну дикцію, струнку поставу, симпатичну вроду, міцний характер, скромність, вимогливість, працелюбство, самодисципліну, цілеспрямованість.

Ще під час навчання в школі визначившись з своєю майбутньою професією. Здобув фундаментальну військову освіту: закінчив Алма-Атинське вище прикордонне командне училище (1961 р.), військову академію ім. М.В. Фрунзе (1971р.). Після закінчення училища молодому офіцеру дісталася найважча застава в Середній Азії. Але якраз це дало йому добрий старт і хороший факт у військовій біографії. Після закінчення академії ім. М.В. Фрунзе, куди Бориса Миколайовича направили як кращого офіцера – добре володів своєю справою, став майстром спорту з стрільби, виборював першості на змаганнях на конях. На думку провідного українського філософа М. Поповича, еліта формується з найбільш обдарованих і сильних особистостей, які пробиваються нагору через соціальні перешкоди завдяки творчим і організаційним здібностям, культурним і моральним характеристикам [8, с.11]. Перед майбутнім головним прикордонником України були нові призначення. Був начальником штабу у Молдові. Потім начальником загону у Вірменії. У 1974 році у званні полковника був начальником оперативного загону в Забайкальському окрузі. Єдине, що завжди помічав за собою, це бажання бути лідером. Він не визнавав другорядних ролей і дуже важко на них погоджувався. Коли бачив помилки свого керівництва, не мовчав про них. Звідси впливали неминучі конфлікти. Це довелося відчувати майбутньому головному прикордоннику України на собі впродовж всієї служби.

Молодий енергійний полковник під час служби на Кавказі досить ґрунтовно зайнявся електронним та технічним забезпеченням захисту

кордону. Розробив і створив надійну систему, яка на той час не мала аналогів не тільки в колишньому Радянському Союзі, а й за кордоном. Б.М. Олексієнко і досі пишається тим, що вдалося задумане втілити в життя. До нього приїздили ознайомитися з цією системою вище політичне керівництво країни. Зокрема, приїжджав Голова Ради Міністрів СРСР О.М. Косигін. Очолований подолянським загін був визнаний кращим у країні. За досягнуті успіхи офіцер був нагороджений орденом Червоної Зірки.

Б.М. Олексієнку, який завжди громадські інтереси ставив вище особистих, яка за справу міг відверто говорити у вічі правду, доводилося дорого розраховуватися за свою мужність і справедливість. Створену ним систему охорони кордону було «зарубано» на високому рівні, щоб іншим за менш досконалу систему дати лауреатство. Довелося відчути на собі «милість» і тих, кого раніше не послухався або ж поставив на місце. Один із таких високих військових чиновників вісім років перешкоджав присвоєнню генеральського звання. Певний період служби провів Б.М. Олексієнко в Москві. Деякий час служив заступником начальника інженерно-технічного управління ГУПВ КДБ СРСР. Був у Москві і тоді, коли очолював спільну радянсько-турецьку комісію з прикордонних справ. У 1990 р. вже в чині генерала призначили начальником кафедри оперативного мистецтва академії ім. М.В.Фрунзе. За два роки захистив кандидатську дисертацію, опублікував ряд наукових праць, взяв участь у підготовці підручників.

У цей період відбулися доленосні для України події. У 1991 р. Україна проголосила незалежність і, переборюючи неймовірно важкі економічні і соціальні проблеми, почала облаштовувати свої державні кордони. Серед яскравих і гідних людей, хто відгукнувся на заклик молодій Українській державі розпочати підготовку і втілення в життя реформи прикордонної політики, облаштування кордонів країни в нових соціально-політичних умовах, на чільному місці виявився генерал Б.М. Олексієнко. Патріот рідної землі, людина, яка за сорок років служби у прикордонних військах охороняла кордони з Туреччиною, Іраном, Фінляндією, Румунією, добре вивчила специфіку охорони кордону у той час, без роздумів перейшов на національні позиції і присвятив своє подальше життя охороні державного кордону України. Як фахівець державного масштабу Б.М. Олексієнко добре розумів, що в українців на початку ХХ ст. вже був шанс створення власної держави, але тоді однією з причин втрати державності стала невизначеність її державної території, державного кордону. А саме у межах власної державної території можливий державний суверенітет, що означає повну і виключну владу держави та незалежність у міжнародних відносинах. «Суверенітет України поширюється на всю її територію» [9,с.4], – записано у другій статті Конституції України. Межі ж території будь-якої країни визначає її державний кордон, який захи-

щають прикордонники. Становлення власної національної прикордонної служби в таких умовах набувало першочергового державного значення. Таке завдання свідомо взяв на себе уродженець подільської землі генерал-майор Б.М. Олексієнко.

Головним завданням для Прикордонних військ України було забезпечення недоторканості державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах України, а також охорона економічної зони України. Але виконати його було досить складно, адже до 1991 р. прикордонна інфраструктура існувала лише на західній та частково південній ділянках кордону, а тепер її потрібно було створити по всьому периметру державної території. Також однією з основних проблем була та, що війська потребували кваліфікованих офіцерських кадрів. У 1991 р. кількість особового складу частин становила 16799 чоловік, з яких офіцерів – 2156. Після прийняття відповідних нормативно-правових актів до кінця 1992 р. штатна чисельність військ склала 45 тис. чоловік. Прикордонні війська комплектувались в основному за рахунок військовослужбовців Збройних сил України, які скорочувались. Разом з тим Україна подбала про те, щоб бажаючі повернутись на Батьківщину для проходження служби військовослужбовців, які продовжували служити практично в усіх республіках колишнього Радянського Союзу, змогли це зробити [10, с.26]. В Прикордонні війська України було прийнято й розміщено близько 7 тисяч чоловік, у тому числі більш як 600 офіцерів. Але цього було явно недостатньо. Виникла проблема власних офіцерських кадрів і свого вищого навчального закладу для їх підготовки, оскільки до 1991 р. фахівців-прикордонників в Україні взагалі не готували.

З врахуванням цих потреб в місті Хмельницькому був створений єдиний у своєму роді ВВНЗ, який увібрав у себе передові форми навчання держав Європи, Америки і який не має аналогів у системі вищої освіти нашої держави. Біографія Національної академії державної прикордонної служби України імені Б.Хмельницького починається з 14 грудня 1992 р. Того дня Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про створення Інституту Прикордонних військ України» на базі ХВАКУ [11, с.58]. Якщо базу в певній мірі слугував попередній ВВНЗ, то програми, навчальне обладнання саме для прикордонників довелося створювати і збирати практично з нуля. З усіх куточків колишнього СРСР в Хмельницький прибували викладачі. Майже з п'ятидесяти військових ВНЗ на навчання прибули курсанти. З 15 березня 1993 р. за навчальними програмами Інституту прикордонних військ розпочалася підготовка офіцерів-прикордонників. З першого дня інститут очолив тоді ще генерал-майор Б.М. Олексієнко – людина, яка вклала в новий заклад увесь свій талант, досвід і душу. Підготовка прикордонників в колишньому Радянському Союзі здійснювалася

таким чином, що випускники отримували дуже вузьку спеціальність. В програмах нового ВВНЗ були закладені дещо інші параметри: виховати не просто освіченого офіцера, а, насамперед, командира-єдиначальника, який після навчання має очолити окрему військову частину – прикордонну заставу. Тобто, він повинен бути і господарником, і вихователем, і керівником. Випускники можуть працювати у різних службах, а цивільна освіта – то запорука успішної праці у народному господарстві. Та найголовніше, що викладачі прагнуть прищепити високі моральні якості, усвідомлення власної особистості. Мало висококласно володіти військовою, спортивною підготовкою, важливо бути інтелігентом, патріотом. А ще – гідно представляти нашу державу, адже прикордонник першим зустрічає наших гостей і останнім їх проводить, уміти дипломатично спілкуватися з людьми.

ВВНЗ нового типу вдосконалювався. Виникли нові завдання, вирішення яких мало велике державне значення. 12 квітня 1995 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову уже про формування на базі Інституту Академії Прикордонних військ України [12, с.23]. Це була не просто зміна вивіски – змінилася концепція ВВНЗ. Виникла потреба в переорієнтації на гуманітарний профіль. Якщо раніше випускники отримували в основному спеціальність інженера з експлуатації, то згодом постала необхідність у підготовці правознавців, військових перекладачів, спеціалістів з педагогіки та психології.

Особливо бережливо прикордонники ставляться до своєї історії, до старших поколінь, дорожать тими, хто є прямим нащадком спадщини запорізьких козаків, одних із перших захисників українських кордонів. Тому закономірним є те, що 4 серпня 1995 р. за пропозицією Хмельницької обласної ради постановою уряду України академії присвоєно ім'я Богдана Хмельницького. Носити ім'я Б.Хмельницького для колективу академії – велика честь. Воно допомагає виховувати справжніх патріотів України. В грудні 1997 р. на території академії відкрито погруддя великому гетьманові. Це подарунок Хмельницької міської ради [13, с.2].

У навчальному процесі ключова роль належить професорсько-викладацькому складу. Ректор академії Б.М. Олексієнко це чітко усвідомлював і робив все необхідне, щоб науковий і педагогічний рівень викладацького складу знаходився на відповідній висоті. У 1993 р. при академії відкрито ад'юнктуру, а з травня 1994 р. працюють спеціалізовані вчені ради для захисту дисертацій, видаються збірники наукових статей, проводяться наукові конференції, налагоджуються і підтримуються певні взаємозв'язки з провідними вищими навчальними закладами не тільки України, а й багатьох країн світу. Наукова робота, що проводиться в академії, знаходить підтримку і взаєморозуміння з боку навчальних закладів спорідне-

ного профілю Німеччини, Великобританії, США, Угорщини, Словаччини, Польщі й інших країн у сфері обміну досвідом боротьби з транскордонною злочинністю. Академія є важливим науково-дослідним центром, який розробляє проблеми воєнної політики, національної безпеки, сучасної концепції охорони державного кордону [14, с.322].

Ректор академії генерал Б.М. Олексієнко не тільки вміло управляв і спрямовував розвиток наукової діяльності ВВНЗ, але й сам був активним учасником цього процесу. Прийшовши в академію кандидатом військових наук він не зупинився на досягнутому, а вже у 1996р. першим серед викладацького колективу захистив докторську дисертацію на тему: «Оперативно-бойове застосування об'єднань та з'єднань Прикордонних військ у фронтовій оборонній операції початкового періоду війни». Борис Миколайович багато працював у галузі військової психології. Він розробив, науково обґрунтував і апробував у Прикордонних військах України концепцію психологічної служби, в якій йдеться про шляхи професійного й особистісного зростання офіцерів-прикордонників, оптимізацію процесу їхньої підготовки у вищих закладах військової освіти, підвищення ефективності виконання військових завдань з врахуванням закономірностей та механізму функціонування людської психіки в екстремальних умовах прикордонної служби. Б.М. Олексієнко також є автором та співавтором понад двох сотень наукових праць. Серед них навчально-методичні посібники, монографії, підручники з питань методології, теорії та технології навчання військових. Він – один із авторів вперше видрукованих в Україні підручників: «Психологія професійної діяльності офіцера», «Військова психологія і педагогіка», «Військово-юридична психологія», «Основи загальної військової акмеології».

Генерал Б.М. Олексієнко доклав багато зусиль для утворення оперативного-тактичного факультету. Україні потрібні офіцери з підготовкою найвищого рівня, нової військової генерації. В колишньому СРСР подібний факультет був тільки в академії ім. М.В.Фрунзе в Москві. Для вивчення тем з оперативного мистецтва Державної прикордонної служби України застосовується навчально-тренувальний комплекс, який дозволяє моделювати службово-бойові дії частин та з'єднань. Загальна площа автоматизованого макету місцевості складає 150 квадратних метрів. На кафедрах обладнано більше ста спеціалізованих класів. Фаховій підготовці офіцерських кадрів сприяє також впровадження у навчальний процес комп'ютерної технології навчання як основи успішної підготовки висококваліфікованих спеціалістів. За роки свого існування вищий навчальний заклад підготував більше семи тисяч спеціалістів для Державної прикордонної служби України, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України.

У квітні 1999 р. академії надано статус Національної. Цієї честі академія удостоєна за значний внесок у «реалізацію покладених на Прикордон-

ні війська України завдань, великі успіхи в підготовці висококваліфікованих кадрів для правоохоронних органів» [15, с.24].

Враховуючи високий професіоналізм, талановиті організаторські здібності ректора академії, вище політичне керівництво держави у 1999 р. призначає його Головою Державного комітету у справах охорони державного кордону України – Командувачем Прикордонних військ України [16, с.1]. Вже у 2000 р. під його безпосереднім керівництвом було сплановано й проведено 14 прикордонних та спільних операцій, які дали змогу виявити динаміку й специфіку контрабандної та іншої злочинної діяльності. Південно-східні кордони стали пріоритетними в планах охорони держави. Було здійснено делімітацію лінії кордону практично на 33% від загальної протяжності, з неї на 100% - з Республікою Білорусь [17, с.48]. Позитивні зрушення в діяльності військ створили умови для подальшого вдосконалення їх організаційно-штатної структури, напрацювання прогресивної системи охорони кордону, пошуку внутрішніх резервів роботи з людьми. Зокрема це проявилось у перерозподілі сил і засобів на нові ділянки державного кордону й особливо на східні рубежі. Адже, як зазначав сам генерал-полковник Б.М. Олексієнко: «...ми образно кажучи, перекривали всі, навіть найменші хвіртки, у кордоні на заході, не зачиняючи при цьому широкі ворота на сході [18, с.4-5]. Тому Голова Держкомкордону підписав наказ про посилення охорони українсько-російської та українсько-молдовської ділянки кордону, плануючи вже у 2001 р. на цих рубежах збільшити чисельність застав з 30 до 40-50 чол., а також створити більше п'ятидесяти додаткових підрозділів для того, щоб збільшити щільність охорони кордону з 100 до 25 кілометрів [19, с.4]. Для охорони виключної морської економічної зони в Азовському морі в червні 2000р. на базі Донецького прикордонного загону сформована і приступила до служби група сторожових кораблів [20, с.5].

Вперше до штату застав на українсько-російській ділянці державного кордону у лютому 2001 р. було введено інспекторів прикордонної служби, головним завданням яких було постійне висвітлення обстановки на ділянці застави, контроль за дотриманням режиму кордону і прикордонного режиму як у прикордонній смузі, так і поза її межами. Згодом, протягом березня-липня, новостворені підрозділи були введені до штатів прикордонних колективів усіх напрямів. Повним ходом йшла реструктуризація військ. Основні зусилля при цьому було спрямовано на оптимальний перерозподіл щільності військ в інтересах охорони державного кордону. Результатом проведених заходів стало збільшення щільності охорони кордону, глибоке ешелонування сил та засобів на найбільш активних напрямках, посилення оперативно-розшукових і режимних заходів, що дало можливість ефективніше протидіяти незаконній міграції, контрабандній

та іншій злочинній діяльності на кордоні. Підтвердження правильності обраного курсу перетворень стало, наприклад те, що станом на 1 квітня 2001 р. чітко проявилися кардинальні зміни в протидії незаконній міграції. Протягом першого кварталу на східній ділянці кордону України було вперше затримано більше нелегалів, ніж на західній. Активізувалась і співпраця з зарубіжними колегами.

Згідно Указу Президента України від 7 серпня 2001 р. «Про символіку Прикордонних військ України» засновано емблему, прапор Прикордонних військ України, герб Державного комітету у справах охорони державного кордону України, прапор Морської охорони Прикордонних військ України, Бойовий прапор Державного комітету у справах охорони державного кордону України, штандарт Голови державного комітету у справах охорони державного кордону України – Командувача Прикордонних військ України, а також встановлено, що визначені з'єднання і військові частини ПВУ можуть мати власні бойові прапори.

Така активна державотворча діяльність, істинний патріотизм, що йшов від усього серця і коренів його славного козацького роду, акцент на посиленій охороні державного кордону, що межує з Російською Федерацією, не могли не викликати занепокоєння антидержавних сил як в середині країни, зокрема, в президентському оточенні, так і деяких урядових структур сусідньої держави. Несподівано майже для всього українського суспільства 12 листопада 2001 р. Указом Президента України генерал-полковника Б.М. Олексієнка, патріота, який передбачав розвиток подій на багато років вперед, мислив і діяв по-державному, мужнього сина українського народу було звільнено у відставку з посади Голови Державного комітету у справах охорони державного кордону України – Командувача Прикордонних військ України. Важкі наслідки такого рішення виразно проявилися вже у 2014 р., коли державний кордон України виявився практично невідготтованим до російської агресії. Займаючи високу державну посаду, він володів великою владою, але ніколи не зловживав нею, завжди ставив державні і громадські справи вище особистих.

Щоб досягнути того, чого досяг і зробив перший ректор Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького і головний прикордонник України Б.М. Олексієнко, іншим потрібно було б декілька життів. «Є мета, і я до неї йду. Якщо треба, то готовий віддати всі свої сили для її досягнення», - говорить генерал. Він пишається тим, що все його свідоме життя пов'язане з символічним зеленим кашкетом. «Належність до прикордонного братства – це те, що залишається на все життя, - зазначає генерал. Нині мені досить часто доводиться бути гостем в Адміністрації Держприкордонслужби України, регіональних управліннях та органах охорони державного кордону. Повсякденне життя людей у

зелених кашкетах повсякчас залишається в полі мого зору. Хочу відмітити, що справа, яку започаткували перші керівники Прикордонних військ України, яку свого часу втілювали в життя подальші покоління охоронців державних рубежів України, в тому числі і я, знайшла своє логічне втілення. Сьогодні дуже приємно бачити прикордонників у когорті правоохоронців, і я вірю, що й надалі всі їх починання увінчуватимуться успіхом».

Б.М. Олексієнко продовжує активне громадсько-політичне життя, цікавиться станом соціально-економічного розвитку і суспільно-політичного життя завжди близької йому Хмельницької області. Часто зустрічається з народними депутатами Верховної Ради України від Хмельниччини, дізнається від них про стан справ у рідному селі Чухелі, завжди широко радіє з їх успіхів. Особливо зворушливим є для нього відвідини м. Хмельницького. В Національній академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького завжди чекають зустрічі з ним. В історії цього єдиного в нашій державі за профілем підготовки фахівців ВВНЗ його ім'я назавжди закарбоване як першого ректора.

Борис Миколайович усім своїм єством, усією душею відданий Україні. Це трибун, державотворець, борець, громадянин, людина, яка не може миритися з неправдою та несправедливістю. Від цього йому не завжди легко і комфортно в житті, він зазнає багато душевних страждань. Але інакше жити він не може. Б.М. Олексієнко не став дуже багатим матеріально, але духовно, творчо, науково він є надзвичайно багатою людиною. Як річка в час весняної повені вбирає в себе потужні потоки води і наповнює своє русло могутньою енергією, так і Борис Миколайович сповнений творчими планами, реалізація яких сприятиме зміцненню молодій Українській державі. Умудрений великим життєвим досвідом з подивом спостерігає він за тим, як чимало людей (а серед них висококласні спеціалісти), які могли б своїми знаннями, досвідом прислужитися народу, витрачають багато енергії, часу і матеріальних коштів, щоб зайняти певну посаду в органах влади, бути обраним депутатом ради хоча б будь якого рівня. На думку Бориса Миколайовича нормальним, мислячим людям у владі робити нічого – це поле інтриг, підніжок, грошей і понтів. Туди рвуться лише нереалізовані, зажаті і жадібні наполеончики. У більшості з них уявлення про правильну, моральну світобудову відсутнє. Виграє той, хто обманує, хитрощами або насильством, підступом досягає своєї мети.

Обравши ще в дитинстві своїм життєвим компасом совість, Борис Миколайович твердо й непохитно, не дивлячись на будь-які обставини не звертає з цієї дороги вже кілька десятиліть. Навіть коротка розмова з такою прекрасною людиною, серце якої запрограмоване на добро, як Б.М. Олексієнко, облагороджує душу, поліпшує настрій, налаштовує на добрі справи, породжує прагнення бути в усьому схожим на нього.

Славний син українського народу генерал-полковник Б.М. Олексієнко має високий авторитет не лише серед прикордонників і наукової еліти. Із його думкою рахуються державні діячі і політики різних рангів. Висловлені ним пропозиції уважно аналізуються в Адміністрації Президента України, Генеральному штабі, Міністерстві оборони, Службі безпеки України, Міністерстві закордонних справ, Міністерстві внутрішніх справ, Міністерстві освіти і науки України. З ним часто консультуються митці, письменники, сценаристи, журналісти, художники. Це є гідне визнання його особистого внеску в зміцнення обороноздатності нашої країни, утвердження її авторитету в міжнародному співтоваристві. Однак ще більшим показником його потенційних можливостей є незгасаючий творчий запал, продукування нових ідей, реалізація масштабних дослідницьких задумів.

Військова, дипломатична, державницька, організаторська, наукова і громадська діяльність Б.М. Олексієнка органічно поєднується з духовним багатством його душі. Він уважний і спостережливий природолюб, уважно стежить за всіма подіями суспільно-політичного життя країни, пише вірші, творить музику. У Бориса Миколайовича надійний тил, що сприяє повному розкриттю фізичного здоров'я і морального стану. Вірним і надійним супутником є дружина Тамара. Вже чимало років вони живуть у повній гармонії, в мирі і злагоді. З плином літ, в бурхливому житейському морі, за суєтою суєт вони не розгубили своїх почуттів. З кожним прожитим днем вони стають ще ніжнішими і романтичнішими. Її поєднує з чоловіком духовне багатство, радість спілкування, єдине розуміння подолання проблем, що неминуче виникають у подружньому житті. Вони живуть дуже насиченим, але надзвичайно цікавим життям. Вона дуже мила і розумна, привітна і завжди гостинна жінка. Особливою гордістю генерала є його сини, які пішли батьківською стежкою. Вони перейняли від нього його найкращі людські якості, а головне – жадібність не до багатства, а до знань, творчої праці, здатність зрозуміти ближнього і готовність прийти йому на допомогу. Батьки прищепили їм почуття гідності, віру в людину, щедрість, доброзичливість, принциповість.

Борису Миколайовичу притаманні природний таланти керівника, виняткова працездатність, цілеспрямованість, висока суспільна активність, вимогливість у поєднанні з доброзичливістю і сердечністю у спілкуванні з людьми. В кожному із своїх працівників він знаходить те краще, що без сумніву є в кожній людині, тільки його потрібно побачити і розвинути. Б.М. Олексієнко – організатор високого рівня, тонкий психолог, особистість, яка своїми рішеннями, вчинками, способом життя, ставленням до людей стверджує свій високий авторитет. Винятково доброзичливе ставлення до людей створило довкола нього атмосферу глибокої шани. Оптимізм, розуміння проблем сьогодення, прогресивне мислення, невтомна результативна праця є головними рисами життя цієї видатної постаті.

Слово генерала ще ніколи не було порожнім звуком. В його оточені всі знають: ще не було такого випадку, щоб ним була дана обіцянка і не була втілена в життя.

Виходець із подільського краю, який провів багато років служби далеко від рідної землі, генерал-полковник Б.М. Олексієнко чудово володіє російською, знає інші іноземні мови, але ніколи не зраджує материнської української мови. Його колеги, співробітників, журналістів, прикордонників, всіх, із ким спілкується генерал, захоплює його багата, гарна, чиста, барвиста українська мова, насичена афоризмами, перлинами дотепного народного гумору, вдалими порівняннями та аналогіями.

У таких людей, як Б.М. Олексієнко, життєвий принцип: якщо штурмувати, то лише вершини, якщо ставити завдання, то лише реальні і неодмінно домагатися їх виконання, уміти повноцінно жити й завжди залишатися людиною. Все свідоме життя Борис Миколайович робить все залежне від нього, щоб достойно прислужитися українському народові. Його життя і діяльність є безцінним національним надбанням, що слугує моральним прикладом для молодого покоління як взірць непохитної мужності в досягненні поставленої мети, наполегливості, цілеспрямованості, безмежної відданості рідній землі і своїй батьківщині. Він уособлює собою кращі риси українського народу. Такою людиною, як Б.М. Олексієнко, по праву могла б пишатися кожна країна.

Джерела та література:

1. Історія Волочиського району. – Хмельницький, 2010. – С.451.
2. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича). – Хмельницький, 2011. – С.456.
3. Там саме.
4. Панченко П.П. Сторінки історії України ХХ століття. (Українське село: поступ, сподівання, тривоги). – К.,1995. – С.32.
5. Слободянюк П.Я. Енергетика Поділля: минуле та сучасність. – Хмельницький, 2013. – С.226.
6. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К., 1971. – С.177.
7. Біжучий архів Волочиської міської об'єднаної територіальної громади за 2016 рік.
8. Попович М. Еліта як соціальний феномен // Еліта і цивілізаційні процеси формування націй. – К., 2006. – С.11.
9. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.,1996. – С.4.
10. Указ Президії Верховної Ради України від 30 серпня 1991р. «Про підпорядкування Україні Прикордонних військ, що дислокуються на її території» // Державний кордон України. Збірник документів за 1991р. – К.,1992. – С.26.

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 грудня 1992 р. «Про створення Інституту Прикордонних військ України» // Державний кордон України. Збірник документів за 1992р. – К., 1993. – С.58.
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 1995 р. «Про створення Академії Прикордонних військ України» // Державний кордон України. Збірник документів за 1995р. – К., 1996. – С.23.
13. Сидорук Д. З іменем славного гетьмана // Подільські вісті. – 1997. – 12 грудня. – С.2.
14. Григоренко О. П. Історія України. – Хмельницький, 2007. – С.322.
15. Указ Президента України від 30 квітня 1999 р. «Про надання Академії Прикордонних військ України імені Богдана Хмельницького статусу Національної // Державний кордон України. Збірник документів за 1999р. – К., 2000. – С.24.
16. Указ Президента України від 13 грудня 1999р. «Про призначення Б.М. Олексієнка на посаду Голови Державного комітету у справах охорони державного кордону України – Командувача Прикордонних військ України // Прикордонник України. – 1999. – 13 грудня. – С.1.
17. Державна Прикордонна служба України. Історія та сучасність. – К., 2004. – С.48.
18. Олексієнко Б. М. На варті кордону, в інтересах держави виконують свій обов'язок українські прикордонники // Кордон. – 2001. – №1. – С.4-5.
19. Попович Д. Заставам приказано располнеть // Киевские ведомости. – 2001. – 5 октября. – С.4.
20. Південно-Східному напрямку ПВУ – 10 років // Прикордонник України. – 2002. – 30 травня. – С.5.

Гудима В. В.

м. Кам'янець-Подільський

ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ «ВОЛОСНИХ ЗБОРЩИХ» ПОДАТКІВ НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

В статті висвітлюється організація та діяльність інституту «волосних зборчих» у Подільській губернії щодо збору податків у період Директорії Української Народної Республіки протягом листопада 1918 – листопада 1920 років, розглянуто законодавчу і нормотворчу діяльність Директорії УНР та Подільської губернської народної управи щодо організації та діяльності «волосних зборчих» у податковій сфері, проаналізовано відношення населення до сплати податків.

Ключові слова: «волосні зборчі», податки, Поділля, Подільська губерньська народна управа, Директорія Української Народної Республіки.

Важливим елементом економічної політики держави є податки. Тому вивчення історичного досвіду, набутого за часів діяльності Директорії Української Народної Республіки (УНР), є важливим для сучасного стану справ у податковій сфері. У силу військово-політичних обставин у 1918-1920 рр. подільський регіон часто перебував в епіцентрі суспільно-політичних подій.

Однак, незважаючи на наявність певної кількості наукових праць, які поклали початок дослідженню проблем збору податків волосними самоврядкуваннями на Поділлі в період Директорії УНР, окремі питання з даної тематики потребують подальшого аналізу. Фрагментарні відомості щодо становлення місцевих податкових органів на території Поділля подають у своїх дослідженнях безпосередні учасники національно-визвольних змагань В. Винниченко [18], І. Мазепа [29], П. Христюк [36], В. Приходько [32]. Сучасні українські історики О. М. Завальнюк [21; 22], В. С. Лозовий [27; 28], П. П. Гай-Нижник [19], І. Г. Верховцева [17], В. Б. Стецюк [33; 34], В. М. Юрченко [37], Л. В. Афанасьєва [15], Ю. М. Тлушак [35] значно розширили джерельну базу дослідження, але, натомість, коло науково-дослідницьких завдань, вирішенню яких присвячені ці праці, не передбачали цілісного висвітлення проблеми.

Автор ставить за мету висвітлити становлення та діяльність інституту «волосних зборчих» у Подільській губернії щодо збору податків в період Директорії Української Народної Республіки протягом листопада 1918 – листопада 1920 рр. Досліджено законодавчу і нормотворчу діяльність Директорії УНР та Подільської губерньської народної управи (ПГНУ) щодо організації та діяльності «волосних зборчих» у податковій сфері. Проаналізовано відношення населення до сплати податків. Використовуючи архівні матеріали, тогочасну періодику, мемуари, наукові та краєзнавчі публікації, спробуємо визначити загальні риси і тенденції цього процесу, проілюструвавши їх фактичним матеріалом.

Восени 1918 р. незадоволення режимом гетьмана П. Скоропадського вилилося в широкий повстанський рух. Керівником боротьби проти гетьманату 14 листопада 1918 р. Український Національний Союз обрав тимчасовий революційний орган – Директорію УНР.

Стрімке поширення повстання, масова підтримка Директорії УНР військовими та населенням свідчили, що консервативна ідея не спиралася в Україні на серйозне соціальне, а тим більше національне, підґрунтя. Гетьманський режим тримався лише в центрі, державні структури на периферії виявилися кволими і недієздатними. Тому зміна влади в провінції відбувалася без серйозного опору [16, с. 218].

У листопаді-грудні 1918 р. на Поділлі було повалено гетьманську адміністрацію і встановлено владу Директорії УНР. Подільським губернським комісаром 19 листопада 1918 р. було призначено Г. Степуру, який одразу після вступу на посаду повернув до виконання обов'язків місцеве губернське, повітове і волосне самоврядування, обране ще восени 1917 р. [21, с. 64].

Значною перешкодою для відновлення функціонування місцевих самоврядувань була відсутність коштів. Діяльність волосних самоврядувань фактично була паралізована із зазначеної причини. Уряд Директорії УНР вважав, що функціонування самоврядувань слід підтримувати не шляхом надання державних коштів, а шляхом збирання податків, як це практикувалось раніше. Якщо зібрати податки, заборговані населенням, самоврядування та міські думи зможуть існувати на власні кошти і підтримувати функціонування всіх тих структур, якими вони опікувались (шкіл, лікарень тощо) [27, с. 117].

22 листопада 1918 р. Директорія УНР видала наказ, яким вимагала населення «негайно виплатити усі земські податки». У наказі зазначалося, що сплата земських податків є справою національною, бо той, хто їх не платить, помагає гетьманові і поміщикам боротися з народом [17, с. 103].

Директорія УНР 5 грудня 1918 р. скасувала закон прийнятий гетьманським урядом від 30 серпня 1918 р. «Про перегляд земських смет і вимог до цього перегляду земських зборів за перше півріччя 1918 року в розмірі половини ставки річного обкладання 1917 р.». Згідно закону «Про сплату податків» Директорії УНР від 19 грудня 1918 р. земські податки і збори за 1918 р. вносилися відповідно затверджених черговими повітовими і губернськими народними радами «розкладок» [24, с. 2]. Сподіватися на наповнення державного бюджету за такого підходу не доводилося. Попри це, для Міністерства фінансів перш за все було виділено кошти для друку бланків про фіксацію різних податків на 1918 та 1919 роки, проте налагодити сам процес їхнього збору не вдалося.

Директорія УНР не відмінила закон Тимчасового уряду (від 17 червня 1916 р.), а також доповнення до нього Гетьманського уряду (від 14 червня 1918 р.) «Про інститут волосних зборщиків» [25, с. 6], а доповнила його, у тій частині закону, що всі справи з «волосними зборщиками» залишалися в руках губернської народної управи [1, арк. 21].

Своїм обіжником ПГНУ від 10 грудня 1918 р. зверталася до повітових народних управ, що «улаштування інституту волосних народних (земських) зборщиків, та стягнення податків є одним з самих головних питань від котрого цілком залежить ведення Народного господарства по всіх напрямках, а особливо зараз, з приводу тяжкого часу в економічному відношенні» [13, арк. 2-2зв.]. Також управа зобов'язувала повітові управи

негайно надіслати їй списки призначених волосних «зборщиків» із зазначенням: «імені і прізвища «зборщика», села волості, що входять в участок кожного «зборщика», з якого часу виконує свої службові обов'язки, яке жалування (утримання) одержує кожний «зборщик», та яку вніс заставу в забезпечення земського майна» [13, арк. 2]. Відповідно постанови губуправи від 14 грудня 1918 року волосні земські «зборщики» звільнялися від військової служби по мобілізації [26, с. 2].

У свою чергу, Вінницька повітова управа 13 грудня 1918 р. особливим циркуляром запропонувала волосним народним управам роз'яснити населенню, що земства потребують сплати земських збори на різні потреби [31, с. 2].

Згідно рішення ПГНУ, ще у вересні 1918 року для збору податків у 176 волостях Подільської губернії було призначено 110 волосних «зборчих» податків [25, с. 6]. Своєю постановою Подільська губернська народна рада 4 квітня 1918 р. зменшила штати «волосних земських зборщиків» на 1919 р. до 65 осіб. Ця кількість була розподілена по повітам відповідно кількості волостей, а саме: Балтський – 32 волості 10 «зборщиків», Брацлавський – 13 (5), Вінницький – 11 (4), Гайсинський – 14 (5), Кам'янецький – 15 (5), Летичівський – 8 (3), Літинський – 10 (4), Могилівський – 16 (6), Ольгопільський – 15 (6), Проскурівський – 10 (4), Ушицький – 15 (5), Ямпільський – 17 (6). Два волосних «зборщика» залишалися в запасі [1, арк. 7].

Платня збирачів податків була незначною і вони часто відмовлялись працювати. До того ж, діяльність «волосних зборчих» весь час гальмувалась військовими діями та цілою низкою непорозумінь між губернськими, повітовими та волосними народними управами у справі відбору кандидатів та призначення «зборчих».

1 липня 1919 р. ПГНУ ухвалила постанову про збільшення утримання волосним «зборщикам», а саме «на роз'їзди з 100 карб. до 250 карб., на канцелярські витрати з 25 до 50 карб., добові по 10 карб. (300 карб.) з жалованіям 250 і дорожнечу 150 разом 1000 карб.» [13, арк. 3].

28 серпня 1919 р. фінансова комісія заслухала законопроект «Про порядок призначення і звільнення волосних «зборчих», їх службову підлеглість і відпуск зі скарбу грошей на їх утримання» [12, арк.]. Згідно нього, призначення та звільнення збирачів податків об'єднувалась в руках губернської народної управи, а кошти на їх утримання на паритетній основі виділяються державою та народними управами. 22 вересня 1919 р. зазначений законопроект було затверджено. Цього ж дня ухвалено постанову про асигнування в розпорядження міністерства фінансів 1 млн. 154 тис. гривень для видачі допомоги Подільському губземству на утримання «волосних зборчих» і податкового відділу при Подільській губуправі [20, с. 503].

Наприкінці липня 1919 р. міністерство фінансів опублікувало наказ про виплату податків. Передусім населення повинно внести податки, недоплачені впродовж попереднього часу. Надалі при накладанні податків уряд обіцяв дотримуватися принципу, за яким малозабезпечені громадяни звільнялись від податків, а для більш заможних податок мав накладатися залежно від прибутку. Незважаючи на загрозу штрафу та конфіскації майна, більшість населення проігнорувало цей наказ [27, с. 123].

У серпні 1919 р. Директорія УНР скликала нараду голів та секретарів волосних управ, де розглядалися питання земських кошторисів та податків. На нараді зазначалося, що селяни відмовляються сплачувати податки, а тому земствам необхідна фінансова державна допомога [6, арк. 45].

Волосні народні управи не змогли організувати збір податків. Гасло «Наша волость сама по собі», отже, без державної організованої влади та податків, було досить популярним серед селянства [30, с. 79]. Цілі громади виносили постанови не платити податки [4, арк. 3,6, 20; 2, арк. 46].

Як свідчать архівні документи, матеріали преси, щоб волосні «зборщики» виконувати свої обов'язки потрібна була військова або міліцейська сила [10, арк. 56 зв.]. При тогочасних умовах, ні селянському, ні волосному «зборщикові» не можливо ні збирати з селян податки, ні переїхати з грішми від села до села та доставити гроші до скарбниці [25, с. 6]. 26 серпня 1919 р. Подільська губуправа порушила клопотання перед міністерством внутрішніх справ і Подільським губкомісаром, щоб міліція збирала податки губернських і повітових земських зборів у тих повітах, де немає волосних «зборщиків», а тих повітах де є – надавалася допомога. А також у випадку необхідності надавалася допомога з боку військових, як і міліції, так всім «зборщикам» [1, арк. 20]. Також, Подільська губрада підтримала клопотання управи, аби міліція і взагалі адміністративна влада на місцях допомагала зібранню земських і державних податків, не спиняючись перед репресивними заходами [23, с. 3]. У свою чергу Дунаєвецька волосна управа пропонувала населенню до 1 листопада 1919 р. сплатити податки. В іншому разі «буде приступлено до примусового втискання» [3, арк.12 зв.].

Оскільки волосні народні управи не мають ніяких коштів на утримання співробітників, а також змоги власними силами налагоджувати податкові справи, 24 вересня 1919 р. ПГНУ звернулася до Міністерства внутрішніх справ, Міністерства фінансів з клопотанням, щоб волосним управам Кам'янецького повіту надана позичка в 20 000 карб. для кожної управи Кам'янецького повіту для 15 волостей – 300 000 карб. [14, арк. 1, 2].

У своїх звітах Подільському губернському комісару Ямільський [7, арк. 266], Новоушицький [9, арк. 8 зв., 9], Летичівський, Літинський [8, арк. 20], Могилівський [10, арк. 35] повітові комісари зазначали, що насе-

лення відмовляється платити земські волосні і державні податки. Однією з причин несплати податків є бездіяльність волосних і сільських комісарів, а також голів волосних народних управ.

Збирати податки ставало дедалі важче. Населення вороже ставилося до будь-яких переписів, що заважало впорядкувати списки платників податку, а також часті зміни «зборщиків» [5, арк. 18].

Оскільки через недовір'я селян до інтелігенції у волосні самоврядування досить часто обиралися люди неграмотні та невідготовлені до адміністративно-економічної діяльності, деякі повітові земські управи відраджали до волосних управ своїх інструкторів для пояснення, як провадити розкладку волосного податкового збору, до розуміння селян намагалися донести взаємозв'язок між сплатою податків та функціонуванням демократично обраних, як писалося «народних», адміністративних органів, а також соціально орієнтованої інфраструктури (шкіл, лікарень тощо), що перебувала у їхньому віданні [15, с. 495]. Селянство все менше сплачувало всі види податків, що надалі поставило на грань катастрофи функціонування як державних органів влади, так і самоврядувань.

Таким чином, Директорією УНР та місцевими органами влади Поділля було організовано інститут волосних «зборчих», який розпочав роботу по збору податків та наповненню державного бюджету УНР. Але в умовах війни і революції, непевного становища влади й слабкості міліції, вони не змогли організувати збирання податків. В умовах демократизації, виборності адміністративних структур, появою паралельних органів влади, влада втратила силу примусу, до якої віками звикло селянство, що призвело до ігнорування податкових платежів.

Джерела та література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 543, оп. 1, спр. 5, 112 арк.
2. ЦДАВО України, ф. 538, оп. 1, спр. 17, 201 арк.
3. ЦДАВО України, ф. 543, оп. 1, спр. 28, 96 арк.
4. ЦДАВО України, ф. 538, оп. 1, спр. 74, 123 арк.
5. ЦДАВО України, ф. 538, оп. 1, спр. 89, 204 арк.
6. ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 1, спр. 7, 76 арк.
7. ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 2, спр. 56-а, 204 арк.
8. ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 2, спр. 63, 123 арк.
9. ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 2, спр. 70, 207 арк.
10. ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 5, спр. 8, 137 арк.
11. ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 5, спр. 9, 37 арк.
12. ЦДАВО України, ф. 1509, оп. 1, спр. 3, 129 арк.
13. Державний архів Вінницької області, ф. д-255, оп. 1, спр. 110, 201 арк.
14. Державний архів Хмельницької області, ф. р-260, оп. 1, спр. 108, 134 арк.

15. Афанасьєва Л. В. Податкова політика Директорії УНР у 1918-1921 рр. / Л. В. Афанасьєва, Я. В. Попенко // Бюджетно-податкова політика в Україні (проблеми та перспективи розвитку): матер. наук.-практ. конф. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. – С. 493-495.
16. Бойко О. Д. Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги / О. Д. Бойко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 4. – С. 209-236.
17. Верховцева І. Г. Діяльність земств Правобережної України (1911-1920 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Верховцева Ірина Геннадіївна. – Із-маїл, 2004. – 237 с.
18. Винниченко В. Відродження нації. В 3-х томах. – Київ: Видавництво політичної літератури, 1990. – Т. 3 – 543 с.
19. Гай-Нижник П. П. Податкова і митна політика уряду Директорії УНР / П. П. Гай-Нижник // Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: АМСУ, 2011. – Вип.1. – С. 105-114.
20. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. / упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – Т. 1. – 688 с.
21. Завальнюк О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 220 с.
22. Завальнюк О. М. Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр. / О. М.Завальнюк, О. Б.Комарницький. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 320 с.
23. Засідання губерніяльної народної ради // Шлях (Вінниця). – 1919. – 11 верес. (Ч. 22). – С. 3.
24. Земське життя. Відміна гетьманського закону // Свободное слово. – 1918. – 10 декаб. (Ч. 2). – С. 2.
25. З життя місцевих самоврядувань. По податковому відділу ГНУ // Трудова Громада. – 1919. – 15 серп. (№38). – С. 6.
26. Льоти для волосних сборщиків. Місцеве життя // Свободное слово. – 1918. – 14 груд. (Ч. 6). – С. 2.
27. Лозовий В. С. Внутрішня і зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба) / В. С. Лозовий. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. – 224 с.
28. Лозовий В. С. Правосвідомість селянства в період Української революції 1917-1920 рр.: історичний аспект / В. С. Лозовий. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. – 112 с.
29. Мазєпа І. Україна в огні й бурі революції / Ісак Мазєпа. – Київ: Темпора, 2003. – 608с.
30. Малькін В. П. Аграрні перетворення в період Директорії УНР / В. П. Малькін // Волинський національний університет імені Лесі Українки. Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей. Історичний факультет. – Луцьк, 2008. – Вип.15. – С.76-81.

31. Місцеве життя // Свободне слово. – 1918. – 13 груд. (Ч. 5). – С. 2.
32. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади / Віктор Приходько; упоряд. і автори передм. Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – 416 с.
33. Стецюк В. Б. Земства Правобережної України в період національно-демократичної революції 1917-1920 рр.: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Вадим Борисович Стецюк. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 240 с.
34. Стецюк В. Б. Формування бюджетів земств Правобережної України (1911-1920 рр.) / В. Б. Стецюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – Т.21. – С. 415-421.
35. Тлушак Ю. М. Формування української правової традиції у сфері оподаткування та її втілення в розбудові національної державності 1917 - 1920 рр.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Юрій Мар'янович Тлушак. – Харків, 2004. – 20 с.
36. Христюк П. Українська революція. Розвідки і матеріали. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. В 4-х т. / П. Христюк. – Відень, 1922. – Т. IV. – 192 с.
37. Юрченко В. М. Правове регулювання оподаткування в Україні у 1917-1929 рр. / Юрченко Володимир Миколайович: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.01. – Харків, 2004. – 19 с.

Єсюнін С.М.

м. Хмельницький

ВИДАТНІ ПРЕДСТАВНИКИ АДВОКАТУРИ ПОДІЛЛЯ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

Подані біографічні відомості про видатних представників адвокатури Поділля XIX – початку XX ст., які працювали або народились в територіальних межах сучасної Хмельниччини.

Ключові слова: *адвокатура, адвокат, присяжний повірений, приватний повірений, Подільська губернія, Поділля.*

На території, інкорпорованої наприкінці XVIII ст. до Російської імперії внаслідок поділів Речі Посполитої, на відміну від інших українських земель (лівобережних та південних) вже існувала розвинута система адвокатури. На початку XIX ст. подільська адвокатура була частково адоптована до створених у Подільській губернії судових органів, але продовжувала працювати на підставі польсько-литовських законів попередніх століть. Проте, поступова зміна законодавчої бази щодо адвокатської практики,

введення норм російських законів у судочинстві та реакція на Польське повстання 1830-31 років привели спочатку до обмеження діяльності адвокатів, а згодом до ліквідації названої інституції. Після царського указу від 25 червня 1840 р. у Подільській губернії почали діяти російські закони в повному обсязі, отож інститут адвокатури, який вів свої традиції від литовсько-польських часів, фактично був ліквідований. Офіційний термін «адвокат» зникає, відтоді його послуги стали вважатися неофіційними. В судах представниками підсудних могли бути лише повірені (уповноважені) у справах, але вони як правило виконували здебільше представницькі функції та не здійснювали захист. Такий стан у судово-правовій системі Поділля та суміжних територій – відсутність офіційної адвокатури, тривав понад два десятиліття – до Судової реформи 1864 р., після провадження якої був створений¹ інститут повірених – присяжних і приватних.

Незважаючи на доволі важку адаптацію подільської адвокатури до російської адміністративно-правової системи, чимало їх представників змогли у таких непростих досягнути високого професійного рівня. Без перебільшення можна стверджувати, що серед подільських адвокатів першої половини XIX ст. був ряд справжніх професіоналів, авторитетних юристів, послуги яких доволі високо цінувались, і які стали взірцями адвокатської справи свого часу.

Серед них можна назвати **Юліана Новицького** – його ім'я значиться у списку перших адвокатів створеного наприкінці XVIII ст. Подільського головного суду. Подільський дворянин, з 1798 р. працював у канцелярії Подільського головного суду, отримав там 1800 р. чин колезького регістратора. У 1803 р. вступив у адвокатську службу при Подільському головному суді. Дисциплінований, відповідальний, успішно завершив сотні справ, мав непересічний авторитет серед колег. На 1838 р. був найдосвідченішим адвокатом Поділля з 35-ти річним стажем. Але, незважаючи на це, опинився у числі звільнених того року за результатами перевірки адвокатів, адже на той час не мав у власності маєтку (землі) з кріпаками. Зі справи про звільнення видно, що Ю. Новицький на початку XIX ст. володів лише заставною маєтністю, яку у 1830-х рр. підтвердити не зміг [7, арк.50; 8, арк.103].

Ще один легендарний адвокат першої половини XIX ст. – **Антон Стройновський**. Дворянин Подільської губернії, власник маєтків у селах Почапінці та Хропотова Кам'янецького повіту. Його кар'єра почалася у 1806 р., коли він був прийнятий в адвокатські учні при Подільському головному суді. 10 березня 1810 р., після успішних іспитів та присяги, він отримав свідоцтво від на право займатись адвокатською діяльністю. Правда, майже п'ять років А. Стройновський перебував поза штатом, в очікуванні вакансії, але все-таки мав дозвіл займатись адвокатською прак-

тикою заміщуючи захворілих або при напливі справ. 16 листопада 1815 р. А. Стройновського прийняли в число 12-ти «комплектних» штатних адвокатів Подільського головного суду, і з тих пір він майже 20 років займав цю посаду, відзначаючись відмінним знанням законів та «примерным усердием о пользе лиц, вверивших ему свои дела». У нього постійно були клієнти, які готові були щедро оплатити його працю. Але, слід віддати належне, адвокат однаково ретельно вів справи і бідних людей. Вийшовши 1834 р. за штат, А. Стройновський не залишив адвокатську практику – Подільська палата цивільного суду, яка «обращая справедливое внимание на похвальные заслуги», надала адвокату відповідний дозвільний атестат [8, арк.18-23 зв.].

Слід згадати про надзвичайно сильних та авторитетних адвокатів, братів **Фліорковських – Еразма та Віктора**. Старший з них, Еразм, прийняв адвокатську присягу 1809 р. і з того часу працював при Подільському головному суді до 1832 р. Зарекомендував себе як майстер мирових справ. Так, у судових документах 1820-х рр. можна виокремити надзвичайно успішні. Він виграв майже безнадійну справу для поміщика Владислава Холопевського, коли його кредитори (понад 20 різних осіб) вимагали розпродажі його Гушинецького ключа. Адвокат домігся гарної мирової – зняття з торгів ключа, а також іншої, прийнятної для підзахисного, «розпису» боргів. Допоміг Е. Фліорковський поміщикові Августину Держку у справі із його сестрою княгинею Шуйською, яка вимагала для себе невинуватого високого посагу. Тут слід зазначити, що княгиня прибігла до послуг доволі відомих столичних адвокатів, але справу блискуче виграв подолянин. Серед інших великих боргових справ успішними для Еразма були дві справи для пана Григорія Садовського, який судився за борги з поміщиками Іваном Богушем та Карлом Дзеконським. Вдалося Е. Фліорковському миром вирішити спори між поміщицею Шидловською з її синами за масток, графа Іраклія Моркова з Ксаверієм Тржецьким за орендну посесію, поміщиків Раковських з нащадками Холопевського за різні суми, поміщика Франця Ярошинського з сусідами Виржжавськими про призначення останнім посагу, а також дві справи пана Григорія Чайковського з Шенбергами, що були заведені з претензіями за постачання дров. Виграв адвокат важливу для того ж графа Моркова справу про контракт на продаж пшениці. Цікаво, що Еразм Фліорковський чимало справ завершував «мировою», що заробило йому славу «миролюбного и добродетельного» [8, арк.44-45], про деякі з яких згадано вище. За багаторічну та відмінну адвокатську роботу, яка вирізнялась небувалим альтруїзмом (вів багато справ неімущих, вдів, сиріт та ін.), був 1834 р. за поданням подільського губернатора та подільського предводителя дворянства представлений до нагороди [8, арк.11, 32-40, 44-45]. Його брат – Віктор, до адвокатської

діяльності був допущений Кам'янецьким повітовим судом 1821 р., при якому служив десять років. Як адвокат, Віктор Фліорковський виступав захисником не лише окремих осіб, але був повіреним у справах цілих єврейських громад міста Брацлава, містечок Немирова та Тульчина. У 1831 р. став адвокатом при Подільській палаті цивільного суду (колишній Подільський головний суд). Відомо, що успішно пройшов перевірку 1838 р. та залишений при посаді [8, арк.11, 32-40, 44-45, 104]. Життя та діяльність братів-адвокатів Фліорковських варте на окреме дослідження.

Ще один подільський адвокат впевнено починав свою кар'єру у губерньському центрі, але обрав іншу справу життя – літературну діяльність. **Сильвестер Венжик-Гроза** походив із дрібношляхетського роду герба Вонж, який, ймовірно, мав українське коріння, а пізніше полонізувався. Народився 7 січня 1793 р. в Меджибожі, був сином Павла й Теофілі з Копчинських. Навчався спершу вдома, потім в Уманській василіанській (1802-1809) і Вінницькій повітовій школах [17, с.132]. Після закінчення останньої як адвокат-стажер практикував упродовж трьох років у відомого вінницького адвоката Завадзького. У 1812 р. перебрався до Кам'яця-Подільського, де як адвокат вів справи багатьох поміщиків. Сумлінністю й особистими якостями здобув собі симпатії та матеріальну забезпеченість. Близько 1819 р. залишив адвокатську практику й замешкав у с. Гришках Літинського повіту, які орендував. Потім переїхав до Курилівців того ж повіту, де жив щонайменше до 1821 р. [4, арк. 426-426зв.]. Одружився 1826 р. з Вінцентою Одинец. Чи брав участь у Листопадовому повстанні, точно невідомо. І хоча в справі про звинувачення учасників польського повстання в нападі на Бар 10 травня 1831 р. серед керівників нападу фігурує «поміщик Літинського повіту села Курилівців по імені невідомий Гроза, який прийняв звання поручика», однак, можливо, тут ідеться про котрогось із його чотирьох братів.

У 1834 р. Сильвестер Гроза набув разом із дружиною половину с. Безіменного Махнівського повіту [5]. Присвятив себе того часу літературі, приєднуючись до групи представників «української школи» в польській літературі. Публікував статті й повісті в новорічному альманасі свого брата Александра «*Rusalka*». Крім того, співпрацював із журналом Юзефа Ігнаці Крашевського «*Athenaeum*». Окремо видав «*Myśli nad niektórymi zdrożnościami ludzkiemi*» («Думки над деякими людськими вадами», Вільно, 1840), «*Powieści podolsko-ukraińskie*» («Подільсько-українські повісті», т. I-II, Вільно, 1842), «*Pan Justynian się żeni*» («Пан Юстиніан жениться», 1846), «*Hrabia Ścibor na Ostrowcu*» («Граф Сцібор на Островці», 1848, присвячену Ігнаці Сцибор-Мархоцькому), «*Pamiętki i wspomnienia rozmaite*» («Різні пам'ятки і спогади», Вільно, 1848) та ін. Крім того, є автором таких праць: «*Opisanie mogił i innych starożytności pow. machnowieckiego*»

(«Опис могил та інших старожитностей Махнівського пов.») і «Opisanie Sofijówki» («Опис Софіївки», «Rimembranza», т. I, Вільно, 1843; про уманський парк). У рукописі залишив два томи белетристики й том поезій. У своїх творах намагався відтворити традиції та звичаї шляхти й селян, широко використовував український фольклор [17, с.133].

Великим ударом для нього була смерть коханої дружини в 1843 р., їхній шлюб був бездітним. Сильвестер Гроза помер від апоплексичного удару 4 серпня 1849 р. в Безіменному, похований у Махнівці [5; 7].

З Поділлям пов'язане життя і діяльність **Янушкевича Адольфа Михайловича**. Дворянин герба Любич, по материнській лінії – родич Тадеуша Костюшка. Народився 1803 р. у м. Несвіж (тепер райцентр у Мінській області Білорусі). На Поділлі він мав рідного дядька Міхала, який взяв хлопця на виховання до свого маєтку у с. Красне Ямпільського повіту. Там Адольф провів юнацькі роки, у 1819-1821 рр. навчався у Вінницькій гімназії, яку закінчив з відміною [15, с. 17-18].

У 1821 р. вступив до у Віленського університеті, де вивчав філософію й познайомився з Адамом Міцкевичем. Тут А. Янушкевич увійшов до таємної організації філаретів («любителів доброчесності»), що діяла у 1820-1823 рр. Гурток філаретів був у свою чергу філією таємної студентської організації філоматів («любителів наук» чи «жадібних до знань»), створеної 1817 р. Адамом Міцкевичем, Томашем Заном та іншими. Ці організації поєднували ідеї просвітництва з національно-визвольними прагненнями. 1823 р. «Товариство філаретів» розкрили, тож почалися масові арешти. Арештували А. Міцкевича, Т. Зана, А. Янушкевича та багатьох інших. Трьох членів організації засудили до ув'язнення. 17 чоловік, серед них і А. Міцкевич, підлягали заслання в центральні губернії Росії з правом обрати службу за власним вибором. Решту, зокрема і А. Янушкевича, звільнили від покарання.

Закінчивши університет, Адольф приїхав на Поділля, де з 1824 р. оселився у губернському місті Кам'янці-Подільському. Тут він мешкає у будинку на Домініканській вулиці, напроти Домініканського костелу. А. Янушкевич прожив у Кам'янці 6 років. Спочатку працював адвокатом, а 1826 р., незважаючи на дуже молодий вік, губернський сеймик обрав його депутатом цивільної палати Головного суду. А. Янушкевич писав вірші, в яких із притаманним йому гумором змальовував кам'янецьке життя [15, с. 19-20].

1829 р. Адольф Янушкевич здійснив подорож до Європи, в Римі зустрівся з Адамом Міцкевичем. Їх давнє знайомство по Віленському університету й таємних організаціях переросло у близьку дружбу. Адольф Янушкевич послужив прототипом Адольфа з геніального твору Адама Міцкевича «Дзяди».

Коли 29 листопада 1830 р. в Варшаві спалахнуло повстання проти російського самодержавства, А. Янушкевич вважав за свій обов'язок боротьбу за визволення батьківщини. Підпоручик повсталого армії А. Янушкевич був одним з керівників легіону Литви, Волині та України.

В одному з боїв його загін був розбитий, а важко поранений А. Янушкевич потрапив в полон. Суд, що відбувся в Києві, визнав його одним «з найбільш небезпечних злочинців імперії», а тому засудив до смертної кари через повішення. За остаточним вироком смертна кара була замінена у 1832 р. вічним поселенням в Сибіру, одночасно А. Янушкевича позбавили дворянського звання, конфіскували майно.

Адольф Янушкевич перебував на засланні 24 роки. Його звільнили 1856 р. – за рік до смерті. Він сумував за рідним Поділлям, марив його красою, посилав вірші подільським друзям, прохаючи в них вістей з берегів Смотрича. У засланні А. Янушкевич спочатку перебував рік у Тобольську, згодом до 1841 р. в Ішимі. У 1841-1853 рр. заслання у Омську, де служив чиновником канцелярії начальника сибірських киргизів, не раз відвідував у справах їх орду. 1853 р. його перевели до Нижньоготагільську (тепер Нижній Тагіл) на Уралі, де колишнього адвоката взяв на службу відомий промисловець, граф Анатолій Демидов – у нього А. Янушкевич виконував обов'язки бібліотекаря та інспектора садів. До-речі, саме Адольфу Янушкевичу місто Нижній Тагіл зобов'язано появі першої бібліотеки загального користування, яку він заснував на кошти Демидових. У 1856 р., після смерті Миколи I, був підписаний наказ про звільнення А. Янушкевича, йому дозволили повернутися на батьківщину. 29 червня 1856 р. він їде з Нижнього Тагілу... Але вже 1857 р. Адольфу Янушкевича не стало [15, с. 151-185].

Після введення Судової реформи 1864 р. на Поділлі та Південно-Східній Волині була сформована професійна адвокатура – у 1871 р. при мирових судових установах почав формуватись інститут приватних повірених, а у 1880-х рр. з'явилась інституція присяжних повірених. У присяжну та приватну адвокатуру пішли працювали не лише найкращі юристи, але високоосвічені інтелектуали свого часу. Адвокатів беззаперечно вважали елітою та прогресивними діячами краю.

Це підтверджує плідотворна діяльність адвокатів Поділля у громадському, суспільному та підприємницькому житті у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

Наприклад, у губернському місті Кам'янці-Подільському надзвичайно впливовою особою на початку ХХ ст. був присяжний повірений **Данило Якович Бабичев** – кандидат права, дворянин, землевласник у Кам'янецькому (с. Безнісківці (нині – с. Абрикосівка) – 462 десятини) та Проскурівському (с. Гречани – 603 десятини) повітах, гласний міської думи, благодійник і меценат.

Походить Д. Бабичев із дворян Полтавської губернії. У 1870-1874 рр. навчався на юридичному факультеті Санкт-Петербурзького університету. Навчався успішно, за що отримував спеціально призначену університетську стипендію – 180 рублів на рік. У 1874 р. успішно склав іспити на ступінь кандидата, наступного року надав дисертацію, яка дістала схвальні відгуки. Тож 31 травня 1875 р. рада університету ухвалила затвердити Данила Бабичева вченому ступені кандидата права в розряді юридичних наук та видати йому відповідний диплом. У середині 80-х рр. ХІХ ст. прибув на помешкання у Кам'янець-Подільський, де понад чверть віку працював адвокатом (присяжним повіреним), завоювавши повагу та бездоганну репутацію. Одночасно Д. Бабичева тричі (1893, 1897, 1901) обирали гласним міської думи, на посаді якого він зробив чимало для міста та городян.

Життя Д. Бабичева мало і трагічні сторінки. 10 серпня 1904 р. помер його син Костянтин – учень третього класу Кам'янець-Подільської гімназії. Того ж року Данило Якович у пам'ять про сина пожертвував 6000 руб., які зберігалися в місцевому казначействі як спеціальні кошти гімназії, «становлячи власність закладу та залишаючись на вічні часи непорушними». Відсотки з цього капіталу призначалися на щорічну стипендію одному з найбідніших учнів гімназії. Він визначався педагогічною радою закладу шляхом таємного голосування з трьох кандидатів, запропонованих директором. Користування стипендією не накладало на стипендіата жодних зобов'язань. Ще один ширий подарунок зробив Д. Бабичев приватній жіночій гімназії С. Славутинської – у 1905 р. віддав за невелику платню на 10 років у розпорядження цього навчального закладу свій триповерховий будинок, пристосовавши його для навчальних потреб.

Активно займався Д. Бабичев громадською діяльністю. У 1906 р. адвокат активно підтримав створення Подільського українського товариства «Просвіта». На власні кошти у найрухливішому місці міста, біля пошти на Троїцькому майдані, збудував кіоск для розповсюдження української літератури – фактично першу українську книгарню у місті. Д. Бабичев зробив спробу видавати в Кам'янці-Подільському україномовну газету. Але, порушивши 1905 р. перед Головним управлінням у справах друку Російської імперії клопотання про заснування щоденної газети «Поділля», він отримав відмову [1]. У 1907 р. Д. Бабичев довідався, що окремих гурток кам'янецьких просвітян працює над складанням «українського катехізму» – книжки, в якій у запитаннях і відповідях мало бути висвітлене українське питання. Тодішній лідер кам'янецької української громади Віктор Приходько згадував, що Д. Бабичев дуже зацікавився цією справою і заявив, що бажав би взяти участь у роботі, але оскільки хворий і нікуди не виходить, то попросив, щоби збирались у нього. Майже півроку колегія збиралась по суботах у Бабичева. Данило Якович був дуже гостинний...

«Це була цікава й небуденна людина», – так завершив розповідь про Данила Бабичева В. Приходько [23].

Ще один адвокат наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. був доволі відомим у Кам'янці-Подільському – **Митрофан Антонович Трублаєвич**. Родом з Поділля, походив із духовної сім'ї, у 1868 р. закінчив Подільську духовну семінарію, у 1872 р. юридичний факультет Київського університету, де, мабуть, як і інші студенти, був під впливом професора Володимира Антоновича та української громади. У губернському місті М. Трублаєвич з 1872 р. працював на юридичних посадах (судовим слідчим, мировим посередником, приватним повіреним при мировому суді, головою з'їзду мирових посередників, присяжним повіреним), обирався у міську думу (у 1890-х роках був заступником міського голови). Був М. Трублаєвич відомий як земський і кооперативний діяч. Зокрема, у 1897 р. створив одне з перших у краї товариство споживачів, засноване на офіційному статуті, багато років успішно керував його роботою. Він же у 1909 р. організував Перший, а в 1911 р. – Другий земський з'їзди представників споживчих товариств губернії. Серед іншої громадською роботи можна згадати участь М. Трублаєвича у заснуванні і розбудові у 1890 р. Кам'янець-Подільського древньосховища старожитностей (нині історичний музей) – першого музею на Поділлі [9, арк.2-4; 13, арк.22-23]. Він так само, як і Д. Бабичев, був активістом української громади. Як згадував знаний український громадсько-політичний і державний діяч Віктор Приходько писав: *«Трублаєвич не був звичайною сірою людиною. Добрий правник, людина широко освічена й прогресивна, гарний землець... У Подільській «Просвіті» він був членом управи і, так би мовити, юрисконсультот Товариства: складав статуту, умови, а найбільше — всякі пояснення до адміністрації»* [23].

До наших днів у місті Кам'янці-Подільському збереглася будівля міської думи, де тривалий час працювали обидва згадані адвокати – нині приміщення будівельного коледжу на розі вул. Соборної та Шевченка.

Одним із найвидатніших українських громадсько-політичних і державних діячів початку ХХ ст. був присяжний повірений **Григорій Калістратович Степура** (1881-1944). Народився у с. Жванець Кам'янецького повіту, отримав юридичну освіту у Варшавському університеті, повернувшись на поділля працював помічником присяжного повіреного, у 1912 р. в Кам'янці-Подільському зареєстрував адвокатську контору. З початком української революції 1917-1921 рр. підтримав створення УНР. Навесні 1917 р. був призначений начальником міліції Кам'янецького повіту, у вересні – помічником комісара Подільської губернії, у грудні – губернським комісаром. Після приходу до влади більшовиків залишив Поділля та переїхав до Луцька. Тут 1923 р. при міській «Просвіті» заснував «бюро правних порад і писання прохань», яке стало місцем захисту скривджених українців. Після приєднання 1939 р.

західноукраїнських земель до Радянського союзу Г. Степура був заарештований НКВС, засланий у Середню Азію, де помер 1944 р. [20, с.552-559].

Поява періодичної преси у Проскурові (нині – м. Хмельницький) пов'язана з іменем присяжного повіреного **Стефана Вікентійовича Зембржуського**, адже саме він заснував та почав видавати першу у місті газету. 1 листопада 1910 р. адвокат отримав дозвіл та свідоцтво на право видання тижневика польською мовою «Tygodnik Podolski» («Подільський тижневик»). 18 грудня 1910 р. побачив світ перший номер тижневика, який складався з 16 сторінок, включав статті політичного й економічного змісту, хроніку подій місцевого життя, оголошення та рекламу, а також окрему літературну сторінку. Із біографії С. Зембржуського відомо, що народився він у 1878 р., закінчив юридичний факультет Санкт-Петербурзького університету, деякий час жив у Варшаві, згодом у польському місті Седлець. У 1907-1909 рр. був службовцем в юридичних установах Вінниці, отримав свідоцтво на заняття адвокатською практикою, а з 1909 р. переведений на посаду присяжного повіреного до Проскурова. Мешкав на вул. Аптекарьській, 39 (нині – вул. Проскурівського підпілля) [14, арк.3-21, 52].

У окрузі Проскурівського З'їзду мирових суддів першим адвокатське свідоцтво отримав у 1872 р. дворянин, губернський секретар **Олександр Тимофійович Порай-Кошиць**. У заяві на отримання свідоцтва приватного повіреного зазначено, що мешкає він у Проскурові, «ни в чем предосудительном не змечен» та має відповідну освіту.

Народився Олександр Тимофійович Порай-Кошиць у 1841 р. в родині, що мала шляхетське походження від чесника мінського Станіслава Порай-Кошиця, який у XVII ст. був власником маєтків на Волині. З 1852 р. за указом Департаменту Герольдії Порай-Кошиці записані у дворянську книгу Подільської губернії. Дворянська родина на Поділлі утримувала в оренді відносно великий маєток (479 дес. землі) у селі Свинна Летичівського повіту (нині с. Лугове за 15 км від Хмельницького) та частково у Баламутівці [22, с 217]. Олександр Тимофійович Порай-Кошиць мав університетську освіту, дослужився до рангу надвірного радника. Ставши 1872 р. приватним повіреним, він п'ятнадцять років (до 1887 р.) був єдиним представником офіційної адвокатури у місті Проскурові. Що цікаво, його син – **Володимир Олександрович Порай-Кошиць** (1871-1912) теж зайнявся адвокатською справою та на початку XX ст. був приватним повіреним у Проскурові [11, арк.1-19; 3, с.612]. Готувався продовжити справу діда та батька і онук – Миколай Володимирович Порай-Кошиць (1893-1990), який народився у с. Баламутівка Проскурівського повіту. Але початок Першої світової війни змінив його плани. Він пішов до діючої армії, став прапорщиком, за мужність і героїзм отримав три Георгіївських хрести (2-го, 3-го та 4-го ступеню). У 1930-х роках як «дворянин та білий

офіцер» був репресований – потрапив у табори, звідки повернувся 1938 р. З початком Другої світової війни пішов на фронт, потрапив до розвідки. Неодноразово засилався у тил ворога та діяв як диверсант під позивним «Мельник». Під час одного із завдань у січні 1944 р. фактично врятував від знищення місто Вінницю. Про це свідчить документ із Державного архіву СБУ (подаємо мовою оригіналу):

«СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО ЦК КП (б) УКРАИНЫ товарищу ХРУЩЁВУ Н.С.

20 января с.г. нами через линию фронта, северо-восточнее г. Винница, для проведения специальных мероприятий был направлен в тыл противника «МЕЛЬНИК». Выполняя поставленную задачу, он 23 января с.г. благополучно прибыл в город Винницу. Изыскивая наиболее благоприятные возможности для выполнения задания, «МЕЛЬНИК» 27.01.44 г. выехал в г. Проскуров. Обладая знанием немецкого языка и отрекомендовавшись бывшим офицером царской армии, «МЕЛЬНИК» пристроился поставщиком провианта и водки от бургомистра, на одной из автоколон немцев, следовавшей в г. Винницу с боеприпасами. Прибыли под выгрузку на огромнейшие склады на территории радиостанции над р. Буг. Обицаясь с немцами, «МЕЛЬНИК», с помощью добытых взрывателей, организовал 31- января с.г., между 12-13 часами дня, взрыв вышеуказанных складов. В результате взрыва уничтожено: склад вмещавший более 10 тонн взрывчатки и грузовая семитонная машина с минами около склада, а также сама радиостанция. При взрыве погибло более 100 человек солдат и офицеров, куда вошли: полностью спец. команда минёров, прибывшая для уничтожения города, обслуживающий состав склада, радиостанции и охрана... Комиссия действительных причин взрыва не установила и дала заключение – взрыв произошёл из-за небрежного обращения с боеприпасами при разгрузке; и ни один человек не был взят в заложники или расстрелян. (А это основное – акция взрыва прошла без жертв.)

Проведённой проверкой после освобождения г. Винница установлено, что в результате совершённого «МЕЛЬНИКОМ» взрыва уничтожена взрывчатка, предназначавшаяся немцами для разрушения г. Винница, вместе со спецкомандой, прибывшей для минирования города, что в значительной мере способствовало сохранению города.

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ УССР САВЧЕНКО. г. Киев.» [6, арк. 10-11]

Проте, не зважаючи на такий подвиг, радянська влада не відзначила належним чином героя (йому дали лише орден Вітчизняної війни 1 ст.), пам'ятаючи його минуле. По-війні онук і син проскурівських адвокатів Порай-Кошиців жив у Києві, так й не отримавши належних почестей [21].

До наших днів у місті Хмельницькому збереглася будівля Проскурівського З'їзду мирових суддів, при якому працювали адвокати Порай-Ко-

шищі – нині адміністративне приміщення на розі вул. Проскурівського підпілля та Подільської (вул. Проскурівського підпілля, 32)

З 1890 р. у Проскурові з'явився ще один приватний повірений, який отримав свідоцтво від Кам'янець-Подільського окружного суду – мешканець проскурівського приміського села Лезнева (нині – мікрорайон м. Хмельницького) **Федір Гнатович Місевич** [10, арк.1-3; 12, арк.1]. Він був селянин, але мав гімназійну освіту та досвід канцелярської роботи. Для сучасних хмельничан прізвище Місевич доволі відоме, адже син адвоката – Кость Федорович (1890-1943), який народився в Лезневому, закінчив Проскурівське реальне училище, пішов працювати телеграфістом на залізничну станцію Проскурів, одночасно активно зайнявся українською громадською діяльністю та 1917 р. був обраний від Проскурівського повіту представником у Центральній Раді. У 1920-х рр. К. Місевич став видатним бандуристом, засновником української кобзарської школи ХХ ст. Під час Другої світової війни діяв у русі опору в складі УПА, загинув 1943 р. у бою з нацистами. Нині його ім'ям названа одна із вулиць міста Хмельницького [16].

Чимало відомих адвокатів народились на території Поділля – Хмельниччини, але працювали у інших містах і країнах.

Поділля є батьківщиною відомого юриста (спочатку судді, згодом адвоката) і єврейський громадський діяч **Тейтеля Якова Львовича**. Народився 1850 р. у містечку Чорний Острів Проскурівського повіту. У дитинстві отримав традиційну єврейську релігійну освіту, після якої у 15 років був відданий в чотирикласне Чорноострівське дворянське училище. У 1871 р. закінчив гімназію в місті Мозир і вступив на юридичний факультет Московського університету. Закінчив його у 1875 р. зі званням кандидата права.

Завдяки реформам 1860-х рр., у тому числі судової, в числі перших євреїв отримав можливість зайняти місце на державній службі. У 1875 р. Я. Тейтель вступив на державну службу по судовому відомству і за два роки був призначений виконуючим обов'язки судового слідчого при Самарському окружному суді. Окружний суд неодноразово обирав його в члени своєї колегії, але міністерство юстиції погоджувалося затвердити обрання лише за умови прийняття Я. Тейтелем християнства, на що він не погоджувався. Своєю громадською і філантропічною діяльністю Я. Тейтель набув популярності серед широких верств інтелігенції. Тоді ж він почав займатися і єврейською громадською діяльністю.

У 1904 р. Я. Тейтель був призначений членом кримінального відділення Саратовського окружного суду. У Саратові Я. Тейтель також стояв на чолі багатьох благодійних та культурних установ. До 1910 р. в судовому відомстві Російської імперії були тільки два нехрещених єврея: віце-директор департаменту міністерства юстиції, таємний радник Я. Гальперін (1840-1914) і Я. Тейтель.

У 1912 р. Я. Тейтель отримав звання дійсного статського радника та подав у відставку із судового відомства. Він переїхав до Москви і зайнявся адвокатською практикою.

Початок Першої світової війни застав Я. Тейтеля в Парижі, куди він прибув у справах єврейської громади. Потім він перебрався в Лондон, де зблизився з сіоністськими діячами та доклав чимало зусиль у пошуках варіантів створення єврейської держави. У вересні 1915 року Я. Тейтель повернувся в Росію і активно включився в роботу по допомозі жертвам війни [24].

У 1919-1920 рр. Я. Тейтель перебував у Києві, де керував юридичним відділом Комісії з вивчення єврейських погромів в Україні. У 1921 р. він емігрував у Берлін, де очолив створений 1920 р. Союз російських євреїв в Німеччині. Поряд з союзом Я. Тейтель заснував в Берліні організацію для допомоги дітям біженців і дитячий будинок (1928, у 1930 р. йому було присвоєно ім'я Тейтеля), а також дешеvu їдальню, якої згодом також було присвоєно його ім'я. З приходом до влади нацистів 1933 р. Я. Тейтель залишив Німеччину і переїхав до Парижа, де заснував Комітет допомоги російським євреям Німеччини, згодом перейменований в Комітет імені Я. Тейтеля. Помер 1939 р. у Ніцці (Франція) [25].

Ще один відомий адвокат, журналіст, письменник і єврейський громадський діяч має подільські коріння – **Левенсон Павло Якович**. Народився 1 січня 1837 р. в Кам'янці-Подільському. Отримавши домашню освіту, П. Левенсон у 1863 р. приїхав в Санкт-Петербург і по закінченні курсу в університеті зі ступенем кандидата прав, став присяжним повіреним округу Санкт-Петербурзької судової палати.

Завоювавши авторитет як грамотний адвокат, в 1870-х рр. П. Левенсон співпрацював з провідними юридичними журналами: вів відділи громадянської хроніки в «Судебном вестнике» і кримінальної хроніки в «Журнале гражданского и криминального права». Одночасно він розміщував статті публіцистичного характеру в різних російсько-єврейських виданнях: «Восход», «Рассвет» та інших, а так само ряд нарисів з різних питань європейського суспільного життя. Співпрацював П. Левенсон також і в журналі «Русский Еврей». Свою участь своє до життя єврейського народу П. Левенсон висловив не тільки як літератор – відома його активна участь, як члена, в «Товаристві поширення освіти», «Ремісничого і землеробського фонду», в створенні «Товариства для допомоги євреям-землеробам в Сирії і Палестині». Помер 3 січня 1894 р. [19, стб. 66-67].

На Поділлі народився та виріс адвокат **Корчинський Михайло Агафонович**, який став видним українським політичним і громадським діячем. Народився 15 березня 1885 р. у селі Залуччя Надкордонне Кам'янецького повіту (нині с. Подоляни Кам'янець-Подільського району). Батько Агафон

Корчинський до 1890 р. був настоятелем Свято-Михайлівської церкви в селі Залуччя Надкородонне. Михайло закінчив Приворотське духовне училище (1893–1898), навчався в Подільській духовній семінарії (1898–1902), але з останньої був виключений за політичну діяльність. У 1905 р. вступив на юридичний факультет Київського університету. Внаслідок переслідувань за участь у студентських політичних акціях переїхав до Санкт-Петербурга, де 1910 р. завершив навчання на юридичному факультеті Петербурзького університету.

У 1911 р. вступив до складу петербурзької присяжної адвокатури: спочатку помічник присяжного повіреного, від 1916 р. – присяжний повірений.

Ще із студентських років захопився українською справою. У 1908–1917 рр. – діяльний член української колонії в Санкт-Петербурзі, голова Молодого Товариства українських поступовців і Українського громадського клубу. У 1917 р. Тимчасовий уряд призначив М. Корчинського заступником губерніяльного комісара Буковини.

Після створення 1917 р. Центральної Ради став її членом від Української партії соціалістів-федералістів. У грудні 1918 – квітні 1919 рр. – Державний секретар Ради народних міністрів УНР, влітку-восени 1919 р. – голова Української Національної Ради у Кам'янці-Подільському. У листопаді 1919 р. в Кам'янці-Подільському увійшов до створеної Іваном Огієнком Ради Головноуповноваженого Уряду УНР, однак відмовився від пропозиції стати товаришем (заступником) Головноуповноваженого.

У 1920 р. емігрував до Польщі, де став ініціатором створення і членом Ради Республіки в Тарнові. Одночасно мав адвокатську практику у Кам'янці-Струмиловій. Від 1922 р. – правний дорадник у Ревізійному Союзі Українських Кооперативів у Львові, професор і член Кураторії Вищих Шкіл у Львові, член НТШ. Публікував статті й розвідки в кооперативній і загальній українській пресі. Автор монографії «Кооперативне право» (Львів, 1935).

Помер 7 жовтня 1937 р. у Львові. Похований на Личаківському цвинтарі. У зв'язку з тим, що родина Михайла Агафоновича Корчинського була змушена в 1944 р. виїхати зі Львова, могила не збереглась. Зараз на місці поховання коштами дирекції музею «Личаківський цвинтар» встановлено пам'ятний знак [18, с.; 2, с.111–112].

Таким чином, історія Поділля (в межах Хмельницької обл.) свідчить, що протягом XIX – початку XX ст. тут жили та працювали доволі відомі адвокати, які успішно займалися не лише юридичною справою, але й приймали активну участь у суспільному і громадському житті краю. Крім того, подільський край дав країні ряд видатних адвокатів, імена яких відомі у світі.

Джерела та література:

1. Будзей О. Будинок, який збудував Бабичев [Електронний ресурс] // http://kampod.at.ua/publ/turizm/na_mapi_kamyantsa/budinok_jakij_zbuduvav_babichev/20-1-0-347
2. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. – К., 1998. – С.111–112
3. Весь Юго-Западный край: справочная книга торгово-промышленных и фабрично-заводских предприятий, администрации и крупного землевладения в губерниях: Киевской, Волынской и Подольской. – К.: Изд. С. Компанейца, 1907. – 645 с.
4. Держархів Вінницької обл., ф. 492, оп. 1, спр. 47.
5. Держархів Вінницької обл., ф. 864, оп. 1, спр. 1, арк. 786-786 зв.; спр. 2, арк. 6-7 зв., 80 зв. – 83, 176 зв. –177; спр. 4, арк. 143 зв. – 144 зв., 162 зв. – 164; спр. 17, арк. 111 зв. – 112 зв.; спр. 27, арк. 141-142 зв.
6. Держархів СБУ. – Ф. 60. Спр. № 25778. Т.3.
7. Держархів Хмельницької обл., ф.2, оп.1, спр.52
8. Держархів Хмельницької обл., ф.196, оп.1, т.1, спр.13
9. Держархів Хмельницької обл., ф.144, оп.1, т.4, спр.1274
10. Держархів Хмельницької обл., ф.144, оп.11, т.4, спр.2580
11. Держархів Хмельницької обл., ф.144, оп.11, т.4, спр.2633
12. Держархів Хмельницької обл., ф.144, оп.11, т.4, спр.2646
13. Держархів Хмельницької обл., ф.144, оп.16, т.4, спр.21
14. Держархів Хмельницької обл., ф.228, оп.1, спр.7985
15. Жыцьцё Адольфа Янушкевіча і яго Лісты з кіргіскіх стэпаў, I том / пер. з пол. мовы, прадм. і камэнт. Г. Суднік-Матусэвіч. – Мінск : Медисонт, 2008. – 208 с., іл.
16. Єсюнін С. Легендарний бандурист родом із Лезневе / Сергій Єсюнін // Є Поділля. – 2007. – №43. – 25 жовтня
17. Колесник В. Гроза, Венжик-Гроза (Groza, Weżyk-Groza) Сильвестер / В.В. Колесник // Відомі поляки в історії Вінничини: Біографічний словник. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. – 1008 с.
18. Колянчук О.М. Корчинський Михайло Агафонович // Енциклопедія Сучасної України / НАН України, Наук. т-во ім. Т. Шевченка, Ін-т енцикл. дослідж.; редкол.: І. М. Дзюба [та ін.]. – (ЕСУ). Т. 14 : Кол-Кос, 2014. – 767 с.
19. Левенсон Павел Яковлевич // Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона – СПб., 1911. – Т.10. – 958 стб., ил., карт.
20. Лозовий В. С. Григорій Степура – політичний та громадський діяч Поділля в добу революції // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Сер. Іст. науки. – Т. 6(8). – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 552-559.
21. Нарбут А.Н., Порай-Кошиц Г.Н. Порай-Кошицы. – М.: (Б. тип.), 2001. 52 с.: ил.
22. Поместное землевладение в Подольской губернии: настольно-справочная книжка для землевладельцев и арендаторов / сост.

- В.К. Гульдман. – 2-е изд., испр. и доп. – Каменец-Подольский: Типогр. С.П.Киржацкого, 1903. – 807 с.
23. Приходько В.К. Під сонцем Поділля: Спогади. – Частина друга / Упорядн. й автори передмови Ю.Легун і О.Кравчук. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – 416 с.
24. Тейтель Яків Львович (1851-1940). Из моей жизни : за сорок лет / Я. Л. Тейтель. – Париж : Поволоцкий, 1925. – 241 с.
25. Тейтель Яков // Электронная еврейская энциклопедия. – Режим доступу: <http://www.eleven.co.il/article/14067>

*Єсюніна Г.В.
м. Хмельницький*

**ТЕТЯНА ЯБЛОНСЬКА –
ХУДОЖНИЦЯ, ЗАКОХАНА У ПОДІЛЛЯ
(до 100-річчя від дня народження)**

*Тільки справжній живопис –
глибокий, живий, трепетний –
дає творові довгі роки
Тетяна Яблонська*

Яблонська Тетяна Нилівна (24.02.1917–17.06.2005 рр.) – художниця-живописець, педагог.

Тетяна Яблонська була членом правління: Спілки художників України (1956-1962), Спілки художників СРСР (1963), дійсним членом Академії мистецтв СРСР (1975), Академії мистецтв України (1997), Народний художник України (1960), Народний художник СРСР (1982), Почесний громадянин міста Києва (1997 р.), Герой України (2001). Лауреат Державних премій СРСР (1945, 1951, 1979). Нагороджена орденами Трудового Червоного Прапора (1951), «За заслуги» II ст. (1997), Почесною відзнакою Президента України (1994) та ін.

Тетяна народилася 24 лютого 1917 р. у російському Смоленську в родині вчителів гімназії Ніла Яблонського та Віри Варгасової. Згодом родина переїхала до України, певний період часу жила на Поділлі.

Тетяна Нілівна була найстаршою з трьох дітей у родині викладачів. Батько, Нил Олександрович Яблонський, мав неабиякий художній хист, викладав малювання в середній школі. Він мріяв здобути вищу мистецьку освіту, стати професійним художником. До малювання заохочував і дітей.

Під впливом батька Тетяна змалку малювала, писала з натури, робила начерки з пам'яті та уяви, малювала орнаментальні та фігуральні композиції, оволодівала технікою акварельного й олійного живопису.

Довгі роки Тетяна Яблонська намагалась не розголошувати подробиці історії, як її родина опинилась в Україні. А ще, розмірковуючи про цей поворот у житті, вона завжди дякувала долі, що батькам не вдалося тоді виїхати. Невдала еміграція – це була перша доленосна подія, що сталася з Тетяною Яблонською на Поділлі.

Сталося так, що батько, який ще у 1905 р. разом з передовою молоддю виступав проти царизму й за участь у студентських заворушеннях був виключений з Петербурзької духовної академії, спочатку з піднесенням зустрів встановлення радянської влади. У 1918 р. як живописець-аматор виступив одним із організаторів смоленського товариства художників, у 1921 р. закінчив курси при Вищих художньо-технічних майстернях у Москві, з 1922 р. став головним зберігачем картинної галереї Смоленського музею та викладачем живопису в студії «Пролеткульту». Але ейфорія від зміни влади швидко минула. Нил Яблонський не побачив того світлого майбутнього, яке обіцяли більшовики, відчув на собі негативне ставлення до інтелігенції, був обурений знищенням заможного селянства та руйнацією храмів. Батько Тетяни настільки розчарувався у радянській владі, що твердо вирішив залишити СРСР.

У 1928 р. родина Яблонських (батько, мати та троє дітей) відправилась до Одеси – з надією через це портове місто виїхати за кордон. Проте, всі намагання офіційно емігрувати закінчились невдачею, й у 1930 р. Яблонські переїхали до Кам'янця-Подільського. Тоді прикордонне Поділля мало славу краю контрабандистів, серед яких були такі, що могли нелегально переправити за кордон. Коли у 1933 р. Тетяна закінчила Кам'янець-Подільську семирічну школу №5, батько домовився, що родині допоможуть покинути СРСР. Як згадувала Тетяна: *«На воза завантажили речі, посадили нас, дітей, та відправились на захід. Але тут щось зірвалося – людина, яка обіцяла посприяти, не прийшла. Батько і мати просто почорніли від страху. На світанку довелося повернути на схід, і не заїжджаючи до Кам'янця, одразу рушили в Луганськ, де ніхто не знав про нашу спробу втечі».*

Ледь прибувши до Луганська, 1933 р. Тетяна виїхала до Києва, де вступила до художнього технікуму, з другого курсу якого перевелася до Київського художнього інституту, навчаючись на факультеті живопису. На перших курсах її вчителями були А. Черкаський (з живопису) та К. Єлева (з рисунка). З третього курсу вона перейшла до майстерні Ф. Кричевського, який викладав живопис і композицію, а С. Григор'єв – рисунок.

Пізніше Т. Яблонська в одній із своїх статей напише:

«Романтичність і мальовничість Кам'яця полонили мене назавжди. Там я закінчила школу, там і минула моя юність. І там визріло моє бажання закарбувати красу навколишнього світу, розповісти про неї людям. Коли з темно-синього неба скочувалася зірка, я швидко, щоб встигнути, поки вона не згасла, промовляла як заклинання: хочу бути хорошим художником

... У 1935 р. я вступила до Київського художнього інституту на факультет живопису.

Головним моїм учителем був український художник Федір Григорович Кричевський».

Літню практику після третього курсу Т. Яблонська проходила в одному з колективних господарств на Чернігівщині. Створені там етюди – «Колгоспний польовий стан на березі Десни», «Доярка» («Жінка з коромислом») – виконано в цілком реалістичній манері, що єдина мала право на життя у тогочасному радянському мистецтві.

У 1938 р. під час своєї першої подорожі до Москви Т. Яблонська ознайомилася із роботами французьких імпресіоністів. Вона була вражена свіжістю та невимушеністю в зображенні природи на полотнах видатних майстрів імпресіонізму, їхніми чистими, світлими фарбами. Це захоплення, як пізніше напишуть радянські біографи мисткині, «значно ускладнило її творчий розвиток».

Восени 1940 р. в Київському художньому інституті відкрилася експозиція її робіт – перша в історії інституту персональна студентська виставка. Напередодні війни 1941 р. Т. Яблонська успішно закінчила інститут.

Зі спогадів Т. Яблонської:

«Я навчалася в Київському художньому інституті, який закінчила 1941 р. Нам видали дипломи і тут почалася війна... Я була вагітною, нас евакуювали на Волгу. В Саратові у мене народилася перша дочка... Потім поїхала в колгосп, працювала спочатку в городній, потім у польовій бригаді. У мене і в паспорті було записано: колгоспниця. Все доводилося робити: я і косила, і скиртувала, і мішки тягала... Бувало, втомишся, ляжеш відпочити, прикладеш вухо до землі, а вона гуде... Це був гул Сталінградської битви. Іноді брала в руки олівець та дитячий альбом для малювання. Жінки, солдатські вдови, котрі отримували похоронки, замовляли

портрети загиблих на фронті чоловіків, давали за це яєць і молока. Я рос- тила дочку, вона була стимулом життя. Без неї та без мого ремесла не знаю, що зі мною було б...»

Після визволення Києва від нацистських окупантів, у 1944 р. Тетяна Яблонська повернулася у місто. Відтоді фактично почалося її самостійне творче життя. Мисткиня успадкувала від свого вчителя Ф. Кричевського майстерню на історичній горі Копирів і стала викладачем Київського художнього інституту.

Творча кар'єра Тетяни Нилівни розвивалася досить успішно. В 1944 р. вона стала членом Спілки художників України. У 1945 р. на замовлення Київського театру російської драми ім. Лесі Українки художниця написала портрет Лесі Українки.

Одним із перших післявоєнних творів Т. Яблонської є картина «*Перед стартом*» (1947 р.), яка одразу дістала схвальні відгуки критиків була висунута на присудження Сталінської премії. На полотні художниця показала оригінальну художню манеру, імпресіоністський стиль, обраний, можливо, під впливом Ф. Кричевського та Е. Дега. Проте курс на викорінення всіх напрямів у мистецтві, окрім соціалістичного реалізму, змінив риторику радянських мистецтвознавців. Картину піддали нищівній критиці та довго ніде не експонували як таку, що «не відповідає радянській дійсності».

У 1948 р. відбулась вирішальна подія в творчому житті молодої художниці. Вона знову була пов'язана з Поділлям.

Влітку 1948 р. Тетяна Яблонська, як викладач інституту, повезла на творчу практику своїх студентів у село Летаву Чемеровецького району Кам'янець-Подільської (нині – Хмельницької) області. Вибір місця практики був не випадковим – колгосп ім. Леніна в Летаві у 1947 р. здивував усю країну неймовірними врожайми зернових та буряку. Успіх колгоспу ще більше здавався вагомим, якщо врахувати, що у повоєнному селі серед 765 працездатних було 717 жінок. Досягнення летавчан були щедро відзначені державою – 11 (!) трудівників колгоспу на чолі з головою Д. Бойко отримали звання Героя Соціалістичної праці, 19 були нагороджені орден-ом Леніна, 64 – орденом Трудового Червоного прапора, майже 150 – медалями СРСР. Для країни, яка важко відходила після воєнної руїни, такий трудовий успіх був зразковим прикладом. Для популяризації звершення подільських селян до Летави направили журналістів центральних газет – для підготовки репортажів про героїв праці, письменника С. Складенка та поета О. Підсуху – для створення літературних нарисів про трударів, композитора М. Мірцина – для написання музики до пісень про славних летавчан, а також студентів-художників на чолі з Т. Яблонською.

Тетяна зробила чимало замальовок у Летаві, з яких у 1949 р. написала картину «*Хліб*». Враховуючи монументальність твору (3,7 м завширшки),

глядач мимоволі потрапляє в атмосферу зображеного. Завдяки кольору, світлу, іншим живописним засобам увагу насамперед привертають група людей на першому плані та «розсипане» по всій ширині полотна золоте зерно. Художниця відмовилась від спокуси ввести в картину мальовничий український пейзаж, замкнувши композиційний простір довгою скиртою. Те, що дія відбувається саме в Україні, підкреслено написами на мішках і плакатах українською мовою, а також елементами національного українського одягу на робітницях.

Формально робота цілком відповідала духові доби: соціалістичний пафос, нові герої, їх завзяття і любов до праці. Разом з тим, ця картина не має вигляд пропагандистського плакату, а навпаки, в ній вражає тепло та радість життя. Як потім згадувала авторка: *«Я писала «Хліб» з цілковитою віддачею, із серцем, повним любові до цих жінок, до зерна, до сонця. Я найбільше намагалася передати захоплення від самого життя, передати правду життя»*. І її правда вийшла більшою за всі ідеологічні замовлення.

Картина мала надзвичайний успіх, їй судилася щаслива доля. Як результат – Т. Яблонська отримала свою першу Державну премію СРСР і не лише всесоюзне визнання, а й бронзову медаль Всесвітньої виставки у Брюсселі (1958 р.).

У наступні роки художниця написала ще чимало яскравих полотен, за які тричі була відзначена Державними преміями, отримала почесні звання та нагороди. Але саме завдяки «Хлібу» ім'я Т. Яблонської стало відоме на всю країну, а її творчість отримала світове визнання. Розуміла це й художниця – вона із вдячністю листувалась з лєтавчанами, у 1970 р. організувала персональну виставку у Кам'янці-Подільському, а у 1973 р. – спеціально приїжджала до Лєтави на зустріч з селянами.

Тєтяна Яблонська з великою теплотою згадувала цю поїздку:

«Я пережила важкі роки евакуації в одному із сіл на Поволжі. Вся непосильна праця тоді лягла на жінок, але ще більше змучила їх постійна тривога за тих рідних, що були на фронті. Часто на моїх очах, просто в полі вручали комусь «похоронку»... І тому перше, що вразило мене в Лєтаві, це веселі, життєрадісні, бадьорі дівчата, ланкові-героїні, в яких я просто закохалася. Чудовий там народ! Так приємно згадати завзяту Тоню Миколіну, тямущу Настю Шутяк, розумну й умілу Ганну Горячок... А як добре вони робили, як уміло «заправляли» складним артільним господарством! Ми всі прагнули допомагати лєтавчанам, чим могли.

... Коли їхала в Лєтаву, не ставила собі за мету писати картину. Я просто малювала все, що мене тут вражало, і відчувала від того велике творче задоволення. Але чим більше працювала, тим більше мені хотілося якось висловити почуття захоплення цими людьми, їх красивою

працею. Але як? У якій формі? Цього я ще не могла собі уявити. Коли ж почалися жнива і я потрапила на величезний колгоспний тік, то відчула, що саме тут знайду те, чого шукаю, і зможу висловити те що, переповнює душу. Величезні купи золотієї пшениці, стрекотіння віялок, гудіння молотарок, автомашин, спритні, сповнені краси рухи жінок у сніжно-білих хустках, високі скирти, які, немов фортеці, стоять на току, – все це одразу вдарило мене якоюсь могутньою і радісною симфонією. Я відчула, що моя картина саме тут...

...Закінчила я полотно і написала в кутку: «Присвячується трудівницям Летави». А потім подумала і вирішила зафарбувати напис, бо він надавав композиції щось плакатне, а мені хотілося, щоб картина була про всіх наших славних колгоспних трудівників, про ентузіазм тих, хто у важкі повоєнні роки відроджував соціалістичне село».

Нажаль, з героїв «Хлібу» вже нікого не має в живих. Пішла у вічність і художниця. Але, залишилась картина, яка нині зберігається у Третьяковській галереї Москви серед найвизначніших творів ХХ ст. Є авторська копія в Київському художньому музеї та декілька копій у інших музеях країни, у тому числі – сільському музеї Летави. Адже картина «Хліб» фактично стала своєрідним символом цього подільського села та всі подальші роки надихала селян на трудові звершення. Колгосп ім. Леніна (а нині – сільгоспкооператив «Летава») завжди був серед передових, як при Радянському союзі, так і в незалежній Україні.

Т. Яблонська викладала у Київському художньому інституті протягом 1944-1953 рр., а в 1966-1973 рр. завідувала кафедрою композиції та керувала навчально-творчою майстернею монументального живопису. З 1967 р. – професор. Виховала цілу плеяду митців.

Впродовж життя пройшла значну творчу еволюцію: працювала в традиціях соцреалізму, народно-декоративній та постімпресіоністичній манерах.

В картині «Весна», створеній у 1950 р. художниця зобразила київський сквер, в якому весело граються діти. В 1951 р. за це полотно Т. Яблонська отримала другу Державну премію СРСР.

У 1977 р. художниця завершила роботу над картиною «Льон». На полотні зображено молоду жінку, що зв'язує оберемок льону, а позаду неї до самого горизонту простягається поле. Дія відбувається в Україні, що видно з деталей твору: традиційні сільськогосподарські культури – льон та пшениця, крій одягу жінки, квіти петрових батогів, спечені сонцем. У 1979 р. за цю картину художниця отримала третю Державну премію СРСР.

Творчості художниці властивий великий жанровий діапазон – портрети, натюрморти, пейзажі, тематичні картини. Їх центральною темою було буденне життя – побутові сцени, портретів членів родини та автопортрети

в домашній обстановці. На все, що її оточувало, у художниці був особливий власний погляд.

Критики добирали до її робіт літературні паралелі: картину «Хліб» називали «картина-роман», полотно «Ранок» – поемою, а «Народну поему» – «народною епосеєю».

Схвалення критиків і нагороди додавали художниці віри в себе. Пошуки власного «я» у мистецтві тривали усе її творче життя. З початком «хрущовської відлиги» і поживанням у мистецтві вона знову почала експериментувати. Поштовою до цього стала поїздка 1965 р. на Закарпаття, де існувала цікава авангардна школа живопису. Поїхавши на етюди до с. Апші (у Солотвинському районі), Яблонська побачила там виразну архітектуру та барвисту народну етніку. Так почалося її захоплення національною формою, підсумком якого стало створення у 1965-1966 рр. «Закарпатського циклу». Водночас Яблонська захопилась і монументальним мистецтвом з його узагальнювальними образами, формами, поєднанням почуттів і думок, стилізацією. Звернення до джерел народного мистецтва відчутне у творах «На ярмарку в Солотвині» (1960 р.), «Разом з батьком», (1962 р.), «Весілля» (1963 р.), «Травень» (1965 р.), «Літо» (1967 р.). У них Т. Яблонська наблизилася до «бойчукістів», які поєднували віковічні традиції з модерністськими художніми течіями. Своїми вдалимими картинами, в основу яких покладено почуття та емоції, майстриня вважала полотна «Вдови» (1971 р.), «Віконце», «Чайна». Проте поступово Т. Яблонська у картинах «Безіменні висоти» (1969 р.), «Відпочинок», «Біля синього моря» відійшла від цього напрямку «зовнішньої декоративності».

Ще одним кардинальним поворотом у мистецтві Т. Яблонської стала поїздка до Італії у 1972 р. Знайомство з мистецтвом Відродження дало змогу художниці, за її словами, переконатися, що майстер не повинен піклуватися про власну оригінальність і самовираження, втрачаючи справжнє мистецтво. Зачарована роботами італійських художників – їхнім гуманізмом, ідеями добра, благородства, їхнім захопленням перед красою навколишнього світу, особливо несуетною естетикою світосприйняття, – Яблонська пише низку колористично вишуканих етюдів. Поряд з цими невеликими згармонійованими полотнами створюються речі, які немовби концентрують певні відтинки творчого шляху майстрині. Такою стала картина «Вечір. Стара Флоренція» (1973 р.), показана на ювілейній виставці, присвяченій 250-річчю Академії мистецтв СРСР.

У центрі композиції – спиною до глядача – зображена сама художниця, яка сидить біля розчиненого вікна готелю. Та погляд наш не зупиняється на її постаті, на скупих аксесуарах кімнати. Він прикутий до вічної краси прадавнього міста, створеної розумом і руками флорентійських зодчих.

Останній «Перелом» у творчості Т. Яблонської відбувся під впливом її дочки – художниці Ольги Отрощенко (1947-1999 рр.).

Мисткиня змінювала манеру, стилістику, колірну палітру, образне розуміння, відмовлялася від загальноприйнятого, постійно шукала себе, тому її твори настільки різні за стилем, манерою подачі образів, що здається, наче їх створили щонайменше десяток різних художників.

За роки плідної діяльності своїми творами Т. Яблонській удалося багато сказати світові про Україну, про красу її природи, про характер українців, їхній оптимізм, любов до життя, до краси, здатність до співчуття. Цей творчий посыл почули в усьому світі: у 1997 р. ЮНЕСКО назвало Тетяну Яблонську художником року.

У незалежній Україні Т. Яблонську визнали класиком. 1998 р. президент Л. Кучма та голова Верховної Ради В. Литвин на чолі урядової делегації прибули до провулка І. Мар'яненка на Печерську, де мешкала художниця, і вручили їй Шевченківську премію.

Після інсульту у 1999 р. та паралічу правої руки художниця продовжувала працювати у техніці «пастель» лівою.

У 2000 р. Міжнародний біографічний центр у Кембриджі удостоїв Тетяну Нилівну звання «Жінка року». Цей престижний титул присвоюється яскравим, непересічним особистостям, творчі досягнення яких визнано в міжнародному масштабі, а лідерство в галузі, в котрій вони працюють, є безсумнівним.

На жаль, здоров'я Тетяни Нилівни дедалі погіршувалося. Згодом вона практично не розмовляла, але малювала до останнього дня. Свою останню роботу майстриня створила напередодні смерті. Померла 17 червня 2005 р. у Києві. Похована на центральній алеї Байкового кладовища.

Протягом усього творчого життя Т. Яблонська брала участь у численних всеукраїнських, всесоюзних та міжнародних виставках, мала більш ніж 30 персональних виставок у Києві та в багатьох інших містах України, а також у Лондоні, Будапешті, Москві.

Твори художниці зберігаються в багатьох музейних та приватних колекціях світу. Картини Т. Яблонської стали окрасою Національного художнього музею України у Києві, Державної Третяковської галереї у Москві, Державного Російського музею у Санкт-Петербурзі, Київського музею російського мистецтва; Полтавського, Запорізького, Харківського художніх музеїв, Львівської картинної галереї.

Джерела та література:

1. Єсюнін С. Дві доленосні події видатної художниці: до дня народження Тетяни Яблонської / Сергій Єсюнін // Газета Поділля. – 2012. – 23 лютого.

2. Кульчий О. В. Документальна скарбниця Шевченківських лауреатів / О. В. Кульчий, Т. М. Малярчук, Ю. В. Бентя ; Держ. арх. служба України ; Центр. держ. арх.-музей л-ри і мистец. України. – Київ: Кліо, 2013. – 352 с.: іл.
3. Попельницька О. О. Сто великих діячів культури України / О. О. Попельницька, М. В. Оксенич. – Київ: Арій, 2010. – 464 с.: іл.
4. Рогальчук Л. Світло і сонце на полотні [до 100-річчя від дня народження Т. Яблонської (1917-2005)] / Л. Рогальчук // Дати і події, 2017, перше півріччя: календар знамен. дат № 1 (9). – Київ, 2016. – С. 55-59
5. Тетяна Яблонська. Живопис. Графіка: альбом / авт.-упоряд. І. Бугаєнко. – Київ: Мистецтво, 1991. – 174 с.: іл.

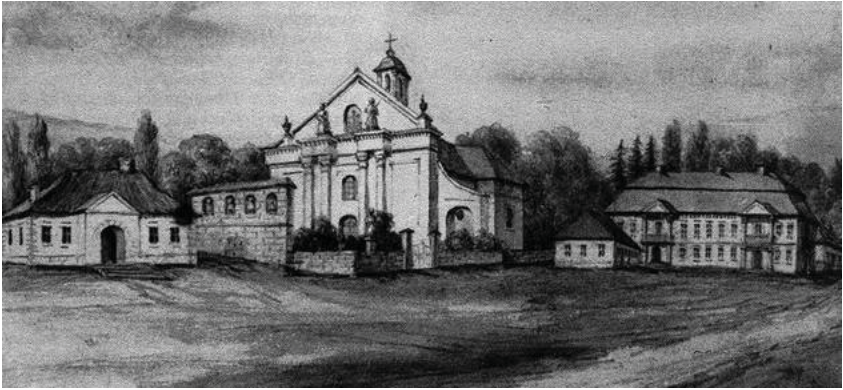
*Захар'єв В.А.
м. Хмельницький*

СВЯТИНЯ РИМО-КАТОЛИКІВ ДУНАЄВЕЦЬ У СЕРЕДИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті йдеться про колишній римо-католицький костел у м. Дунаївці на Хмельниччині, який знищили у 30-х роках ХХ ст. більшовики-атеїсти. Основою дослідження є документи Державного архіву Хмельницької області, який очолює ювіляр – Володимир Григорович Байдич.

Ключові слова: *Хмельниччина, м. Дунаївці, римо-католицизм, костел.*

Серед цінних історичних об'єктів Поділля, можливості бачити які позбавила нас у 30-х роках минулого століття атеїстична істерія більшовицької влади числиться і дунаєвецький римо-католицький парафіяльний костел. Останні вісім десятиліть на його місці розташовувалися виробництва споживчої кооперації Дунаєвецького району, навіть технічні стоки колишнього хлібозаводу спускали у підвали та підземні катакомби. Але на відміну від інших католицьких святинь району Дунаєвецькому костелу пощастило дещо більше. Крім світлого незабуття про нього у пам'яті дунаївчан, залилося його зображення на акварелі Наполеона Орди [1], фотосвітлинах Стефана Тарануценка [2], поминальні стели роду Красінських, що зберігаються у Кам'янець-Подільській художній галереї. Чимало зробили і працівники Державного архіву у Хмельницькій області, який очолює ювіляр – Володимир Григорович Байдич. Вони зберегли у сховищах архіву статистичні документи, які висвітлюють матеріальну частину костелу з кінця ХVІІІ ст., коли Поділля в результаті 2-го поділу Польщі було приєднано до Російської імперії. Зокрема, «Опис Дунаєвецької Римсько Католицької приходської церкви. Складена 10 грудня 1844 року» [3] (далі – «Опис...»).

Дунаївці. Костел. Мал. Н. Орди, сер. XIX ст.

У XIX ст. римокатолицизм на Поділлі став темою досліджень М. Симашкевича [4], після отримання Україною незалежності до цього долучилися А. Опря, М. Попович та В. Смолінський [5], О. Пасечник [6] та В.Байдич [7, с. 294-315; 8]. Ознайомча інформація про католицькі святині Дунаєвеччини з вищезгаданого документа лягла в основу статті С. Єсюніна у збірнику останньої регіональної історико-краєзнавчої конференції у Дунаївцях [9, с.498-502]. Публікація викликала значний інтерес у середовищі краєзнавців району. Тому цілком логічним було б продовжити оприлюднення матеріалів з ДАХМО, розповідаючи про кожен із костелів Дунаєвеччини. Розпочати, рахуємо, слід з Дунаєвечького.

Згідно Опису, Римо-Католицький костел в містечку Дунаївцях було віднесено до другого класу, який отримував від держави на утримання щороку 500 рублів сріблом [10, с.317].

Спочатку візитар (тобто, інспектор) повідомляє, що давність костелу не можна встановити через напади турок. Очевидно, він мав на увазі і соратників османів – кримських татар, які у XV-XVII ст. здійснювали методичні напади на Поділля. Однак далі послався на попередні візити закладу, де 1639 р. вказано датою заснування костелу. Зважаючи на те, що Дунаївці стараннями вдови Єлизавети Лянскорунської отримали статус міста лише 1592 р, а потім 1605 р., після її одруження з Михайлом Станіславським, закріпили його повторним привілеєм Короля Сигізмунда III. Дунайгород, а саме таку назву затвердив місту король, потужно розвивався. У 1629 р. тут вже нараховувалося біля 630 димів. Донька Єлизавети Анна Станіславська, яка володіла Дунайгородом на пожиттєвому праві, досить успішно здала його в оренду Станіславу Яну Грушецькому за 60 тис. польських злотих. котрий виявився дієвим господарем [11, с.29-30].

Парафіянами Дунаєвського костелу нараховувалося 3708 мешканців міста і сіл Заставля, Могилівка, Чаньків обох статей. Приписними до Дунаєвського костелу були каплиці в селах Дем'янківці та Голозубинці. До речі, перше з них ще з XVII ст. належало кам'янецьким єпископам, тут розташовувався масток, де вони відпочивали, місцеві селяни вирощували різноманітну продукцію для забезпечення харчування керівництва єпархії [12, с.44].

Дунаєвський костел був кам'яним довжиною 26 аршинів, і шириною – 20 аршинів. У перерізі він мав хрестоподібні форму – справа та зліва до головного залу костелу було примуровано дві каплиці, розміром 9х9 аршинів кожна. Поруч з основним вівтарем розташовувалася прибудова ризниці.

Дах покривав дерев'яний гонт, а башточку, в якій висів невеликий дзвін, – біла жерсть. В костелі була кам'яна підлога та склепінчаста цегляна стеля. Світло до приміщення потрапляло через 10 вікон, відповідно, по п'ять з кожного боку.

Костельне подвір'я огороджував кам'яний паркан, на якому перед входом у костел було зведено характерну для католиків плоску дзвіницю на 4 дзвони.

За малюнком Наполеона Одри, на фронтівій (західній) стіні костелу було 4 квадратних колони на всю висоту приміщення. Вони були попаровані обабіч вхідних дверей. Зверху стояло дві кам'яних скульптур. Та цієї інформації – в «Описі...» не зафіксовано. Вхідні двері розташовувалися у цій же стінці. За ними були сіни. Крім головного залу звідти можна було потрапити сходами на хори, де стояв орган.

У самому костелі нараховувалося шість додаткових престолів. Перший, назву якого візитар уточнив польською мовою як «*preczbiterium*» був кам'яним – біля обрамленої намальованої на полотні ікони Успія Божої Матері з 10 апостолами. Над нею висіла ікона Святої Катерини. У кам'яному «*сiborium*» зберігалися «Святі тайни» у срібній золоченій чаші під замком. «*Mensa*» була кам'яною з дерев'яними пофарбованими поручнями, які відділяли костел від пресвітерія. Біля тих поручнів, справа від фронтального вівтаря стояв різний жовто-лакований амвон – у християнському храмі підвищення напроти так званих «царських врат», з якого читаються Євангелія та виголошуються проповіді.

Другий вівтар розташовувався справа від фронтального вівтаря в каплиці. «*Mensa*» була дерев'яною. У тому престолі висіли в дерев'яних рамках дві написаних на полотні ікони Святого Іоанна Хрестителя; над ними – ікона Святого Франциска, а внизу – теж написана на полотні ікона Святого Антонія.

Третій вівтар знаходився у філіярії тієї ж каплиці. *Mensa* була кам'яною з вкладеною у дерев'яну раму, намальованою на полотні іконою Діви Богородиці.

Четвертий вітвар розташовувався біля колони ліворуч від фронтowego престолу. «Mensa» – дерев'яна з писаною на полотні іконою святого Фелікса в дерев'яній рамі. За ним у іншій каплиці біля стіни був п'ятий престол з дерев'яною «mensa» та намальованою на полотні іконою Пресвятої Трійці, вміщеною у дерев'яну раму. Зверху над нею висіла намальована на дереві ікона Ісуса Христа у дерев'яній рамі, внизу – ікона Пресвятої Трійці, поруч на колоні – намальована на полотні ікона Святого Миколая. У кам'яній «mensi» шостого престолу розташували написану на полотні ікону Святого Михайла у дерев'яній рамі.

Крім вище перерахованих у Дунаєвському костелі зберігалися також намальовані на полотні: ікона розп'яття Спасителя з Матір'ю Божою Святою Магдалиною, ікона Пресвятої Трійці, ікона Матері Божої, ікона Святого Антонія, ікона Святого Героніма, ікона Ісуса Христа, ікона Святого Павла, ікона Святого Станіслава, ікона Ісуса Христа, ікона Святого Францішка Серафіцького, ікона Святої Варвари, ікона Святий Пекли та портрет VII-го Папи, а у голозубинецькій каплиці – ікона Святого Тепро Климентина та ікона Святого Ігнація.

Книг, за якими у костелі здійснювалася літургія, було чотири. Ще дві ритуальні книги мали назву «Агенда». Крім того у Дунаєвському костелі знаходилося 99 книг на латині, 96 книг польською мовою та 18 – французькою і німецькою.

Візитар зафіксував також, що священнослужителі в безпечному місці зберігали метричні книги костелу, починаючи з 1715 р.

Під приміщенням були розташовані крипти, в яких хоронили почесних католиків міста. Зокрема, володарів Дунаєвець з родини Генерала Ад'ютанта графа Красинського. На це вказували вмуровані у колони 4 мармурові стели, які тепер зберігаються у Кам'янці-Подільському.

Про те, що Дунаєвського костел був небідним, свідчить перелік його інвентаря із 845 штук різних костельних предметів. Матеріалом для виготовлення 81 з них – служило срібло. Понад два десятки предметів були позолоченими. Цікаво, що частину начиння костелу складала предмети, що передані йому в 1832 р. і після закриття Дунаєвського капуцинського монастиря.

Окремим розділом у «Описі...» виділено фінансові справи костелу, адже держава після Польського повстання 1830-31 рр. вирішила взяти під свій контроль служителів католицької Церкви і фінансування було одним з методів дієвого впливу на єпископів, ксьондзів та вікаріїв. Дунаївчанам, наприклад, платили не лише 500 рублів сріблом «жалування» настоятеля, двом вікарним та причту, а й 56 руб. та 20 коп. компенсації за те, що місто не могло надати костелу орної землі. Сам же костел у 1844 р. зібрав 35 рублів та 60 копійок пожертв та коштів за виконання деяких духовних

обов'язків. Загальний прибуток на день перевірки склав 500 руб. 35 коп. Такого ж об'єму були і витрати. Безпосередньо: 150 руб. на поточний ремонт костелу, освітлення його у темну пору, вино для служби, робота костельних служок, ремонт риз та інші потреби. 75 руб. йшло на утримання коней та екіпажу, яким їздили до хворих та для інших поїздок в межах парафії. 25 руб. отримував за свою роботу декан костелу, ще 170 руб., йшло на утримування вікарних, що було на кожного з них навіть більше, ніж 80 руб. 35 коп., що залишалися на потреби настоятеля костелу.

Певний час Дунаєвецький костел з дозволу міністра внутрішніх справ отримував ще 175 руб. додаткового прибутку за рахунок громад сіл колишньої «Миньковецької держави». Однак через секвестрування Миньковецького маєтку Палата державного майна у 1842 р. заборонила сплату костелу десятини з Сиворіг, а наступного 1843 р. – з Великої Побійни і Малої Побіянки.

При Дунаєвецькому костелі працював госпіталь. Парафіяни створили костельне братство, в обов'язок якого входило співати «коронку» під час першої літургії та в недільні і святкові дні, а на похоронах займатися обслуговуванням.

Згідно порядку богослужіння, в усі недільні та святкові дні з восьмої години у костелі відправлялася ранкова служба. О десятій годині розпочиналося обіднє читання, під час якого костельне братство двічі співало «коронку». Об одинадцятій годині відправлялася велика обідня.

Після обідньої відправи в усі недільні, святкові та державні свята відправлявся молебень за Імператора, його дружину і родину. В неділю та свята також відправлялася вечірня служба.

Протягом року, згідно духовних правил, в усі недільні та святкові дні (71 раз) проводиться велика обідня за парафіян. Відповідно до духовних облігацій щороку мали б проводити також 313 літургій та одну панахиду. Однак інспектор зауважив, що їх відправляють нерегулярно.

Настоятелем парафії Дунаєвецького костелу на час інспекції, тобто, у грудні 1844 р. був 54-річний дворянин Подільської губернії ксьондз Лука Антонович Павловський, шанований духівник, котрий служив ще й Повним Каноником Кам'янецької кафедри і асесором Консисторії. Цей ксьондз свого часу навчався в єпархіальній Кам'янецькій семінарії, вступив в духовне звання 1809 р., а висвячений в 1814 р. Настоятелем Дунаєвецької парафії став у 1833 р.

Вікарним при ксьондзі був 26-річний дворянин Подільської губернії Еразм Вергейській, який вступив у духовне звання 1839 р., навчався у Кам'янецькій єпархіальній семінарії, висвячений у 1841 р. Тоді й призначений на посаду.

Другим вікарним при Дунаєвському костелі служив випускник тієї ж семінарії, 34-річний дворянин Подільської губернії Антон Топольський. У духовне звання його ввели в 1839 р., а висвятили – в 1841 р. Місце вікарного у Дунаївцях отримав 1842 р.

Настоятель костелу жив у критому гонтом кам'яному будинку на відстані 10 аршин від церкви. Двері в ньому були на завісах. Направо від сінєй розташовувалися дві кімнати з двома коморами, прямо – двері в кімнату або невеликий зал, з якого – у дві менші кімнати. За лівими дверима знаходилася «людська». У будинку були дощана підлога та 15 віконець, 4 пічки, дим з яких виходив у 3 труби над дахом. З фронту були другі двері – перед сіньми, через які потрапляли ще у дві кімнати та комору. Ця добудова здійснена 1841 р.

Навпроти будинку розташовувалася криті соломою дерев'яна конюшня з хлівцем. Біля будинку – город. У садку – кам'яна крита гонтом з трьома віконцями на даху альтанка. У тому городі в 1841 р. побудували дерев'яну, вкриту соломою комору. Житлова будівля і город були обведені парканом зі стовпів і дубових дощок. Нижче будівель і городу знаходилося 9 дерев'яних, вкритих соломою будинків Там мешкали вікарні церковні служителі і вільні люди, яких залучали до розвезення циркулярних розпоряджень начальства та виконання інших господарчих робіт. Візитар відзначив навіть те, що жоден з будинків не потребує ремонту. Загальна площа землі під будинками, що залишилися після селян, і тими, в яких проживали вікарні священики і церковні служителі складала півтора десятини. Судячи з першого, на ту пору вже була ліквідована так звана Дунаєвська Юридика, про яку згадували у раніших документах.

Таким чином, матеріали ДАХМО, відкривають для сучасних дунаївчан «білі сторінки» історії цього прекрасного куточка Поділля та України, в якому мирно співіснували польська, українська та єврейська громади, що дуже цінно в час, коли українське суспільство буде справжню демократію і прагне стати повноцінним членом Європейської спільноти.

Джерела та література:

1. Березіна І.В.. Архітектурна спадщина України у творчості Наполеона Орди: іконографія та принципи використання: Монографія. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 152 с.
2. Таранущенко С.А.. Пам'ятки архітектури Подільської губернії. – Х.: Харківський приватний музей міської садиби. 2013. – 436 с.
3. ДАХМО. – Ф.685, оп.2, спр.22, с. 621-627зв.
4. Симашкевич М. Римское католичество и его иерархия в Подолии – К.-Подольский, 1872. – С.216, 507-511.
5. Опря А.В., Попович М.Д., Смолінський В.І. Католицька церква на Поділлі. – К.-Подільський, 1997. – 26 с.

6. Пасечник О. Римо-католическая церков в Каменец-Подольской (Хмельницкой) области в 1920-1941 годах. – Хмельницкий: Цюпак А.А., 2009. – 188 с.
7. Байдич В. Римо-католицизм у контексты розвитку державно-церковних стосунків в СРСР (1920-1960-ті рр.)//Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Київ:Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип.36. – С.294-315.
8. Римо-католицька церква в умовах радянської релігійної політики: український досвід (середина 1940-х - перша половина 1960-х років) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2012. –20 с.
9. Єсюнін С.М. Храми римо-католицької церкви Дунаєвщини за візитацією 1844 р.// Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій. – Дунаївці – Кам.-Подільський, 2013. – С.498-502.
10. Полное собрание Законов Российской империи. – Собрание второе. – СПб, 1844. – Т. XVIII. – Отделение второе. Штаты и табеля. – С.317.
11. Труды Подольского церковного историко-археологического общества. Выпуск XI. – Кам.-Подольский, 1911. – С. 29-30.
12. Там само. – С. 44.

*Захар'єв В.А.
м.Хмельницький*

ОРИГІНАЛЬНИЙ ОБЕРІГ РИМСЬКОГО ЧАСУ ЗІ СВАСТИКОЮ З КРАСИЛІВЩИНИ

У повідомленні йдеться про знайдений на Південно-Східній Волині мідний пластинчастий виріб, який служив оберегом для представника черняхівської культури чи навіть римського легіонера.

Ключові слова. *Римська імперія, черняхівська культура, Поділля, Південно-Східна Волинь, Красилівщина, Мончинці, оберіг, сварга.*

Весною 2016 р. поблизу с.Мончинці Красилівського району на Хмельниччині знайдено оригінальний мідний артефакт римського часу. На нього натрапив житель сусіднього с. Чернелівка Сергій Цебро на березі р. Деснянки, води якої підмивають залишки поселення черняхівської культури.

Пластинчастий предмет розмірами 22х27 мм і товщиною 1 мм мав нестандартну – овальну з трьома виїмками – форму. Одна з виїмок – трапецієвидна (10х6 мм) розташовується на краю предмета по ширині. Інші дві – у формі букви «З» – дзеркально по обидва боки від трапецієвидної і дещо зміщені до неї від повздовжньої лінії.

Таким чином, предмет віддалено нагадує ритуальну сокирку.

Артефакт був вкритий патиною, під якою з одного його боку простежувався якийсь орнамент. З цікавості автор знахідки очистив предмет від патини за допомогою побутових хімічних речовин.

Відтак, виявилось, що там зображено ритуальну композицію. Остання віддалено нагадує стилізоване шатро, низ якого, відповідно, складають півтора десятка півкіл-завитків або стільки ж половин солярних знаків, що створюють ілюзію, начебто перекривають одне одного.

«Схили шатра» окреслюють стилізовані гілки пальм. У найвищій точці гілки перетинаються між собою і, маючи при цьому округле завершення, нагадують так званий «коньок» на слов'янських будинках.

Під «шатром» – у центрі – розташовано зображення свастики. Вона має розміри 7x7 мм і прокреслена гострим різцем чи шилом. Свастика – як символ руху сонця – вертикальною віссю дещо зміщена вперед, додаючи експресії символу. Проте, якщо кінці верхньої і правої поперечин зігнені «в середину» символу, то ліва та нижня зігнені навпаки – назовні, ніби заважаючи руху.

Конкретний артефакт, очевидно, був своєрідним оберегом для людини, яка користувалася ним. На жаль, непрофесійне поводження з артефактом, а саме, очищення від патини, суттєво затрудняє встановлення приналежності та використання предмету, адже знищено сліди заполіровань від контактів з одягом, мотузками, окремими нитками, вичиненою шкірою тощо.

Швидше всього він був однією з нашивок на портупеї.

Вияснення, яку саме давньоримську язичницьку легенду зберігає у собі зображення – питання найближчого часу.

Артефакт на даний момент зберігається у краєзнавця, котрий має намір подарувати його Хмельницькому обласному краєзнавчому музею.

Мончинці. Оберіг римського часу зі свастикою та супутні предмети з черняхівського поселення, де його знайдено. Фото В.Захар'єва.

*Мончинці. Місце знахідки оберегу римського часу зі свастикою.
Фото В.Захар'єва*

Казанцев Д.Ю.
м. Хмельницький

МІСТО ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НА ЛИСТІВКАХ СРСР: СПРОБА КАТАЛОГІЗАЦІЇ

Зроблена спроба каталогізації листівок з видами міста Хмельницького, виданих у роки існування СРСР.

Ключові слова: *філокартія, ілюстровані відкриті листи, листівка, поштова картка, поштівка, Хмельницький.*

Філокартія – область колекціонування, яка займається поштовими листівками, одна з найчисленніших. Філокартисти є в різних країнах світу, дуже багато їх і в нашій країні. Регулярно проходять міжнародні виставки поштових листівок, випускаються різні альманахи, книги, альбоми, численні каталоги поштових листівок. Філакартисти проводять свої зльоти – зустрічі, де обмінюються колекційним матеріалом.

Листівка – це картка, призначена для відправки поштою без конверта. На зворотному боці листівки наноситься поле для адреси відправника і одержувача і для поштової марки. Там же є вільне місце для письма. Тому листівку раніше називали «відкритий лист». На лицьовій стороні листівки друкується художнє або фотографічне зображення. Випускалися як марковані, так і немарковані листівки, на яких було залишено місце для наклеївки марки.

Широкий випуск листівок в СРСР почався після Другої Світової Війни. З країн Європи, звільнених від нацизму, радянські солдати, демобілізувавшись, почали привозити додому небачені раніше яскраві барвисті іноземні новорічні картки. Тоді партійне керівництво неодмінно вирішило

налагодити виробництво своєї, «ідеологічно витриманої» продукції. В результаті почався масовий друк поштових карток. Перші зразки яких – одні з найдорожчих листівок СРСР.

На перших новорічних варіантах зображувалися щасливі мами з дітьми і вежі Кремля, а дещо пізніше до них приєдналися Снігуронька і Дід Мороз. Через деякий час з'явився найширший асортимент, приємно радував око в газетних кіосках, заповнених непомітно друкованою продукцією. З'явилися і набори листівок СРСР. Ціна спочатку була невисокою і тому всі листівки охоче розкуповувалися.

Одна з перших новорічних листівок, випущених в СРСР

Дуже багато різних листівок, призначених для привітань з різними державними святами або з днем народження. Це найпоширеніший вид. Пізніше з'явилося багато поштових карток з сюжетами улюблених тоді казок і мультфільмів. Прикрашені малюнками художника В. Зарубіна, вони випромінювали оптимізм і викликали посмішки. Кожен з 250-ти Зарубінських маркованих різновидів розійшлися по всьому світу багатомільйонними тиражами. Величезну популярність отримали також серії листівок із зображеннями мальовничих полотен різних художників, або з знімками цінностей мистецтва радянських і зарубіжних музеїв. Окремими серіями випускалися портрети знаменитих спортсменів, письменників, військових, артистів. Особливо багато їх випускали в 70-80 рр. XX ст. Зараз ціна на такі листівки невелика.

Також багато було випущено листівок з видами різних міст і природних пам'яток СРСР. Вартість таких листівок залежить від року випуску і від кількості збережених примірників.

Особливо рідкісними вважаються антикварні листівки, випущені в 20-х рр. ХХ ст. В 1920-30-х рр. Кам'янецька художня школа ім. Сковороди, очолювана видатним художником і вченим Гагенмейстера В.М. (закатований НКВС в 1938 р. в підвалах Жовтневого палацу в Києві), видавала багато альбомів і листівок з видами міст Подільської губернії. Збереглися лише лічені екземпляри. Імовірно, виходили листівки і з видами Проскурова. Але в ті буремні часи мало хто дбав про те, щоб зберегти листівки Кам'янецької художньої школи на пам'ять наступним поколінням (самому б вижити), та й тираж видань був 50-100 примірників, тому історія донесла до нас тільки усні спогади очевидців про післяреволюційний випуск карток Проскурова.

Листівка Кам'янецької художньої школи Гагенмейстера

Якщо до жовтневого перевороту в царській Росії випускати листівки міг кожен (май тільки бажання, вільні кошти і друкарню), то з приходом до влади «суспільства робітників і селян» друк листівок централізували. При цьому, здавалося б, невинні листівки піддавалися жорстокої цензури. Поштові картки виходили в основному в найбільших столичних видавництвах радянських республік масовими тиражами.

Але бували й винятки. Як говорив герой роману «Золоте теля» Великий Комбінатор Остап Бендер: «Раз в країні ходять грошові знаки, то повинні ж бути люди, у яких їх багато» і за допомогою Шури Балаганова знайшов таку людину – підпільного мільйонера А. Корейко, який заробив свої «чесно нажиті мільйони» різними не зовсім законними махінаціями. Однією з його афер був випуск і реалізація неврахованих листівок з видами мальовничій ущелини в одній виноградній республіці. Багатства Олександра Івановича Корейко не давали спати не тільки Остапу Ібрагімовичу, а й багатьом поколінням радянських людей. У країні розквітало напівпідпільне виробництво товарів ширвжитку, в тому числі і листівок типу: «Лети з привітом, повернися з відповіддю» та інших «високохудожніх» творів народного мистецтва, що випускалися різними артільми і кооперативами. Держава намагалася боротися з цим «потворним явищем буржуазного міщанства», але безуспішно – на місці одного закритого кооперативу з'явилися два нових.

На рубежі 50-60-х рр. ХХ ст. з'являються листівки з тисненням і фольгуванням – витиснені квіти і листочки і блискучі золотом або сріблом вітальні написи. Ось до такого виду творчості радянських кооператорів і відносяться дві перші листівки про Хмельницький. Вони дуже схожі одна на іншу: і там, і там витиснена трояндочка і напис: «Привет из Хмельницкого». Відрізняє їх лише виробник. На першій напис: «Артіль інвалідів ім. 19 партз'їзду. Київ. Ціна 1 руб.». На другий: «Книж.-журнальная фабрика. Киев. 58 год. Цена 1 руб.».

Про художню цінність цих творів радянського кооперативного мистецтва нема що говорити, але післявоєнні хмельничани були не дуже розпечені, та й нові дешеві кольорові листівки зі «столиці нашої Батьківщини – Москви» ще до Хмельницького не дійшли, ось і розкупував народ «твори» київських кустарів по аж ніяк не дешевим цінам.

Радянські листівки про Хмельницький – це нескінченні пам'ятники Леніну і Богдану Хмельницькому, Будинки Рад і Піонерів, які були майже в КОЖНОМУ випуску. Проте вони передають дух тієї епохи, на них ми, хоч і з натяжкою, можемо побачити, яким було наше місто в період «епохи будівництва комунізму». Все кращі фотографії Хмельницького того часу були професійними художниками і, як наслідок, регулювали і продумували до міліметра композицію і ракурс, намагаючись піднести об'єкт зйомки максимально гарно, розкрити його індивідуальність, його сутність навіть часом там, де, здавалося б це було неможливо.

Перша з відомих видових листівок Хмельницького – листівка «Хмельницький. Палац піонерів», що вийшла у видавництві «Мистецтво» в 1954 р. в комплекті, присвяченому «300-річчя возз'єднання України з Росією» (автор – В. Сичов). Незважаючи на відносно великий тираж – 50000

примірників, вона вважається самою рідкісною серед повоєнних випусків про Хмельницький.

Наступний випуск – серія з шести чорно-білих листівок, випущена трестом «Укрфото» в 1957 р. тиражом 10 тисяч примірників, а потім в 1960-61 рр. повторена фабрикою «Укррекламафільм» тиражом 3 тисячі. Автор фото – П. Ручко (цікаво, як в ті часи вирішувалося питання з авторськими правами? Здається, що фабрика «Укррекламафільм» просто передрукувало цю серію, не запитавши ні автора, ні трест «Укрфото»). У випуск увійшли листівки з видами: пам'ятник Богдану Хмельницькому на привокзальній площі, пам'ятник О.М. Горькому (на цьому місці нині скульптура «Ангел скорботи»), кінотеатр ім. Чкалова, Будинок Рад на площі Леніна, вулиця 25-Жовтня (нині – вулиця Проскурівська), алея письменників. Найбільш цікаві для нас – останні дві. На першій автобус (читається напис – «Фрунзе – Лезнево») їде вулицею 25-Жовтня. На задньому плані – будівля, в якій нині розташовано медучилище. Будівля ще двоповерхова та з декором (потім надбудували ще 2 поверхи, збили весь декор і облицювали плиткою). Вид на другий листівці – алея письменників (нині парк ім. І.Франка), яка отримала свою назву через встановлені на ній бюсти провідних письменників країни.

Чергове видання листівок про Хмельницький датується 1964 р. Вони вийшли у видавництві «Радянська Україна» тиражом 30 тисяч примірників. На них – пам'ятник Богдану Хмельницькому, Будинок Рад і набережна Південного Бугу. Фото – В. Степаненко.

Плідним на листівки вийшов 1967 р. Видавництво «Мистецтво» випустило три гідні подвійні листівки на українську тематику. На листівці вулиця Фрунзе на першій сторінці зображений соняшник, на листівці Будинок Рад – вишиванка, а на листівки «Панорама міста» – наша площа з висоти пташиного польоту, а на першій сторінці – козак на коні! Автор цього дива – Е. Сендюк, фото – М. Плаксіна, тираж – 100 тисяч. У тому ж 1967 р. в видавництві «Радянська Україна» вийшли чотири листівки тиражом 100 тисяч примірників: готель Жовтневий, Будинок Рад, пам'ятники Богдану Хмельницькому і «на честь подій Великої Вітчизняної Війни» (пам'ятник-танк). Фото – О. Мусіна

Цю серію в 1968 р. продовжили листівки: Універмаг, Палац Піонерів, вулиця Фрунзе, Монумент Космос. Тираж 94000, автор перших трьох – О. Мусіна, останньої – Г. Угрінович. Знімок «Вулиця Фрунзе» зроблений біля кафе «Мрія» і при друку його помилково дзеркально відобразили... Такий ось казус.

У 1974 р. у видавництві «Радянська Україна» тиражом 13000 примірників виходить листівка-колаж «До 30-річчя визволення Хмельницького від фашистських загарбників» з фотографіями Р. Якименко «пам'ятника на

честь радянських воїнів-визволителів міста» і площі ім. Леніна. Є різновид даної листівки з над печаткою, зробленої в Хмельницький обласний друкарні: «Учаснику урочистих зборів, присвячених 30-річчю визволення міста Хмельницького (Проскурова) від німецько-фашистських загарбників. Березень 1974 року». Тим же роком датуються дві листівки видавництва «Мистецтво»: пам'ятник Леніну і «Центральний парк культури і відпочинку ім. 50-річчя Жовтня». Тираж – 100000, автор – Б. Міндель.

Існує цікавий екземпляр листівки «Центральний парк культури і відпочинку ім. 50-річчя Жовтня» – листівка використовувалася як основа «платівки на ребрах». Справа в тому, що в Радянському Союзі, починаючи з сорокових і аж до сімдесятих років, своєрідним музичним носієм були рентгенівські знімки. Вони були унікальним символом свободи в країні, де культура була схильна до найсуворішої цензури... У той непростий час це був, мабуть, єдиний спосіб почути «заборонену» музику. Саме ці платівки, особливий радянський музичний самвидав, називалися «рок на кістках», «платівки на ребрах», «записи на кістках». За подібні музичні шедеври, а також за їх виробництво і продаж краснюки-окупанти ув'язнювали. Виготовлення платівок «на кістках» відбувалося таким способом. Брався рентгенівський знімок, благо дістати такі знімки можна було практично в будь-якій лікарні, і наклеювався на якусь яскраву основу. Все дійство відбувалося в тихій кімнаті, де встановлювався програвач з вихідної платівкою, а спеціальний апарат-рекордер, різець якого вловлював коливання звуку, прорізував у знімку музичну доріжку. Якість цих «платівок», звичайно, залишала бажати кращого, звук був дуже далекий від оригіналу, але за володіння заповітною записом люди були готові віддати все що завгодно. Сьогодні, в наш сучасний вік цифри, будь-кому цілком під силу оцифрувати будь-який запис, в тому числі і «музику на кістках», яка, напевно, збереглася в колекціях меломанів.

Наша платівка «на кістках» (нагадаю, «Центральний парк культури і відпочинку ім. 50-річчя Жовтня» – за пам'ятник Леніна напевно, тюремні терміни збільшувалися б) являє собою напівлегальне видання. На зворотному боці листівки є штамп: «Хмельницька Побутрадїотехніка. Студія звукозапису» і підпис кульковою ручкою «Арлекіно» (Алла Пугачова, звичайно). Також є текст: «Дорога Олена! Прийми від мене музичний подарунок з Хмельницького – пісню «Арлекіно». Обіймаю і цілую тебе. Борис». Тобто «ребра» використовувалися як подарунок коханої дівчини!

У 1976 р. Міністерство зв'язку СРСР випускає марковану листівку (номінал марки – 3 копійки) «Хмельницький. Пам'ятник В.І.Леніну біля будівлі обкому Компартії України» (автор – Р. Якименко), а видавництво «Радянська Україна» – комплект з 10 листівок «Хмельницький» (тираж – 75000, автор – І. Мішина). У 1978 р. виходить листівка «Пам'ятник Бог-

дану Хмельницькому» (видавництво «Мистецтво», автор – Р. Якименко, тираж – 80000).

У 1979 р. «вся країна в єдиному пориві» відзначала «350-річчя возз'єднання України з Росією». Видавництво «Радянська Україна» з цього приводу випустила подвійну листівку – колаж із зображеннями нового Центрального універмагу, пам'ятника Богдану Хмельницькому, парку ім.50-річчя Жовтня, скульптурної групи «Наука, космос, праця» і дев'ятиповерхівки – «мурашника» по вулиці Фрунзе. Автор фото – Р. Якименко, тираж – 23000. У тому ж 1979 р. у видавництві «Радянська Україна» тиражом 70000 примірників виходить набір листівок «Хмельницький» (17 штук) в новому, модному панорамному розмірі «евростандарт» – тобто, коли листівки не стандартні, а подовжені. Автор – В. Гринько.

Наступні листівки про Хмельницький вийшли аж у 1986 р. – і відразу багато. Видавництво «Радянська Україна» випустило набір з 17 карток (автор – В. Кримчак, тираж – 100000), а видавництво «Мистецтво» – набір з 20 листівок (автори – Б.Міндель і В.Консевіч, тираж – 50000). Міністерство зв'язку СРСР випустило стотисячним тиражем в 1986 році дві (Меморіал радянським воїнам-визволителям, автор – Р. Якименко і Монумент Вічної Слави, автор – В. Кримчак), а в 1987 р. – одну (видавництво «Поділля», автор – В. Кримчак) марковані листівки. Це були останні радянські листівки про Хмельницький. Далі почалася Перебудова, стався розвал Союзу, а в 1991 р. Україна отримала Незалежність.

Хоч радянський період видання листівок про Хмельницький і не відрізняється різноманітністю і насичений ідеологією і пропагандою, все одно, дивлячись на них ностальгічно згадується дитинство і юність. І у людини, яка взяла таку листівку в руки, народжується відчуття свята, дитинства та чуда.

Джерела та література:

1. Єсюнін С. Прогулянка Проскуровом. Історичні нариси / Єсюнін С. – Хмельницький, ПП Мельник А.А., 2008.
2. Старі Листівки СРСР [Електронний ресурс] // <http://zauralklad.ru/otkrytki-sssr.htm>
3. Гуцул І.А., Урсу Н.О. Володимир Гагенмейстер. Життя і творчість: Монографія / І.А. Гуцул, Н.О. Урсу – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин Я.І., 2015.
4. Хмельницький портал [Електронний ресурс] // <http://www.proskurov.info/forum/88-4---1954-/18313-avtobus-ulytsa-fotovopros?start=30>
5. Платівки «на ребрах» [Електронний ресурс] // <http://bujhm.livejournal.com/381660.html>

Каталог: місто Хмельницький на листівках СРСР

№	назва / зображення	рік	видавництво / автор
1	<p>Привіт з Хмельницького</p> 	?	<p>Артіль інвалідів ім. 19 партз'їзду, м.Київ</p>
2	<p>Палац піонерів</p> 	1954	<p>«Мистецтво» В. Сичов</p>
3	<p>Пам'ятник Богдану Хмельницькому</p> 	1957/ 1960	<p>«Укрфото»/ «Укрреклам- фільм» П.Ручко</p>

4	<p>Алея письменників</p> 	1957/ 1961	«Укрфото»/ «Укрреклам- фільм» П.Ручко
5	<p>Пам'ятник О.М.Горькому</p> 	1957/ ?	«Укрфото»/ «Укрреклам- фільм» П.Ручко
6	<p>Будинок Рад</p> 	1957/ ?	«Укрфото»/ «Укрреклам- фільм» П.Ручко
7	<p>Кінотеатр імені Чкалова</p> 	1957/ ?	«Укрфото»/ «Укрреклам- фільм» П.Ручко

8	<p>Вулиця Фрунзе</p> 	1957/ ?	«Укрфото»/ «Укрреклам- фільм» П.Ручко
9	<p>Привіт з Хмельницького</p> 	1958	Книжково- журнальна фабрика, м. Київ
10	<p>Будинок Рад</p> 	1964	«Радянська Україна» В. Степаненко
11	<p>Пам'ятник Богдану Хмельницькому</p> 	1964	«Радянська Україна» В. Степаненко

12	<p data-bbox="300 124 583 153">Набережна Південного Бугу</p> 	1964	<p data-bbox="796 277 941 349">«Радянська Україна» В. Степаненко</p>
13	<p data-bbox="294 518 589 547">Вулиця 25 Жовтня (подвійна)</p> 	1967	<p data-bbox="804 847 934 895">«Мистецтво» Е. Сендюк</p>

Пам'ятник Богдану Хмельницькому /
Панорама міста (подвійна)

14

1967

«Мистецтво»
Е. Сендюк

15	<p style="text-align: center;">Будинок Рад (подвійна)</p> 	1967	«Мистецтво» Е. Сендюк
16	<p style="text-align: center;">Будинок Рад</p> 	1967	«Радянська Україна» О. Мусіна
17	<p style="text-align: center;">Пам'ятник на честь подій Великої Вітчизняної Війни</p> 	1967	«Радянська Україна» О. Мусіна

18	<p>Готель «Жовтневий»</p> 	1967	«Радянська Україна» О. Мусіна
19	<p>Пам'ятник Богдану Хмельницькому</p> 	1967	«Радянська Україна» О. Мусіна
20	<p>Монумент на честь підкорювачів космосу</p> 	1968	«Радянська Україна» Г. Угріновіч

21	<p>Вулиця Фрунзе</p> 	1968	«Радянська Україна» О. Мусіна
22	<p>Палац піонерів</p> 	1968	«Радянська Україна» О. Мусіна
23	<p>Універмаг</p> 	1968	«Радянська Україна» О. Мусіна
24	<p>Колаж «До 30-річчя визволення Хмельницького від фашистських загарбників»</p> 	1974	«Радянська Україна» Р. Якименко

25	<p>Пам'ятник Леніну</p> 	1974	«Мистецтво» Б. Міндель
26	<p>Центральний парк культури і відпочинку ім. 50-річчя Жовтня</p> 	1974	«Мистецтво» Б.Міндель
27	<p>Пам'ятник В.І.Леніну біля будинку обкому Компартії України</p> 	1976	Міністерство зв'язку СРСР Р. Якименко
28	<p>комплект «Хмельницький», 10 штук</p> 	1976	«Радянська Україна» І. Мішина

29	<p>Пам'ятник Богдану Хмельницькому</p> 	1978	«Мистецтво» Р. Якименко
30	<p>Колаж Центральний універмаг, пам'ятник Богдану Хмельницькому, парк ім.50-річчя Жовтня, скульптурна група «Наука, космос, праця» вулиця Фрунзе (подвійна)</p> 	1979	«Радянська Україна» Р. Якименко
31	<p>панорамний комплект «Хмельницький», 17 штук</p> 	1979	«Радянська Україна» В. Гринько

32	<p>панорамний комплект «Хмельницький», 14 штук</p> 	1986	«Радянська Україна» В. Кримчак
33	<p>панорамний комплект «Хмельницький», 20 штук</p> 	1986	«Мистецтво» Б.Міндель, В.Концевич
34	<p>Меморіал радянським воїнам-визволителям</p> 	1986	Міністерство зв'язку СРСР Р. Якименко
35	<p>Монумент Вічної Слави</p> 	1986	Міністерство зв'язку СРСР В. Кримчак

36	<p style="text-align: center;">Видавництво «Поділля»</p> 	1987	Міністерство зв'язку СРСР В. Кримчак
----	--	------	---

Клімчук Ю.А.
м. Кам'янець-Подільський

ІВАН СОЛОДКОВСЬКИЙ – ДЖЕРСІЙСЬКИЙ В'ЯЗЕНЬ З ДУНАЄВЕЧЧИНИ

У даній розвідці автор досліджує на прикладі воєнної біографії подільця Івана Солодковського актуальну, але малодосліджену тему участі українців в підпільних осередках на англійському острові Джерсі та партизанських загонах на території Франції під час Другої світової війни в 1942-1945 рр.

Ключові слова: Друга світова війна, о. Джерсі, радянські військовополонені, українці, укріплення «Атлантичний вал», Рух Опору, м. Сен-Поль.

Більш як 7 млн. українців у складі різних армій воювали у Другій світовій війні проти нацистської Німеччини та її союзників. Понад 2,5 млн. були нагороджені радянськими та західними медалями і орденами. Свій внесок у перемогу європейського Руху Опору в роки війни здійснили і українці з числа радянських військовополонених, або примусово вивезених на роботи з окупованої нацистами України.

У науковому контексті проблема Руху Опору в роки Другої світової війни є дуже значущою. До неї зверталися тією чи іншою мірою всі післявоєнні покоління істориків. Однак вивченість теми як у нашій країні, так і за кордоном представляється далеко не повною. Зокрема, однією з таких «білих плям» у вітчизняній історіографії є питання про чисельність українців із числа радянських військовополонених на території Франції і на англійських островах, що розташовані в Ла-Манші та були окуповані нацистами в роки Другої світової війни. Воно поки що не отримало належного висвітлення та потребує клопіткої роботи з боку краєзнавців та істориків.

В травні 1940 р. події у Франції розвивалися досить швидкоплинно, британські експедиційні частини, притиснуті до північного берега, стрімко покинули Францію, евакуювавшись з Дюнкерка. Острови на заході Франції і на широті південніше Гавра опинилися під загрозою окупації.

У 1930-х рр. острів Джерсі вважався шикарним місцем для літнього відпочинку, і на нього приїжджали десятки тисяч туристів. Але це все змінилося з початком Другої Світової війни.

Коли німці в 1940 р. окупували Францію, віце-губернатор Джерсі звернувся до військового відомства Великобританії з питанням: «Що буде зроблено для захисту Джерсі від німців?», так як за домовленістю між країнами, Великобританія відповідає за захист острова Джерсі. 17 червня 1940 року було прийнято рішення, що Британські острови, включаючи Джерсі, не будуть захищені. Всі війська і військова техніка повинні бути евакуйовані з острова.

Німецьке командування до останнього моменту було впевнене, що англійці будуть захищати острів, і для захоплення Нормандських островів підтягнули значну кількість військових сил. Більше того, 28 червня 1940 р. німці почали бомбити центральне місто Сент-Хельєр і Ла-Рок. Після 3 днів бомбардування, був пред'явлений ультиматум, в якому пропонувалося здатися, і в ніч з 30 червня на 1 липня вивісити білі прапори на основних будівлях міст [5].

Таким чином, 1 липня 1940 р. почалася німецька окупація острова Джерсі, яка закінчилася лише 9 травня 1945 р.

Нормандські острови були одними з найбільш сильно укріплених районів Північної Атлантичної стіни, яка включає в себе лінію серйозних оборонних споруд, які тягнулися від Балтійського моря до іспанського кордону.

Адольф Гітлер був упевнений, що основна битва між військами союзників і німецькими військами буде проходити саме в Ла-Манші, а точніше на Британських Нормандських островах. Підтвердження цьому можна знайти в документах, що зберігаються в німецьких архівах, в яких Гітлер неодноразово повертався до важливості та необхідності фортифікації островів.

На острові Джерсі, територія якого всього 116 квадратних кілометрів, було встановлено 9 прибережних артилерійських батарей, побудовані численні фортифікаційні споруди і бункери, які, як павутина, повинні були з'єднати різні частини острова.

Тому, вже наприкінці 1941 р., німецьке командування стало направляти на острови для будівництва укріплень радянських військовополонених. Взимку 1942 р. гітлерівці привезли на острів Джерсі велику групу радянських військовополонених. Серед них був і подолянин Іван Миколайович Солодковський з с. Гірчична, Дунаєвського району Хмельницької області [2]. Їх використовували на будівництві доріг, берегоукріплень та великого підземного шпиталю.

Загалом, на острові працювало 6 тис. радянських військовополонених, які були розміщені в 11-х таборах, розташованих в західній частині острова. Разом з радянськими військовополоненими в таборах перебувало близько 2 тис. інших підневільних працівників: іспанські республіканці, французькі біженці, поляки, голландці і північно-африканці.

Радянські військовополонені страждали не тільки від насильства і важкої роботи, але і від голоду, так як продукти, які для них надходили, розкрадалися по дорозі, або йшли на чорний ринок під «керівництвом» німецької інженерної організації Тодта, яка була відповідальна за будівництво, а військовополонені були передані в її власність як робоча сила [5].

З 1943 р. на окупованій території Франції розгорнулася активна партизанська боротьба, тому французькі патріоти сприяли залученню радянських громадян, серед яких було багато і українців, в активну боротьбу проти нацизму не лише на території Франції, але і на Британських островах Сарк, Олдерні, Гернсі і Джерсі, розташованих в безпосередній близькості до Нормандії. Ці острови були єдиною англійської територією, окупованою гітлерівцями в роки минулої війни.

Звичайно, на острові Джерсі, який можна об'їхати на машині за дві години, важко було розгорнути партизанські дії проти окупантів. Але радянські люди і в цих умовах продовжували боротьбу. Важливою її формою була відмова працювати на ворога і втечі з трудових загонів. Так, вдалось втекти і нашому землякові, що переховувався у місцевих жителів біля двох років.

За допомогою місцевих жителів він і його бойові побратими встановили зв'язок з товаришами, які перебували за колючим дротом, і допомагали їм тікати, друкували листівки, в яких повідомляли про становище на фронтах. Як розповідає один з активістів такої підпільної організації – Норман ле Брок, з кінця 1944 року за участі радянських військовополонених на острові готувалося повстання, але через зраду термін повстання був відсунутий на початок травня 1945 р. На той час війна закінчилася, і на острові висадилися англійські війська [4].

Восени 1943 р. у гітлерівських концтаборах «Іммельман» і «Удет» на острові Джерсі діяли підпільні осередки, організатором яких став Іван Солодковський. Однак взимку 1943 р. близько 150 радянських військовополонених були перекинуті до Франції, в табори, розташовані біля м. Сен-Поль. Тут з ініціативи Солодковського виникла нова підпільна організація з 10 людей. Радянські патріоти, крім актів саботажу, повідомляли французьких патріотів про розташування німецьких стартових майданчиків «Фау» в районі м. Сен-Кантент. Французи ж передавали відомості англійцям, які неодноразово бомбили ці важливі для окупантів об'єкти.

На початку 1944 р. велика група радянських військовополонених здійснила втечу з табору в районі м. Лілль і за допомогою французьких патріотів створила партизанський загін, яким командував Іван Солодковський. За короткий час загін виріс в батальйон, який брав участь у багатьох боях з ворогом влітку 1944 р. У серпні–вересні 1944 р. підрозділ Івана Солодковського брав участь у визволенні міст Лілля, Рубе і Форт-де-Монса. Під час одного з таких боїв, під час штурму Форт-де-Монсі, наш земляк загинув. Командиром батальйону став старший лейтенант одесит Олексій Горбачов. За проханням союзного командування батальйон брав участь у штурмі Дюнкерка [3].

Так, колишній в'язень концтабору на острові Джерсі, підпільник і борець французького Руху Опору Іван Миколайович Солодковський віддав своє життя за свободу Англії, Франції та своєї Батьківщини, рідної Дунаєвеччини, адже скріплене кров'ю братерство – найвагоміший доказ вічної дружби. Не має в світі такої сили, яка б змогла з плином часу стерти з пам'яті згадку про людей, об'єднаних справедливою метою та небезпечною втратою власного життя.

Наприклад, жителі острова Джерсі до сьогоднішнього дня свято зберігають пам'ять про радянських військовополонених, в т. ч. і українців, що загинули на острові, і в національне джерсійське свято – 9 травня, День Визволення, на кладовищі проходить церемонія і покладання квітів на честь пам'яті загиблих [1].

Антилюдське обличчя нацизму було продемонстровано в усій своїй облудній сутності – виразно і переконливо. І в цьому актуальність історико-краєзнавчих розвідок сьогодні. Пам'ять про ті події потрібна не мертвим, вона потрібна живим! Тож, коли нині, в якій-небудь країні чи на рідних теренах, побачимо на вулиці намальовану на паркані свастику, або зухвалий вскид руки з нацистським вітанням «Хайль!», згадаймо мільйони співвітчизників, загиблих від рук нацистів, згадаймо слова перестороги легендарного чеського патріота-антифашиста Юліуса Фучика: «Люди, будьте пильні!».

Джерела та література:

1. Великобритания. о. Джерси. кладбище Святой Хелиер // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://jerzzy.ru/severnaya-antlanticheskaya-stena-jersey-vojna-nemzi-okkupaciya/>
2. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / Гол. ред. Тронько П. Т. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. – Т. 23. – С. 257.
3. Кудрицький А. В. Участь громадян Радянської України в партизанському Русі Франції / А. В. Кдрицький // Український історичний журнал. – 1968. – № 6. – С. 13.
5. Семиряга М. И. Советские люди в европейском Сопротивлении / М. И. Семиряга. – Москва: Наука, 1970. – 352 с.
5. Фортификации Северной Атлантической Стены на острове Джерси // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://jerzzy.ru/severnaya-antlanticheskaya-stena-jersey-vojna-nemzi-okkupaciya/>

Додатки:

Великобританія. о. Джерсі. кладовище Святої Хельєр

**ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ БАГРІЙ –
УРОДЖЕНЕЦЬ ЛЕТИЧЕВА, АЗЕРБАЙДЖАНСЬКИЙ
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ, ФОЛЬКЛОРИСТ**

Про подвижницький життєвий шлях Багрія Олександра Васильовича, його плідну перекладацьку та фольклористичну діяльність, глибоку розробку Шевченкіани не часто згадують у рідному Летичеві. Лише у минулому році, коли у квітні минало 125 років від дня народження славного сина українського народу та вірного друга Азербайджану, громадськість активізувалася. На важливості вивчення та популяризації наукової і творчої спадщини відомого літературознавця, шевченкознавця, перекладача Багрія Олександра Васильовича, наголошували учасники багатьох зібрань з цієї нагоди.

Уродженець Летичева, він усе свої свідоме життя – із 1922 до 1944 рр. – пов'язав із Азербайджаном. Подолянин заслужено вважається основоположником нового наукового напрямку в Азербайджані – Шевченкознавства, який продовжують розвивати його учні та послідовники. Глибокі наукові дослідження автор акумулював у своїй праці «Шевченко і Схід».

Хоча більшу частину свого життя Олександр Васильович Багрій – фольклорист, літературознавець, бібліограф, педагог, прожив далеко за межами України, але в своїй творчості ніколи не поривав з нею зв'язків.

Олександр Васильович народився 23 квітня 1891 р. в містечку Летичів Подільської губернії в сім'ї чиновника, який вийшов із середовища селян. Його батько був писарем, але спеціальної освіти не мав, мати була неписьменною. Однак, не дивлячись на цю обставину, батьки зробили все можливе, щоб їхні діти отримали гарну освіту. У 1900 р. Олександр вступив до Уманської гімназії, яку закінчив із золотою медаллю. У 1909 р. він вступає на російсько-слов'янське відділення історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира. Уже на студентській лаві проявилися його здібності до наукової діяльності. Університет Багрій О.В. закінчує достроково у 1912 р. і відразу залишений на кафедрі російської мови. Він був одним з кращих студентів знаменитого академіка В.М. Перетца, добре володів французькою, німецькою та польською мовами. У 1914 р. отримав учену ступінь магістра.

Пізніше О.В. Багрій переїхав до Петрограда, де читав лекції у Петроградському університеті та на Вищих жіночих курсах Товариства експериментальної педагогіки.

З 1917 р. молодий вчений працював у Самарському вищому педагогічному інституті, завідував кафедрою російської літератури. У цьому ж році О.В. Багрія обрали професором Самарського університету. Академік В.М. Перетц дав високу характеристику молодому вченому: «Олександр Васильович Багрій відомий мені своїми роботами ще з 1910 р, коли він вступив в мій «Семінарії російської філології» при Київському університеті і відразу привернув до себе увагу неабиякими роботами і вмінням працювати швидко і продуктивно, прекрасно орієнтуючись у вельми складних питаннях слов'янської та російської філології. Найбільш вдалі його роботи були надруковані в найближчі за тим роки, зокрема «Давньоруські сказання про птахів», де дано вдале зближення цього пам'ятника з староеврейською богослужбовою піснею і проведений аналіз відомих друкованих і рукописних текстів пам'ятника. Непогана невелика статейка про диво св. Миколая у Києві, надрукована в «Известиях» Російської Академії наук. Вельми корисний і критико-бібліографічний ювілейний огляд літератури про Лермонтова (Журн. Мін. Нар. Просі.) – робота, після якої О.В. Багрій рішуче звертається до вивчення нової російської літератури. О.В. Багрій безперечно володіє не тільки любов'ю до свого предмету викладання, але серйозними знаннями, приділяв багато сил вивченню також історії науки і бібліографії. Крім того, він як лектор володіє вмінням викладати свої лекції точно, стисло і іноді з захопленням, що привертає в його аудиторію значний контингент слухачів. На практичних заняттях О.В. Багрій вмів навіть при мізерності книжкового матеріалу в Самарі знайти цікаві теми і спонукати слухачів до дослідів самостійної наукової творчості. На підставі викладеного вважаю, що О.В. Багрій може з гідністю і користю зайняти кафедру Історії російської літератури. Підпис: Дійсн. член Російської Академії наук професор В.Перетц».

У 1918 р. працював консулом Української Держави у Самарі (Росія). З 1920 по 1921 рр. за дорученням Наркомпросу РРФСР, О.В. Багрій взяв участь в заснуванні Кубанського державного університету та вищого педагогічного інституту.

1920-ті – початок 30-х рр. були найбільш плідним етапом наукової діяльності вченого.

У 1922 р. Олександр Васильович приїхав до Баку. Працював викладачем російської літератури в Азербайджанському державному університеті. У 1925 р. захистив дисертацію на тему «Т.Г. Шевченко і російська література» і був удостоєний ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю «російська мова і словесність». У 1923-1929 рр. професор працював головою бібліографічної секції «Товариства ...», а з 1929 по 1932 рр. – старшим фахівцем, бібліографом Азербайджанського державного науково-дослідного інституту (Аз ДНДІ).

О.В. Багрій брав активну участь у створенні одного з перших наукових центрів республіки – «Товариства обстеження і вивчення Азербайджану». При Товаристві був створений бібліографічний відділ, який і очолював науковець. У 1926 р. виходить його праця «Матеріали для бібліографії Азербайджану» в трьох томах. Ця дослідницька робота охоплює величезний період діяльності органів друку (1820-1923 рр.). У збірник включено більше 4800 наукових праць, що охоплюють історію, літературу, економіку, етнографію Азербайджану та великий бібліографічний показник з фольклору азербайджанського народу. Ця книга вченого є актуальною для науковців і сьогодні. Автор в передмові пише: «Підвести підсумки попереднього вивчення і зображення Азербайджану з різноманітних сторін, дати по можливості вичерпний перелік окремих журнальних і газетних статей про Азербайджан і тим сприяти появі подальших робіт в різноманітних областях історії, економіки та ін., полегшити кожному окремому працівнику цікаве завдання збирання літературних вказівок з окремих питань – такі завдання показчика ... Деяким може здатися зайвим бібліографування газетних і журнальних статей наших днів, але необхідно пам'ятати, що бібліографічні показчики пишуться не на один рік. І те, що зараз ще може здаватися маловажним, через 10-20 років набуде характеру важливого історичного матеріалу, особливо якщо в ньому укладені якісь фактичні або статистичні дані. З огляду на те, що Азербайджан досі дуже часто зображувався в зв'язку з оточуючими країнами і народами, тому в цій праці зазначений ряд статей про країни, які оточують Азербайджан, якщо ці статті мають пряме або непряме відношення до Азербайджану».

Фактично професор О.В.Багрій заклав основи азербайджанської бібліографії. Про це член-кореспондент АН Азербайджанської РСР Г.Арасли пише: «У період моєї роботи в бібліотеці Азербайджанської АН Олександр Васильович дав напрямок моїй науковій діяльності. За його дорученням я почав свою першу бібліографічну роботу за дореволюційною періодичною пресою на азербайджанській мові. Я два рази разом з Олександром Васильовичем був у відрядженнях в Ленінграді; працюючи в бібліотечних фондах, ми підібрали для Азербайджану дуже багато цінних книг».

Керуючи науковим семінаром, О.В.Багрій приділяв велику увагу бібліографічним довідкам в студентських роботах: він незмінно вимагав подання бібліографії до розроблених тем. Разом з тим він заохочував в студентах спеціальні заняття бібліографією. При університеті працював навіть літературно-бібліографічний гурток під керівництвом О.В.Багрія. Один з його учасників, студент А.Лінін, випустив книжку «Література про О.М. Островського. Короткі збори матеріалів для бібліографічного показчика» під загальною редакцією О.В.Багрія (Владикавказ, 1924).

Також Олександр Васильович брав активну участь у виданні журналу «Вісті Товариства обстеження і вивчення Азербайджану», який став одним з найпопулярніших наукових видань республіки в ті роки.

Особливе місце в науковій діяльності Олександра Васильовича займає вивчення ним фольклорної спадщини професора Л. Лопатинського, який був творцем і головним редактором видання «Збірник для опису місцевостей і племен Кавказу». Група вчених, до складу яких входив і О.В. Багрій, вперше систематизувала спадщину Л. Лопатинського в царині фольклору, етнографії, лінгвістики, історії.

Також вченому належить важлива роль у дослідженні усної народної творчості, вивченні фольклору азербайджанського народу та інших народів Кавказу. У 1930 р під редакцією професора О.В.Багрія була видана літографічна фольклорна серія «Фольклор Азербайджану і прилеглих країн». У першому томі цієї серії він вперше представив читачам казки народів Кавказу. Значним досягненням у даному дослідженні є те, що вчений, збираючи і записуючи оповіді корінного населення, представив фольклор багатьох районів Азербайджану. У другому томі автор представив легенди і казки народностей Кавказу. У третьому томі окремими розділами представлені: тюркський фольклор, казки ширванських вірмен, фольклор черкесів, чеченців, інгушів, осетин, абхазців, а також карачі (циган).

З 1933 по 1939 рр. О.В. Багрій був директором фундаментальної бібліотеки Азербайджанської філії АН СРСР (АзФАН). Велике значення для студентів мали його виступи в зв'язку з проведення ювілеїв таких письменників, як Л. Толстой, М. Горький, Т.Шевченко, В. Брюсов. З метою підвищення інтересу студентів до самого літературного життя публікувалися звіти О.В. Багрія про його поїздки до Москви і Ленінграда, в яких зазвичай відбивалася картина суспільно-літературних подій за певний період (збори, доповіді, лекції, вистави). Умів професор побачити серед своїх слухачів-студентів і таких, які відрізнялися підвищеним і постійним інтересом до літературних занять. Він не тільки вмів виділити їх, а й займався з ними, особливо цінуючи начитаність і ініціативність. З такими студентами О.В. Багрій їздив в Москву, Ленінград, Куйбишев, вводячи їх в роботу літературних архівів і книгосховищ. Звичайно кожному ставилося і певне завдання по ознайомленню з рукописами письменників. Звіти студентів про подібного роду заняття з додатками копій обстежених рукописів професор друкував в збірниках Літературних сценаріїв, яких вийшло всього 10 номерів.

У О.В. Багрія був чудовий талант педагога, завдяки якому він вже в роботі студента чітко бачив більше, ніж тільки виконання ним поточних навчальних завдань. Він умів переконати студента в загальній значимості виконаної роботи, змусити його повірити в її потрібність для розвитку

подальших знань про літературний процес і зробити студента учасником цього процесу. Якщо до сказаного додати, що О.В. Багрій високо цінував особистість студента, умів поважати його і, головне, завжди уважно і справедливо до нього ставитися, то думка про нього як педагога набуває характеру надзвичайної позитивності: перед нами – справжній вихователь майбутніх педагогів середньої і вищої школи. О.В. Багрію доводилося вести заняття і за методикою викладання літератури в школі. Він відвідував зі студентами заняття вчителів в школі другого ступеня, ставив на семінарії доповіді студентів з методики викладання літератури, проводив вчительські конференції в Будинку працівників освіти з питань викладання літератури, на яких виступали його студенти, вже працюючі в школі, друкував статті в бакинських журналах Шлях школи і Російська мова для неросійських. Властивий Олександрові Васильовичу реалізм у ставленні до дійсності і тут допомагав йому правильно орієнтуватися серед невірних нововведень в області методики і прищеплювати студентам і вчителям навички викладання літератури в школі. Сам він у співавторстві з Н.К. Богдановим написав підручник «Дослідження і статті для середньої неросійської школи» (тричі перевиданий).

Професор О.В. Багрій був чудовим лектором і вмілим керівником наукових занять молоді. Йому належить заслуга в справі підготовки висококваліфікованих азербайджанських кадрів в галузі літератури, серед яких можна назвати таких видатних фахівців, як академік М.Дадашзаде, член-кореспондент Академії наук Азербайджанської РСР Г.Арасли і ін. Під керівництвом О.В. Багрія також виростили як вчені М.Бріскман, Ц.Вольпе, В.Мануйлов (Ленінград), А.Лінін (Ростов-на-Дону), А.Мудров, Н.Плашунов, П.Аміров, Д.Туманян, Н.Везірова, М.Прігорян (Баку), Н.Вартапетова (Єреван), А.Попов (Ставрополь).

Професор А.В.Багрій, крім читання загальних курсів, вів спеціальні практичні заняття по відділах і курсах: історії російської критики, історії російського театру, поетики, методології історії літератури, сучасної російської літератури, по творчості Л. Толстого і М. Горького, методиці викладання мови і літератури.

У 1935 р. з ініціативи відомого фольклориста Х. Зейналли, О.В. Багрій, в співавторстві, вперше переклав і опублікував збірку російською мовою «Азербайджансько-турецькі казки» (тобто «Казки азербайджанських тюрків»). Тут зібрані 72 казки, що дало можливість ознайомити російськомовних читачів з азербайджанськими казками.

Професор, живучи в Азербайджані і спілкуючись з представниками наукової інтелігенції республіки, завжди прагнув познайомити їх з літературною спадщиною кращих українських письменників і поетів. Саме тому, вже в цей період, він пише і публікує ряд статей, які принесли йому

широку популярність, як великому дослідникові історії української і російської літератури. Особливе місце в літературознавчому доробку бакинського періоду життя О.В. Багрія займають його фундаментальні праці, присвячені життю і творчості Т. Г. Шевченка.

Широку популярність в 30-ті роки ХХ ст. отримали такі його дослідження як: «Т.Г.Шевченко в літературному оточенні»; «Шевченко в російських перекладах»; «До рукописної традиції поширення «Кобзаря» Т. Г. Шевченка»; «Шевченко і Схід». Саме за ініціативи професора О.В.Багрія в Азербайджані було засновано нову наукову галузь – шевченкознавство. Він підготував ціле покоління знавців творчості Т.Г. Шевченка. У своїх працях 20-х – 30-х рр. з позицій культурно-історичної школи аналізував твори поета, зіставляв його творчість з творчістю письменників інших народів, зокрема російського. У багатьох статтях і рецензіях Багрії О. подав огляд літератури про Шевченка, розробив хронологічну канву біографії поета, висвітлював тему «Шевченко і Схід». Багато уваги приділяв узагальненню здобутків тогочасного шевченкознавства, розглядові перекладів творів Шевченка російською мовою.

Книга Олександра Васильовича «Т.Г.Шевченка в літературному оточенні» (Баку, 1925) мала велику популярність. Про зміст цієї книги і про її головні тези йдеться в передмові: «Творчість Шевченка представляється нам синтезом попередньої і сучасної йому української літератури, упорядкуванням української літературної мови, прилученням української літератури до широких джерел сусідніх європейських літератур, поряд з визначенням твердих шляхів самобутнього її розвитку. ... У творчості Шевченка крім впливу української народної поезії ми відзначаємо вплив польської та російської літератур, особливо Міцкевича і Пушкіна. Основний пушкінський жанр - жанр ліро-епічний ... поема стає основним жанром і Шевченка. Але вже на засланні поет зрозумів, що пора віршованих жанрів проходить, що настає епоха інших жанрів (проза, сатира). Діяльно взявся поет за оволодіння прозовими жанрами ... творячи російською мовою. Спроба ця скінчилася невдачею... Друзі поета, ті самі, які раніше направляли його увагу на кращі зразки іноземних літератур, тепер не зрозуміли цих героїчних зусиль поета стати з віком нарівні ... ».

О.В. Багрії брав участь в організації філологічного факультету Азербайджанського Державного університету. У 1939 р. вчений був призначений першим деканом філологічного факультету АДУ. При його сприянні в 1939/1940 навчальному році на факультеті було відкрито сім кафедр з азербайджанського і російського мовознавства та літературознавства. До 1942 р. він працював деканом, керівником аспірантури і завідувачем кафедри російської літератури.

В 1942-1949 рр. О.В. Багрій працював завідувачем відділу мовознавства та літератури Азербайджанського Науково-дослідного Інституту педагогіки. Також О.В.Багрій завідував відділом методики викладання літератури в азербайджанському науково-дослідному інституті педагогіки. Ним був опублікований ряд статей з методики викладання літератури в загальноосвітній школі.

Проте Олександр Васильович не обмежувався тільки проведенням наукових досліджень в галузі літературознавства, бібліографії, фольклору, він завжди шукав нові можливості для застосування свого таланту. Професор О.В. Багрій був прекрасним педагогом, підготував плеяду фахівців з літератури та мовознавства, бібліографів, фольклористів.

Незважаючи на велику зайнятість, брав активну участь у громадському житті Азербайджану, був членом Всесоюзної Ради Секції науковців. Інтернаціоналіст, що щиро любив свою Батьківщину, він вписав золоті сторінки в історію культурних взаємозв'язків народів України і Азербайджану. О.В. Багрієм було опубліковано понад 100 статей, різних наукових праць і досліджень з питань літератури, фольклору та бібліографії. 24 червня 1949 р., після тривалої хвороби, у віці 58 років, Олександр Васильович відійшов у вічність.

В Азербайджані завжди з великою шаною відносились і відносяться до нашого земляка. Так, ім'я О.В. Багрія включено у видання Азербайджанської радянської енциклопедії 1976 р. Наукова та педагогічна діяльність українського вченого так само висвітлена в Азербайджанській Національній енциклопедії.

Багато азербайджанських вчених регулярно виступають на наукових конференціях, симпозіумах, круглих столах, в ЗМІ з доповідями, публікаціями про наукову, педагогічну та громадську діяльність видатного українського вченого. Все це є яскравим свідченням того, що Азербайджан, азербайджанська культура, азербайджанська література і професор О.В. Багрій були нероздільні.

Так склалась доля нашого земляка, що до смерті він працював та проживав в іншій країні, але його праці, присвячені Великому Кобзареві актуальні і сьогодні, і він заслуговує на пам'ять у своїх земляків-подолян.

Джерела і література

1. Бажинов І.Д. Багрій Олександр Васильович // Енциклопедія сучасної України. – К., 2003. – Т. 2. – С. 63-64.
2. Багрій Олександр Васильович // Твої люди, Летичівщина (Відомі люди нашого краю). – Летичів, 2009. – С. 7.
3. Багрій Олександр Васильович //Українські бібліографи. Бібліографічні відомості. Професійна діяльність. Бібліографія. Вип. 3. – К., 2011. – С. 13-14.

4. Віртуальні виставки. Азербайджанський літературознавець, фольклорист – українець за духом і місцем народження. До 125-річчя професора Олександра Васильовича Багрія // [Електронний ресурс]: Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека: проект / Режим доступу: <http://www.ounb.km.ua/vistavki/bagriyov/index.php>.
5. Марченко В. МЗО Творчість і життя / Упорядн. Н.Смужаниця-Марченко, Н.Кочан. — К.: Сфера, Дух і Літера, 2001. — с.52-60
6. Назаренко Є. Шевченкознавець з Летичева // Поділля. — 1993. — 22 верес. — С. 4.

Лавринчук В.О.

м. Красилів

МАТЕРІАЛИ З ІСТОРІЇ МІСТЕЧОК ФЕЛЬШТИНА ТА ШАРІВКИ 20-х – 70-х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ У ФОНДІ ПРОСКУРІВСЬКОГО ПОВІТОВОГО СУДУ

У статті аналізується наявність документів з історії містечок Фельштина та Шарівки в ХІХ ст. в матеріалах фонду Проскурівського повітового суду.

Ключові слова: *джерела історії, Проскурівський повітовий суд, Фельштин, Шарівка*

За останні кілька років вже опубліковано чимало розвідок щодо величезного масиву багатих на інформацію документів повітових судів, що функціонували на теренах сучасної Хмельниччини. Але це лише початок.

Основним своїм завданням вважаю донести до всіх зацікавлених осіб, як науковців, так і краєзнавців, відомості про подібні матеріали з історії містечок Шарівки та Фельштина ХІХ ст., що наявні у фонді Проскурівського повітового суду.

У цій статті джерела інформації про вищезазначені містечка автором не класифікувалися, а розміщувалися у хронологічному порядку. Це зроблено з метою викладу якомога більшої кількості відомостей про документи, які можна досліджувати у справах Проскурівського повітового суду.

Найдавнішим документом, з історії містечка Шарівка, який вдалося виявити у фонді Проскурівського повітового суду, виявилися матеріали про будівництво храмів у Шарівському маєтку графа Дульського. Їхні хронологічні рамки 14 січня 1809 – 7 листопада 1818 рр. [1].

Стосовно ж Фельштина, то перші документи з історії містечка ХІХ ст., які вдалося відшукати, датовано 8 травня 1829 р. Цього числа обер-офі-

церський син Іван Стоїнецький вчинив крадіжку із величного місцевого костелу [2].

Чимало можна дізнатися про економічне становище селян, їхні повинності, із справи, яку розглядав повітовий суд 16 серпня 1838 р. Мешканці містечка Шарівка та села Жилинець скаржилися на свого поміщика графа Дульського, який змушував їх працювати на панщині у святкові дні [3].

А вже через два роки, у 1840 р., повітовий суд займався питанням спадщини, що залишилася після смерті графині Магдалени Дульської. Помер і граф Антон Дульський. Переписка по ряду справ щодо його боргів, які рахувалися по Шарівському маєтку, затягнулася аж до березня 1858 р. [4].

Про свавілля офіціалістів Шарівського маєтку щодо селян свідчить випадок, який стався у 1841 р. Тодішній його адміністратор Гавранський незаконно віддав у рекрути 6 хлопців з сіл Жилинець та Левковець. Розгляд цієї справи у повітовому суді тривав до 1850 р. [5].

Не раз траплялися і більш трагічні випадки. Один з них, датований 1842 роком, закінчився смертю селянина містечка Фельштина Семена Бондаря від тілесних ушкоджень, нанесених йому дворянином Олександром Горецьким. Розгляд цього злочину тривав надзвичайно довго – до квітня 1864 р. [6].

Ознайомлення з документами різних повітових судів, які діяли в межах сучасної Хмельниччини, показує, що дуже часто як православні храми, так і католицькі костели ставали об'єктами крадіжок. Не були винятком і містечка, про які мова йде у цій статті. Наприклад, 10 грудня 1843 р. злодії залізли у Шарівську церкву і викрали звідти 15 рублів сріблом [7].

Багато різних відомостей можна почерпнути із звітів, представлених у повітовий суд, традиційними власниками поселень Шарівського маєтку Зелінським та Ковпацьким у 1844 р. [8]. Зазначимо, що до цього маєтку, крім м. Шарівки, входили всі прилеглі до нього села. Частина з них перейшла за борги власника Шарівського маєтку до інших поміщиків, або у спадкове, або в коліокаційне володіння.

Оскільки Поділля та Південно-Східна Волинь наприкінці XVIII ст. – 1939 р. були прикордонними територіями, то неминучим явищем тут мала стати контрабанда через кордони між державами тих часів. Фактично, у матеріалах всіх тодішніх містечок трапляються відомості про контрабандистів та їх торгівлю іноземними товарами. Це був незаконний промисел, але він існував у значних розмірах. Спіймані контрабандисти були далеко не смиренними «овечками», а часто чинили жорстокий опір прикордонній варті. Відомий випадок, коли контрабандист, єврей з м. Фельштина, під час його затримання з незаконно перевезеними з-за кордону товарами, наніс тяжкі тілесні ушкодження наглядачу Сваричевському. Сталося це наприкінці вересня 1846 р. Судовий процес з цього приводу тривав до 21 березня 1854 р. [9].

У XIX столітті траплялися випадки, коли священнослужителі мали спадкові маєтності. Частіше це бувало з представниками римо-католицького обряду. Так, 19 листопада 1846 року до повітового суду надійшло прохання настоятеля фельштинського костелу ксьондза Войткевича щодо закріплення села Вихватовець за ним – же [10].

Серед справ повітового суду, що стосуються м. Шарівки та його околиць, є і такі, в яких розглядалися цивільні взаємовідносини між окремими особами. У 1848 р. третьої гільдії купецький син Мошко Етінгер написав прохання про здійснення уступочної угоди щодо боргу, який рахувався на Шарівському маєтку на користь купця Маранца [11]. Останній пізніше став чи не найбагатшою особою м. Проскурова.

Чимало дівчат та жінок – селянок потерпали в ті роки від сексуального насильства з боку різних посадових осіб – офіціалістів. Багатьом з них доводилося приховувати наступну вагітність від оточуючих їх людей. Часто вони її переривали, а народивши дитину, намагалися її позбутися будь – яким способом. Не настільки тяжкий випадок трапився в м. Фельштині у 1850 році, де місцева селянка Параска Чорна передчасно народила дитину. В батьківстві звинуватили управителя місцевого маєтку Кумановського [12].

А на спадщину померлого графа Антона Дульського претендувало дедалі більше осіб. Ось і в 1851 р. поміщик Адольф Петрович Теравський звернувся до повітового суду з проханням про визнання його спадкоємцем Шарівського ключа маєтків покійного графа та про ввід у володіння цією маєтністю. Тривав розгляд цієї справи чотири роки [13].

Поки ж суд визначався із спадкоємцями графа Дульського, у Шарівському маєтку дуже вільно почував себе адміністратор цієї економії. То ж суду довелося у своїх засіданнях розглядати питання про його зловживання по службі з січня 1853 по березень 1858 рр. [14]. 11 ж квітня 1854 р., вже визнані спадкоємцями графа Антона Дульського Леопольда Гнатовська та Карл Вильямовський звернулися до повітового суду з проханням про визнання нікчемним права поміщика Адольфа Теравського на Шарівський маєток. Також вони вимагали, щоб останній погодився визнати законність їхніх прав на цю спадщину [15].

А для уточнення у справі про зловживання в Шарівському маєтку повітовий суд у січні 1855 р. поставив вимогу про надання йому звіту страдатора м. Шарівки дворянина Петра Зелінського [16].

У цьому ж році, в повітовому суді розглядалася ще одна справа про спадщину, яка стосувалася містечка Шарівки. З проханням про визнання його спадкоємцем маєтку, що залишився після смерті пробоща Шарівського костелу Василя Боровського, звернувся Іван Голунковський [17].

Наступного року до суду звертався прокурівський повітовий предводитель дворянства, прохаючи прислати йому план та межову книгу церковних земель м. Шарівки [18].

А суперечки за шарівську спадщину не припинялися. Подільська казенна палата 28 травня 1857 р. видала навіть указ про спадкові права поміщика Адольфа Петровича Теравського на маєток графа Антона Дульського. Суд змушений був і далі розглядати справу до середини 1863 р. [19].

Після польського повстання 1830-1831 років російська влада взяла курс на обмеження всього польського в Правобережній Україні, в тому числі і в галузі освіти. Без офіційного дозволу заборонялося навчати дітей, відкривати польські школи тощо. За цим дуже уважно стежили, вживаючи жорстких заходів при порушенні встановлених правил. Заледве органіст Хоєцький почав навчати дітей при Фельштинському костелі, як наприкінці січня 1858 р. справу проти нього вже було відкрито в повітовому суді [20].

Боротьба ж за спадщину покійного графа Антона Дульського продовжувалася. 26 червня 1858 р. прохання про визнання його спадкоємцем Шарівського маєтку подав вже Сигізмунд Теравський [21].

З іншої справи, відкритої у суді 7 серпня 1858 р., ми дізнаємося, що в містечку Фельштині у 50-х роках хазайнував (частково) орендар, колезький регістратор Олександр Березовський. У цьому ж році він і помер [22].

У Фельштині наприкінці 1858 р. стався досить цікавий випадок. Орендарі частин місцевого маєтку ксьондз Войткевич та дворянин Вронський виявили непокору «владі земської поліції». Суд над ними тривав до 21 травня 1860 р. [23].

А на спадщину графа А. Дульського продовжували полювати. 13 лютого 1859 р., зокрема, до повітового суду з проханням про ввід її у володіння м. Шарівкою звернулася поміщиця Олена Лукінова [24].

3 грудня 1859 р. в повітовому суді розпочався розгляд нової справи про права спадкоємності дворянина Адольфа Теравського в маєтку Фекли Янушкевич до Шарівської маєтності покійного графа Антона Дульського. Закрита вона була у квітні 1864 р. [25].

Цілих п'ять років, з червня 1861 по квітень 1866 р., тривав процес здійснення купчої кріпості колезьким секретарем Ересланом Остаповичем на продажу дворянину Вікентію Якубовському будинку в м. Фельштин [26].

А ось будинок збирача Шарівської ремісничої громади єврея Переляна у 1861 році продали на погашення недоїмки податків [27].

Того ж року на незаконній торгівлі необандероленим тютюном (тобто – безакцизним) спіямили єврейку з м. Фельштина Хану Зусь [28].

У 1862 р. до повітового суду звернулася утримувачка фельштинського коробочного збору Рейза Пастерман із скаргою, що в неї насильно і ра-

ніше визначеного терміну відібрали цей збір. Розгляд її скарги тривав до вересня 1867 року [29].

Дуже частою в ті часи була підробка документів посадовими особами. В 1862 р. збірний староста фельштинської єврейської громади Мошко Сигал здійснив фальшування свідоцтва (від імені громади) про виключення деяких євреїв з міщанського звання. Водилися за ним і інші зловживання [30]. Того ж року повітовий суд розбирався із збирачем податків Шарівської єврейської ремісничої громади Елькуном Перелем [31]. Наступного року до повітового суду звернулися кредитори Шарівського маєтку, які скаржилися на зловживання колишніх адміністраторів цієї маєтності [32].

Дуже цікавою в економічному плані є справа про здійснення данної кріпості на викуплені селянами м. Фельштина у поміщиці Мартини Чернецької земельні угіддя. Датується вона 1864-1865 рр. [33].

Православна церква була офіційною релігією Російської імперії. В Правобережній Україні вона відновлювалася, починаючи з 1793 р. Саме тут повітові духовні правління та судові установи дуже суворо ставилися до спроб римо-католицьких ксьондзів перетягнути місцеве населення у свою конфесію. Такі справи розглядалися у повітових судах. З 1864 по 1871 р., на подання проскурівського духовного правління місцевий повітовий суд займався розбором матеріалів щодо хрещення за римо-католицьким обрядом дитини селянина православного віросповідання Тимофія Козака ксьондзом Фельштинського костелу Войткевичем [34].

30 квітня 1864 р. у Фельштині сталася незвична подія. З місцевої збірної хати втекли рекрути Васермани на вкрадених у дворянина Каревського конях [35]. Збірні хати в містечках були, фактично, арештантськими камерами, які охоронялися, найчастіше, визначеними волосним правлінням селянами.

11 червня 1864 р. Проскурівський повітовий суд прийняв до розгляду справу щодо звинувачення міщанина м. Фельштина Ехилія Цукербляка у брехливих дописах начальству на колишнього станового пристава Коленковського та засідателя Проскурівського земського суду Лісовського [36].

Судова справа 1866 р. стосується здійснення данної кріпості на користь купецького сина Абрамки Цукермана щодо будинку з прибудовами, розташованого в м. Фельштині [37].

У другій половині 60-х років XIX ст. почастишали випадки селянського опору місцевій владі. Так, у 1867 р. селянин м. Фельштина Яків Нич протидіяв поліцейським у виконанні ними службових обов'язків [38].

Економічні питання розглядалися у справі щодо здійснення даної кріпості на викуплені селянами м. Шарівки землі. Відбувалося це у 1867 р. [39]. В іншій справі того року вирішувалось питання цивільно – правових відносин: Леонард Назаркевич просив суд ввести його у володіння будин-

ком, купленим у м. Фельштині [40]. А в 1868 р. купець Абрам Цукерман звернувся до суду з проханням фіксації умов, укладених з повіреним поміщиці Парецької дворянином Мисловським, щодо придбання під забудову ділянки землі в м. Фельштині [41].

Про зловживання ж адміністратора Шарівського маєтку у фонді повітового суду є ще одна справа, датована 1868 р. [42].

Фальшиві гроші (кредитні білети – авт.) були досить поширеним явищем. Не оминули вони й м. Фельштин, де 31 жовтня 1868 р. у місцевого єврея Зуся Клепнера вилучили десятирублевий кредитний білет випуску 1863 р. [43].

1869 роком датується судова справа стосовно євреїв м. Фельштина Розенбойма і Берка Файгала, які займалися продажем безбандерольного тютюну [44]. Того ж року у селянина м. Фельштина Федора Стопчака вилучили закордонну (читай – контрабандну – авт.) горілку. Судили його також і за нанесення тілесних ушкоджень однодворцю Івану Ліщинському [45].

Не тільки селяни чинили опір владі. Відзначалися цим і євреї. У 1870–1872 рр. суду довелося займатися справою представників цієї національності, міщан м. Фельштина Коршенбоймів, які не виконували розпоряджень місцевого пристава [46]. А в 1871 р. повітовий суд прийняв до розгляду конфлікт між селянином – буяном Миколою Деспотом і наглядачем Анисевичем [47].

Необхідно звернути увагу на те, що у цій статті не використовувались матеріали протоколів засідань повітового суду, в яких зосереджена ще більша кількість інформації, ніж у вище характеризованих.

Джерела:

1. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1134
2. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 282
3. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 302
4. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1157
5. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 343
6. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 376
7. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 384
8. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1194
9. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 413
10. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1223
11. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1658
12. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 441
13. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1678
14. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 477
15. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1283
16. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 2. – Спр. 1295

17. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1298
18. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1307
19. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1309
20. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 552
21. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1326
22. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 557
23. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 542
24. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1793
25. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1332
26. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1822
27. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1366
28. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 608
29. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 639
30. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 644
31. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 641
32. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 679
33. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1873
34. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 710
35. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 2. – Спр. 15
36. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 719
37. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1919
38. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 765
39. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1942
40. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1968
41. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1988
42. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 816
43. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 846
44. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 897
45. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 894
46. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1005
47. Держархів Хмельницької області. Ф.2.- Оп. 1. – Спр. 1006

Лозовик М.П.

м. Вінниця

ЗАРОДЖЕННЯ МАСОВОГО ФІЗКУЛЬТУРНОГО РУХУ НА ПОДІЛЛІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються особливості зародження масового фізкультурно-спортивного руху на Поділлі в першій половині ХХ століття, зокрема на прикладі діяльності добровільного сільського спортивного товариства «Колгоспник». Аналізуються передумови та причини його виникнення, формування нормативно-правової бази, що регламентує функ-

ціонування організації на початковому етапі розвитку фізкультури та спорту на Поділлі.

Ключові слова: *Поділля, масовий сільський спортивний рух, нормативно-правова база, фізична культура населення.*

На сьогодні в Україні остаточно сформувалась система фізичного виховання, основні пріоритети якої базуються на ідеях гуманізму, демократії, визнанні права особистості в задоволенні фізкультурно-оздоровчих потреб населення. Після здобуття в 1991 р. незалежності в Україні створено систему фізичного виховання різних верств населення, у якій масовий сільський фізкультурно-спортивний рух став складовою загальнодержавної системи фізичної культури та спорту. Враховуючи це, звернення до уроків минулого, а саме – до історії розгортання масового фізкультурного руху в подільському селі в першій половині минулого століття, коли закладалися підвалини системи селянського спорту, фізкультури та фізичного виховання є актуальним та необхідним.

Бурхливий розвиток спорту в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. не пройшов непоміченим в селах Поділля. Піонерами у поширенні спорту на території краю стали міста. Спортивні осередки виникають в Кам'янці-Подільському, Вінниці, Тульчині, Могилів-Подільському. У жовтні 1908 р. за ініціативи керуючого Подільською контрольною палатою М.Алмазова була заснована перша в губернії спортивна організація – гімнастичне товариство «Сокіл. Діяльність товариства, його внутрішній устрій і заняття будувалися за принципами широко розповсюдженої у ті роки «сокольської гімнастики» [1, с.56]. Ініціативу кам'янчан підхопили у Вінниці. Тут навесні 1910 р. вчитель реального училища, колишній морський офіцер В.Коренев створив учнівський яхт-клуб «Спорт» [2, с.16]. Популяризації спорту на Поділлі сприяла поява серед мешканців краю справжніх зірок спорту, таких як вихованка Кам'янецького клубу Миллада Гекке, яка перемогла на VI Всесокольському зльоті у Празі в 1912 р. у змаганнях гімнасток, її земляк Іван Вроновський, що був одним з кращих на змаганнях 1-ї Російської Олімпіади в Києві, уродженка селища Гнівівань Марія Ковач, яка в 1914 р. стала чемпіонкою світу з французької боротьби.

Спортивні осередки виникають в Тульчині, Ямполі, Жмеринці, Козятині, с.Вовковинцях (Деражнянський р-н Хмельницької обл.) [3, с.11]. та інших місцях, де спортивні гуртки об'єднували прихильників футболу, волейболу, боротьби, важкої та легкої атлетики. Гуртками в Ямполі керував Михайло Кучер, з Козятинськими легкоатлетами займався Олексій Чорний. Відомий в той час важкоатлет – перший український рекордсмен світу – Костянтин Павленко, та київські лікарі В. Крамаренко і А. Анохін започаткували на Поділлі перші гуртки з важкої атлетики та боротьби.

би [4, с.19]. Швидкими темпами розвивався футбол. На той час в Вінниці базувалося кілька військових частин. Начальником штабу корпусу був генерал Адаріді. Його син Борис започаткував в реальному училищі першу футбольну команду «Сокіл», а вже з 1913 р. тут було створено дві команди реального училища, також діяли команди чоловічої гімназії, пивного заводу Фучека, декілька Жмеринських, в одній з яких грав класик української літератури Юрій Смолич [2, с.51-61].

Перша світова та громадянська війни на деякий час зупинили розвиток фізкультурно-спортивного руху на Поділлі, але вже з 1919 р. розпочинається радянський період його існування, а з 1920 р. все відбувається по схемі радянської фізичної культури. Створюються губернські та окружні ради фізичної культури.

Важливим етапом в спортивному житті Поділля було проведення перших селянських спартакіад 1923-24 рр. На II спартакіаді відзначились спортсмени с. Павлівка Калинівського р-ну, які перемогли в змаганнях з кахлів, павлівці вирізнялись поміж інших учасників гарною спортивною формою (білий одяг з червоними поясами) та чудовою підготовкою [5, с.3].

Успішно розвивався фізкультурно-спортивний рух на цукрових заводах Антонін, Корделівки, Сатанова, Понінківській паперовій фабриці, Шепетівському залізничному вузлі, Дунаєвецькій суконній фабриці [6, с.3].

Разом з тим розвитку масової фізичної культури в подільських селах радянських часів перешкоджало значне соціальне розшарування, одноосібний характер аграрного сектора та надмірні фізичні перенавантаження селян через переважання ручної праці та слабкої механізації селянських господарств [7, с.24].

У 1925 р. в зв'язку з територіальною реорганізацією, в Україні був скасований губернський розподіл й визначено 41 округ. Тому 12 червня 1925 р. замість Подільської губернської ради фізичної культури були створені Вінницька, Кам'янець-Подільська, Могилів-Подільська, Тульчинська окружні ради. Усім окррадам фізкультури було надіслано листи, де сповіщалося: «Повідомляю, що з усіх питань, які стосуються фізкультури вам необхідно зв'язуватись з Вищою Радою фізичної культури при ВУ ЦВР (Харків), в зв'язку з тим, що 16 червня Губрада фізкультури ліквідується і організуються окради фізкультури [8, арк. 56]. В грудні 1925 р. на Поділлі відповідно до розпорядження Вищої Ради фізкультури відбувається заміна секцій сокольської системи на секції педагогічних спортивних вправ. Турніки, паралельні бруси, змінюють буми, гімнастичні стінки, канати. На зміну спортивної гімнастики прийшли показові гімнастичні виступи. В ці роки значно зростає кількість футбольних команд, особливо на цукрових заводах, виникають перші сільські спортивні гуртки в селі Павлівка Калинівського р-ну, в школі сільської молоді с.Кукавка Ямпільського р-ну. В

1926 р. почали організовуватися гуртки в селах Муровано-Куриловецького, Тульчинського, Жмеринського р-нів. Влітку цього року були проведені змагання з легкої атлетики та футболу в с. Корделівка, в яких взяли участь мешканці навколишніх сіл. Популярними в той час були масові вечори сільської молоді, на яких проводили змагання з шахів та шашок, читали спортивну літературу. В літку 1927 р. відбулася 4-Всеукраїнська спартакіада. Напередодні цих змагань в багатьох районах Поділля були проведені масові змагання та спортивні свята, в яких взяли участь більше 2 тис. сільських фізкультурників [4, с. 35].

На початку 30-х років сільський спорт набуває великої популярності в Подністров'ї, зокрема на Могилів-Подільщині. Велика заслуга в цьому належить колективу сільських інструкторів фізкультури на чолі з Я. Баксанським. Його погляди на шляхи розвитку сільського спорту і сьогодні виглядають надзвичайно привабливо і сучасно. «Основним в нашій роботі повинно стати село» – писав він у зверненні до всіх районних рад фізичної культури округи – «йому ми повинні приділити максимум уваги. В роботі з фізичної культури ми повинні враховувати всі особливості того чи іншого села. Потрібно створювати громадську думку про фізичну культуру на селі» [10, арк. 18]. В ті роки політичний курс влади в країні був спрямований на підвищення темпів індустріалізації та колективізації, ідеологічна практика державного керівництва обернулася у бік розвитку фізичної культури і спорту в переважно селянській на той час країні. З цією метою 21 серпня 1931 р. Всесоюзна Рада фізичної культури було затверджене «Положення про колгоспний гурток фізичної культури». Життя українського села поповнилося масштабними селянськими і колгоспними спартакіадами, естафетами, змаганнями з різних видів спорту [11, с. 98].

Вінниччина однією з перших серед областей України розпочала пошук нових форм і методів активізації спортивно-масової роботи в сільській місцевості. 3 серпня 1936 р. бюро Вінницького обкому партії прийняло постанову «Про проведення першої обласної колгоспної спартакіади [8, арк. 40].

Суттєві позитивні зміни в галузі фізичної культури та спорту знайшли своє організаційно-нормативне відображення у новому «Положенні про колектив фізичної культури в селі», що було затверджене Всесоюзним комітетом з фізичної культури та спорту 31 грудня 1939 р. [11, с.].

У роки II Світової війни фізкультурна робота була підпорядкована завданням воєнного часу. Головна увага зосереджувалася на вдосконаленні форм масової військово-фізичної підготовки населення: рукопашного і штикового бою, воєнізованих лижних і пішохідних переходів, кульової стрільби тощо.

У повоєнні роки постала проблема поліпшення життя в сільській місцевості. Було ви явлено повну відсутність системи фізичного виховання

на селі. Серед великої кількості завдань у проблемному напрямі фізичного виховання в зруйнованій країні нагальною необхідністю стала перебудова роботи всіх ланок фізкультурного руху відповідно до мирного часу та розгортання фізкультурно-оздоровчої роботи серед населення [7,с.133].

Справжнім лідером у справі розвитку сільського масового фізкультурно-спортивного руху в країні стала Вінниччина. В селах області було розгорнуто самодіяльні гуртки фізкультури, керівниками яких виступали викладачі навчальних закладів і шкіл. Незважаючи на низький рівень організації фізкультурної роботи, вже в травні 1946 р. обласним спорткомітетом у справах фізичної культури і спорту розпочалася робота з організації масових фізкультурних свят та спортивних заходів. В жовтні 1946 р. в Вінниці і по районах області було проведено профспілково-комсомольський легкоатлетичний крос. Такі заходи давали результати: в порівнянні з 1945 р. кількість фізкультурників в області в 1946 р. збільшилася більш ніж удвічі [4, арк.6].

Засуха та голод 1946-47 рр. дещо стримали розвиток фізичної культури та спорту на Поділлі. Але вже в 1948 р. соціально-економічне становище подільських сіл нормалізувалося, що дало змогу керівництву краю зробити рішучі кроки в бік розвитку фізкультури та сільського масового спорту. Рушійною силою, локомотивом спортивних зрушень в подільських селах стали повоєнні спартакіади сільської молоді. Перша така спартакіада була проведена на Вінниччині. Фінальні змагання відбулися в Бершадському р-ні. Для підготовки обласної спартакіади з 15 серпня 1948 р. обласний комітет у справах фізичної культури і спорту направив у Бершадський р-н працівників з питань підготовки місць змагань, розміщення учасників, організації харчування, художнього оформлення. Було виділено два спеціальних потяги Вінниця – Бершадь. На змагання були запрошені провідні українські спортсмени того часу. В ході змагань було виявлено ряд суттєвих недоліків, які стримували розвиток сільського фізкультурного руху, одним з головних, було відсутність спортивного товариства, яке б об'єднало сільських спортсменів, допомогло б їм постійно підвищувати свою спортивну майстерність. 30 листопада 1948 р. в газеті «Вінницька правда» з'явився лист колгоспників – Героїв Соціалістичної Праці села Березівки Чернівецького р-ну Ісаака Цмокалюка, Марії Бучацької, Марії Кунділовської з пропозицією про створення добровільного спортивного товариства сільської молоді з назвою «Колгоспна нива». В кінці грудня 1948 р. позачергова сесія обласної Ради трудящих схвалила пропозицію колгоспників Березівки та доручила обласному комітету по справам фізичної культури і спорту створити та затвердити на першій конференції устав та положення «Колгоспної ниви» [9,с. 25].

Логічним завершенням процесу створення та об'єднання сільських спортивних товариств стала постанова Ради Міністрів СРСР від 15 червня 1950 р. «Про створення в Україні сільського спортивного товариства».

Джерела та література:

1. Єсюнін С. Міста Поділля у другій половині XIX—на початку XX ст. Монографія / С.Єсюнін. – Хмельницький, 2015. –334 с.
2. Брилінг Г. История спорта в Виннице 1907-1917 / Г.Брилінг. – Винница, 1970 . – 46 с.
3. О.Мазур Фізична культура і спорт Деражнянщини / Мазур О. – Хмельницький, 2015. – 557с.
4. Кулик Я. Вінниччина спортивна / Я.Кулик. – Вінниця: «Логос», 1996. – 151с.
5. Селяни на спартакіаді // Червоний край. – 1924. – 30 серпня. –с. 3.
6. Цердя К.Зростання гуртків і секцій: з історії розвитку спорту на Поділлі/ К.Цердя //Радянське Поділля. – 1972. –9 липня.
7. Нікітенко С. Розвиток фізкультурно-спортивного руху серед сільського населення Херсонської області / С.Нікітенко // Краєзнавство. – 2012. –№3. – С.132-141.
8. Державний архів Вінницької області (далі ДАВіО), ф. 286, оп. 1, спр. 102.
9. Гвоздєв Б.. 500.000 фізкультурників в одной області / Б. Гвоздєв, Н.Зарудный , Б. Виноградов – М. ФИС. – 1949. – 70 с.
10. ДАВіО, ф.р.- 494, оп.1.спр. 2.
11. Хотієнко С. Розгортання масового фізкультурного руху в Українському селі наприкінці 40-х початку 50-х рр. XX століття / С.Хотієнко // Грані. – 2013. - №5. – С.21-26.

Мальована Н.Є.

м. Хмельницький

ВИКОПНІ РЕШТКИ ГІППАРІОНОВОЇ ФАУНИ У ФОНДАХ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Прведено аналіз досліджень вчених-палеонтологів з вивчення гіппаріонової фауни та її місцезнаходжень на терені Хмельницької області. Зроблено огляд палеонтологічної колекції названого періоду у фондах Хмельницького обласного краєзнавчого музею.

Ключові слова: *гіппаріонова фауна, викопні рештки, скам'янілості, музей, колекція.*

Загальні відомості про гіппаріонову фауну. В той час, коли південний захід Хмельницької області знаходився під водами передостаннього Тортонського моря (11,6 – 7,2 млн років тому), решту території сучасного краю займав понижений суходіл. Клімат того часу для широти України став більш прохолоднішим, ніж в попередні геологічні епохи, але теплішим за сучасний. Звичайно, це відобразилось на розвитку ґрунтів, флори та фауни. Так, теплолюбні рослини відступили на південь, а поширились дерева помірної зони з листям, що опадає: дуб, клен, волоський горіх, в'яз, каштан, платан, горобина та інші.

Фауна також набула характерних ознак та отримала назву *гіппаріонової*, рештки якої досить характерні як для території сучасної Європи загалом, так і Хмельниччини особисто.

Знахідки решток гіппаріонової фауни біля с. Гриців. Рештки вимерлих тварин у вапняковому кар'єрі біля смт Гриців (Шепетівський район Хмельницької обл.) знаходили досить часто, але тільки з 1982 р. вони почали науково вивчатись співробітниками Інституту зоології ім. І.І.Шмальгаузена АН УРСР, а у 1984 р. для вивчення місцезнаходження та збору матеріалів була проведена комплексна експедиція з фахівцями Інституту географії АН СРСР.

На 8-12-метровій глибині в товщі сарматських вапняків та водоростевих рифів були розкопані рештки великої кількості тварин гіппаріонової фауни (віком 10,3-11,6 млн. років): викопних риб, земноводних, плазунів, птахів, ссавців (рукокрилих, комахоїдних, гризунів, древніх зайцеподібних, хижаків, копитних, хоботних). Багато з тварин, рештки яких були знайдені, жили у печерах (земноводні, плазуни, дикі хижаки); залишки інших були занесені до печер хижакими або внаслідок різних природних процесів.

Більшість великих рослиноїдних ссавців Грицева мешкала в умовах теплих вологих лісів та заростях вздовж водойм. Це різноманітні копитні: *олень* (лагамерікс, цервулін, еупрокс, процервулюс, дістіхоцерас); *кінь* – гіппаріон; *свиня* – гіотерій; *безрогий носоріг* – ацератерій; *рогатий носоріг* – дікроцерін; *хоботні* – мастодонт, дейнотерій та інші.

Теплий вологий клімат сприяв також розвитку гігантської саламандри, древнього тритону та інших плазунів і земноводних. Велика кількість копитних обумовила відповідну чисельність хижаків, існування яких, певною мірою, було пов'язане з печерами [1].

В наступні роки під час експедиційних робіт Відділу палеозоології Інституту зоології АН УРСР проводились подальші наукові вивчення цього місцезнаходження та збір матеріалів (у 1984 р. – спільно з Інститутом географії АН СРСР і у 1985 і 1987 рр. – самостійно).

Підірвні роботи, що проводилися при розробці кар'єру, не дали можливості скласти цільне уявлення про геологічний розріз місцезнаходжен-

ня. Рештки неогенових хребетних (від сильно подрібнених уламків до фрагментів скелетів) зустрічалися майже по всій площі кар'єру, але лише в товщах вапняків або у викидах. Найбільш повно геологічна будова місцезнаходження була представлена на східній стінці кар'єру, яка представлена 8–12-ти метровою товщею сарматських вапняків (водоростевими рифами).

Умови поховання кістяних решток дають змогу зробити висновок, що частина хребетних цього часу мешкала в карстових печерах (земноводні, плазуни, деякі хижаки), рештки інших були занесені сюди хижакими або потрапили у карстові утворення внаслідок гідродинамічних процесів. В першому випадку збереглися майже цілі скелети окремих форм плазунів і амфібій, частини скелетів деяких хижих ссавців, а невеликих за розмірами копитних – лише окремі кістки. У другому випадку зустрічалися окремі кістки, в більшості сильно пошкоджені, фрагментарні, які належали дрібним тваринам.

Більшість великих рослиноїдних ссавців, характерних для Грицева (близько 80% від загального видового складу фауни), мешкала в умовах теплих вологих лісових біотопів. Відповідно частка мешканців відкритих ландшафтів складала до 20%. За кількістю решток в складі цього фауністичного комплексу домінував олень-лагомерікс (50%), друге місце займав олень-цервулін (24%). Можливо, що показники по цервулінам значно занижені, так як тафономічні умови місцезнаходження сприяли до кращої збереженості рештків лагомеріксів, їх більшої кількості. Крім того, останні були легкою здобиччю для хижаків, проживання яких було пов'язано в якійсь мірі з карстовими утвореннями (в карсті краще зберігалися рештки). Серед плазунів і амфібій значне місце також займали мешканці вологих субтропічних біотопів: гігантська саламандра, давні тритони, жаби тощо.

Крім гіппаріона, який мав ознаки найдавніших представників роду, знайдені в Грицеві скам'янілі рештки належали переважно до реліктів анхітерівої фауни. Це – рештки викопних риб, земноводних, плазунів, ссавців (рукокрилі (3 види); комахоїдні – кроти, їжаки, землерийки (2 види), гризуни, давні зайцеподібні, хижаки, ластоногі (1 вид), різноманітні хоботні та копитні тощо.

Перелік кількості (кісток і особин) копитних і хоботних Грицівського місцезнаходження:

1. Мастодронт – 1 (1)
2. Халікотерій – 1 (2)
3. Діцерорінус (носоріг) – 25 (2)
4. Гіппаріон – 100 (6)
5. Гіотерій – 10 (2)

6. Процервулюс – 1 (1)
 7. Еупрокс – 504 (15)
 8. Лагомерікс – 886 (32)
 9. Дістіхоцерас – 2 (2)
- Всього: 1530 (63)

Палеомагнітні дослідження зразків порід, в яких залягали рештки, визначили вік гіппаріонової фауни Грицева – 10,3-11,6 млн років. Тобто, фауна хребетних Грицева є найдавнішою з пізньоміоценових фаун Східної Європи та в міжнародній палеостратиграфічній класифікації виділяється в окремий «Грицівський підкомплекс середньосарматського фауністичного комплексу» [4].

Знахідки решток гіппаріонової фауни біля с. Климентовичі. В 1983 р. в Інститут зоології ім. І.І.Шмальгаузена АН УРСР геологом Ю.І.Смирновим був переданий на визначення кістковий матеріал з околиць с. Климентовичі. Залишки вимерлих наземних ссавців (гіппаріона, лагомеріцидів, давніх цервулінів, гіотерія та інших) належали до давніх неогенових форм і були зібрані, в основному, у викидах кар'єру вапнякового походження. Науковий аналіз знахідок підтвердив його ідентичність Грицівському місцезнаходженню.

В тому ж році була організована та проведена наукова експедиція відділу палеозоології Інституту зоології АН УРСР у Шепетівський район для вивчення геологічних умов поховання решток та подальшого дослідження місцезнаходження. Загалом у Климентовичах було зібрано близько 250 кісток ссавців, а також окремі хребці плазунів, щітки офізауріса. Близько 60% ссавців (за кількістю видів) і 85% (за кількістю особин) були мешканцями вологих залісених біотопів, відповідно 40% і 15% – представниками більш відкритих ландшафтів.

Перелік кількості знайдених та визначених кісток і особин ссавців та копитних місцезнаходження с. Климентовичі:

1. Діцерорінус – 5 (2)
2. Гіппаріон – 25 (2)
3. Еупрокс – 169 (10)
4. Лагомерікс – 82 (10)
5. Дістіхоцерас – 13 (2)

Палеозоологи вважають, що лагомерікси перевищували вказану кількість еупроксів. Хоча для Климентовичей характерна незначна кількість кістяних решток, але тут – в лагунних відкладах – збереглися окремі цілі кістки еупроксів. Не виняток, що тут відбувалося масове поховання скелетів та їх частин. Крім вказаних знайдені рештки плазунів, амфібій.

Всі великі ссавці с. Климентовичі – носоріг, гіппаріон, лагомерікс, еупрокс – характерні і для фауністичного комплексу Грицева (в останньому

кількість видів тварин і їх рештків значно більша, ніж у Климентовичах). На цієї єдності Климентовичі і Гриців об'єднані в одному фауністичному підрозділі, як вже зазначалося вище. Вік цих місцезнаходжень визначений початком середнього сармату [4].

Короткий опис найпоширеніших представників гіппаріонової фауни *Гіппаріон (HIPPARION)*

Гіппаріонова фауна (від грецької «гіппос» – кінь) отримала назву за характерним невеликим (заввишки до 1,5 м) трипалим конем – гіппаріоном, який був поширений на всіх материках, крім Австралії та Південної Америки. Його маленькі бічні копитця (пальці) могли розсуватися у сторони, що збільшувало площу опори та перешкод жувало зануренню тварини у м'який та болотяний ґрунт.

Гіппаріони мешкали великими стадами (до кілька тисяч особин) на трав'янистих рівнинах (типу саван) з рідколіссям та розташованими на них водоймами. Відомо більш 50 видів гіппаріонів різними за розмірами (від величини віслюка та менше) та за умовами існування [1; 2].

Лагомерікс (LAGOMERUX)

Ці невеликі вимерлі копитні (олени) були типовими представниками наземних хребетних як середнього сармату, так і попередньої середньоміоценової анхітерівової фауни. Вивчення зубної системи дозволило визначити характер їх рослинної їжі і, відповідно, ареали розповсюдження. Ймовірно, лагомерікси займали відносно сухі і відкриті рідколісся або чагарникові зарості та мали змішане харчування: як деревесне, чагарникове, так і м'яке, соковите – трав'янисте. За припущенням вчених, ці тварини в певні періоди року збиралися стада або великі угруповання, про що свідчить чимала кількість їх решток в деяких похованнях [4].

Халікотерій (CHALICOTHERIUM)

Халікотерій відноситься до групи вимерлих непарнокопитих тварин. Це була величезна істота розміром зі слона, яка мала незвичайний «мозаїчний» вигляд: голова і шия – коня, спина і хвіст – тапіра, зуби – бронтотерія, кінцівки – носорога. Причому, передні ноги довгі, 4-х або 3-хпалі, задні – відносно короткі і масивні, 3-хпалі. На кінцях пальців цього копитного були не копита, а... кігті.

Мешкав халікотерій в лісах, живився листям дерев та молодими пагінцями. Спираючись на міцні задні кінцівки, тварина піднімалася, хапаючись великими кігтями передніх лап за стовбур дерева і таким чином об'їдала листя з гілок. Деякі палеозоологи вважають, що халікотерій харчувався коренями та бульбами рослин, які добував із землі саме за допомогою кігтів на передніх лапах.

Пересувалася тварина досить повільно, підвертаючи передні лапи [1; 7].

Мастодонт (MASTODON)

Вимерлий хоботний ссавець. За зовнішнім виглядом, розміром, способом життя схожий на сучасного слона. Суттєвою відмінністю були зуби мастодонта. Кутні, яких в кожній частині щелепи було від 2 до 4, мали менші розміри, ніж у слона, та були вкриті широкими поперечними горбиками, що мали вигляд сосочків (звідси і назва Mastodon – соскозуб). За розміщенням та формою горбиків, загальною будовою кутніх зубів, вчені розрізняють до 50 видів мастодонтів, які були поширені у різних регіонах земної кулі.

Дорослі самці мешкали окремо від стада (самок та малюків). Статева зрілість наступала у 10-15 років, а тривалість життя складала близько 60 років [2; 6].

Дейнотерій (DEINOTHERIUM)

Для гіппаріонової фауни характерна велика кількість хоботних тварин. Однією з них був дейнотерій. В перекладі з грецької назва тварини означає – «жахливий звір» («дейнос» – жохливий, «теріон» – звір) [3]. Це – одна з найкрупніших вимерлих хоботних тварин, заввишки до 3,5-4,5 м. Але при однаковій висоті зі слоном, важив набагато менше останнього, так як мав більш худорляву конституцію тіла з відносно довгими ногами. Особливості будови черепа дейнотерія свідчать про те, що тварина мала короткий хобот, сильно розвинуту нависаючу верхню губу, довгий, міцний язик. Передня половина нижньої щелепи загиналася донизу під прямим кутом і закінчувалася парою міцних бивнів, призначення яких поки що не зрозуміло. Живилася тварина виключно соковитою рослинністю, оскільки пережовування їжі було давлючим та ріжучим, а не перетираючим (про це говорить характерна структура зубів та особливості з'єднання нижньої щелепи з черепом). Хоча деякі вчені вважають, що дейнотерій був мешканцем лісу і живився деревиною. Своїми зігнутими донизу бивнями він пригинав гілки, а високій зріст дозволяв тварині дотягуватися до верхніх ярусів дерев [1; 2].

Науковим підтвердженням поширення цієї тварини на терені сучасної Хмельниччини була знахідка в липні 1963 р. біля с. Гусятин на лівому березі річки Збруч частини скелета слона-дейнотерія (повний череп, більше 50 кісток). Рештки тварини розкопані експедицією відділу палеозоології Інституту АН УРСР у піщаному кар'єрі на глибині 11 метрів.

Дослідження та аналіз кістяних залишок дейнотерія та мікрофауни, що була витягнута з порожнини його черепа (черепашки форамініфер, остраходи, голки морських їжаків, уламки скелетів мшанок), а також гірських порід, в яких знайшли ці залишки, розповіли вченим багато цікавого про особливості будови тіла дейнотерія, умови та вік його існування.

Мешкала знайдена тварина близько 17 млн років тому в межах сучасного Поділля, поблизу Тортонського моря, а також вздовж річкових долин, їх гирла, лиманів з багатою рослинністю.

Хілотерій (CHILOTHERIUM)

Хілотерій – вимерлий великий безрогий носоріг, типовий представник гіппаріонової фауни пізнього неогену, що був розповсюдженим на території Східної Європи та Центральної Азії. За зовнішнім виглядом тварина мала схожість з бегемотом – бочкоподібне тіло підпирали коротенькі ніжки; за розміром – з сучасним індійським носорогом (бл. 1,3–1,4 м заввишки та 1,5 т вагою).

Носороги були найпоширеною групою ссавців за часів гіппаріонової фауни. Серед них були невеликі – розміром за свиню, і чималі – завбільшки слона; важкі болотяні і швидкі степові бігуни, зовні схожі на коней. Особливо чисельними були болотяні носороги – *амінодонти* і *хілотерії*, які добре пристосувалися до пересування по м'якому багнистому ґрунту і, як вважають вчені, непогано плавали у воді. Хілотерії мешкали по берегах водойм і живилися, в основному, водно-болотяною рослинністю. Їх широка нижня щелепа була озброєна парою різців, які перетворилися на прямі бивні, за допомогою яких тварина викопувала із землі корені наводних рослин, але з успіхом могла використовувати їх в якості зброї проти ворогів [5; 6].

Ацерагерій (ACERATHERIUM)

Вимерлий безрогий носоріг, який був значно меншим за розмірами та більш спритнішим за сучасних носорогів. Передні кінцівки у всіх ацерагеріїв були 4-х або 3-хпалими, а задні – 3-хпалими. Населяв Європу та Азію [1].

Олені

Однією з найпоширеніших груп тварин гіппаріонової фауни були копитні, серед яких спостерігалась велика кількість різноманітних оленей, а саме: дікроцерус (*Dicrocerus*); процервулюс (*Procervulus*); еупрокс (*Euprox*); цервавїтус (*Cervavitus*); лагомерікс (*Lagomerux*); прокапра (давня косуля, *Procapreolus*).

Нашадки перших дожили до наших днів лише в тропіках та субтропіках Південної Азії. Вони, як і косулі, мешкали у вологих прибережних біотопах.

Лагомерікс (Lagomerux)

Ці невеликі вимерлі олені були типовими представниками гіппаріонової фауни. Вивчення зубної системи дозволило визначити характер рослинної їжі і, відповідно, ареали їх розповсюдження. Ймовірно, лагомерікси займали відносно сухі і відкриті рідколісся або чагарникові зарості та мали змішане харчування: як деревне, чагарникове, так і м'яке, соковите – трав'янисте. За припущенням вчених, ці тварини в певні періоди року збиралися в стада або великі угруповання, про що свідчить чимала кількість їх решток в деяких похованнях [6].

Цервавітус (Cervavitus)

Олень, який був прикрашений великими лопатоподібними рогами. За думкою вчених, займав напіввідкриті ландшафти.

В цей час жили різні антилопи, серед яких були *водяні козли* – прокобуси (Procobus), *палеорікси* (Paleorox), *дрібні газелі* (Gazella) [5].

Гіппаріонова фауна проіснувала близько 8-10 млн. років. За цей час значно змінилися природні ландшафти, тому відрізняються за складом і умовами існування рання та пізня гіппаріонові фауни. Фауна хребетних Грицева є однією з найдавніших гіппаріонових фаун Східної Європи та в міжнародній класифікації виділяється в окремий «Грицівський під комплекс середньосарматського фауністичного комплексу».

Сьогодні на території України відомо всього чотири великих місцезнаходження ранньої гіппаріонової фауни: смт Гриців, с. Климентовичі (Хмельницька область), с. Жовтокам'янка (Дніпропетровська область), Крим.

Вчені впевнені, що гіппаріонову фауну хребетних можна вважати за предкову фауну сучасних степів.

Рештки гіппаріонової фауни у фондах Хмельницького обласного краєзнавчого музею (ХОКМ). У фондах ХОКМ знаходяться рештки викопних тварин гіппаріонової фауни Грицівського місцезнаходження. На жаль, Климентовичі не представлені жодною знахідкою в музейній колекції.

Перелік решток гіппаріонової фауни в фондах ХОКМ:

1. рештки гіппаріона (кістки – 3 експонати; зуби – 6 експонатів; фаланги копит – 2 експонати);
 2. рештки оленя-еупрокса (фрагменти лівої нижньої щелепи з зубами – 2; фрагменти рогів – 2);
 3. рештки оленя-лагомерікса (фрагмент верхньої щелепи з зубами – 1; зуб – 1);
 4. рештки оленя-цервуліна (1);
 5. рештки невизначених парнокопитих – оленей, антилоп (зуби – 2; фрагмент ребра – 1; хребці – 2);
 6. рештки носорога-ацератерія (зуб кутній – 1);
 7. рештки земноводних та плазунів (хребці плазунів – 1; хребці жовтопузика (безногої ящірки) – 2; фрагмент панцира черепахи – 1);
 8. рештки хижаків (щелепа із зубами кунице подібного хижака – 1; рештки невизначеного дрібного хижака – 1);
 9. рештки кажанів (кістки – 1).
- Всього 35 (тридцять п'ять) музейних предметів [8].

Джерела та література:

1. Давид А.И., Татаринов К.А., Свистун В.И. Хищные, хоботные и копытные раннего плейстоцена Юго-запада СССР. – Кишинев, 1990.
2. История жизни на Земле. – Прага, 1977.
3. Ивахненко М.Ф., Корабельников В.А. Живое прошлое Земли. – М., 1987.
4. Короткевич Е.Л. История формирования гиппарионовой фауны Восточной Европы. - К., 1988.
5. Палеонтологический музей. Путеводитель. – К., 1987.
6. Підоплічко І.Г. Матеріали по вивченню минулих фаун УРСР. – Вип. 2, К., 1956.
7. Яковлева И., Яковлев В. По следам минувшего. – М., 1983.
8. Фонди КЗК «ХОКМ»

Додатки:

Гіппаріон

Дейнотерій

Хілотерій

Розкопки рештків дейнотерія біля Гусятина

Мороз В.С.

м. Хмельницький

Мороз В.С.

м. Дніпро

Орлов В.І.

с. Лісоводи Городоцького району

ЛІСОВОДИ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Досліджуються події та доля людей села Лісоводи у роки Другої Світової війни: наближення фронту до села, мобілізація чоловіків, евакуація партійних та радянських службовців, окупація та формування органів окупаційної влади і впровадження окупаційних порядків, опір населення окупаційній владі, визволення та відбудова села.

Ключові слова: *війна, евакуація, окупація, окупаційна влада, гестапо, староста села, підпільні організації, партизанський рух та репресії, звільнення, відбудова.*

Війна... Звістку про початок війни жителі села зустріли з великим смутком і печалю. Життя в селі ставало все більш напруженим. На території панського маєтку постійно проводились мітинги, бесіди, під час яких роз'яснювали останні новини з фронту. Проводилась поспішна мобілізація після оголошення стану війни з Німеччиною. Лісоводцям, як і мільйонам інших громадян, прийшлося взяти зброю і поповнювати ряди захисників Вітчизни. 504 жителі села, колишні випускники школи, були учасниками бойових дій, 267 із них не повернулися з війни.

Минали дні за днями, а становище на фронті було невизначеним. Наші війська вели оборонні бої. Повідомлення радіоінформу не радувало жителів села, як і всієї країни. Дедалі ставало ясно, що війна набирала жахливого характеру. Розпочалась евакуація партійно-радянських активістів, серед них голова сільради Божик Андрій Феодосійович, секретар сільради Мельник Давид Мойсейович, голова колгоспу Угляр Михайло Петрович та рахівник колгоспу Пасічник Данило Васильовича [1, с. 7; 2, с.70]. Припинилась мобілізація громадян. Уздовж залізничного полотна зупинилися ешелони. Дорога була паралізована.

8 липня на територію Лісоводів і Городоччини вступили фашистські загарбники. Багато жінок, підлітків і дітей зібрані на шляху, яким із сусіднього села Скотиняни (Клинове) марширували німецькі солдати. Усі були літнього віку. Для жителів Лісоводів, як і для всіх жителів окупованих територій нашої держави, настали чорні дні кривавого терору з боку

фашистських окупантів. Жакликим було становище селян у Лісоводах. Гітлерівці закрили всі соціальні структури, що забезпечували життя селян, закрито школу, ліквідовано колгоспи «Нове життя» та імені 17-річчя Жовтня. Натомість запровадили обцинне господарство в примусовому режимі.

Нацисти створили свій устрій. На території області було створено нацистський рейхкомісаріат на чолі з гауляйтером Еріхом Кохом. На території Ярмолинецького округу, до якого входили Городоцький, Сатанівський і Смотринецький райони, утворено гебітскомісаріат на чолі з Генріхом Мінором, якого ще називали Страховиськом. Він очолював німецьку військову комендатуру. Окружний центр був у Ярмолинцях. Цивільна влада в районах належала районним управам.

У кожному селі було створено дільничні управи з виборним старостою і писарем. В обцинних господарствах та маєтках окупанти встановлювали свої суворі порядки. Такі порядки було встановлено і в Лісоводах. У Лісоводській дільниці призначено комендантом німецького військового сільськогосподарського коменданта Геріха Отто. У Лісоводському маєтку, де припинила діяльність середня школа, розмістився поліцейський пункт і військова комендатура. Кабінет Г. Отто був розташований в лівому крилі парадного входу на другому поверсі. У правому крилі другого поверху був кабінет, який займав Г. Мінор. На нижньому поверсі був розміщений поліцейський пункт на чолі із шуцманом Миколою Рижим – жителем с. Кременна, призначеним самим Мінором.

У селі цивільну владу здійснював бургомістр Данило Угляр і голова загальних дворів Іван Степанович Терешко і писар Сава Гут. Весь адміністративний і виконавчий порядок у селі підтримували поліцейські шуцмани, керівництво яких знаходилось у Городку. Крім того, починаючи з 1942 р. на території села в районі залізничної станції Лісоводи розташований поліцейський залізничний батальйон, набраний в основному з військовополонених і молоді призовного віку, який охороняв станцію, залізничні дороги та мости аж до Жмеринки [1, с.8; 2, с.71].

На територію маєтку з Німеччини було завезено молотарку, дві сівалки, віялки, культиватори, інше сільськогосподарське знаряддя. Люди сіяли, обробляли, збирали, молотили, виконували інші роботи.

За роботи, що виконували селяни в обцинних господарствах, утворених фашистськими окупантами, платили мізерну платню, окупаційна влада оподаткувала селян чистими грошовими й натуральними податками. Вони були зобов'язані здавати велику кількість молока, м'яса, яєць, сплачувати податки і за собак. Праця в обцинному господарстві була надто важкою. Як згадують Шумило Іван Григорович і Глухий Сава Григорович, які працювали в обцинному господарстві: «За невиконання розпоря-

дження або неякісно виконану роботу безжалісний фашист наказував суворо. Якось Отто запримітив, що в молотарці я неякісно провів технічний догляд, не підтягував до упора гайку на біттері, він негайно викликав в масток і металевою лінійкою бив по долоні, поки не з'явиться кров. Переді мною їздовий Магола Андрій в негоду не підв'язав хвост коням – був покараний таким же методом, прийшлося витримати удари лінійки до появи крові. Якщо не вистачало волі коменданта до наведення «дисципліни і порядку», то підключалися шуцмани-жандарми» [2, с. 72].

Медична допомога, якщо і надавалась робочим общинам, то за велику платню, та і такою допомогою мало хто користувався. Своїми директивами окупаційна влада намагалася контролювати життя населення, навіть і сімейне.

У селі була ліквідована стара ідеологічна система, німецька влада створила власну і залучила на свій бік найбільшу кількість прихильників, розпочалися радикальні зміни в релігії. Релігійні служби у церкві були обов'язковими на Великдень, Вознесіння, Трійцю і Різдва. У всі інші дні відправа проходила з дозволу гебітскомісара Г. Отто.

Концтабори, або як ще їх називали гестапівськими катівнями, були в Городку, Сатанові і Ярмолинцях. В Ярмолинцях закатовано понад 20 тисяч жителів, по 5 тисяч в катівнях Городка і Сатанова. Понад 3 тисячі юнаків і дівчат примусово вивезли до Німеччини з Городоцького і Ярмолинського районів. Щоб не попасти на каторжні роботи до Рейху, молодь переховувалась від примусового вивезення, стимулювала різні захворювання, тікала під час відправки до Німеччини. Окупаційна влада продовжувала примусове вивезення молоді до Німеччини, застосовуючи всі засоби адміністративного тиску: штрафи, конфіскація майна, арешти, щоб зламати опір населення від поїздки до Рейху. Більше половини з них додому не повернулися.

У громадян вилучали худобу, коні, свині, вівці, кози, птицю, зерно, борошно, картоплю, інші сільськогосподарські продукти. І все відправлялося в Німеччину. Учасники тих подій згадують, що нацисти навіть і землю вантажили на вагони і відправляли в Німеччину [2, с.73].

Проте лісоводська молодь рішуче чинила опір фашистським окупантам. Молодь, як всі жителі села, пов'язувала своє визволення з успіхами радянських військ на фронті. Йшов 1943 р. Заворушився і залізничний поліцейський батальйон. В їхньому середовищі проводилася агітація, щоб виступити проти окупантів. Між охоронцями мосту на залізничній лінії Лісоводи-Вікторія і патріотично настроєною молоддю почались встановлюватись зв'язки. Невдовзі сталась подія, яка приголомшила окупаційну владу і насторожила людей у Лісоводах та у навколишніх селах. Залізничний поліцейський батальйон таки виступив проти окупантів. Охоронці

мостів в переважній своїй більшості залишили свої об'єкти, що охороняли, і зникли невідомо куди [1, с. 9].

Окупанти заметушилися. Розпочалось слідство, пошуки. По при всі інші заходи німці розповсюдили листівки, в яких закликали охоронців повернутись на службу, за це їм обіцяли помилування. Команда, що була на лінії Лісоводи-Вікторія, кинулась за порядком до лісоводів, в тому числі і до громадянки Нищої-Біди Марки, що проживала на Лісоводському хуторі. Саме вона робила багато послуг бунтівній команді. Почались арешти, пов'язані з повсталим поліцейським батальйоном і вбивством одного з німецьких адміністраторів на станції Лісоводи.

Всіх схвилювала трагічна подія, що сталася на Кремінських хуторах за три кілометри від Лісоводів. Там фашисти розстріляли Осіку Павла і всю його сім'ю: дружину, двох синів і матір. Після того їх спалили разом з усім господарством. В чому звинувачували фашисти Павла Осіку і його сім'ю то лісоводцям було невідомо, за те їм стало добре відомо, як окупаційна влада реагує на будь-яке порушення окупаційного режиму [1, с. 9].

Поширювались чутки, що частина повсталих батальйонів добровільно повернулася в німецьку комендатуру і тепер перебуває під арештом. Слідство продовжувалось. Хтось із батальйонців «розколовся». А невдовзі німецька польова жандармерія прибула до Лісоводів і на Лісоводській хуторі і там на місці без суду і слідства за зв'язок з партизанами розстріляли лісоводську громадянку, матір двох синів-фронтовиків – Нищу-Біду Марку [1, с. 10].

В Лісоводах, у навколишніх селах, в містах Городку, Ярмолинцях, Сатанові, Чемерівцях діяли підпільні організації, численні загони здійснювали підривні операції. Як згадує керівник Сатанівського підпілля Володимир Нирко, наші зв'язківці, будучи в Лісоводах у лісі Камінної гори, постійно отримували дані від Труша Василя, який працював в общині і підтримував зв'язки з працівниками залізничної станції Лісоводи Семеном Салістим, Никифором Бугом і Іваном Гнапом. Так діяли підпільні організації Городка під керівництвом В. Амбруха, Хомика і Верещенського. Ярмолинецькими підпільниками керував С. Островський, чемеровецьким підпіллям керували Й.П. Протоцький і Й.Й. Сирваровський. Того ж літа гестапівці натрапили на слід Городоцького підпілля і жорстоко розправились з його учасниками. Городоцьке підпілля було викрите через підступну зраду колишнього судді в Городоцькому районі С.Й.Островського. Під час окупації він прилаштувався уже адвокатом в Ярмолинцях і підтримував зв'язки з керівниками Городоцького підпілля з колишнім судовим працівником Амбрухом, поки не застав його і всю підпільну організацію.

Амбрух на перших порах зумів уникнути арешту, переховуючись у Лісоводах у добре знайомого громадянина Труща Василя. Гітлерівці при-

грозили родині підпільника, що зроблять їх заручниками, якщо Амбрух не з'явиться з покаяттям. І тоді Амбрухова дружина, котра знала де і в кого він перебуває, посилає йому записку з вимогою з'явитись в гестапо і цим врятувати від неминучої смерті свою родину і всю єврейську общину. Амбрух робить свій вибір – здається гестапо, де в цій же хвилі почали його катувати, а через кілька днів повісили разом ще з двома керівниками підпілля – Хомиком і Верещинським. Понад двадцять інших підпільників фашисти розстріляли [1, с. 10,11; 2, с. 73; 3;4, с. 80; 5].

Надовго в Лісоводах і навколишніх селах поселилась безнадія. Жили в стані постійного страху. В село приходили листи односельців з Німеччини, котрі вже були вивезені туди в 1942 р. З тих листів стало відомо, що наші односельці в Німеччині знаходяться в жахливих умовах. Сільська громада була неоднорідною. Одні, в переважній більшості, чинили окупантам опір, інші в своїй меншості співпрацювали з окупантами. Так, секретар сільської управи Остяк Андрій послав свою дочку добровільно до Німеччини [1, с. 11].

Ще одна важлива подія мала місце в селі. Влітку 1943 р. – поява чисельного партизанського загону, що пройшов на Скотиняні і Іванківці до Збруча [1, с. 11; 6, с.14; 7, с. 11]. Як згадує старожил родом із села Здоровик В.К. загін проходив недалеко від лісу Рідка. За селом вони залишили три вози, на яких було багато гвинтівки, цукру, різних круп і військового одягу. Збіглися селяни і все це розібрали. Загін дислокувався десь в надзбручанських лісах. На другий день німці заметушилися. Карателі гасали на машинах, до яких були причеплені гармати. На бриючому польоті нишпорив літак-розвідник. Саме в той час голова партизанської колони висунулась із Скотинян на дорогу до борщівського лісу. Треба гадати, що з літака це помітили і передали карателям. Але партизани встигли увійти у ліс.

Німці розвернули гармати і почали обстріл лісу. Там раптом спалахнула пожежа, іржали коні А німці все вели інтенсивний вогонь по лісу. Влаштувавши імітований пожар, партизани польовими стежками взяли курс на кузьминський ліс і вислизнули з під носа у карателів. Того ранку лісоводці, котрі були в полі, мали можливість спостерігати ці події. Як виявилось пізніше це був партизанський загін Сидора Ковпака, котрий, збиваючи німців з пантелику, відвертав їхню увагу від головної операції – відомого рейду ковпаківців у Карпати. В Карпатах ковпаківці потрапили у вороже оточення. Потім був героїчний прорив. Із тактичних міркувань партизани групами пробирались до призначеного місця збору. Щоночі одна-дві групи перехожих партизан побували в Лісоволах. Вони не давали спокійного життя окупаційній владі. Осаженілі окупанти проводили каральні акції над тими, хто запідозрювався у зв'язках з партизанами. Піднімався дух лісоводів, а німецькі прихвосні не знаходили собі місця.

Непевність становища окупаційного режиму ставала все очевиднішою. Так пройшло літо і осінь 1943 р. Про наближення фронту свідчили події зими 1944 р. В селі зупинились на зимівлю фолькдойче – колишні німецькі колоністи з Дніпропетровщини. Через село відступали украй пошарпані частини угорської армії німецького сателіта, що безславно залишили східний фронт. Все це свідчило про недалеке настання жаданого звільнення від окупантів.

Наприкінці 1943 р. гітлерівці особливо нещадно грабували Україну. Багато награбованого добра окупантами безкарно пливло у Німеччину залізницею через Лісовідську станція. Жителям села все це було відомо. Раптом опівночі шостого січня 1944 р. Лісоводська залізнична станція спалахнула надзвичайно яскравим світлом. Там, за два кілометри від села, піднявся вгору великий стовп вогню. Щось горіло... На другий день всі дізнались, що то горів склад з цукром, призначеним для вивозу Німеччину. Цукру було десь до п'ятисот тонн. Провели цю операцію група партизанів з Чемеровецького району, серед них Й.І.Протоцький, Й.Й.Сирваровський, командир загону М.Т.Тоскалюк, один із найхоробріших месників житель села Скотинян М.О.Мурава [1, с. 13; 4, с. 80].

Партизани неодноразово виявляли інтерес до залізничної станції і до самих Лісоводів, в яких не раз побували. Зокрема вони навідувались до Івана Гнапа, знайомого та далекого родича Мурави, у якого ремонтували зброю. Був випадок, коли партизани розгромили сільську управу. Іншим разом партизани навідалися на станцію, де вантажили ешелон пшеницею. Біля вагонів метушились беззбройні німці. Мурава зразу оцінив обстановку, зайшов у залізничну будку, забрав усі гвинтівки і пішов до партизанського транспорту.

Напад на станцію Лісоводи та підпал складу з цукром партизани здійснили завдяки добрій їх інформованості, яку їм надавали зв'язківці – жителі села брати Іван та Петро Васильовичі Труші, Семен Салістий, Іван Пробитий, Никифор Буга, Іван Гнап та ін. А події розвивались так. Безстрашний Мурава нечутно підкрався до вартового і зняв його. Партизани миттю увірвались до станційного будинку. В кабінеті начальника між купами чемоданів пригощались подорожні офіцери, що були у відпустці чи відрядженні. Офіцерів тут же роззброїли і конвоювали разом з німцем, що чергував на комутаторі. Надворі палав склад з цукром і ешелон на колії, все клекотіло у вогні. Гітлерівські мародери були страчені.

Партизани на санному транспорті зникли у невідомому напрямі. На другий день приїхали гестапівці і почалось слідство. Робітники та виконуючий обов'язок начальника станції стверджували, що це скоріш усього були десантники, так як недоторканими залишилися пляшки з ромом і чемодани, що це не по-партизанськи. Люди з навколишніх сіл згодом ско-

ристались з цих карамельок, особливо ними ласували діти, котрі за роки окупації не бачили ніяких солодошів.

Як згадує колишній житель села старожил Здоровик В. К. під час війни в селі німців не було. В певні періоди знаходились військові частини чехів та угорців, які відпочивали після боїв. Чехи вели себе пристойно, дружили з селянами на весіллях. Угорці були наглими, вимагали добрих харчів, роз'їжджали по селу кіньми і стріляли. Але ніякої шкоди мешканцям не нанесли. У загальному дворі селяни використовували різну техніку, яку завезли німці з Європи.

4 березня 1944 р. війська 1-го Українського фронту розпочали наступальну Проскурівсько-Чернівецьку операцію. Другий етап цієї операції розпочався 21 березня силами 1-ої гвардійської і 4-ої танкової армій в районі Гримайлова Тернопольської області. 25 березня 1944 р. два стрілецькі корпуси 18 і 38 армій та 9 механізований корпус гвардійської танкової армії пройшли через Лісоводи і весь Городоцький район. Ці території були звільнені. Звільнений був і Лісоводський маєток. Жителі села запрошували воїнів-визволителів у кожна хату як найдорожчих гостей. Кожній військовій частині необхідно було поповнення. Тому зразу по звільненню розпочалась загальна мобілізація всіх чоловіків віком від 18 до 50 років. Мобілізовані лісоводці були направлені в м. Ізяслав на короткотермінові навчання і розподілення по військових частинах. Гинули на фронтах солдати, а в села та міста йшли похоронки.

Гордістю села є випускник Лісоводської середньої школи Герой Радянського Союзу Борис Андрійович Сугеров, який поліг смертю хоробрих в бою 25-го січня 1943 р. на Курській дузі. Борис Сугеров своїм танком і танками своєї роти знищив кілька десятків ворожих танків, бронетранспортерів і до двохсот гітлерівців.

Брали посильну участь в діючій армії і лісоводські жінки, зокрема, Надія Івасюк, Зінаїда Труш, Федора Божик (Висоцька), Марина Івашко, Марія Федорівська, Фросина Копитко, Ганна Пасічник, Ніна Хир, Віра Кухар. Вони мужньо переносили тяготи війни, працювали у банно-пральних загонах, госпіталах, рятували поранених на фронті. Всюди були потрібні жіночі руки. Жінка у військовій шинелі ще раз підкреслювала всенародний характер цієї війни [1, с. 22].

За період окупації фашисти пограбували колгоспи, радгоспи, спалили і зруйнували виробничі та соціально-культурні об'єкти, вивезли все, що можна було взяти. Загальна сума збитків, завданих Лісоводам, сягнула 180 мільйонів карбованців. Десятки односельчан потрапили в рабство до Німеччини.

Щоб залікувати роки війни, в короткі строки відбудувати зруйноване ворогом народне господарство, були потрібні титанічні зусилля. Еконо-

мічного відновлення потребували колгоспи «Нове життя» та імені 17-річчя Жовтня.

Навесні 1944 р. на черговому засіданні бюро Городоцького РК КПУ секретар райкому Олексій Собчук підтримав пропозицію завідувача організаційного відділу райкому Г.М. Моргуліса щодо обрання загальними зборами головою колгоспу Г.І. Ткачука. Загальні збори підтримали кандидатуру Г.І. Ткачука і обрали його головою колгоспу. Григорій Іванович сердечно подякував селянам за довіру, подякував і Угляру Данилу, який до нього виконував обов'язки голови і зробив все можливе і неможливе для організації і становлення колгоспу. В роботі загальних зборів взяли участь секретар Городоцького РК КПУ О. Собчук, завідувач органу відділу райкому Г.Н. Моргуліс, голова Лісоводської сільської ради Василь Пробитий, секретар партійної організації Д.М. Жищинський.

Головою колгоспу імені 17-річчя Жовтня навесні 1944 р. обрано Т. Зелінського, а навесні 1946 р. за рекомендацією Городоцького РК КПУ головою обраний Данило Пасічник.

Свою діяльність два голови колгоспів присвятили своїм колективам. Працювати то нікому. Одні жінки, діти, підлітки і інваліди з фронту. Проте час творив своє, і справи пішли на краще. Колгоспи економічно занепали і провести весняні польові роботи було надзвичайно важко. І тільки усвідомлення що це необхідно для відродження рідного села і для фронту підіймало людей до праці. Повсюдно застосовувалась ручна праця. Поля обробляли коровами. До роботи залучались підлітки і діти. А тим часом з фронту йшли і йшли листи, а з ними і похоронки. У тилу люди натхненно працювали. Лунав заклик: «Все для фронту! Все для перемоги!»

Невдовзі в Лісоводи прийшла велика радість: 9 травня країна відзначала День Перемоги нашого народу над фашистською Німеччиною. І це була радість із сльозами на очах, тому що кожен другий лісоводець не повернувся до рідного дому. В армії почалась демобілізація. Воїни-переможці поверталися додому. Кожний другий лісоводець не повернувся до рідного дому.

Лісовідчани хоробро бились на фронтах Другої Світової війни. Бойовий та ратний подвиг воїнів-визволителів високо оцінила Батьківщина, нагородивши їх бойовими орденами та медалями.

Вдячна громадкість села спорудила полеглим односельчанам меморіальний комплекс і увіковічнила цим їхню вічну славу і вічну пам'ять про них. А лісоводський поет і композитор Василь Михайлович Теклюк написав Реквієм «Вічної слави сини», який завжди виконує хор у день Перемоги біля меморіального комплексу Слави.

Джерела та література:

1. Пам'ять, слава і гордість. Лісоводчани у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. – Городок: «Бедрихів край», 1998. – 200 с.
2. Орлов В.І. Лісоводський палац: Історичний нарис. – Лісоводи, 2008. – 103 с.
3. Лісоводи (дослідження, перекази, коментарі, замальовки, лірика). Записи вчителя-пенсіонера Василя Теклюка / Рукопис. – Лісоводи, 1991. – 73 с.
4. Теклюк Василь Лісові Води / Городок: Бібліотека часопису «Бедрихів край», ч. I 1994 р.
5. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Лісоводи / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Козацька доба в історії Поділля та Південно-Східної Волині», присвяченої 365-річчю Пилявецької битви / Ред. кол. Баженов Л.В.(голова), Єсюнін С.М. (співголова), відповід. редактор та ін. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. – 248 с.
6. Здоровик В. Дорогами життя (спогади, роздуми, висновки). – Львів: «Світоч», 2013. – 276 с.
7. Здоровик В.К. Лісоводи мій рідний край: спогади і роздуми. – Львів, 2012. – 27 с.

Мурашова О. П.

м. Вінниця

**СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ
НА ПОДІЛЛІ У 1920-х рр.:
ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ**

У статті здійснено аналіз основного пласту джерел що стосуються питань реалізації радянської соціальної політики на Поділлі у 1920-х рр. Виокремлено головні ознаки даних матеріалів. Охарактеризовано зміст окремих документів, визначено їхнє значення для дослідження даної проблематики.

Ключові слова: *Поділля, радянська влада, соціальна політика, соціальне забезпечення, охорона здоров'я, безробіття, архівні документи.*

Комплексне та об'єктивне дослідження основних аспектів соціальної політики радянської влади на Поділлі передбачає використання широкого кола документальних матеріалів, що містять значний масив інформації щодо діяльності держави в зазначеній сфері. Після проголошення незалежності України, науковці отримали доступ до раніше заборонених архівів, що дало можливість в повній мірі висвітлити певні історичні події.

Для з'ясування різного роду соціальних проблем необхідно опиратися на достовірні джерела, оскільки разом вони являють собою головного носія інформації. Їх грамотне опрацювання дає можливість забезпечити комплексний аналіз певного об'єкта дослідження, а також надати характеристику різних структурних елементів соціальної політики.

Загалом, джерельна база являє собою сукупність неопублікованих та опублікованих документів. Перша група являє собою архівні матеріали, що не введені до наукового обігу. Це, насамперед, фонди радянських та партійних органів, програмні та директивні документи комуністичної партії (рішення партійних з'їздів, конференцій). До другої групи відносяться союзні та республіканські нормативні акти, що регулюють відносини в сфері соціального забезпечення та страхування, статистичні матеріали, тогочасні періодичні матеріали – журнали, газети, бюлетені, збірники документів і матеріалів.

Загальні тенденції радянської соціальної політики протягом 1920-х рр. можна з'ясувати завдяки законодавчим актам вказаного періоду. Тому важливим є вивчення документів, що вміщені у таких виданнях як “Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України” [1], «Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917-1967гг.)» [2]. Вони відображають основні принципи регулювання соціально-економічних відносин в державі.

Важливе значення у дослідженні проблематики соціальної політики мають праці керівництва держави. Так, у промовах В.І. Леніна щодо питань внутрішньої політики можна виокремити конкретні пояснення з приводу допомоги певним соціальним групам в умовах повного розорення країни [3].

Основні аспекти радянської політики в галузі охорони здоров'я (постанови партії, резолюції, нормативні акти) вміщено в тематичних збірках «Охорона здоров'я в УСРР. Основні закони та урядничі розпорядження» [4], «Десять лет советского здравоохранения на Украине. Тезисы для доклада» [5], де представлена інформація про правові засади становлення радянської системи охорони здоров'я та особливості боротьби з дитячою безпритульністю.

Окрему групу джерел становлять матеріали офіційної статистики. Найбільш впорядкованими та системними вважаються статистичні звіти Головного управління соціального страхування, що публікувалися протягом 1924-1928 рр. [6]. Існували спеціалізовані видання, що відображали різні аспекти трудових відносин (оплата праці, матеріальне становище робітників, службовців та членів їх сімей, принципи та методи боротьби із безробіттям), а також питання санітарного становища в державі та особливості надання медичної допомоги населенню [7]. Статистика цього

часу не вирізнялась науковою об'єктивністю, приховувала негативні факти та явища, тому дані збірники вимагають глибокого критичного аналізу. Проте вони вміщують вагомий кількісний матеріал.

Діяльність радянської влади в галузі соціального захисту населення регулювалася низкою нормативних актів, що мали як союзне, так і республіканське значення. Основну масу становлять підзаконні акти, що видавалися наркоматами праці та соціального забезпечення, в окремих випадках – за спільним рішенням РНК та ВУЦВК. Найважливіші документи публікувалися в офіційному виданні «Собрание законов СССР», а нормативні акти відомчого характеру, зазвичай, були внесені до фахових періодичних видань народних комісаріатів («Вестник социального обеспечения», «Вопросы страхования», «Бюллетень ГУСС») або профспілок («Вісті», «Вестник профдвижения Украины») [8].

Особливості управління соціальним захистом партійними та профспілковими органами вміщені у спеціальних збірниках документів та стенографічних звітах профспілкових, радянських та партійних з'їздів [9].

Активний розвиток системи соціального страхування став поштовхом до проведення кодифікації відповідного законодавства та видання збірників у 1923, 1926 та 1929 рр. [10]. Нерідко нормативні акти видавалися окремими брошурами, що слугували практичними посібниками для працівників даної галузі.

Важливим джерелом для дослідження питань соціальної політики зазначеного періоду є періодичні видання. Серед них виокремлюють відомчі видання наркоматів праці та соціального забезпечення. Дані джерела містять значний масив інформації про діяльність різних соціальних структур в окремих регіонах та на конкретних установах та організаціях. З-поміж них найбільш важливим виступає журнал «Вопросы страхования», який упродовж 1920-х рр. щотижнево видавався в якості офіційного органу ЦУСС в Москві. Дане джерело містить окрему рубрику щодо практичної діяльності страхових органів. Відомчим періодичним виданням був «Вісник соціального забезпечення», що видавався з 1921 р. У ньому основна увага приділялася забезпеченню пенсіонерів та інвалідів. Цінними для дослідження є також видання республіканського наркомату праці. Серед них виділяються: «Питання праці на Україні», «Вестник народного комиссариата труда на Украине», «Бюллетень управления уполномоченного Наркомтруда РСФСР при Совнарком УССР», «Известия управления уполномоченного Наркомтруда РСФСР при Совнарком УССР», «Вісті народного комісаріату праці УСРР». Питання соціального захисту робітників та службовців вміщено у виданнях «Вестник труда», «Вопросы труда», «Гигиена труда». Різноманітна інформація про повсякденне життя подільського регіону вміщена в місцевих часописах: «Вісті»,

«Известия», «Робітнича газета», «Рабочий подросток», «Праця кличе!», «Проскурівський пролетар», «Червоний кордон», «Червоний край», «Червоний козак». Проте, дані видання носили не лише інформаційний зміст, а й виступали засобом пропаганди політики партії.

Оскільки державна політика зазвичай формується в столиці, а згодом реалізується в регіонах, тому, насамперед, важливим є опрацювання відповідних архівів. Основний масив матеріалів, що стосуються питань соціальної політики радянської влади на Поділлі у 1920-х рр. зосереджений у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Основну групу джерел для дослідження даної проблематики становлять документи архівного фонду Наркомату соціального забезпечення УРСР (НКСЗ), де зберігаються матеріали з лютого 1919 р. до 1933 р. Дані матеріали містять інформацію про структурні підрозділи центральних і місцевих органів союзу, зокрема, там вміщено протоколи засідань відповідного керівництва; документи, що визначають функції і структуру відділів Наркомсоцзабезу УСРР; матеріали щодо пенсійного забезпечення. Архівний фонд НКСЗ УРСР містить джерела, що відображають головні складові системи соціального забезпечення: Положення про Наркомсоцзабез УСРР, його структурні підрозділи, місцеві установи; Документи про налагодження роботи Наркомсоцзабезу УСРР і підвідомчих йому організацій; документи про організацію роботи Наркомсоцзабезу УСРР, місцевих органів, кооперативів інвалідів. Дані матеріали містять основний масив інформації про початок функціонування системи соціального забезпечення протягом 1920-30-х рр.

З переходом до політики непу основною формою соціального захисту робітників та службовців постало соціальне страхування. Матеріали про діяльність відповідних органів вміщені у фонді Головного управління соціального страхування (Ф.2851 ЦДАВО України). Документи містять інформацію про встановлення, відміну чи пільговий режим страхових тарифів, стан та контроль їх сплати, заходи із ліквідації заборгованостей сплати страхових внесків державними, а також, приватними підприємствами. Основні аспекти соціальної політики в даному напрямку відображено у стенографічних звітах з'їзді і нарад страхових працівників (Спр. 272, 1052).

Основні аспекти охорони здоров'я відображені у фонді Народного комісаріату охорони здоров'я УСРР (Ф. 342). Тут вміщено різноманітні директиви та інструкції за 1922-1929 рр., результати діяльності лікарсько-контрольних комісій (Спр. 1413, 2010), інформація про надання санаторно-курортної допомоги застрахованим (Спр. 1441, 2033, 2657, 2665).

Головні питання, що стосувалися соціальної політики, приймалися керівництвом всесоюзних або республіканських страхових органів. Згідно

з документами фонду ЦК КП(б)У (Ф.1) Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) є можливість простежити дискусії щодо основних форм та методів здійснення соціальної політики.

Більшу частину документальних джерел містять справи фондів державних архівів Вінницької та Хмельницької областей. Діяльність місцевих органів влади в галузі охорони здоров'я представлена у фонді Подільської губернської інспектури охорони здоров'я подільського губернського виконавчого комітету ради робітничих селянських і червоноармійських депутатів (Ф.777), де зосереджено документи за 1920-1925 рр. Основний масив складають постанови, розпорядження Наркомату охорони здоров'я УСРР, протоколи засідань президії губернської інспектури, лікувально-контрольної комісії. Також у фонді вміщено плани роботи, звіти повітових відділів, відомості про стан медичних установ та аптек, медичне обслуговування громадян, інформація про епідемічний стан в регіоні. Окремо виділено акти обстежень лікувальних установ та дитячих будинків. Містяться листування із Наркоматом охорони здоров'я УСРР та повітовими відділами щодо покращення стану охорони здоров'я в губернії. Дані щодо процесів, які відбувалися на рівні повітів містяться у фондах Брацлавського (Ф.Р. 2839), Вінницького (Ф.Р. 775), Гайсинського (Ф.Р. 2659), Жмеринського (Ф.Р. 772), Літинського (Ф.Р. 776) та Ямпільського (Ф.Р. 2658) відділів, де зосереджено протоколи засідань президій, з'їздів лікарів, санітарних комітетів, а також вміщено інформацію про забезпечення медичним обладнанням, ліками, стан фінансування. У 1923 р. були створені окружні інспектури охорони здоров'я, що здійснювали керівництво медико-санітарними закладами. Детальна інформація про діяльність відповідних організацій зосереджена у фондах Вінницької (Ф.Р. 774), Гайсинської (Ф.Р. 2643), Могилів-Подільської (Ф.Р. 1136) та Тульчинської (Ф.Р. 3499) окружних інспектур.

Детальне вивчення питань безробіття передбачає опрацювання фондів Подільського губернського (Ф.Р. 1599), Вінницького (Ф.Р. 1598) та Тульчинського окружного (Ф.Р. 1600) комітетів боротьби з безробіттям, де містяться документи за період з 1924 до 1930 рр. Тут вміщено дані про організацію громадських робіт, надання матеріальної допомоги безробітним, діяльність місцевих органів влади з приводу працевлаштування населення, проведення культурно-масової роботи серед жінок та підлітків. Зосереджено плани роботи відповідних комітетів, листування з Народним Комісаріатом праці УСРР, Подільським губернським відділом з питань асигнування коштів на громадські роботи, організація охорони праці та соціального забезпечення.

Важливе значення для дослідження проблем соціальної політики на Поділлі є опрацювання документів Державного архіву Хмельницької об-

ласті. У фондах Планової комісії Кам'янецького (Ф.Р.956) та Проскурівського (Ф.Р.2658) окружних виконавчих комітетів Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів знаходяться накази, протоколи засідань, постанови, звіти і доповіді, які дають можливість змалювати більш повну картину стану сільського господарства, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення населення.

Таким чином джерельна база дослідження радянської соціальної політики на Поділлі у 1920-х рр. є досить насиченою та різноплановою. Використання значної кількості неопублікованих документів дає можливість об'єктивно висвітлити соціальні процеси в регіоні.

Джерела та література:

1. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України (далі – ЗУ УСРР). – 1924.
2. Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам в 5-ти. т. 1917 – 1967 гг. Сборник документов за 50 лет. – М.: Политиздат, 1967. — 460с.
3. Ленин В.И. Полное собрание сочинений: в 55 т./ В.И.Ленин. – М.: Изд-во политической литературы, 1967–1975. Т.43: март– июнь 1921. –1970. – 562 с.; Ленин В.И. Полное собрание сочинений: в 55 т. / В.И.Ленин.-М.: Изд-во политической литературы, 1967–1975. Т.44: март 1922–март 1923. –1970. – 725 с.; Ленин В.И. Полное собрание сочинений: в 55 т. / В.И.Ленин.-М.: Изд-во политической литературы, 1967–1975. Т.44: июнь 1921–март 1922. –1970. – 729 с.;
4. Охорона здоров'я в УСРР. Основні закони та урядничі розпорядження / упорядники М.Спаський, С.Сокольський. –Х.; К., 1932.– 260 с.
5. Десять лет советского здравоохранения на Украине. Тезисы для доклада. – Х, 1927. – 46 с.
6. Финансовой отчет и анализ финансового положения социального страхования на Украине за 1-ю половину 1923/24 г.- Харьков: Издание Главного управления социального страхования НКТ УССР, 1924. – 92 с; Социальное страхование в 1924-1925 гг. Материалы к страховой компании. – М.: Вопросы труда, 1925. – 118 с; Социальное страхование на Украине в 1925-1926 гг. – Харьков: Изд. НКТ УССР, 1927. – 123 с; Соціальне страхування на Україні у 1926-1927 рр. (Статистичні та фінансові матеріали. – Харків, 1928. – 144 с; Соціальноє страхування на Україні у 1927-1928 рр. (Статистичні та фінансові матеріали. – Харків, 1929. – 131 с.
7. Труд в СССР. Статистико-экономический обзор (октябрь 1922 – март 1924 гг.). – М.: Изд-во ВЦСПС, 1924.–319 с.; Труд в СССР. Статистический справочник за 1924-1925 гг. – М.: Изд-во РИО ВЦСПС, 1926. – 222 с.; Статистика труда на Украине. –1924–1925. Матеріали про діяльність установ охорони здоров'я та епідемічний стан республіки за 1925-26 рік. – Х.: Вид-во Бюро мед.-сан. стат. НКОЗ, 1927. – 85 с.;

- Матеріали про діяльність установ охорони здоров'я та епідемічний стан республіки за 1926-27 рік. — Х.: Вид-во „Наукова думка”, 1928. — 68 с.; Матеріали про діяльність закладів органів охорони здоров'я і про санітарний стан України за 1927-28 рік. — Х.: Вид-во „Наукова думка”, 1929. — 76 с.
8. Декреты советской власти. Т.1. (25 октября 1917 — 16 марта 1918 г.). — М., 1957. — 480 с.; Систематический сборник важнейших декретов 1917-1920. — М.:Б.в., 1920. — 246 с.
 9. Второй съезд профсоюзов Украины 3—8 ноября 1924 г.: Стенографический отчет. — Х.: Изд-во ВУСПС, 1924. — 232 с.; Резолюції IV пленуму профспілок 3—5 липня 1933 р. — Х.: Український робітник, 1933. — 34 с.; IV-й Всеукраїнський з'їзд профспілок 1—8 грудня 1928 р.: Стенографічний звіт. — Б. м., Укр. робітник, б. р. — 448 с.
 10. Фрейман І.І. Збірка правил про забезпечення застрахованих порядком соціального страхування. — Харків: Питання праці, 1929. — 270 с.

Олійник Ю.В.
м. Хмельницький

ДІЯЛЬНІСТЬ АРХІВНИХ УСТАНОВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ В 40-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті на підставі архівних документів досліджується робота архівних установ області з часу визволення території від гітлерівських загарбників, приводяться данні про втрати архівних установ в роки війни, вивчається процес відбудови мережі архівів в області.

Ключові слова: *архівна мережа, Кам'янець-Подільський обласний архів, ревакуація документів.*

Відбудовувати архівну галузь зруйнованою війною влада взялася одразу після визволення регіону від гітлерівських загарбників. Втрати в архівній галузі були чималі. Причиною значних втрат стали бойові дії радянської та німецької сторін та окупація. Втрачати документи архіви розпочали з перших днів війни, через невдало організовану і проведену евакуацію документів на схід. Так, з території Кам'янець-Подільської області вдалося евакуювати частково лише два архіви: Кам'янець-Подільський обласний архів (743 фонди, 949045 одиниць зберігання) та Проскурівський історичний (2460 фондів, 1248214 одиниць зберігання) [1, арк. 26].

Документи цих двох архівів вдалося евакуювати в такі короткі терміни через те, що в 1939 р. вони відповідно до урядових розпоряджень мали

бути евакуйовані в тилівій області (м. Харків), про що свідчить доповідна записка заступника начальника УНКВС в Кам'янець-Подільській області лейтенанта держбезпеки Мордовця [2, арк. 314]. Станом на 8 липня 1939 р. документи було упаковано в 12 тис. ящиків. Після приєднання Західної України до складу УРСР, розпорядженням Головного архівного управління НКВС СРСР від 29 листопада 1939 р., документи планувалося розпакувати та розкласти по стелахам. Ймовірно ця робота була виконана не в повному обсязі.

Документи районних архівів залишилися в окупації. Вони переважно зберігали історичну спадщину за 1920-1941 рр. З початком окупації гітлерівці використовували архівні документи для різних потреб. Так, документи Дунаєвського архіву були призначені для розпалу в грубках [3, арк. 65]. Фонди Проскурівського історичного архіву міська влада продавала для потреб паперової фабрики.

На початку липня 1941 р. було знищено 16700 одиниць зберігання документів Теофіпольського районного архіву [4, арк. 67].

Ще більших втрат зазнав Славутський регіон. Гітлерівці частково знищили документи за 1812-1941 рр. та облікові дані [5, арк. 54].

Повністю було знищено джерельну базу з історії Полонського району за 1927-1937 роки. Від рук нацистів загинуло 30 тис. одиниць зберігання [6, арк. 43].

Документи Білогірського районного архіву по наказу представників німецької влади в грудні 1944 р. було спалено [7, арк. 43].

Так і не вдалося з'ясувати кількість фондів та документів, які зберігалися в Базалійському архіві внаслідок знищення разом з архівними документами облікових даних. Є припущення, що було знищено 12 тис. справ [8, арк. 43].

За даними комісії по розслідуванні злочинів нацистських загарбників в Орининському, Сатанівському, Михайлівському, Волочиському, Старосинявському, Базалійському, Чемеровецькому та Білогірському архівам було знищено понад 184 тис. одиниць зберігання (584 фонди) за 1890-1941 рр.

Архівні фонди знищувалися також представниками радянської влади. Підставою до знищення слугувала неможливість їх евакуації та ідеологічні міркування. Така доля спіткала фонди Старокостянтинівського районного архіву. Можливо документи було спалено ще й через те, що приміщення архіву знаходилося в будинку НКВС. Жителі регіону втратили 15 тис. документів за 1921-1937 рр.

Таким, чином внаслідок окупації мешканці області втратили історію за майже 50 років, яку відновити в деталях майже неможливо.

З визволенням області розпочинається процес відновлення архівної справи в області. Завдання по впорядкуванню та формуванню документів

у фонди на території області було покладено на співробітників обласного архіву. Працівники районних та міських архівних установ виявляли, збирали та довозили розпоршені документи в обласний архів.

Працівники Кам'янець-Подільського обласного архіву крім виявлення впорядкування документів проводили їх описування та впорядкування.

Впродовж 1944 року архівісти області працювали над виконанням урядової постанови від 31 квітня 1944 року „Про заходи по створенню документальної бази з історії України та історії Вітчизняної війни та упорядкуванню архівного господарства УРСР”.

Виконуючи розпорядження уряду, партії та правоохоронних органів місцеві органи влади архівісти активно включилися в кампанію по збору документів окупаційного періоду. Так, одним з перших рішень новоствореного Кам'янець-Подільського обласного виконавчого комітету депутатів трудящих було рішення „Про зібрання та зберігання документальних матеріалів Вітчизняної війни радянського народу проти німецьких окупантів”. Депутати обласної ради зобов'язали керівників установ, організацій, підприємств, міські, районні та сільські ради збирати документи, які залишилися від органів німецької цивільної влади та української допоміжної адміністрації та передавати їх на зберігання архівам. За невиконання рішення та за знищення документів на порушників очікували адміністративні покарання. Лише з квітня по грудень 1944 р. ними зібрано на вулицях, подвір'ях та на смітниках м. Кам'янця-Подільського 85 кг документів. Вони мали вигляд „...порваної, залитої мінеральними мастилами та дощами паперової маси”.

Станом на початок 1945 р. архівну роботу в обласній установі забезпечувало 37 співробітників під керівництвом директора архіву та заступника директора. Роботу в архіві здійснювали відділи: дореволюційних фондів (5 працівників), жовтневої революції та соціалістичного будівництва (5 працівників), секретних справ (4 співробітники), військовий відділ (4 працівника), відділ науково-довідкової літератури (4 співробітники), канцелярія (2 співробітника), господарська частина (6 працівників) [9, арк. 53].

На рівні районів відновлення архівних відділів велося повільно. Так, на середину червня 1945 р. Деражнянський, Старосинявський та ряд інших районних архівних відділів працювали без керівників. Смотрицький, Волочиський, Полонський архівні відділи не мали обладнаних приміщень, де можна зберігати документи. Типовою була практика залучення працівників архівних відділів до інших робіт, які вели органи НКВС, що негативно позначалося на роботі низової архівної ланки.

Для ліквідації порушень в районах, управлінням НКВС у Кам'янець-Подільській області розроблено наказ, який зобов'язував керівників районних відділів НКВС в стислі строки виправити виявлені порушення.

Для підняття престижу архівіста було прийнято розпорядження забезпечувати працівників архівної галузі талонами спецторгу, а наукових співробітників обласного архіву окремим харчуванням, виділити транспорт для перевезення документів з Проскурова в обласний архів.

До 1946 р. частина документів обласного архіву перебувала в евакуації в Ростові, що негативно впливало на впорядкування архівних документів цілому. Облвиконком зобов'язав відділ державних архівів УНКВС в Кам'янець-Подільській області до 1 червня 1946 р. здійснити перевезення документів в Кам'янець-Подільський обласний архів [10, арк. 586].

Відповідальним за перевезення документів влада призначила заступника директора обласного архіву Р. Каліщука. Слід зазначити, що документи були перевезені вчасно, незважаючи на неймовірні повоєнні труднощі, за що Р. Калішук рішенням Кам'янець-Подільської обласної ради був премійований сумою в 1000 крб. [11, арк. 586].

В 1946 р. обласний архів здійснив титанічну роботу по прийомці документів. Працівниками архіву було взято на зберігання від районних та міських архівів 12375 справ. Чимало зусиль докладено для перевезення, впорядкування та описування трьох вагонів документів, які надіслав Київський архів та вагону документів від Кам'янець-Подільського облвиконкому.

Працівники архіву активно допомагали органам виконавчої влади відбудовувати зруйновану країну. Ними складено 10 довідників про корисні копалини на території області, 4 таблиці з приведенням даних хімічних аналізів корисних копалин. По завданню облвиконкому складено таблицю про протяжність шосейних доріг та інформацію про вантажопідйомність шосейних доріг в області. По завданню Академії наук України складено довідку про розвиток образотворчого мистецтва на території області.

Архівісти активно займалися агітаційно-пропагандистською роботою. Ними на підставі зібраних документів періоду Другої світової війни опубліковано в обласній газеті „Радянське Поділля” статтю „Спогади радянських громадян, які повернулися з німецької каторги”, підготовлено та прочитано до звільнення міста Кам'янця-Подільського від гітлерівських загарбників доповідь „Річниця звільнення Кам'янця-Подільського від гітлерівських загарбників”. До збірника про події Другої світової війни підібрано 118 документів. Збірник було опубліковано аж в 1964 р.

В архів по допомогу зверталися правоохоронні органи та структури Держбезпеки. На їх замовлення працівниками архіву на підставі документів часів Другої світової війни складено 5240 карток та осіб, які співпрацювали з окупаційною владою та 32 списки – довідники на 3947 осіб цієї ж категорії.

Набагато гірше велася робота в районних та міських архівах. Так і не було виконане розпорядження облвиконкому „Про виділення приміщень для районних та міських архівів та надання їм допомоги по ремонту”. В Берездівському, Білогірському, Городоцькому, Красилівському, Орининському, Староушицькому, Ярмолинецькому, Плужнянському, Смотрицькому, Солобковецькому, Старокостянтинівському, Летичівському та Меджибізькому районах, а також в м. Проскурові архівні установи не мали власних приміщень. Така ситуація на думку керівництва облвиконкому „...є наслідком недооцінки політичної важливості документальних матеріалів і наукового значення роботи державних архівів...” [12, с. 269].

Облвиконком зобов'язав виконкоми районних та міських рад до 1 травня 1947 р. заслухати звіти керівників районних та міських відділів НКВС про ситуацію з архівною справою та створення нормальних умов для зберігання документів. До 1 липня забезпечити архіви відповідними приміщеннями, а до 15 серпня закінчити в них ремонт. Заборонити виконкомам переводити архівні відділи з одного приміщення в інше [13, с. 270].

Таким чином, в 40-х роках ХХ ст. діяльність архівних установ була спрямована на підрахування збитків завданих війною, проведення робіт з відновлення мережі архівних установ, ремонт або виділення приміщень, впорядкування документів та їх повернення з евакуації.

Джерела та література:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). ф.14. оп.1. спр.2316, 138 арк.
2. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), ф. Р-338, оп.5. спр. 38, 350 арк.
3. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2714, 96 арк.
4. Там само, 80 арк.
5. Там само, 80 арк.
6. Там само, 80 арк.
7. Там само, 80 арк.
8. Там само, 80 арк.
9. ДАХМО, ф. Р-1481, оп.5, спр.82, арк. 53.
10. Там само, ф. Р-338, оп.15, спр.339, арк. 586.
11. Там само, спр.354, арк. 280.
12. Архівна справа на Хмельниччині: збірник документів, матеріалів і світлин /редкол.: Баженов Л.В., Байдич В.Г., Завальнюк О.М. та ін. – Хмельницький: ТОВ „Поліграфіст - 2”, 2012. – С.269.
13. Там само, С.270.

МОЇ СПОГАДИ ПРО Г.І.ТКАЧУКА

Автор на основі власних спогадів та літературних джерел створив морально-етичний опис прославленого голови колгоспу «Україна» Г.І.Ткачука, його відданість справі, відповідальність за долю господарства, вимогливість до себе і підлеглих, з яким автор працював його заступником майже 18 років, а тому все бачив і чув.

Ключові слова: колгосп, Г.І.Ткачук, керівник, Лісоводи, економічний та соціальний розвиток, школа, освіта.

Григорій Іванович Ткачук – це не тільки відома, уславлена, але й дорога нам усім людина. Це людина в усьому проста, скромна і, здавалося б, звичайна. Але водночас Григорій Іванович був особливою і винятковою людиною: в ньому крилося щось незвичайне, видатне.

Велич Г.І. Ткачука, його сила і високість душі заповонила серця наших колгоспників, жителів сіл Лісоводи та Кремінна. Відчувалося, що Григорій Іванович вийшов з трудового народу, все своє прекрасне життя віддав служінню людям, жив народним життям і ні на хвилину не відходив від народу. Він був людиною скромною, але гордився своїм хліборобським походженням. Варто зазначити, що партійність, народність, ідейна та моральна чистота були його рисами як державного діяча, господаря, патріота свого народу і просто людини.

Перша розмова з цією людиною викликала в мене незабутнє враження. У його постаті відчувалася велика енергія, унікальний талант керівника, знавця своєї справи, бажання зробити досвід Лісоводів справжнім надбанням хліборобів. Особливо мені імпонувала його доброзичливість, відсутність будь-якої зарозумілості, скромність і природний дар спілкування з людьми. І ці риси Григорій Іванович проніс через усе своє життя.

Протягом багатьох років спільної роботи з Григорієм Івановичем мені приходилося постійно спостерігати за цим талановитим керівником і в роботі, і в громадській, і в державній діяльності.

З 1973 р. на мою долю випала честь пліч-о-пліч працювати разом з Г.І. Ткачуком. Нам доводилося спільно вирішувати весь комплекс питань соціально-культурного розвитку села і економічного розвитку господарства. Я вдячний долі за те, що мені надано можливість працювати з цією великою людиною 16 років. Увесь цей період Г.І. Ткачук був для мене вчителем, наставником. І таким він залишиться на все моє життя.

Знав і бачив багато керівників господарств, але таких, щоб так віддавалися хліборобській справі, як Г.І. Ткачук, – зустрічав рідко. Свій бурхливий, насичений робочий день починав о 4.30 з ферми і закінчував пізно. Я не можу згадати хоча б один випадок, щоб робочий день пройшов спокійно. Кожний день – це сотні проблем, завдань, питань, які необхідно вирішувати.

Хотів би підкреслити, що в Лісоводах погано працювати було неможливо тому, що Григорій Іванович став взірцем працелюбства, самовідданості справі свого життя. Усі, хто працював з Г.І. Ткачуком, дивувався, як ця, вже немолода людина, витримує такий напружений ритм роботи. Хоч він пізно приходив додому, та неодмінно вдосвіта був вже на роботі. Його енергії та працездатності могли б позаздрити і молодші від нього керівники. І в господарстві, і у Лісоводах, і в Кремінній не було такого куточка, який би обминув увагою Григорій Ткачук.

Він щоденно був у роботі, ніколи не скаржився, що важко. Ми його чудово розуміли, завжди намагалися бути вірними помічниками і однодумцями, відданими тій справі, яку творив Григорій Іванович для держави, для наших людей, для майбутніх поколінь.

Якось у розмові з молодими головами колгоспів, які навчались при управлінні сільського господарства і продовольства, Григорій Іванович сказав: «Що ж я буду за голова, якщо не житиму перспективою свого господарства і не допоможу людям краще жити, ніж самі вони цього хочуть?» І це була не просто фраза, а справжня внутрішня необхідність відчувати себе частинкою колективу, тримати в руках тисячі ниток нервів від найбільших і найменших центрів господарського організму, і, що найважливіше, – шохвилини відчувати биття людських сердець. Без цього він просто не уявляв, як йому звертатись до людей і на скільки можна їм довіряти. А звідси впевненість, що поставлені завдання обов'язково будуть виконані.

Мимоволі із пам'яті виринає спогад про весняний ранок 1983 р. В господарстві повністю завершили посів ранніх зернових, цукрових буряків, садіння картоплі. Прокидаюся вранці і очам своїм не вірю: надворі біло, мов під Новий рік. На деревах, що вже почалися розпускатися, обвисли кетяги снігу. Я швидко зібрався і приїхав у контору колгоспу. Одночасно приїхав туди і Григорій Іванович Ткачук. Коли він вийшов із уязика, я ледь його упізнав: в болоті, обсніжений. Вже встиг об'їхати всі поля, перевірити, у якому стані насіння, що лежить в землі, переконатися, чи негода не заподіяла великої шкоди посівам. Григорій Іванович занадто болісно переживав через подібні негаразди чи природні катаклізми. Я не пригадую жодного випадку, коли щось було не зроблено, не виконано або залишилося поза його увагою. Голова правління вважав, що для досягнення високих результатів у господарській діяльності повинна бути висока дисципліна

і відповідальність кожного. Щоб колгоспники сумлінно виконували свої обов'язки, необхідно створити для цього всі умови, аби люди були задоволені.

Пригадується випадок, коли до нас приїхала делегація із США. Під час огляду свиногомплексу на 6000 голів у селі Кремінна, один із членів американської делегації запитав у Григорія Івановича, для чого приміщення, де вирощують свиней, обкладає декоративною плиткою. Я й гадки не мав, що запитання йому було під силу, але Григорій Іванович дав філософську відповідь: «Плиткою ми обкладаємо приміщення не для свиней, а для людей, які тут працюють». Таких прикладів, де відчувалося велике піклування Г.І. Ткачука про покращення умов роботи колгоспників, є дуже багато.

Якось Григорій Іванович повернувся з партійного з'їзду, де розглядалося питання сільськогосподарського виробництва, і зразу ж зібрав актив господарства. Як зараз пам'ятаю, як він хвилювався за виконання завдань з'їзду, з якою відповідальністю брався за них.

Особлива увага була зосереджена на покращення умов роботи кожного працівника. Якщо ми хочемо вимагати від людей високоякісної і результативної роботи, потрібно створити нормальні умови праці та побуту. Тому на фермах, тракторних станах та на всіх виробничих ділянках запрацювали медпункти, їдальні, бані, сауни, кімнати відпочинку, розвантажувальні кімнати, торгові точки тощо.

Сьогодні, гортаючи в пам'яті становлення оренда Леніна колгоспу «Україна», його розвиток і перспективи, ще раз хочеться сказати про людей, про їхні нелегкі долі, сповнені протиріч і сумнівів; складний життєвий шлях, непростий процес осмислення. Чверть віку мені довелося працювати з більшістю таких людей. Це люди, в яких різні біографії, різні характери, але їх зріднила глибока переконаність у правильному виборі свого шляху, синівська відданість землі.

Селяни згуртувалися в одну сім'ю – у колгосп «Україна». Про кожного хочеться щось розповісти, показати трудовий внесок кожного у загальну справу господарства, в його економічний розвиток, соціально-культурне оновлення села. Це вони є безпосередніми творцями наших перемог і досягнень. Колгосп славився своїми здобутками далеко за межами Хмельниччини. Він став для хліборобів своєрідною «академією» передового досвіду, адже в господарстві було чому навчитися, особливо, як вирощувати високі врожаї сільськогосподарських культур, на промисловій основі виробляти багато дешевої тваринницької продукції.

Завдяки високій культурі землеробства, впровадженню науково обґрунтованої системи удобрення полів, поліпшенню насінництва, колгосп щороку збирав в середньому по 60 центнерів зернових, по 600 центнерів цукрових буряків, по 200 центнерів картоплі.

Успіхи в рослинництві сприяли створенню міцної кормової бази, збільшенню виробництва тваринницької продукції, де у стогектаровому обчисленні вироблялося близько 1200 центнерів молока і 290 центнерів м'яса. Приділялася значна увага впровадженню комплексної механізації і прогресивних технологій.

Одного разу у колгосп «Україна» завітала делегація ВАСГНІЛ на чолі з академіками А.П. Коломійцем і А.Д. Коваленком, члени якої схвально оцінили впровадження у господарстві досягнень науки і техніки. Академік А.П. Коломієць розповів про діяльність колгоспу «Україна» у статті «В ногу з наукою», надрукованій у Віснику сільськогосподарської академії.

Григорій Іванович був генератором впровадження досягнень науки і передового досвіду в сільському господарстві. А Лісоводський колгосп «Україна» – це своєрідна «академія» цієї важливої галузі народного господарства. За досвідом до Григорія Ткачука приїжджали з усієї тодішньої великої держави. Своїми здобутками колгосп постійно славився на виставках у Нью-Йорку, Делі, Угорщини, Німеччини.

Одного разу до мене в кабінет зайшов стурбований Григорій Іванович і промовив: «Подзвонили з Москви, що на черговому Пленумі ЦК КПРС необхідно виступити і розповісти про соціально-економічне зростання нашого господарства, ясна річ, дуже хвилююся, – після невеликої паузи додав. – Завершиш свої справи і зайдеш до мене, передивимось, що там говорити». Щоправда, через деякий час у кабінеті Григорія Ткачука вже були інструктор районного комітету партії І.І. Шатровський і завідувач відділу пропаганди і агітації О.С. Баліхін. Виступ готували разом, намагалися охопити всі питання економічного зростання господарства, звіряли матеріали, підбирали слова, точні показники.

«Здавалося б, усе готово, а хвилювання мене не полишає, адже з тієї трибуни я буду виступати вдруге», – пізніше скаже мені Григорій Іванович. Уява раз у раз малювала йому кремлівський палац, де він був делегатом чотирьох партійних з'їздів, а тепер відбудеться розширений Пленум ЦК КПРС з участю працівників сільського господарства всього Союзу. Від української делегації виступатиме саме він.

«На чому зосередиться? Що виділити? Що важливо для всіх, а що важливо для Лісоводів?» – ці питання ще не раз промайнуть у думках Григорія Івановича, поки він виступить на Пленумі та розповість про наше господарство.

Про колгосп «Україна» написано немало, і все це радувало трудівників полів і ферм. Нам справді було чим гордитися. Ми щиро раділи таким темпам економічного і соціального росту господарства.

Поети, письменники, журналісти, режисери кінофільмів по-різному описують велич і красу сіл Лісоводи і Кременна. «...Он довгастих краси-

вий ставок, оточений косматими вербами. За ставком друга вулиця з новою школою, дошкільний комбінат, готель з гаражами, щоб затишно було туристам. А далі, на головній магістралі палац культури, двоповерховий універмаг, спорткомплекс, музична школа, готель, а ще, обабіч вулиці, на площі величний пам'ятник загиблим воїнам», – так написав Микола Тернавський в своїй повісті «Високосний день». А письменник В. Полянський розповів про трудовий героїзм наших колгоспників у повісті «Дорога вибрана на роки». Режисер П. Шилов розкрив історію розвитку нашого села у документальному кінофільмі «Великий колос ниви». Інший режисер А. Засєєв красу села відобразив у художньому фільмі «Серед високих хлібів».

Григорій Іванович дуже любив Лісоводи. Любив тією багатою любов'ю, яка в ньому не міліла, а дедалі повнилася у його серці, проникала в кожную клітину його єства. «Як не дивно, я не можу по-справжньому помилуватися Лісоводами, – не раз говорив Григорій Іванович, – все не вистачає часу». І дійсно, в нього його не вистачало, він намагався якнайбільше зробити для села і його людей, вболівав за все, що діялось, клопотався і жив проблемами села, тим, що необхідно було зробити для села, для людей. Це було його обов'язком, потребою душі, сенсом життя. Він не просто головував, а намагався реалізувати незгасну любов до своїх людей, до всієї України. Всю любов свого серця вкладав у Лісоводи, тут вона здобула своє реальне втілення, тут матеріалізувалася сила його громадянського духу.

Наче сама доля привела його в Лісоводи і сказала: «Якщо ти дійсно маєш у серці любов до народу, якщо твоє серце сповнене жагою творіння, реалізуй свої сили на ось цьому полі. Це частина твоєї Вітчизни. Зроби так, щоб вона постійно квітнула, щоб від неї світло променилося на всі боки».

Ми пишалися своїми людьми, адже їхніми роботящими руками будувалися і створювалися багатства нашого господарства.

Г.І. Ткачук за найголовніше у нашій діяльності вважав нове ставлення до людей, до людей свого села, де змалку необхідно прищеплювати повагу до своєї Батьківщини, яка починається з рідної оселі; виховувати інтерес до справи, що стала змістом життя батьків; до свого роду-племени, коріння якого живиться традиціями селянської родини, де над усе цінується праця. Адже дуже часто сільського жителя відриває від землі і несе подалі від батьківського дому непродумана організація і умови роботи, і бездоріжжя, і невлаштований побут, і не той пульс духовного життя, який би відповідав інтересам вчорашнього десятикласника, сьогоднішнього майстра-виробника чи сільського інтелігента...

Будівництво об'єктів соціально-культурного призначення Г.І. Ткачук вважав не самоціллю, а дієвим фактором створення в селі такого мораль-

но-психологічного клімату, такої атмосфери, яка б спонукала людей до високопродуктивної творчої праці, викликала інтерес до самоосвіти, підвищення культурно-технічного рівня, сприяла формуванню всебічно розвиненої особистості.

Проблеми і питання розвитку освіти, зокрема професійно-технічної, турбували його щоденно. Григорій Іванович Ткачук розповів мені, як змінилось його ставлення до освіти після сесії 1973 р., на якій він виступав.

До виступу на сесії Верховної ради СРСР у 1973 р. Григорій Іванович готувався задовго. Адже головним питанням порядку денного було удосконалення народної освіти. Г.І. Ткачук мав про що розповісти: побудовані нові школи в селах Лісоводи і Кремінна, вже три роки функціонує і набирає темпів соціального розвитку ПТУ, музична школа, спортивно-юнацька школа. Григорій Іванович міг поділитися своїми планами на майбутнє. Це подальший розвиток загальноосвітніх шкіл сіл Лісоводи та Кремінна, будівництво музичної школи, спорткомплексу.

Особливою перспективою розвитку професійно-технічної освіти стало будівництво за новим проектом Лісоводського професійно-технічного училища. За безпосередньої участі Г.І. Ткачука споруджено навчальний корпус на 450 місць. У 1981 р. здано в експлуатацію гуртожиток на 360 місць. Громадсько-побутовий корпус відкрив свої двері у 1984 р. Через два роки здано в експлуатацію навчально-виробничий корпус. За сприяння Григорія Івановича вирішено питання будівництва двох жилих будинків, газифікації училища. Найголовніше ж – це забезпеченість матеріально-технічної бази. Колектив училища вважає, що роль і значення особистості Григорія Івановича неможливо переоцінити і виступив з ініціативою про присвоєння нашому навчальному закладу імені Г.І. Ткачука.

Мине невеликий проміжок часу і всі плани, про які говорив на сесії Верховної Ради Григорій Ткачук, перетворяться в реальність. Пізніше ми не раз почуємо з уст Г.І. Ткачука перед колгоспниками, жителями села Лісоводів, що наші діти повинні вчитися у найкращій школі, в найпристойнішому училищі. І молоде покоління збагнуло, що головним показником справжнього розуміння нових завдань, які висуває життя перед селом, є уміння і прагнення використати і надати широкий простір вихованню на принципах колективізму, бажанню робити свою справу з душею, натхненням, любов'ю.

Григорій Іванович завжди дбав про добробут села. І ось свідчення цього. Прокладався міжнародний газопровід «Дружба». Я щодня спостерігав за Г.І. Ткачуком, відчував його стурбованість. Він хвилювався, але не можна було зрозуміти чому. Одного разу, після приїзду з Москви, він сповістив мене, що завтра знову вилітає до Москви. Але за цей час ми з В.С. Романюком повинні зустрітись з М.В. Кіндратом (заст. міністра нафтової і

газової промисловості у західному регіоні СРСР), зібрати необхідні документи і доставити в Москву. Я тільки тоді зрозумів, що це був початок копіткої роботи з газифікації села Лісоводи і Городоцького району в цілому.

А скільки сил і часу він приділяв розвитку економіки Городоччини. Він мріяв бачити Городоцький район економічно розвиненим. Велику допомогу отримували від Г.І. Ткачука сільськогосподарські підприємства, цукрові заводи, верстатобудівний, плодоконсервний, ремонтні заводи, молочноконсервний комбінат, будівельні і дорожні організації. Григорій Іванович багато уваги приділяв розвитку освіти, медицини, культури краю.

Завдяки Григорію Ткачуку, мені випала честь спілкуватися з талановитими діячами, керівниками, які допомагали в соціально-економічному розвитку і колгоспу, і району в цілому. Це, зокрема, Т.І. Лісовий, М.І. Починок, П.М. Титаренко та багато інших.

Одного разу до Григорія Івановича завітали відразу п'ять двічі Героїв Соціалістичної праці – О. Гіталов, Д. Бойко, М. Посмітний, М. Демченко, Ведуга. Розповідь кожного не залишала байдужим. Адже різні біографії, різні особистості – це історія нашої держави. А якою силою волі до праці володів кожний, щоб так присвятити себе служінню державі, людям, роботі, які здібності необхідно мати, щоб надихати і вести за собою людей на трудові подвиги.

Звичайно, держава заслужено оцінила їхню працю. Я не раз запитував себе: яким прикладом стануть ці люди для молодого покоління?

Лісоводам таланило на мудрих, талановитих і розумних керівників. Пам'ятаю один випадок: відбувалися загальні збори колгоспників. У президії поряд сидів голова колгоспного виробництва Д.М. Мельник. Він уважно дивився на оратора і тихо мені зауважував, радив, аналізуючи виступ доповідача. Він мав на це моральне право: підказувати і направляти, як правильно потрібно працювати. Він знав багато, пройшов велику життєву школу. Він вчив і рядових, і керівників, як потрібно працювати, щоб досягти певних вершин. Він завжди говорив, що любити землю не можна, якщо ти не вболіваєш за кожен її клаптик. А він пройшов колгоспні поля вздовж і впоперек не один раз.

Разом з Г.І. Ткачуком працювали талановиті керівники: І.В. Пробитий, Б.В. Даньків, В.Я. Сірий, Д.М. Мельник, М.Г. Джура, О.Д. Мороз, В.П. Артим, М.А. Очкур, В.А. Гуменний, А.О. Шамчук, М.Ф. Лупійчук, К.П. Джура, С.К. Бенцало, А.Ф. Циц, П.П. Глухий, В.С. Косовський, В.С. Романюк, Л.В. Кліпацька, секретар правління В.О. Чагарин та інші.

Невтомна праця і любов до свого села людей, які творили добро і славу нашого господарства, зостанеться в моїй пам'яті назавжди. Це М.О. Ковш, П.Х. Гелик, В.М. Лагно, П.П. Швець, З.С. Саліста, С.І. Джура, В.Ф. Василюк, С.І. Багола, Н.Г. Козачишина (Мороз).

Варто згадати 110-річницю від дня народження В.І.Леніна, коли наш орден Леніна колгосп «Україна» відмічав своє 50-річчя. Тоді перший секретаря обкому Т.І. Лісового вручив колгоспу перехідний червоний Прапор ЦК КПРС, а десятки наших колгоспників були нагороджені орденами і медалями. Григорій Іванович Ткачук заслужено одержав другу Зірку Героя Соціалістичної праці. Ця подія запам'яталась мені назавжди. Мені, як тоді всім жителям сіл Лісоводи і Кремінна, було чим пишатися. Нас звеличувала натхненна праця і відданість своєму народові.

Значну роль у підвищенні ефективності сільськогосподарської праці в той час відіграло соціалістичне змагання! За кращі показники змагалися бригади, ферми, ланки. Пам'ятаю поїздку нашої делегації в колгосп «Зоря» Рівненського району Рівненської області, де й до сьогодні працює двічі Герой Соціалістичної праці Володимир Антонович Плютинський. Це змагалися за кращі показники два колгоспи, два керівники передових господарств, два знамениті діячі.

Усі ми знали, що безперервний економічний розвиток нашого господарства – це покращення умов життя наших колгоспників, це соціально-культурний розвиток нашого села, це наше майбутнє.

Щоранку Григорій Іванович милувався краєвидом села з вікна свого кабінету. Він любив підійти до вікна і побачити майдан, виробничі приміщення молочно-тваринницької ферми, будинок науки, приміщення соціально-культурної сфери. А після цього сідав за робочий стіл, підпирав підборіддя рукою і глибоко задумувався: що зробити сьогодні, а що ще потрібно зробити взагалі? Він був людиною, якій властиве все людське. У колі друзів був душею компанії, дуже любив святкувати День працівника сільського господарства, зустрічати Новий рік...

Швидко плине час... Вже минуло 27 років, як пішов із життя Григорій Іванович. Але раз у раз з глибин пам'яті виринає образ цієї неординарної людини. Щаслива доля дала мені можливість бути поруч з ним, спілкуватися і вчитися. Тож всі, хто знав або був знайомий з Григорієм Івановичем, згадаймо цю велику людину!

При написанні статті були використанні спогади автора та джерела [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8].

Джерела та література

1. Панченко П.П., Баженов Л.В., Григоренко О.П. Музей історії колгоспу «Україна» Городоцького району Хмельницької обл./ Український історичний журнал, 1981 р. №9.
2. Орден Леніна колгосп «Україна»: Зб. документів і матеріалів з історії колгоспу «Україна» с. Лісоводи Городоцького району Хмельницької області. / Баженов Л.В., Ігнатів О.С. Передмова. – Львів: Видавництво «Каменярь», 1977. – 315 с.

3. Гришук Б. А. Григорій Ткачук: легенда і дійсність: Докум. повість. – К.: «Преса України», 2004. – 256 с.
4. Лісоводи (дослідження, перекази, коментарі, замальовки, лірика). Записи вчителя-пенсіонера Василя Теклюка./ Рукопис. – Лісоводи, 1991. – 73 с.
5. Теклюк Василь Лісові Води./ Городок: Бібліотека часопису «Бедрихів край», ч. I 1994 р.
6. Орлов В.І. Лісоводський палац: Історичний нарис. – Лісоводи, 2008. – 103 с.
7. Пам'ять, слава і гордість. Лісоводчани у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. – Городок: «Бедрихів край», 1998. – 200 с.
8. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Лісоводи / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Козацька доба в історії Поділля та Південно-Східної Волині», присвяченої 365-річчю Пилявецької битви / Ред. кол. Баженов Л.В.(голова), Єсюнін С.М. (співголова), відповід. Редактор та ін. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. – 248 с.

Зліва на право Ткачук Г.І. та Орлов В.І., 1980 р.

Соратники Г.І.Ткачука.

*Зліва на право Шпак Василь Федорович – депутат Верховної Ради,
Парубок Омелян Никоневич – двічі Герой Соціалістичної праці,
Орлов В.І., 2009 р.*

*Рогозовська-Косунець А.В.
м. Вінниця*

СТАН ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ У 1951 РОЦІ НА ВІННИЧЧИНІ

Стаття присвячена окремим аспектам історії розвитку системи професійно-технічної освіти на Вінниччині у повоєнний період, а саме у 1951 році.

***Ключові слова:** трудові резерви, обласне управління, училища, навчання, молодь, професійно-технічна освіта, викладач, майстер виробничого навчання, директор, Вінниччина.*

Професійно-технічна освіта в Україні на сьогодні залишається однією із неререформованих освітніх систем. Вона постає перед нами як нащадок радянської моделі підготовки і виховання молоді робітничих професій, а

отже, потребує свого перезавантаження, виходячи із реалій сьогодення і технологій XXI ст.

Радянська система професійно-технічної освіти передбачала навчання молоді тих професій, які були необхідні, перш за все, державі. Найчастіше це були професії сільськогосподарської галузі, яка у радянські часи завжди потребувала великої кількості робітників, адже командно-планова економіка вимагала поставлених цілей будь-що. Саме так виглядала система трудових резервів і Вінниччини у повоєнні роки. У даній статті, опираючись на документи Державного архіву Вінницької області за 1951 р., автор висвітлює окремі аспекти історії розвитку виробничої освіти в регіоні.

Найвищим органом управління у системі професійно-технічної освіти Радянського союзу було Міністерство трудових резервів. Йому підпорядковувались республіканські головні управління, які керували обласними управліннями, а ті, в свою чергу, мали безпосередні зв'язки із училищами і школами фабрично-заводського навчання на місцях.

На балансі Вінницького обласного управління Міністерства трудових резервів у 1951 р. було шість ремісничих (далі – РУ), три залізничних училища (далі – ЗУ) і одна школа ФЗН [1, арк. 4]. Така невелика кількість навчальних закладів професійної освіти стала наслідком закриття у 1951 р. інших трьох училищ, а саме Гніванського РУ№4, Гушинецького РУ№7 і Козятинського ЗУ№2 [1, арк. 4].

Дані училища були ліквідовані прямим наказом міністра трудових резервів СРСР В.Пронініми, у зв'язку із «злочинним ставленням до створення норм навчально-виробничих вимог», а також із причини «поганої підготовки майстрів та невиконання державного плану» [2, арк.70]. Що стосується Гушинецького училища, то наказом міністра було передано приміщення навчального закладу для організації школи механізації сільського господарства, учнів переведено до Вінницького РУ №3 і Заболотнянського РУ№2, а робітників, яких ніяк не можливо задіяти, – звільнено [2, арк.226].

Отож, на новий 1951 навч. рік Вінницьке обласне управління міністерства трудових резервів давало план набору до існуючих училищ і шкіл ФЗН 650 учнів, з них 370 мали бути вихованці дитячих будинків із гендерною пропорцією 270 юнаків і 100 дівчат [1, арк.4]. Окремий набір молоді Вінниччини у 1951 р. проходив до гірничо-промислових шкіл Міністерства трудових резервів у Сталінську область. В цілому із УРСР мобілізувалось 2400 учнів, з них 120 вінниччан 1933-1934 рр. народження. Це 16-18 річні юнаки і дівчата, що готувалися на професії робітників підземних робіт, виробництва чавуну, газозварювальників [3, арк.90].

Однак за вказаний рік не минулося без втрати контингенту: Вінницьке РУ№1 – 4 особи, РУ№2 – 2 особи, РУ№7 (Гушениці, ще до ліквідації у

лютому 1951 р.) – 3 особи засудженні за хуліганство, РУ№8 (Понінки) – 2 особи не повернулися із відпустки [1, арк.5]. Усі учні, що не поновили навчання, вважалися дезертирами, і проти них відкривалися виконавчі провадження, а далі – судові процеси за дезертирство. Лише залізничні училища не мали втрати контингенту у 1951 р.

Станом на 1 жовтня 1951 р. почались заняття в училищах. На уро-чистих лінійках були присутні 1220 учнів області: 575 – першого курсу, 645 – другого. Відсутніми були 26 учнів, 11 з яких – без відомої причини. Кращими по явці були визнані РУ№8, ЗУ№2, ЗУ№1. Найгірша явка була у вінницьких РУ№1, РУ№3 [1, арк.26].

Що стосується випускників із закладів профтех освіти на Вінниччині у 1951 р., їх нараховували 757 осіб, що на 100, 26% перевищувало план [1, арк.6], а тому 543 учні проходили виробничу практику не в межах цеху, а у своїх майстернях [1, арк.7], що свідчить про низьку практичну кваліфікаційну підготовку випускників.

На кваліфікацію майбутніх робітників впливало і матеріально-технічне забезпечення училищ. Головне управління Міністерства трудових резервів у Вінницькій області повинне було надавати закладам освіти усе необхідне. Так, у 1951 р. Вінницьке РУ№3 отримало токарний станок, Барське спеціальне училище №6 – 5 культиваторів, 1 сінокосилку, 1 кінні граблі, 1 сіялку, 1 коріннярізку, і все це із ліквідованого Гушинецького училища [1, арк.8]. Документи свідчать, що до нового навчального року училища отримали 791 тону вугілля і 87,3% деревини [1, арк.26].

У ЗУ№1, ЗУ№2, РУ№3, 8 було обладнано 5 майстерень, 50 робочих місць, однак РУ№8, що потребувало приміщень для майстерень, допомоги не отримало [1, арк.9]. Що свідчить про несправедливий перерозподіл коштів і майна між училищами області. Як доказ, можна навести свідчення, що на капітальне будівництво область виділила училищам у 1951 р. 129 тис. рублів, з них лише 60 тисяч отримало Барське спеціальне училище №6 [4, арк.5], а решта суми мала охопити ще 9 училищ.

Що стосується навчально-виховного процесу за 1951 р., то документи свідчать про ряд працюючих викладачів та майстрів виробничого навчання у закладах професійно-технічної освіти області. Окремо згадані такі особистості, як викладач креслення ЗУ№1 – Колосов, який виготовив комплект вправ; викладач російської мови і літературі – Кабаков, керівник гуртка; викладач математики Заболотнянського РУ№2 – Дорош, який лише в усній формі розрахунку досягає глибокого аналізу; викладач фізики ЗУ№2 – Моїсеєнко [1, арк.17]. Кращими майстрами визнані: Флиштов (РУ№1), Беляев, Левицький (РУ№2), Остревський, Щербанюк (РУ№3), Мелешко, Мартинюк (РУ№8), Струбчевський, Козачук (ЗУ№2) [1, арк.27].

Найкращими були відмічені: директори ЗУ№1 Рудьман, ЗУ№2 – Озернянський, РУ№1 – Лобанов; заступники директорів з виховної роботи: Колісниченко (РУ№1), Кротов (ЗУ№1), Чорний (ЗУ№2); старші майстри: Костюк (ЗУ№1), Гриневецький (ЗУ№2), Беккельман (РУ№3); старший агроном – Телега (СУ№6) і завгоспи – Прудніков (РУ№3), Лавренчук (СУ№6) [1, арк.27].

Звісно, як і будь-яка установа у радянські часи, училища в 1951 р. систематично підлягали перевіркам різними ревізуючими органами. Загалом кількість перевірок складає 22 рази, однак і в питанні контролю училища не були рівні, так, наприклад, в ЗУ№3 перевірка була лише раз, а в РУ№7 – 5 разів, що прискорило його ліквідацію. За даними перевірок училища були укомплектовані викладачами на 86%, не вистало трьох викладачів фізичної культури, 6 майстрів; 9 майстрів не мали семирічної освіти і ніде не навчалися [1, арк.23]. А це, в свою чергу, впливало на якість кваліфікації учня.

Таким чином, заклади освіти системи трудових резервів на Вінниччині у 1951 р. ще досі відчували наслідки війни. Викладачів і майстрів, із відповідною кваліфікацією, не вистачало. Матеріально-технічне забезпечення бажало знати кращого, крім того, такий базовий принцип комунізму як рівність і справедливість, грали не на користь училищам, оскільки перерозподіл благ здійснювався вибірково та фрагментарно. Стабільності у існуванні завтра заклади освіти теж не мали, оскільки план держави виконати самотужки було не під силу, та й сама держава у розвитку сільського господарства була недалекоглядною. Єдине, що залишалось стабільним, це потреба у робітничих кадрах, і це те єдине, що давало можливість вижити закладам професійно-технічної освіти.

Джерела та літератури:

1. ДАВіО, ф.4767, оп.1, спр.67, 33 арк.
2. ДАВіО, ф.4767, оп.1, спр.72, 302 арк.
3. ДАВіО, ф.4597, оп.1, спр.366, 158 арк.
4. ДАВіО, ф.4767, оп.1, спр.74, 400 арк.

МАТЕРІАЛЬНО-ФІНАНСОВЕ СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ВІННИЧЧИНИ В 1950-ті РОКИ

У статті підготовлений на основі матеріалів Державного архіву Вінницької області досліджено деякі аспекти соціально-економічного і фінансового становища селянства Вінниччини після запровадження хрущовських реформ в 1950-ті роки. Проаналізовано роль та місце колгоспів в спробі вирішення продовольчої проблеми досліджуваного періоду.

Ключові слова: село, Вінниччина, колгоспне селянство, реформи, планування, трудовдень.

На початок 1950-х років майже усі сфери життя суспільства були позначені сталінізмом. Свідомість переважної більшості людей підпорядковувалась стереотипам, які десятиріччями насаджувалися адміністративно-командною системою, і мали на меті тримати народ у покорі.

Складним було економічне й соціальне становище України. Відсталими залишались промисловість і сільське господарство, мав місце найгостріший дефіцит житла, низьким був життєвий рівень народу. Суспільство сподівалося, що держава, нарешті, зверне увагу на підвищення частки фонду споживання у національному доході. Після довгих десятиріч матеріальних недостатків люди бажали жити краще.

Отже, необхідні були кардинальні якісні зміни у соціально-економічному житті країни. Такі зміни почалися з приходом до влади М. Хрущова. Він мужньо викрив культ особи Й. Сталіна, що поклато початок оновленню радянського суспільства. На його рахунку було чимало добрих справ. Однак будучи продуктом своєї епохи, він не наважувався далеко відійти від її канонів і навіть продовжував використовувати деякі з них у своїх практичній роботі [1, с.79].

Хрущовські аграрні реформи – це був прорив деяких ланок адміністративно-бюрократичної системи, який дав певні позитивні результати.

Ф.Бурлацький писав: «Хрущов був глибоко поранений сталінізмом. Тут змішалось все: і містичний страх перед Сталіним, здатним за один невірний крок, рух, погляд знищити будь-яку людину, і страх за безвинно пролиту кров» [2, с.185].

Отже, потрібно об'єктивно, по-науковому, безпосередньо спробувати розібратися в хрущовських реформах і їх впливу на селянство

На початку 1950-х рр. УРСР відіграла одну з головних ролей у єдиному господарчому механізмі країни. Однак дедалі більше почали ви-

являлись негативні тенденції, які набували рис хронічності. По-перше, це помітне відставання від провідних західних країн у якісних показниках – затратах матеріальних і трудових ресурсів тощо. По-друге, диспропорційне, безсистемне моделювання економіки України, перенасичення її промисловими підприємствами. По-третє, зниження темпів зростання продуктивності праці в промисловості тощо. За таких умов саме життя висувало завдання здійснення змін і зрушень.

Оскільки достатніх фінансових та матеріальних ресурсів для одночасного вирішення всіх завдань не було, командно-адміністративна система вирішила цю проблему в традиційному для себе стилі: визначила головне серед вказаних завдань та відповідну систему пріоритетів. Головним завданням на початку 50-х років стало вирішення продовольчої проблеми, яка вимагала радикальних реформ усього процесу сільськогосподарського виробництва.

В 1920-х рр. четверо селян годували в Україні одного жителя міста, ще й вивозився хліб в Росію і за кордон. В наступні три десятиліття урбанізаційні процеси істотно скоротили чисельність селян. У середині 50-х рр. XX ст. міське населення за чисельністю майже зрівнялося з сільським. Тобто кожний колгоспник мав годувати одного жителя міста [3, с.120].

Здавалося, що колгоспи могли б розв'язати продовольчу проблему, оскільки разом з ними в село прийшла машинна техніка. Однак, вони залишалися найслабшою ланкою командної економіки. В міру того, як збільшувалася кількість міських споживачів сільськогосподарської продукції, вона ставала все більш дефіцитною. Початок реформування було покладено на вересневому (1953 р.) Пленумі ЦК КПРС, який намітив заходи, спрямовані на піднесення сільського господарства. Однією з причин відставання сільського господарства було проведення економічно невірних засобів, зокрема встановлення на деякі види продукції таких низьких заготівельних цін, які навіть не покривали витрат колгоспів на їх виробництво. Порушений був принцип матеріальної зацікавленості, надмірною була централізація в керівництві і плануванні народного господарства, яка сковувала ініціативу місцевих господарських органів і підприємств. Тому у рішеннях вересневого Пленуму ЦК КПРС особлива увага приділялась цим питанням. Так, були підвищені заготівельні та закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, впорядковано податкову систему. Протягом 1953-1958 рр. вони зросли на зерно майже у 7 разів, на картоплю – майже у 8 разів, на продукти тваринництва – у 5,5 разів. Підвищення державних закупівельних цін сприяло деякому зростанню прибутків колгоспів. Так, доходи колгоспів Вінницької області за період з 1953 по 1957 рр. збільшилися майже у два рази. Якщо в 1953 р. вони склали 194 млн. крб., то в 1955 р. вони збільшилися до 340 млн. [4, арк.127].

Восени 1953 р. з колгоспів було списано всю заборгованість минулих років по обов'язкових поставках продуктів тваринництва, і зменшено ці норми на майбутнє. Зменшення норм обов'язкових поставок державі колгоспниками м'яса, молока, яєць, а також зміни в обкладанні сільськогосподарським податком сприяло збільшенню поголів'я худоби у колгоспників області [5, арк. 13].

З метою кращого стримування було дозволено видавати колгоспникам грошовий аванс із засобів, які надходили від реалізації сільськогосподарської продукції. В багатьох колгоспах області в 1953 р. колгоспники одержували щоквартально грошовий аванс. Так, наприклад, в колгоспі ім. Сталіна с. П'ятничани Вінницького р-ну за 1953 р. колгоспники одержували грошовий аванс на трудовні чотири рази на суму 486 тис. крб. В колгоспі с. Клембівки Ямпільського р-ну колгоспники одержували щоквартально грошовий аванс на трудовні всього на суму 185 тис. крб. [6, арк.72].

В постановах від 6.09.1956 р. «Про статут сільськогосподарської артілі і дальший розвиток ініціативи колгоспників в організації колгоспного виробництва і керування справами артілі» та «Про щомісячне авансування колгоспників і додаткову оплату праці в колгоспах» зазначалося про необхідність переглянути зареєстровані статuti і виправити помилки, які мали місце у визначенні порядку додаткової оплати і проведення авансування [7, арк.12]. В більшості колгоспів області було переглянуто і затверджено на 1957 р. порядок додаткової оплати праці та намічено розміри авансування. Ця робота у всіх колгоспах області була закінчена до кінця березня 1956 р. Для проведення щомісячного авансування колгоспників в більшості колгоспів було виділено необхідні грошові фонди і такі аванси вже були видані за осінь 1957 р. [4, арк.14].

Подальше поліпшення фінансового стану колгоспів створило умови для збільшення щомісячного авансування колгоспників. Так, наприклад, в 1958 р. в колгоспах Дашівського р-ну фонд авансування в першому півріччі становив 2208148 крб., тоді як в 1957 році він становив 1442104 крб., тобто фонд авансування збільшився на 50%. [8, арк.11]. В Жмеринському р-ні збільшилась видача грошових авансів колгоспникам з 2,1 млн. крб. До 2,5 млн. крб. або на 19 % [8, арк.16].

Колгоспи області почали також видавати колгоспникам аванси хлібом на вироблені трудовні. Спочатку аванси були невеликі, в середньому по області видавалось по 1,5 кг на трудовдень, разом з тим було 164 колгоспи з 999, в яких розмір авансу не досягав одного кілограму. Пізніше справа з оплатою була покращена. В області видавалось колгоспникам на трудовні хлібом від 0,5 до 1 кг у 12 колгоспах, 1-1,5 кг – 196, 1,5-2 кг – 264, 2-3 кг – 444, і більше 3 кг у 83 колгоспах [5, арк.156].

Колгоспам було дозволено самостійно встановлювати розміри посівних площ під сільськогосподарські культури і кількість продуктивної худоби,

виходячи із плану виробництва продукції на кожні 100 га сільськогосподарських угідь. Так, 9 березня 1955 р. було прийнято постанову «Про зміну практики планування сільського господарства». Серйозній критиці були піддані Держплан і Міністерство сільського господарства СРСР. Зазначалось, що для «того, щоб забезпечити державу всіма видами сільськогосподарської продукції, зовсім не потрібно із центру доводити до колгоспів і радгоспів плани посівів по всіх культурах, планування всіх видів тваринництва та кількість поголів'я, не даючи можливостей колгоспам і радгоспам проявляти ініціативу у більш правильному і раціональному веденні господарства [2, с.182-183].

Новий порядок планування сільськогосподарського виробництва накреслювалось здійснювати шляхом встановлення об'єму товарної продукції колгоспів і радгоспів у розмірах, які забезпечували б потреби країни у продуктах харчування, сільськогосподарській сировині і кормах.

В колгоспах Вінниччини було проведено обговорення постанови ЦК і ради Міністрів СРСР «Про зміну практики планування сільського господарства». Так, в Бершадському р-ні ця постанова обговорювалась серед агрономів, зооветспеціалістів, інженерів МТС та ін. спеціалістів сільського господарства, які схвалили її і вважали, що це надасть широку ініціативу колгоспникам, працівникам МТС і радгоспів в справі подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва, посилить їх відповідальність за планування сільського господарства, кращого використання місцевих резервів для стрімкого піднесення всіх галузей сільського господарства і одержання максимальної кількості продукції з закріпленої за колгоспами та радгоспами площі. На їх думку, особливо заслуговували уваги пункти: з 2 по 10, якими надавалась ініціатива на місцях планувати більш урожайні культури, продуктивне тваринництво, встановлювати більш кращі терміни для посіву окремих культур, враховуючи їх урожайність в тому чи іншому господарстві, виходячи з їх урожайності. Складання п'ятирічних планів в колгоспах було передбачене постановою в пункті 18, що давало можливість заздалегідь планувати сільськогосподарське виробництво, ввести правильні сівозміни, що економічно зміцнюють колгоспи [9, арк.4].

Активно проходило обговорення цієї постанови і в Барському районі. Обговорення проходило на зборах в 30-ти первинних партійних організаціях колгоспів, 3-х партійних організаціях радгоспів, на загальних зборах 6-ти колгоспів, на нараді спеціалістів МТС. Колгоспники, спеціалісти МТС, працівники радгоспів схвалили постанову оскільки вона давала можливість колгоспникам, спеціалістам сільського господарства, працівникам радгоспів ініціативу в справі подальшого розвитку сільського господарства. Лише зміна практики планування давала можливість в колгоспах і радгоспах завести правильні сівозміни і позбавити шаблонного підходу до планування посівів культур і тваринництва [9, арк.4].

В порядку обговорення постанови колгоспниками і спеціалістами сільського господарства вносились пропозиції і побажання. Наприклад, агроном МТС в колгоспі «Комінтерн» с. Маньковець, Неприлюк говорив, що тільки постанова «Про зміну практики планування сільського господарства» дасть можливість колгоспам правильно розмістити культури в сівозміні, не допустити порушення сівозмін і одержувати постійно високий врожай. Крім цього ця постанова допоможе виключити у колгоспах району маловрожайні культури, такі як яра пшениця, озимий ріпак, гречка і замінити їх високоврожайними культурами. Так, озимий ріпак, який дає врожайність 5-6 ц з одного га, замінити соняшником, який дає 12-14 ц з одного га; гречку замінити просом та кукурудзою, яру пшеницю – озимою [9, арк.3].

У тих випадках, коли представлений колгоспом варіант плану знизу не забезпечував виконання державного завдання за перерахованими у постанові видами постачання, райвиконкоми зобов'язувалися «рекомендувати» колгоспам внести у свої плани необхідні зміни. Така позиція дозволяла місцевому керівництву на «законній підставі» спускати зверху розгалужені плани для колгоспів, хоча зміни порядку планування передбачали ініціативу колгоспників [2, с.183].

Отже, численні заходи щодо піднесення сільськогосподарського виробництва, розроблені партійно-державними органами, залишалися деклараціями і не дали істотних наслідків, бо не були підкріплені економічними важелями, не зачіпали становища безпосереднього виробника продукції - селянина, задовго до цього відчуженого від землі.

До цього слід додати безгосподарське використання земель: відведення найродючіших ґрунтів під індустріальну забудову, бездумні програми хімізації, меліорації та будівництва штучних водоймищ.

На стані сільськогосподарського виробництва негативно позначилося адміністративно-командне керівництво сільським господарством. Некомпетентність і вольові методи сковували ініціативу трудівників села, діяли приховані форми визиску з селян. Продовжувався процес розселювання сільських трудівників.

Джерела та література

1. Курносів Ю. Соціально-політичний розвиток УРСР у 1950-х – першій половині 1960-х рр. / Ю.Курносів // Український історичний журнал. – 1990. – №5. – С. 79-87
2. Романюк І. М.С.Хрущов і система планування сільського господарства України на початку 1950-х років / І.Романюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип.ІІ. Серія Історія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2000. – С. 182-185.

3. Кульчицький С. Спроби реформ (1956-19*64) / С. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1998. №3. –С.120-129.
4. Держархів Вінницької області, ф.Р136, оп.45, - спр.317.
5. Держархів Вінницької області, ф.Р136, оп.41, - спр.343.
6. Держархів Вінницької області, ф.Р136, оп.1, - спр.358.
7. Держархів Вінницької області, ф.Р136, оп.45, - спр.312.
8. Держархів Вінницької області, ф.Р136, оп.41, - спр.354.
9. Держархів Вінницької області, ф.Р136, оп.39, - спр.368.

Хоптяр А.Ю.

м. Кам'янець-Подільський

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ НА КИЇВЩИНІ ТА ВОЛИНІ В 1906-1907 рр.

Дослідження характеризує та описує діяльність місцевих осередків ПСР у Київській і Волинській губерніях у 1906-1907 рр. В статті, що базується на архівних матеріалах, більшість з яких ніде раніше не опубліковувались, містяться дані про стан, чисельність, структуру та активність есерівських організацій у вищезазначених губерніях.

Ключові слова: *Партія соціалістів-революціонерів, комітет, група, бойова дружина, агітація, селянські бунти, терор.*

Початок 1906 р. Партія соціалістів-революціонерів (далі ПСР) зустріла надзвичайно ослабленою та надломленою. Після грудневих виступів 1905 р. ПСР залишилася без значної підтримки найбільш радикальної та революційно налаштованої частини суспільства, а хвиля арештів, яка відбулася в другій половині грудня, знекровила есерівські організації. Вони позбавили партію керівної есерівської верхівки, що спричинило глибоку кризу в партійній структурі, особливо на місцях. На Правобережжі усі великі організації були частково або повністю розгромлені. Найбільше постраждав Київський комітет ПСР. Огляд діяльності ЦК ПСР за 1905-1907 рр. констатував, що «втрати були великі», а «київська організація знищена в повному складі». Каральні акції «змусили майже усю свідому молодь тікати з села» і пропагандистська діяльність завмерла [16, с. 248-249].

Партія потребувала оперативної та якісної структурної реорганізації, принципи якої були закладені на I з'їзді ПСР у грудні 1905 – січні 1906 рр., де була затверджена програма партії, її статут, а також відкоригована тактика. Було визначено, що на певний час есерівським організаціям треба

відійти від лозунгів негайного революційного повстання та зосередитись на відновленні організаційної структури на місцях. Передбачалось також нарощування темпів пропагандистської діяльності. Більшість делегатів виступила за бойкот I-ї Державної Думи, вибори до якої призначалися на квітень 1906 р. Лінія ПСР щодо основних питань та напрямів діяльності доводилась до низових організацій.

З середини січня того ж року на Правобережжі розпочалося поступове відновлення організацій ПСР та включення їх у діяльність. Найбільш активно відновлювалась Київська організація. У Києві відродженню осередку ПСР продовжували перешкоджати дії поліції. Так, 12 січня на квартирі у активіста ПСР, студента Київського політехнічного інституту О. Кондрацького, який уже довгий час перебував під таємним наглядом поліції, знайдено близько 20 різноманітних брошур та прокламацій, серед яких есерівські «Земля і Воля», «Сон робітника», «Чого хочуть люди, які ходять з червоним стягом», «До російської армії» і інші. До того ж, в домашній схованці поліції також вдалось відшукати понад 100 примірників газети «Революційна Росія», а також друкарське приладдя – гектограф, чорнила та друкарський папір. З допитів стало відомо, що друкарське приладдя О.Кондрацький отримав за день до обшуку, яке в свою чергу надійшло у м.Київ «із Центру» [14, арк. 47].

Усе це свідчило про те, що вже з початку січня 1906 р. Київська організація робила перші кроки до відновлення діяльності. Попри перешкоди поліції, Київський комітет відновив свою роботу в лютому-березні 1906 р. та поповнив свої ряди за рахунок партійних кадрів, що прибували до м.Києва з інших регіонів. На початок березня 1906 р. в керівну верхівку комітету входило лише 5 осіб (восени 1905 р. їх було 20), кожен з них відповідав за різний тип діяльності – тобто терор, агітацію серед робітників, селян, армії та видавничу справу. На той час у Києві була оснащена нова майстерня з виготовлення бомб, щоправда, про активізацію терору ніяких розмов не велось, головним чином через відсутність кадрів [14, арк. 111].

Слід зауважити, що поряд з відносно швидко відродженим Київським комітетом, галузеві організації есерів у Київській губернії відновлювались нерівномірно та повільно. Так, Білоцерківська організація змогла налагодити роботу лише в травні 1906 р. Уманська організація була паралізована усю зиму через нестачу кадрів та літератури, та неодноразово подавала запити щодо літератури та зброї в м. Одесу. Черкаська організація, хоча й вела роботу ще з кінця 1905 р, проте була серйозно знекровлена арештами [12, арк. 18]. Загалом, по Київській губернії місцеві організації взимку-навесні 1906 р. діяли мляво, часто за відсутності необхідних матеріальних ресурсів і засобів для існування та зв'язку із центром. Пропагандистська робота проводилася в основному за рахунок старих запасів літератури та прокламацій, та й лише там, де вони ще залишались.

У травні-червні на Київщині дедалі активніше починає діяти Всеросійський Селянський Союз (ВСС). Він певною мірою перебрав на себе функції Київського комітету у справі пропаганди серед селян. 23 травня 1906 р. у Києві відбувся з'їзд Київського бюро ВСС, на якому була вироблена тактика дій на 1906 р. Зокрема ПРС постановлено усіма силами форсувати пропаганду серед селянства, організувати селянські бойові братства, активно агітувати до вступу в ВСС і інше. Особливо плідною в цей період була робота ВСС у Канівському повіті Київської губернії, де за короткий час було утворено велике селянське братство, яке включало селян з 43 сіл, в тому числі і з сіл сусідньої Полтавської губернії [4, арк. 64-69].

Що стосується видавничої справи, то обсягів видавництва осені 1905 р. ні Київський комітет, ні київське бюро ВСС в 1906 р. не досягли. У м. Києві в 1906 р. у напівлегальних умовах видавалась газета «Київська Зоря», прокламації виготовлялись у порівняно невеликому обсязі [5, арк. 36].

Волинський комітет взимку-навесні 1906 р. особливо активно себе не проявляв. Проте він виявився менш постраждалим внаслідок грудневих подій 1905 р., аніж Київський комітет. Зокрема, комітет зберіг свою друкарню, центральний – Житомирський осередок ПСР зміг уникнути масових арештів, більшість місцевих організацій постраждали порівняно мало. Проте хаос і безлад в структурі партії в першій половині 1906 р. не дозволили повною мірою використати потенціал комітету. Пропагандистська робота хоча й проводилась, проте доволі мляво. У січні-лютому робота велась з прокламаціями двохрічної та річної давності (все ті ж прокламації «Земля і Воля», «Чого хочуть люди, які ходять з червоним стягом», «Браття селяни» – А.Х.). Серед місцевих осередків ПСР в першій половині року найбільш активно діяв Новоград-Волинський комітет ПСР. Він мав власну друкарню та видавав прокламації «До всіх робітників і селян», «Відозва партії Новоград-Волинських соціалістів-революціонерів» [9, арк. 167-168.]. Активніше Волинський осередок почав діяти після резонансних липневих подій 1906 р.

8 липня указом імператора була розпущена I Державна Дума. Ця подія, разом з проголошенням «Виборзької відозви» 10 липня слугували поштовхом до чергового росту революційної напруги в країні.

ПСР бурхливо відреагувала на розпуск Думи. У зв'язку з цим, есерами видавалась велика кількість прокламацій, із закликами до непокори владі та розподілу землі. Зокрема, Волинським комітетом видавались прокламації «Не надійтесь на Думу – самі себе звільняйте» загальним обсягом 10 тис. примірників, а Рівненською групою ПСР – «Народу від народних представників». Пожвавлення діяльності Волинського комітету привернуло увагу поліції. 28 липня в м. Житомирі в квартирі есера Альтгаузена було знайдено 527 прокламацій «Не надійтесь на Думу – самі себе звіль-

няйте», а також 20 фунтів (6,3 кг. – А.Х.) друкарського шрифту та мармуровий брус для друку. Волинський комітет залишився без друкарського приладдя, що в другій половині 1906 р. знизило його видавничу активність [10, арк. 11].

На хвилі революційного піднесення в середині літа 1906 р. активізувались й інші партійні осередки на Правобережжі, зокрема, Київський комітет випустив прокламації «Як добути землю селянам» та «Постанова Селянського Союзу в Москві». Черкаською групою була передрукована популярна листівка «Чого хочуть люди, які ходять з червоним стягом» та видана «Програма партії Соціалістів-Революціонерів» [3, арк. 1, 8, 9, 18].

На Київщині в другій половині 1906 р. зросла кількість селянських та робітничих виступів. Так, в вересні, на цукрових заводах, неподалік від станції Корсунь, відбулися страйки робітників, які підбурювали селян на бунт. Власне, цими виступами керували представники есерів. Вони мали при собі достатньо зброї та вибухівки, щоб при нагоді роздати її селянам та робітникам [4, арк. 17].

Також, у другій половині 1906 р., у Київській губернії за ініціативи Київського комітету була утворена велика кількість місцевих осередків. Так, активно діяли групи ПСР у містах Каневі, Липовці, Радомишлі, Сквирі, Таращі, Умані, Чигирині [15, с. 422].

Восени 1906 р. роботу Київського комітету знову підірвали нові арешти. У вересні вкотре арештували друкарню та затримали більшість керівного складу комітету. Таким чином, впродовж 1906 р. есери м. Києва не зуміли повністю відновитись через постійні перепони з боку влади та обмежились локальною пропагандистською діяльністю, яка за масштабами значно поступалася діяльності у 1905 р.

Через постійні арешти та кризи у структурі Київського комітету, в південних повітах Київської губернії управлінську функцію над місцевими організаціями, наприклад, Уманською групою, перебрав на себе Одеський осередок ПСР, який у другій половині 1906 р. відновився повністю та по деяким показникам, фактично, досяг рівня 1905 р. Так, впродовж 1906 р. Одеським комітетом було надруковано 25 різноманітних прокламацій, загальним обсягом 100-130 тис. примірників, які розповсюджувались в тому числі і на Правобережжі. Наймасовішими серед виданих прокламацій були «Виборзька відозва», «Не надійтесь на Думу – самі себе звільняйте», «Робітничий листок» [16, с. 290].

Загалом, 1906 р. став періодом відновлення ПСР у складних умовах. З одного боку, розширення політичних свобод створювало сприятливі умови для розвитку партії на легальних засадах. Але тактика та стратегія есерів яскраво вирізнялись своєю революційністю та радикалізмом, що виносило їх за рамки легальних партій, та, фактично, не дозволяло діяти

в законному полі. Через це, ПСР постійно потерпала під ударами поліції. До того ж, бойкот І-ї Думи не дав есерам можливості представляти свої інтереси у владі. Опосередковано ПСР доносила свої позиції через Трудову групу, всередині якої не було єдності. Ситуацію ускладнювала зростаюча напруга в середині самої партії, оскільки у ПСР назрівав розкол. Від генеральної лінії партії дедалі сильніше відмежовувались «опозиціонери» – прибічники легальних методів політичної боротьби, та «максималісти» – представники частини партії, що виступала за тотальний терор й насильницькі експропріації. Звичайно, усі ці фактори деструктивно впливали на й без того ослаблену після 1905 р. ПСР.

З початком 1907 р. відбулося чергове, хоча і нерівномірне пожвавлення роботи осередків ПСР Правобережжя. Зокрема, Київський комітет, певною мірою відновився після осіннього розгрому та робив спроби активізації діяльності. Так, в сфері пропаганди серед селянства Київська губернія була розподілена на 4 райони – Південний, Західний, Північний та Східний. Кожен з них очолював районний організатор. Це була стандартна схема, за якою наприкінці 1906-1907 рр. діяли фактично усі великі партійні осередки в Російській імперії. Районні організатори мали в своєму розпорядженні до 8 «ходоків», переважно з свідомих робітників і селян, які виступали в ролі зв'язкових між різними осередками. В разі необхідності, районні організатори могли скликати губернський чи районні з'їзди та коригувати діяльність організацій на місцях. Така структура дозволяла оптимально керувати ходом та розвитком пропаганди на селі. В кінці 1906 – на початку 1907 рр. левова частка роботи партійних осередків була пов'язана з виборами до II-ї Державної Думи, яку есери на відміну від I-ої не бойкотували [17].

У березні 1907 р. у м. Києві відбувся з'їзд представників районних, повітових та місцевих організацій, на якому зібралося більше 300 осіб. На з'їзді були вирішені нагальні проблеми щодо тактики дій, зокрема, пропаганди (стан місцевих організацій та шляхи постачання літератури), організації бойових дружин (забезпечення зброєю) та селянських братств (розробка програми занять в братських гуртках). Як вже зазначалось вище, активність агітаційної роботи по районах була нерівномірною. Наприклад, у Південному районі найкраще робота організовувалася в Чигиринському повіті. Тут діяла повітова організація, яка мала свій гектограф, а також існувало, як мінімум 4 великих сільських есерівських осередки та десятки сільських братств. Непогано йшли справи й у Західному районі з центром в м. Бердичів. В Бердичівському повіті, окрім повітового комітету, існувало ще як мінімум шість місцевих, які загалом охоплювали агітаційною роботою 15 сіл. Зафіксована також велика кількість сільських братств. Найгірше була організована діяльність у Північному районі з центром у м. Києві. Це можна пояснити, передусім, постійними проти-

діями поліції, яка через відносну близькість до м. Києва мала можливість оперативно виявляти діяльність місцевих осередків. Тут, окрім, власне, Київського, діяв лише один місцевий осередок, який об'єднував 4 села. В Східному районі також спостерігалось пожвавлення агітаційних методів роботи і особливо у Васильківському повіті [7, арк. 1076-1078].

Влітку 1907 р. після розгону II-ї Думи дещо пожвавив свою діяльність і Селянський Союз ПСР. Особливу активність пропагандисти Союзу проявляли в Канівському, Сквирському, Звенигородському та Київському повітах [11, арк. 27].

Окрім вищезазначених місцевих організацій, які займались переважно пропагандистською діяльністю, на Київщині існувало кілька потужних бойових дружин ПСР. Так, у с. Медвин, Канівського повіту, бойова дружина есерів налічувала до 500 осіб. В квітні 1907 р. там неодноразово збирались мітинги, чисельністю до 1 тис. селян. Крім того, в травні до с. Медвина за сприяння губернського комітету ПСР було доставлено для бойової дружини 3 ящики зі зброєю та вибухівкою [6, арк. 3-5]. Чисельними були також бойові дружини в Уманському, Бердичівському та Чигиринському повітах. Зокрема, влітку 1907 р. селянин Шеремет підбурював селян до нападу на арсенал у м. Чигирині для заволодіння зброєю, яку планувалось роздати чигиринській дружині [8, арк. 1-3].

Активно діяли селянські групи ПСР і в Бердичівському повіті. Так, у с. Ширмовка, Бердичівського повіту діяла група есерів, чисельністю до 15 членів, на чолі з чиновником Ісідором Крикливим, який розповсюджував серед селян літературу, а також організував підпали поміщицьких маєтків з метою примушення їх відмовитись від земельних угідь на користь селян. Восени 1907 р. групу ПСР с. Ширмовка розгромила поліція, а І. Крикливого заарештували [1, арк. 2-4].

Існувала також досить потужна група ПСР в м. Фастів, Васильківського повіту, очолювана різночинцем Шамою Соїхером і студентом Олександром Моравським. Група проводила активну пропаганду серед селян, закликала їх до страйків і бойкоту польових робіт. Фастівські есери мали власний гектограф, на якому встигли виготовити більше 300 прокламацій. У жовтні лідерів групи – Соїхера та Моравського заарештували, після чого група фактично розпалась [2, арк. 332-334.].

На Волині дії місцевого комітету ПСР в 1907 р. мали низьку результативність, бо пропагандистська діяльність в губернії проводилась непорядковано, хаотично. Передусім, тому що не вистачало людей та коштів. Найбільш жваво йшли справи в Кременецькій групі ПСР, а також в групі м. Олевськ, Котельнського повіту. Тут діяли пропагандистські гуртки та розповсюджувались прокламації «Громадяни» (закликала до бойкоту III-ї Думи – А.Х.), «Маніфест до усього російського селянства», «Земля», «Се-

лянин і робітник» та інші. Усі ці прокламації видавались і поширювались Волинським комітетом ПСР [13, арк. 15.].

Проте, попри відносний спад діяльності, у 1907 р. Волинським комітетом була організована акція, яка спровокувала події, названі в сучасній історіографії «Волинською тривоогою 1907 р.». Дані події стали свідченням гострої суспільної боротьби у краї в добу реакції. На Волині сильні позиції серед населення займав чорносотенний Союз Руського Народу, з регіональним центром в м. Почаїв. Антиреволюційна та антисемітська пропаганда видань чорносотенної Почаївської друкарні обурювала революційно налаштовані верстви населення та різних організацій і спонукала до боротьби за припинення її діяльності. А так як легітимним, законним шляхом ліквідувати цей своєрідний рупор самодержавства було неможливо – залишався шлях терору і насилля.

На початку червня 1907 р. помічник начальника Волинського губернського жандармського управління в Луцькому та інших повітах ротмістр Ергардт отримав таємні свідчення про те, що найближчим часом, кілька бойовиків-есерів «Волинського районного комітету партії соціалістів-революціонерів» мають намір підірвати архимандрита Почаївської лаври Віталія та лаврську друкарню за антиреволюційний напрямок редагованих ним «Почаївського листка» і «Почаївських новин».

Поліцією, внаслідок оперативно проведеної операції, було затримано двох молодих євреїв, які везли до Почаєва сховану вибухівку. Ними виявилися горохівський міщанин Шлема Телер 17-ти років та 19-літній луцький міщанин Володимир Павлов [13, арк. 56]. Чутки про успішну операцію жандармів поширилися серед жителів м. Почаєва та околиць і набули дещо викривленого змісту. З політичної площини вони перемістили вказані події в етнічний і конфесійний вимір – євреї-юдеї хотіли підірвати православну святиню. В містечку та його околицях виникла загроза єврейських погромів. На щастя, їх вдалося відвернути внаслідок ефективних дій поліції [13, арк. 11-14].

Загалом, протягом 1907 р. в діяльності есерівських осередків на Правобережжі проглядається тенденція поступового спаду активності. Третього червня 1907 р. відбувся розгін II-ї Державної Думи та проголошення нового виборчого закону до виборів III-ї Думи. Ці події засвідчили про завершення революції, яка не розв'язала означених завдань і закінчилася поразкою. В таких умовах розколата, переслідувана владою ПСР була не в змозі повноцінно підтримувати діяльність своїх локальних організацій, через це вони були залишені на самозабезпечення. Звичайно, такий хід речей вкрай негативно впливав на розвиток місцевих осередків, зокрема організацій Правобережної України, що призвело до перманентного затухання їх діяльності та самоліквідації впродовж 1908-1914 рр.

Таким чином, необхідно констатувати, що ПСР відіграла визначну роль в суспільно-політичному житті Київщини та Волині, які входили до

складу Російської імперії на початку ХХ ст., проте, була носієм яскраво виражених деструктивних форм революційної діяльності, а саме, терору. Поруч з цим, саме ПСР стала однією з активних політичних організацій, яка спричинила загибель російської монархії у 1917 р.

Джерела та література:

1. Центральний Державний Історичний архів у м. Києві (далі ЦДІАУК). – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 1852.
2. ЦДІАУК. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 2041.
3. ЦДІАУК. – Ф. 274. Оп. 1 – Спр. 2281.
4. ЦДІАУК. - Ф 275. – Оп.1. Спр. 1117.
5. ЦДІАУК. - Ф 275. – Оп.1. Спр. 1119.
6. ЦДІАУК. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 7.
7. ЦДІАУК. – Ф. 301. – Оп. 1. – Спр. 20.
8. ЦДІАУК. – Ф. 1335. – Оп. 1. – Спр. 300.
9. ЦДІАУК. – Ф. 1335. – Оп. 1. – Спр. 492.
10. ЦДІАУК. – Ф 1335. – Оп. 1. – Спр. 640.
11. Державний архів Російської Федерації (далі ДАРФ). – Ф. 102. – Оп.1898. – Спр. 11. – Ч. 21.
12. ДАРФ. – Ф. 102. – Оп. – 1906. – Спр 9. – Ч. 7.
13. ДАРФ. – Ф. 102. – Оп. 1906. – Спр 9. – Ч. 10.
14. ДАРФ. – Ф. 102. – Оп. 1906. – Спр.20. – Ч. 58.
15. Леонов М.И. Партия социалистов-революционеров в 1905-1907 гг. / М.И. Леонов. – М.: РОССПЭН, 1997. – 512 с.
16. Спиридович А. И. Партия Социалистов-Революционеров и ее предшественники. (1886-1916) / А. И. Спиридович. – Петроград: Военная Типография, 1918. – 627 с.
17. http://uk.wikipedia.org/wiki/Державна_думаРосійської_імперії

Черняк В.В.

с. Біляни, Вінницька обл.

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ
АНТОНІНСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
НА ПОЧАТКУ 30-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ**

У статті йдеться про соціально-економічне становище Антонінського району у першій половині 30-х років ХХ століття).

Ключові слова: *територіально-адміністративний устрій, Антонінський район, соціально-економічне становище, населення, сільське господарство, культурно-освітній розвиток.*

Соціально-економічні експерименти більшовицької влади у 20-30-х рр. XX ст. супроводжувалися частими реформами адміністративно-територіального устрою. Постанова ВУЦВК від 31 січня 1923 р. поклала початок адміністративно-територіальній реформі на Поділлі. Відповідно до неї зменшувалася кількість адміністративно-територіальних одиниць шляхом укрупнення волостей і повітів [1, с.20]. Територія сучасної Хмельницької області ввійшла до складу Кам'янецького та Проскурівського округів Подільської губернії та Шепетівського округу Волинської губернії [2, с.166-169]. Постановою ВУЦВК і РНК від 13 червня 1930 р. «Про реорганізацію округів» Шепетівський округ був приєднаний до Бердичівського, а Кам'янецький – до Проскурівського [2, с.182]. За постановами ЦВК і РНК СРСР від 23 липня 1930 р. та ВУЦВК УСРР від 2 вересня 1930 р. в Українській СРР був ліквідований адміністративно-територіальний поділ на округи і встановлено 503 окремі адміністративні одиниці [3, с.671]. У 1932 р. влада повертається до триступеневої системи управління (центр – область – район). Постановою IV позачергової сесії ВУЦВК XII скликання від 9 лютого 1932 р. на Україні вирішили створити 5 областей: Харківську, Київську, Вінницьку, Дніпропетровську та Одеську. До складу Вінницької області, яку безпосередньо утворено 27 лютого 1932 р., увійшло 71 адміністративно-територіальних одиниць: 2 міста (Вінниця і Бердичів) та 69 районів [1, с.24]. Таким чином, до утворення Кам'янець-Подільської області у 1937 р. переважна більшість території сучасної Хмельницької області перебувала у складі Вінницької області.

Метою нашої статті є введення в науковий обіг основних показників соціально-економічного розвитку Антонінського району у складі Вінницької області. Вивчення соціально-економічної історії районів, які з різних причини зникли з адміністративної карти Поділля, ще не стали предметом вивчення краєзнавців. Соціально-економічний розвиток Антонінського району у складі Шепетівського округу досліджував І.В. Рибак [4].

Антонінський район у складі Шепетівського округу було утворено у 1923 р. з Антонінської, Новосільської та Тернавської волостей [2, с.169]. У відповідності з постановою ВУЦВК від 3 лютого 1931 р. проведено укрупнення районів, внаслідок чого 119 районів було розформовано, а їх територію приєднано до інших. Відповідно до цієї постанови Красилівський район було приєднано до Антонінського [2, с.182]. На 1 жовтня 1925 р. територія Антонінського району складала 537,6 км², Красилівського району – 628,9 км² [5, с.1].

Станом на 1 січня 1932 р. територія Антонінського району становила 1188,33 км². Серед районів Вінницької області більшими були лише Славутський – 1313,8 км² та Заславський – 1205,35 км². До його складу входило 85 населених пунктів, які були об'єднані у 55 сільських рад. Населення

становило 102850 чоловік [6, с.66-67]. Постановою ЦВК УРСР від 26 лютого 1935 р. було відновлено ряд районів, серед яких і Красилівський. На середину 1935 року територія району становила 56,3 тис. га (563 км²), а населення складало 50243 чол. [7, с.482].

Відповідно до постанови ЦВК УРСР від 4 травня 1935 р. на території Вінницької області було утворено 4 прикордонних адміністративних округи: Кам'янець-Подільський (9 районів), Могилів-Подільський (6 районів), Проскурівський (9 районів) і Шепетівський (10 районів). Антонінський район став складовою частиною останнього [2, с.183-184]. Головним заняттям жителів Антонінського району було сільське господарство. Колективізація селянських господарств тут розпочалася наприкінці 20-х рр. і станом на 10 червня 1932 р. у районі було створено 88 колективних господарств (1 комуну і 87 артільей). З 22634 господарств було усупільнено 8280 (41,9%), а з 81238 га орної землі, що перебувала у користуванні селян, передано до колгоспів 31429 га (38,7%) [6, с.74-75]. Ці цифри свідчать про те, що колективізація у районі зустріла сильний спротив. Так, загальний показник усупільнених селянських господарств по Вінницькій області становив 61,6%, а орної землі – 62,3%, тоді як у окремих районах – Волочиському, Могилівському, Козятинському, Плисківському – він склав більш ніж 80% [6, с.77]. У доповідній записці начальника Вінницького обласного відділу ДПУ В. Лєвоцького секретарю Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву про масові подання колгоспниками заяв щодо виходу з колгоспу, датованій 17 липня 1932 р., вказується, що у Антонінському районі було подано 172 такі заяви [8, с.319]. Та Голодомор 1932-1933 років, репресивна політика державних органів, змусили селян вступати до колгоспів. Станом на середину 1935 р. в районі вже було колективізовано 8860 господарств (92,6%), а колгоспів налічувалося 47 [7, с.482] (зменшення абсолютних цифр пов'язане з відновленням Красилівського р-ну у 1935 р., про що йшлося вище).

Хлібозаготівлі, які здійснювалися насильницькими методами, виконувалися у районі практично на 100%, внаслідок чого селяни були приречені на голодну смерть. Так, у 1930/1931 р. план хлібозаготівель складав 12691 т (виконання – 100,3%), у 1931/1932 р. – 20000 т (виконання – 99,3%), у 1932/1933 р. – 15528 (фактично на 5 січня 1933 р. виконано на 101,6%) [9, с.116].

За даними Антонінського Райплану, загальна площа землі, придатної для сільськогосподарського використання, становила 104701 га. З них орної – 87105 га, садибної – 6184 га, сіножатей – 4145 га, лісів та чагарників – 7267 га [6, с.70-71]. За площею орної землі Антонінський район займав друге місце в області [6, с.70-73].

У 1932 р. колгоспами було засіяно 3955 га озимого жита (одноосібниками – 7473 га), 4148 га озимої пшениці (4018 га), 4549 га ячменю (4695 га),

3174 га овесу (1875), 2137 га гречки (2704 га), 584 га проса (709 га), 665 га вики на зерно (471 га), 1821 га гороху (789 га), 5045 га цукрового буряка (5941 га), 217 га коноплі (336 га), 787 га картоплі (2373 га), 221 га різної городини (1409 га), 1486 га однорічних (475 га) та 872 га багаторічних (271 га) трав на сіно, 824 га багаторічних трав на насіння (67 га) тощо [6, с.100-101, 104-105, 108-109, 112-113, 116-117, 120-121, 124-125, 128-129]. Під урожай 1935 р. в районі було засіяно зернових і бобових культур на площі 26595 га, технічних культур – на площі 5115 га [7, с.482]. Станом на 1 лютого 1932 р. у селах району нараховувалося 23673 коней, з яких 16569, або майже 70%, перебувало у одноосібників. У колгоспах та радгоспах знаходилося 6538 коней (майже 28%). Цікаво, що 190 коней перебувало у колгоспників, але усупільнені вони не були. Великої рогатої худоби нараховувалося 20016 голів, з яких лише близько 15% (2928 голів) знаходилися у радгоспах та колгоспах, а всі інші – у одноосібників та колгоспників (не усупільнені). Свиней нараховувалося 11966 голів, овець – 5600 голів (у колгоспах лише 239, всі інші – у одноосібників та колгоспників) [6, с.132-133, 136-137, 140-141, 144-145]. Та вже станом на 1 січня 1936 р. одноосібники мали лише 188 коней із загальної кількості 7474 по району (2,5%) [7, с.482]. Схожа ситуація була і з іншим поголів'ям.

Станом на 20 жовтня 1932 р. у районі нараховувалося 49 тракторів [6, с.146]. Антонінський район мав наступні корисні копалини: вапняки на випал, вапняковий камінь для будівель, глина для цегли, торф [6, с.147]. Торфозробка знаходилася у с. Мезинці. Станом на 1 липня 1932 р. тут працювала 471 людина. На двох цукроварнях (у м. Красилові та с. Кременчуки) працювало відповідно 185 та 208 людини. За 1931 р. на Красилівській цукроварні було вироблено продукції на суму 9082 тис. крб., на Кременчуцькій – на суму 2769 тис. крб. [6, с.152-153].

Мережа роздрібних торговельних закладів Антонінського району на початок 1932 р. складалася з 94 крамниць, з яких чотири були закритого типу [6, с.182]. Станом на 15 квітня 1935 р. у районі діяло 63 торговельних точок, обіг за перший квартал 1935 року склав 1070 тис. крб. [7, с.483].

Освітня мережа району станом на 1 січня 1932 р. нараховувала 94 трудових школи – 74 I концентру і 20 II концентру, у яких навчалося 13737 учнів [6, с.184-185]. На початок 1932/1933 навчального року кількість шкіл зменшилася до 92, серед яких 4-х річних було 67, 7-річних – 24, 10-річних – 1. Загальна кількість учнів у них становила 15321 чоловік [9, с.208-209]. У педагогічному процесі було задіяні 390 чоловік. 15642 малописьменних та неписьменних відвідували школи та групи лікнепу. У районі діяло 53 установи клубного типу – сільські будинки та хати-читальні [6, с.185]. У 1935 р. 8188 дітей здобували освіту у 34-х початкових, 14-ти неповних середніх та 2-х повних середніх школах [7, с.483].

Станом на кінець 1931 р. мережа установ охорони здоров'я району нарахувала 3 лікарні (загальна кількість ліжок – 51), 6 лікарських дільниць (51 ліжко), 8 амбулаторій, 4 пункти першої допомоги, 1 консультацію Охматдиту. Загальна кількість пологових ліжок становила 6. У сезонних яслах перебувало 3691 дитина. У районі працювало 14 лікарів, з яких 1 – санітарний лікар, та 42 представники середнього медичного персоналу [6, с.188-189]. На 1 липня 1932 р. кількість амбулаторій збільшилася на 1 і становила 9, пунктів першої допомоги стало 14, з них 3 – постійних. Кількість ліжок у трьох лікарнях збільшилася на 30 і становила 81. 1 лікарське ліжко у Антонінському районі припадало на 1063 жителів. Лікарів стало 13. На 10000 населення кількість лікарів становила 1,3 [9, с.220-221]. На 1935 р. у районі діяло 5 амбулаторій, 3 медпункти, 2 лікарні (55 ліжок), 1 хата-родильня (2 ліжка), 1 консультація Охматдиту, 1 аптека. Медичну допомогу населенню надавало 6 лікарів та 27 працівників середнього медичного персоналу [7, с.483].

Станом на 1 липня 1932 р. у районі налічувалося 120 радіоточок. Станом на 1 грудня 1932 р. район мав телефонний зв'язок з обласним центром. Крім того, було телефонізовано одну МТС та один радгосп [9, с.228]. Станом на 1 травня 1935 р. 3 сільські ради, 1 радгосп та 2 МТС було телефонізовано [7, с.483].

Згідно з постановою ЦВК СРСР від 22 вересня 1937 р. утворено Кам'янець-Подільську область, до складу якої ввійшло 36 районів, в тому числі і Антонінський, який проіснував у складі області до 1962 р.

Таким чином, соціально-економічні показники розвитку Антонінського району в складі Вінницької області (1932-1937 рр.) дають змогу проаналізувати соціально-економічне становище району та є цікавими для порівняння із сучасністю.

Джерела та література

1. Петренко Олександр. Історія адміністративно-територіального устрою Вінниччини від найдавніших часів до сучасності. – Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2008. – 56 с.
2. Олуйко В.М., Слободянюк П.Я., Баюк М.І. Адміністративно-територіальний устрій Поділля: історія та сучасність / За загальною редакцією Смоля В.А., Слободянюка П.Я. – Хмельницький, 2005. – 400 с.
3. Державний архів Вінницької області: Путівник. – Вінниця, 2010. – 753 с.
4. Рибак І.В. Антонінський район у «Матеріалах до опису округ УСРР. Шепетівська округа» // Матеріали Міжнародної науково-краєзнавчої конференції «Антонінський край у просторі і часі». – У 2-х т. – Т.1. – Житомир: . Котвицький, 2008. – С.184-187.
5. Матеріали до опису округ УСРР. Шепетівська округа. – Харків, 1926. – 48 с.

6. Статистично-економічний довідник Вінницької області / Вінницьке обласне управління народногосподарського обліку при Облплані. – Вінниця: Віндерждрук. ім. Леніна, 1932. – 192 с.
7. Райони УСРР. Статистичний довідник / За редакцією О.М. Асаткіна. – Том 1. – К.: Видавництво «Народне господарство та облік», 1936. – 1196 с.
8. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2007. – 704 с.
9. Довідник з основних статистично-економічних показників господарства районів Вінницької області УСРР. – Харків: Видання Управління справами Ради Народних Комісарів УСРР, 1933. – 240 с.

КРАЄЗНАВЧЕ ЖИТТЯ

*Блажевич Ю.І.
м.Хмельницький*

ДІЯЛЬНІСТЬ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ У 2016 РОЦІ

Хмельницька міська організація НСКУ станом на 01.12.2016 р. нараховує 62 особи, з них 7 докторів наук, 28 кандидатів наук, 4 старші викладачі вузів обласного центру. В складі міського осередку краєзнавців 34 освітяни, 19 представників культосвітніх установ, 2 – священнослужителі (водночас вони є викладачами кафедри українського православ'я і теології Хмельницького інституту МАУП, а також є діючими кліриками Хмельницької єпархії УПЦ), 7 членів міської організації представляють інші установи.

Протягом 2016 р. двоє членів вибули у зв'язку із зміною місця проживання, троє бажуючих осіб подали заяви на вступ в НСКУ. На початку 2016 р. кандидат історичних наук Маркова Світлана Василівна успішно захистила докторську дисертацію і нині працює доцентом Хмельницького обласного інституту післядипломної освіти.

29 вересня 2016 р. успішно захистив кандидатську дисертацію і одержав наукову ступінь кандидата історичних наук член НСКУ старший викладач кафедри суспільних дисциплін Адамський В.Р.

У жовтні 2016 р. член міського осередку НСКУ Семенчук С.О. здійснив попередній захист кандидатської дисертації на кафедрі історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка і активно готується до офіційного захисту дисертаційного дослідження на початку 2017 р.

Науковий і творчий потенціал міського краєзнавчого осередку протягом 2016 р. якісно зріс, було опубліковано 324 наукових статті, видано 8 монографій та навчальних посібників, більше 20 науково-методичних розробок, проведено 36 науково-краєзнавчих конференцій, круглих столів, симпозіумів тощо. Важливою віхою в діяльності міської організації стали чергові випуски науково-краєзнавчого збірника «Хмельницькі кра-

езнавчі студії», в якому публікуються наукові розробки не тільки краєзнавців обласного центру, а й членів НСКУ і всіх бажаючих з Хмельниччини та інших регіонів України. За поточний рік було видано 4 такі науково-краєзнавчі збірники, статті яких охоплюють історію, етнографію, культурологію, археологію, біографістику, економіку, духовність, літературний процес тощо нашого краю і України. На базі обласної наукової бібліотеки започатковано історико-краєзнавчі читання з актуальних проблем сучасного розвитку регіону і держави для студентської молоді і старшокласників освітніх закладів м. Хмельницького.

Протягом зазначеного періоду краєзнавці міста брали активну участь в організації і проведенні міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференцій, в різноманітних виховних заходах, присвячених пам'ятним та ювілейним датам в історії краю, України, знаменитих земляків, працювали в архівних установах. Так, наприклад, 22 вересня 2016 р. в обласному центрі відбулась перша міжнародна наукова історико-краєзнавча конференція «Місто Хмельницький в контексті історії України» в якій взяли участь і опублікували майже 60% наукових досліджень члени міського краєзнавчого осередку і краєзнавці Хмельниччини.

Члени міського краєзнавчого осередку, насамперед Кузіна Б.С., Блажевич Ю.І., взяли активну участь у відзначенні на Хмельниччині 100-річного ювілею видатного подільського письменника-краєзнавця, члена Національної спілки письменників України Василя Баженова та створенню відповідного Фонду і заснування спільної обласної премії імені В.М.Баженова разом з обласною письменницькою організацією.

Більшість наукових досліджень міських краєзнавців, зокрема представників вишів, були спрямовані на розкриття педагогічних, психологічних, методичних та історико-педагогічних аспектів і проблем, що постали на сучасному етапі перед освітянською галуззю, включаючи публікації лекцій з окремих тем, розробки семінарських занять, програм самостійної роботи студентів, практичних курсів, висвітлення передового досвіду у проведенні лабораторних занять, педагогічної практики тощо. Необхідно зазначити, що більшість цих розробок пов'язані з краєзнавчим матеріалом. Водночас доктор історичних наук Місінкевич Л.Л. на початку 2016 р. закінчив роботу над VI томом науково-документального видання «Реабілітовані історією. Хмельницька область», а інші члени міської організації НСКУ приступили до реалізації проекту щодо підготовки і видання енциклопедичного довідника «Хмельниччина».

В обласному центрі за останній період сформовано декілька потужних краєзнавчих осередків: в гуманітарно-педагогічній академії, обласних бібліотеках, державному архіві Хмельницької області, Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї, університеті управління та права, інституті

МАУП, інституті післядипломної педагогічної освіти, у відділі охорони пам'яток історії та культури, в економічному університеті.

Так, наприклад, до складу краєзнавчого осередку **Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії** входять три доктори наук Шоробура І.М., Галус О.М., Телячий Ю.В.), 7 кандидатів наук (Адамський В.Р., Блажевич Ю.В., Барташук Л.Ю., Красносілецький Д.П., Кришук Б.С., Маховська С.В., Островий В.М.), 2 старших викладачі (Ільїнський В.М., Халайцан В.П.). Важливими складовими частинами історико-краєзнавчої роботи в академії є проведення міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференцій, круглих столів, проблемних семінарів, наукових симпозіумів, засідань краєзнавчого гуртка, організації туристично-екскурсійних поїздок до пам'ятних місць, історико-архітектурних ансамблів і пам'яток, проведення майстер-класів з різних видів декоративно-прикладного мистецтва, виставок тощо. Академія плідно і творчо співпрацює в галузі історико-краєзнавчих та етнографічних досліджень з низкою вузів та культурно-освітніх установ України, нашого краю і зарубіжжя.

Краєзнавча робота в академії ведеться на всіх факультетах та кафедрах, а також під час педагогічної практики студентів в школах, дитячих закладах та позашкільних установах міста та області. В академії створено музей історії закладу, музеї-лабораторії В.Сухомлинського і М.Дарманського, музей-лабораторію народознавства, музеї геральдики та дошкільної освіти. Так, наприклад, доцент Ільїнський В.М., член краєзнавчого осередку, голова обласного відділення Українського геральдичного товариства, є автором більше 80-ти гербів міст і сіл України, зокрема багатьох районів і населених пунктів краю. Важливим напрямком науково-краєзнавчої роботи є підготовка і захист дисертаційних досліджень (Адамський В.Р., Коваль Л.М.), виступи на передачах телерадіокомпанії «Поділля-центр» (Блажевич Ю.І., Красносілецький Д.П., Шоробура І.М.). Вуз виступає ініціатором проведення щорічних науково-практичних конференцій під рубрикою «Духовні витоки Поділля». У 2012 р. форум був присвячений видатним жінкам краю, в 2013 – видатним педагогам краю, у 2014 – видатним митцям краю, у 2015 – видатним науковцям Хмельниччини, а у 2016 р. проведено наукове зібрання до пам'ятної дати організації і проведення просвітянської роботи на Поділлі. На 2017 р. заплановано конференцію «Духовні витоки Поділля: Церква і видатні релігійні діячі краю».

Протягом 2016 р. також були проведені всеукраїнські та релігійні науково-практичні конференції, круглі столи для аспірантів, молодих вчених та студентів вишів України і краю, присвячених сучасним історико-педагогічним дослідженням в Україні, християнському вихованню в сім'ї, актуальним питанням мистецької педагогіки, тижням науки в гуманітарно-педагогічній академії, ролі і місця студентської молоді в сучасних реаліях,

Так, наприклад, в гуманітарно-педагогічній академії в 2016 р. проведені актуальні конференції «Сучасні педагогічні дослідження в Україні», «Студентська молодь у педагогічній науці», «Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі ВНЗ», «Репресії проти поляків та інших національностей на Поділлі: роль і місце в історії краю» тощо. А починаючи з 2006 р. в академії щорічно проводяться «Педагогічні читання пам'яті М.М.Дарманського». Краєзнавці кафедри суспільних наук академії (Адамський В.Р., Блажевич Ю.І., Красносілецький Д.П., Островий В.М.) протягом 2015 – 2016 років провели дві спільні інтернет-конференції з суспільниками Харківської гуманітарно-педагогічної академії щодо проблем патріотичного виховання студентської молоді в сучасних умовах. Цьому ж слугувала зустріч і знайомство з історією нашого краю вищезазначених членів НСКУ з представниками «поїзда дружби» із Луганської області, яка відбулася 22 жовтня 2016 р. в Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії. В складі учасників цієї акції були студенти, школярі, волонтери, митці (всього 150 осіб).

Протягом поточного року кількісно і якісно зріс краєзнавчий осередок в **Хмельницькому інституті МАУП**. Нині там працюють і займаються науково-краєзнавчою діяльністю В. Галатир, О. Дацюк, В. Парандій, С. Причишин-Клинівський, А. Трембіцький.

Зокрема, активно працюють кандидати богословських наук Дацюк О.А. (секретар Хмельницької єпархії УПЦ, зав. кафедрою українського православ'я та теології) і Причишин-Клинівський С.М. (священослужитель), які не тільки читають лекції та проводять семінари з християнської тематики, а й беруть активну участь в різноманітних наукових заходах вишів та культурно-освітніх установ обласного центру і є організаторами Всеукраїнських науково-практичних конференцій «Історія, культура та освіта: християнський вимір», основна тематика яких спрямована на дослідження духовно-релігійних процесів на теренах Поділля і Південно-східної Волині, висвітлення становлення і розвитку церковно-історичного краєзнавства на Поділлі, повернення із забуття церковних діячів краю всіх історичних періодів, діяльності церкви на сучасному етапі, вивчення історії культових споруд тощо. Тільки в 2016 р. на базі інституту МАУП, за сприяння керуючого Хмельницькою єпархією УПЦ, митрополита Антонія (Фіалко) було проведено дві всеукраїнські науково-практичні конференції вищезазначеної тематики.

Члени краєзнавчого осередку інституту МАУП, водночас діючі клірики єпархії, проводять значну катехізаторську, освітню і духовно-просвітницьку діяльність не тільки в стінах вишу, а й в православних храмах Хмельницької єпархії. Так, О. Дацюк очолює єпархіяльний відділ з катехізації і освіти, а також обласний осередок Всеукраїнського право-

славного педагогічного товариства, членами якого є викладачі вишів та шкіль, працівники соціальної і культурної сфер, церковники, журналісти. Названий осередок почав діяти з березня 2004 р. Основною сферою діяльності цього формування є активна пропаганда і поширення педагогічних розробок православних учених в галузі освіти і виховання учнівської та студентської молоді, участь в культурно-просвітницьких заходах різних рівнів, організація і проведення науково-практичних та методичних зібрань релігійно-світської тематики, конференцій, круглих столів, виставок тощо. Протягом 2016 р. активізувалась робота із запровадження в навчальні заклади предмета «Біблійна історія і християнська етика». З цією метою було налагоджено співробітництво з Хмельницьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти, водночас здійснювалось методичне керівництво викладанням аналогічних предметів в недільних школах єпархії, проводились консультації для журналістів православних теле і радіопрограм тощо.

Варто також відзначити активну участь духівників-краєзнавців у щорічних Всеукраїнських науково-краєзнавчих конференціях «Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття». Водночас необхідно зазначити, що таких конференцій вже відбулося 16 і основним організатором цих наукових зібрань є кандидат історичних наук, доцент, член НСКУ, директор Хмельницького економічно-правового коледжу МАУП В.Парандій.

У поточному році Хмельницький інститут МАУП відзначив свій 20-річний ювілей і тут відбулася наукова конференція з вищезазначеної тематики і за матеріалами цих наукових форумів були видані відповідні збірники праць науковців і дослідників краю та всієї України.

В 2016 р. було створено краєзнавчий осередок у **Хмельницькому кооперативному торговельно-економічному інституті** (члени НСКУ В. Церклевич, М. Горун). Вони стали організаторами і активними учасниками започаткованого ще в 2011 р. культурологічного проекту «Хмельниччина мистецько-історична».

Станом на 2016 р. його результати достатньо вагомі: укладення міжнародних угод про співпрацю із Гданською школою туризму та готельного менеджменту (Польща), що реалізується у спільному проведенні наукових форумів для науково-педагогічних працівників та студентства, систематичних стажуваннях студентів ХКТЕІ на базах практики польських партнерів та укладення угоди про навчання студентів ХКТЕІ у Гданській ВШТГБ за програмою «Подвійний диплом».

З 2012 р. реалізується програма вивчення напрацювань польських партнерів у сфері організації зеленого туризму, відбуваються взаємні відвідини туристичних комплексів Польщі (м. Гданськ, Гніве) та Хмельнич-

чини (сmt Гривів, с. Зінків); реалізується освітня програма міжнародної міжвузівської співпраці «подвійний диплом».

Предметом особливого наукового та практичного інтересу інституту є розвиток туристичної інфраструктури Хмельниччини, здійснення вкладу у виконання програми Хмельницької обласної державної адміністрації щодо розвитку туризму та рекреації (згідно пріоритетів «Схеми планування території Хмельницької області»).

Програми трьох із восьми напрямів підготовки фахівців в інституті передбачають формування навичок обслуговування туристичних маршрутів, зокрема, студентів напрямів підготовки «Готельно-ресторанна справа» (спеціалізація: Світові технології гостинності), «Маркетинг» (спеціалізація: Маркетинг міжнародного бізнесу та туризму), «Менеджмент» (спеціалізація: Менеджмент торговельного, ресторанного та готельного бізнесу) вивчають дисципліни «Міжнародний бізнес і туризм», «Рекреаційні комплекси світу», «Туризмознавство».

Предметом наукових студій професорсько-викладацького складу та студентів-учасників студентського наукового товариства інституту виступають проблеми дослідження й популяризації різноманітних туристичних об'єктів Хмельниччини. Результати їх наукових пошуків неодноразово оприлюднювались на наукових форумах як в Україні (конференцій з нагоди відкриття туристичного сезону у м. Кам'янці-Подільському), так і в Польщі: Міжнародні конференції: «Харчування – туризм – освіта» (14-20 квітня 2011 р., м. Гданськ, Польща), «Східний вимір глобалізації: політичні, економічні і культурні виклики Євразійської зони» (10-11 березня 2012 р., м. Кельце, Польща), «Замки і твердині в розвитку туристичного потенціалу» (6-7 грудня 2012 р., м. Гніве, Польща), «Місцевий прикордонний рух між Польщею та Росією як фактор економічного розвитку» у рамках міжнародної туристичної ярмарки у Гданську (11-16 квітня 2013 р.) та ін. У жовтні 2013 р. на урочистій конференції з нагоди закриття туристичного сезону, що відбувалась у сесійній залі Хмельницької ОДА проректором з науково-педагогічної та виховної роботи, к.пед.н., магістром історії Вікторією Церклевич було представлено результати напрацювання за напрямом «сакральний туризм» – виступ на тему «Сакральні-релігійний туризм на Хмельниччині», який згодом було узагальнено у низці публікацій у фахових виданнях.

Увага до історико-архітектурної спадщини, глибоке вивчення історичних подій у краєзнавчому аспекті дозволило реалізувати авторську програму викладу дисципліни «Історія економіки і економічної думки» – вивчення подій історичної дійсності в умовах історичної реальності, що також знайшло відображення у наукових публікаціях.

У листопаді 2013 р. у ХКТЕІ відбувся науково-практичний круглий стіл «Етнокультурні чинники української національної кухні», в якому

прийняли участь представники польської та єврейської громад краю, а також було презентовано майстер-клас з приготування та дегустації соловких страв (випічки) української, російської, польської, єврейської, вірменської кухні.

За 2014–2015 н.р. поживавився внутрішньо інститутський напрям фахових екскурсій, де, поряд із вивченням роботи різноманітних підприємств у різних регіонах України, незмінна увага надається історико-архітектурному оточенню, що є незмінною складовою формування фахових компетенцій сьогоденного студента – завтрашнього кваліфікованого фахівця.

Водночас у квітні 2014 р. саме науково-педагогічні працівники та студенти вишу презентували майстер-клас із пріоритетних напрямів розвитку гастрономічного туризму (на відкритті туристичного сезону у історико-архітектурному заповіднику «Межибіж»), а також театралізацію-імпрезу «Туристичні легенди старого Проскурова».

Тренд 2014-2016 н.р. – біографічний туризм – вивчення життєписів власників шляхетських маєтків XVIII – поч. XX ст., збережених на території Хмельниччини. Результати дослідження уперше було представлено та інтерпретовано у рамках традиційного літературно-музичного вечора з нагоди Дня української писемності та мови (з нагоди відзначення Днів інституту) – «Поетично-музичні інтерпретації історій великого кохання: перлини палацової архітектури Хмельниччини» та в державному історико-культурному заповіднику «Межибіж» 22 квітня 2016 р.

Після засідання круглого столу відбулися: презентація виставки іконопису у народній техніці на склі «Вікна, що змінюють. Воскресіння – погляд крізь скло», присвяченої 430-річчю замкової церкви св. Миколая (автор – художниця Тетяна Цимбарецька, м. Хмельницький); майстер-клас з археології для школярів та студентів; екскурсія «Незнаний Меджибіж» вулицями і пам'ятними місцями містечка, яке у 2016 році відзначило річницю своєї першої згадки в літописах; театралізована імпреза у Лицарській вежі «Історії кохання Меджибізької фортеці» (постановка літературно-краєзнавчої студії ХКТЕІ «Хмельниччина мистецько-історична»).

Реалізація мистецького проекту стала можливою завдяки ґрунтовній дослідницькій роботі, проведеній заступником директора історико-культурного заповідника «Межибіж» із наукової роботи членам НСКУ Ігорем Западенком та членом НСКУ Вікторією Церклевич.

Таким чином, співпраця історико-культурного заповідника «Межибіж» та вищого навчального закладу – Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту стверджує у суспільній свідомості думку про суспільну функцію музеїв не тільки як зібрання цінностей та артефактів. Завдяки таким заходам і, загалом, інноваційному підходу, українські музеї перетворюються на осередки культурного поступу, зміни світогляду

усіх, хто сюди потрапляє, місце серйозних наукових студій та форумів, а також – підприємницьких ініціатив та розвитку громад.

Останнім часом поживалась краєзнавча робота в **обласному інституті післядипломної педагогічної роботи** (Берека В.Є., Войтенко В.І., Очеретянюк В.І., Маркова С.В.). В 2016 р. тут проводилась чергова щорічна всеукраїнська науково-практична конференція щодо активізації патріотичного виховання учнівської та студентської молоді в Україні та на Хмельниччині, становленні та розвитку педагогічної освіти і освітньої галузі нашого краю в історичному та сучасному вимірах. На базі інституту постійно проводяться олімпіади, курси підвищення кваліфікації для вчителів історії, суспільствознавства, педагогів-вихователів, організуються історико-краєзнавчі читання, видається значна кількість методичної та науково-популярної літератури для педагогічних працівників, збірки наукових праць тощо. В рамках відзначення 75-річчя заснування цього закладу тут було відкрито і презентовано музей історії освіти на Хмельниччині, який визнано одним з найкращих в Україні і який постійно поповнюється новими історико-педагогічними розвідками дослідженнями щодо освітньої сфери нашого краю.

Однак одним з найбільших досягнень краєзнавців і членів колективу інституту післядипломної педагогічної освіти є кількарічна плідна робота над створенням «Енциклопедії освіти Хмельниччини» під керівництвом ректора, доктора педагогічних наук, професора, члена НСКУ Береки В.Є. Останнім часом, при сприянні обласної державної адміністрації, обласної ради, департаменту освіти і науки ОДА, правління Хмельницької обласної організації НСКУ на базі цього навчально-методичного закладу створюється робоча група щодо опрацювання матеріалів для створення енциклопедичного словника «Хмельниччина».

Краєзнавчий осередок в **Державному архіві Хмельницької області** (Байдич Г.В., Галатир В.В., Олійник Ю.В.) протягом 2016 р. активно працював над тематиками періодів доби Української національно-демократичної революції (1917–1921 рр.) повстанського руху 20-х років ХХ ст., голодоморів 1921–1922, 1932–1933, 1946–1947 рр., часів Другої світової війни та інших знакових подій в історії України і краю. За поточний рік ними підготовлено 8 статей, взято участь в роботі 13 конференцій різних рівнів, підготовлено і озвучено 10 телепередач і 7 радіовиступів.

Радіопередачі:

Байдич В.Г., Олійник Ю.В., Галатир В.В. В ефірі обласного радіо прозвучала інформація про презентацію збірника документів і матеріалів «Матеріали Кам'янець-Подільської обласної комісії із встановлення збитків і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1941-1945 р.)» (14 лютого 2016 р., ХОДТРК «Поділля-Центр»)

Байдич В.Г. В ефірі радіо FM 104,6 прозвучала інформація про підсумкову колегію Держархіву Хмельницької області (3 березня 2016 р., ХОДТРК «Поділля-Центр», радіо FM 104,6)

Олійник Ю.В. В ефірі радіо FM 104,6 прозвучала інформація про видання Держархіву Хмельницької області (21 квітня 2016 р., ХОДТРК «Поділля-Центр», радіо FM 104,6)

В ефірі радіо FM 104,6 прозвучала інформація «Хрещення України-Руси та її історичне значення» (26 липня 2016 р., ХОДТРК «Поділля-Центр», радіо FM 104,6)

В ефірі радіо FM 104,6 прозвучала інформація «Незалежній Україні 25» (22 серпня 2016 р., ХОДТРК «Поділля-Центр», радіо FM 104,6, Галатир В.В.)

В ефірі радіо FM 104,6 прозвучала радіопередача «3 історії святкування Дня Європи» (20 травня 2016 р., ХОДТРК «Поділля-Центр», радіо FM 104,6, Галатир В.В., Олійник Ю.В.)

В ефірі обласного радіо прозвучала інформація з відкриття виставки «Україна в роки Другої світової війни» (21 вересня 2016 р., ХОДТРК „Поділля-Центр”, радіо FM 104,6)

Телепередачі:

Олійник Ю.В. В авторській телепередачі (Кундельський В.А.) «Козацькому роду – нема переводу» прозвучало інтерв'ю про постійно діючу історико-документальну виставку «Історія нескорених –УПА» (15 січня 2016 р., ХОДТРК «Поділля-Центр»)

Байдич В.Г. В ефірі ХОДТРК «Поділля-центр» прозвучало інтерв'ю про відкриття виставки архівних документів «Історія становлення органів юстиції в Хмельницькій області» (2 березня 2016 р., ХОДТРК «Поділля-Центр»)

Олійник Ю.В. В ефірі ХОДТРК «Поділля-центр» прозвучало інтерв'ю про склад та зміст документів з виставки «Історія становлення органів юстиції в Хмельницькій області» (2 березня 2016 р., ХОДТРК «Поділля-Центр»)

В ефірі ХОДТРК «Поділля-центр» прозвучало інтерв'ю «Історія становлення органів юстиції в Хмельницькій області» (2 березня 2016 р., ХОДТРК «Поділля-Центр»)

В ефірі ТРК «Ексклюзив» прозвучало інтерв'ю про історію установ юстиції (3 березня 2016 р., ХОДТРК «Поділля-Центр»)

В ефірі ХОДТРК «Поділля-центр» прозвучало інтерв'ю до 460-річчя надання містечку Чорний Острів Магдебурзького права (19 липня 2016 р., ХОДТРК «Поділля-Центр»)

Байдич В.Г. В ефірі ХОДТРК «Поділля-центр» прозвучало інтерв'ю «Про роботу архівних установ області у 2015 році та завдання на 2016» (4 березня 2016 р., ХОДТРК «Поділля-Центр»)

Байдич В.Г., Галатир В.В., Завальнюк О.М., Лозовий В.С. В ефірі ХОДТРК «Поділля-центр», в циклі передач «Тема» передача «Поділля в добу української революції та повстанського руху під проводом Я. Гальчевського» (14 квітня 2016 р., ХОДТРК «Поділля-Центр»)

Олійник Ю.В., Галатир В.В. В ефірі ТРК «Місто» прозвучало інтерв'ю з відкриття документальної виставки «Україна в роки Другої світової війни» (21 вересня 2016 р. ТРК «Місто»)

Байдич В.Г., Галатир В.В. В циклі «Тема» прозвучала передача «Яків Гальчевський керівник повстанського руху на Поділлі» (21 жовтня 2016 р., ХОДТРК «Поділля-Центр»)

Працівники архіву взяли участь в роботі 13-ти наукових форумах:

10 січня в засіданні круглого столу «Актуальні питання державотворення і захисту прав людини в Україні».

22 січня в науково-практичній інтернет-конференції «День соборності України: історико-політологічні дискусії», Хмельницький інститут МАУП».

12 квітня в просвітницьких читаннях «Подільська Просвіта: історія і сучасність, приурочені 110-й річниці з часу заснування товариства «Просвіта» на Поділлі.

21 квітня в засіданні круглого столу «Книжкова весна на Хмельниччині», до всесвітнього Дня книги, Хмельницька обласна універсальна, наукова бібліотека імені М.Островського.

5 травня в онлайн-конференції на тему: «Організація архівної справи в умовах ліквідації установи, підприємства, організації», Головне територіальне управління юстиції у Хмельницькій області

17 травня участь в VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Духовні витоки Поділля: «Просвіта» в історії краю».

19 травня участь X-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історія, культура та освіта: християнський вимір» (до 20-річчя заснування Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом), Хмельницький інститут МАУП.

20 травня в науково-краєзнавчих читаннях «Пересопницьке Євангеліє – шедевр української писемності», Хмельницька обласна універсальна, наукова бібліотека імені М.Островського.

27 травня участь в круглому столі «До витоків української державності – ЗУНР. Основні віхи та здобутки», Хмельницький університет управління та права.

9 червня участь в засіданні круглого столу приуроченого 130-річчю від дня народження К. Широцького: «Кость Широцький (1886-1919): науковець, просвітник, педагог», Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека імені М.Островського.

22 вересня участь в 1-й Міжнародній науковій історико-краєзнавчій конференції «Місто Хмельницький в контексті історії», присвяченій 585-річчю першої писемної згадки про Пłosкирів (нині – Хмельницький) та 450-річчю надання Пłosкирову магдебурзького права, м. Хмельницький.

23 листопада участь в міжнародній науково-практичній конференції «Репресії проти поляків та інших національностей на Поділлі: роль і місце в історії краю», Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія.

В 5-ти наукових форумах виступили співорганізаторами:

«День соборності України: історико-політологічні дискусії», Хмельницький інститут МАУП.»; Духовні витоки Поділля: «Просвіта» в історії краю»;

в Х-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історія, культура та освіта: християнський вимір» (до 20-річчя заснування Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом), Хмельницький інститут МАУП;

в 1-й Міжнародній науковій історико-краєзнавчій конференції «Місто Хмельницький в контексті історії», м. Хмельницький;

в Міжнародній науково-практичній конференції «Репресії проти поляків та інших національностей на Поділлі: роль і місце в історії краю», Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія;

Членами НСКУ надруковані такі статті:

Байдич В. Нові імена / В. Байдич // Медобори. Альманах, №11. – Хмельницький: Видавець ПП Цюпак А.А., 2016. – С. 84.

Байдич В. Процес електрифікації м. Кам'янець-Подільського на початку ХХ ст. / В. Байдич, В. Галатир, Ю. Олійник // Міста і містечка Поділля від доби Середньовіччя до початку ХХ ст.: матеріали наук. конф. 24-25 верес. 2015 р. / Віниц. Обл. краєзн. Музей. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016. – С. 268- 271

Байдич В. Проскурівщина: історія краю в документах Державного архіву Хмельницької області / В. Байдич // Матеріали 1-ї Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» / Ред.кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (редактор) та ін. – Хмельницький, 2016. – С. 27-29.

Олійник Ю. Відбудова зруйнованого війною господарства Старосинявщини у 1944 році / Ю. Олійник // Матеріали 1-ї Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» / Ред.кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (редактор) та ін. – Хмельницький, 2016. – С. 299-302.

Галатир В. Священнослужителі Свято-Миколаївської церкви с. Чабанівки у середині ХІХ – початку ХХ ст. / В. Галатир // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голо-

ва), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. ред.) та ін.]. – Хмельницький: ПП Мельник, 2016. – Вип. 7. – С. 30-32.

Галатир В. Документи органів державної влади та самоврядування Поділля періоду Української революції (1917-1921 рр.) в фондах Державного архіву Хмельницької області / В. Галатир // Історія, культура та освіта: християнський вимір (до 20-річчя заснування Хмельницького інституту МАУП): зб. наук. пр. [ред. кол.: Білий Л. Г. (голова) та ін.]. – Хмельницький: Вид-во ХІ МАУП, 2016. – Вил. 6. – С. 88-92.

Галатир В. Подільське село Чабанівка в описі Віктора Приходька / В. Галатир, А. Трембіцький // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. ред.) та ін.]. – Хмельницький, 2016. – Вип.8. – С. 47-52.

Галатир В. Місцеве самоврядування Проскурівщини в квітні-грудні 1918 р. / В. Галатир // Матеріали I-Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» / Ред.кол. Баженов Л.В. та ін.. – Хмельницький, 2016. – С. 59-61.

Хоптяр А.Ю. Діяльність Партії соціалістів – революціонерів у Правобережній Україні в 1896-1907рр.: монографія /А. Ю. Хоптяр. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2016. – 324 с.

Спільно з Л.Іваневич та Хмельницьким обласним краєзнавчим музеєм опубліковано науково-археографічне видання «Кость Широцький у матеріалах із фондів Державного архіву Хмельницької області та Хмельницького краєзнавчого музею» [автор передмови та упоряд. Л.А. Іваневич]. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2016. - 145 с.

Спільно з В. Бондаром опубліковано наукове видання «Бондар В. Давидківці: історія подільського села». – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2016. – 256 с., серія «Праці Державного архіву Хмельницької області»: вип. 14.

Спільно з Машталір А.І. та В.С.Лозовим опубліковано монографію «Машталір А.І.Політична інструменталізація постаті та творчості Тараса Шевченка як чинник національного відродження у Надніпрянській Україні (1917– 1920 рр.): [моногр.]» /А. І. Машталір, В. С. Лозовий. – Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2016. – 296 с.

Хмельниччина: науково-популярне видання / ред.кол.: Лев Баженов, Людмила Любінська, Володимир Байдич та ін. – Хмельницький: «Поліграфіст», 2016.– 176 с.

У звітному періоді на нові рубежі вийшла науково-дослідна робота **Хмельницького обласного краєзнавчого музею** (члени НСКУ Єсюнін С.М., Стрельбицька Н.І.). За цей час:

– Розроблено Концепцію розвитку КЗК «Хмельницький обласний краєзнавчий музей» на 2016–2021 роки.

– Підготовка та розробка міжмузейного проекту «Спільна діяльність в контексті створення якісного науково-пізнавального продукту» спільно з Львівським історичним музеєм».

– Участь у Другому регіональному музейному форумі «Музей: храм мун – 2016» (співробітники музею, 17.06.2016).

– Робота з організації та проведення I Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України», присвяченої 585-річчю першої згадки про місто Хмельницький та 450-річчю надання Плоскирову магдебурзького права (Єсюнін С.М.). Конференція відбулась 22.09.2016 р., було видано збірник матеріалів, який вмістив 93 статті, над якими працювало 100 авторів з України, Болгарії, Польщі, Словаччини, з них 12 докторів наук та 30 кандидатів наук. В роботі оргкомітету конференції брала участь директор музею, заслужений працівник культури України Брицька О.М., співробітниками музею підготовлено 8 статей (Єсюнін С.М. – 2, Стрельбицька Н.І., Никитюк В.П., Мальована Н.Є., Демидко С.Ю., Данилова К.В., Данчук В.П.).

– Проведено: Круглий стіл «Створення музейного середовища» для вихователів дошкільних закладів м.Хмельницького; Круглий стіл «Ніхто не забутий. На попіл ніхто не згорів: солдатські портрети на вишитих крилах пливуть» (до завершення Другої світової війни).

– Участь у конференціях та симпозіумах, з публікацією наукових статей: V-Міжнародна науково-практична конференція «Музей. Історія. Одеса», присвячена 60-річчю Одеського історико-краєзнавчого музею (м. Одеса, 28.04.2016) – Єсюнін С.М.; Науковий симпозіум «Туризм XXI століття: реалії, виклики, перспективи» (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 12-13.05.2016) – Єсюнін С.М.; VI Всеукраїнська науково-практична конференція «Духовні витоки Поділля: «Просвіта» в історії краю» (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, 17.05.2016) – Єсюнін С.М.; X-Всеукраїнська науково-практична конференція «Історія культури та освіти: Християнський вимір» до 20-річчя заснування Хмельницького інституту МАУП (Хмельницький інститут МАУП, 19.05.2016) – Єсюнін С.М.; XXVI міжнародна наукова конференція «Історія релігій в Україні» до 90-річчя з дня народження доктора історичних наук, професора Ярослава Дашкевича (м.Львів, Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, 24-26.05.2016) – Єсюнін С.М.; Наукова конференція «Сіверщина в історії України» (м. Глухів Сумської обл., 29.05.2016) – Єсюнін С.М.; Науково-практична конференція «Бібліотечна справа на Поділлі: історія і сучасність» (Кам'янець-Подільська міська централізована біблі-

отека імені Костя Солухи, 21.06.2016) – Єсюнін С.М.; XV науково-краєзнавча конференція «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: досягнення та тенденції розвитку охорони, дослідження та реставрації пам'яток історії і архітектури Східної Європи» (Державний історико-культурний заповідник «Межибіж», 24.06.2016) – Єсюнін С.М., Стрельбіцька Н.І.; IV-Міжнародна науково-практична конференція «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку» до 615-ї річниці першої документальної згадки про місто Ров, 475-ї річниці з часу надання місту Бар магдебурзького права та 150-річчя з дня народження М.С.Грушевського/ (Гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського, м. Бар Вінницької області, з 09-10.09.2016) – Єсюнін С.М., Стрельбіцька Н.І.; Міжнародна науково-практична конференція «Михайло Грушевський і Вінниччина: до 150-річчя від дня народження» (Вінницький обласний краєзнавчий музей, 28-29.09.2016) – Єсюнін С.М.; «Археологія Фортифікація України» (Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, 05.10.2016) – Стрельбіцька Н.І.; Міжнародна археологічна конференція «Південноруське місто в системі міжцивілізаційних контактів» (м.Коростень Житомирської області, 05-08.10.2016) – Демидко С.Ю.; Першій Мурованокуриловецькій науково-краєзнавчій конференції у Будинку культури смт. Муровані Курилівці Вінницької області (21.10.2016) – Єсюнін С.М., XVI-науково-краєзнавчій конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: музеї в культурних ландшафтах України і Східної Європи» (Державний історико-культурний заповідник «Межибіж», 28.10.2016) – Єсюнін С.М., Данилова К.В., Стрельбіцька Н.І.

– Публікації у наукових і краєзнавчих збірниках: Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник, випуски: 7, 8, 9 (Єсюнін С.М. – 3, Демидко С.Ю., Стрельбіцька Н.І., Стрижак Н.П., Мельничук О.А., Богун О.М., Корчевна І.В., Шаварська О.В.).

– Участь у роботі круглих столів: з нагоди 100-річного ювілею письменника Василя Баженова (Єсюнін С.М., Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека імені М.Островського, 25.02.2016); «Подільська кухня: історія та сучасність» (ресторація «Шпигель» м. Хмельницький, Єсюнін С.М., 01.03.2016); «Історія юстиції у Хмельницькому», до 450-річчя запровадження Магдебурзького права у Проскуріві (Державний архів Хмельницької області, Єсюнін С.М., 02.03.2016); «Пересопницьке Євангеліє» (Єсюнін С.М., Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека, 01.07.2016).

– Участь у діяльності наукових, освітніх, громадських та інших організацій: засіданнях топонімічної комісії При Хмельницькому міськвиконкомі (Єсюнін С.М.), засіданні консультативної ради з питань охорони

культурної спадщини (Єсюнін С.М., Демидко С.Ю.); засіданні громадської ради при управлінні культури і туризму Хмельницької міської ради (Єсюнін С.М.); обласному семінарі щодо патріотичного виховання молоді у навчальному процесі для вчителів історії навчальних закладів Хмельницької області (Брицька О.М., Ємолш Т.В. Демидко С.Ю., Мельничук О.А.); семінарі музейних працівників вищих навчальних закладів IV рівня акредитації Хмельницької області у музеї Хмельницького національного університету (Єсюнін С.М.); засіданнях президії Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України (Брицька О.М., Єсюнін С.М., Стрельбіцька Н.І.), засіданні Спеціалізованої вченої ради Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка (Єсюнін С.М. 16.09.2016). Складені каталоги: «Каталог «Великодні листівки з фондів ХОКМ» (Стрижак Н.І.), «Каталог «Жіночі прикраси з фондів ХОКМ» (Стрижак Н.П.); «Колекція шкатулок із фондів ХОКМ» (Шаварська О.В.); «Колекція годинників із фондів ХОКМ» (Шаварська О.В.)

Видавнича робота:

– Редакційна та видавнича робота над науково-краєзнавчими збірниками «Хмельницькі краєзнавчі студії», випуски №№ 6, 7, 8, 9 (Єсюнін С.М.);

– Редакційна та видавнича робота над збірником матеріалів I-Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» (Єсюнін С.М.);

– Робота в редакційній колегії при Хмельницькій облдержадміністрації по виданню науково-популярного ілюстрованого видання: Хмельниччина: науково-популярне видання – Хмельницький: «Поліграфіст», 2016.– 176 с. (Єсюнін С.М.);

– Видання набору листівок «Подорож Хмельниччиною. Романтична провінція» (Єсюнін С.М.)

Науково-експозиційна робота:

– У музеї працювало 6 постійних виставок: Природа рідного краю; Із скарбниці матінки-природи; У звичаях й традиціях народу ти душу свого краю пізнавай; Проскурів – романтика старовини; У полум'ї Великої війни; Археологічна спадщина краю.

– Тимчасові виставки у приміщенні музею: «Світ творчості Рабін-драната Тагор: Де душа живе без страху...» (01.01. по 04.02.2016); «І кличе пам'ять бути насторожі» / вшанування Героїв Майдану та учасників АТО/ (з 08.02. по 09.03.2016); «Оксанина лялька: образ і слово» (роботи майстрині О.С.Смереки-Малик, м.Львів)» (з 11.03. по 11.04.2016), «Шляхетна місія н всі віки» в рамках місячника Червоного Хреста (з 11.04. по 16.04.2016); «Я горджуся, що я українець» (роботи художника з Ізяславщини Асафата Гнатовича Дністряна), присвячена 90-річчю автора (з 12.04. по 25.04.2016); «Барви Великодніх свят» (з 18.04. по 17.05.2016)

«Ми пам'ятаємо...» (з 06.05. по 30.09.2016); «Експонат місяця: Колт (жіноча прикраса)» (з 18.05. по 18.06.2016); фотодокументальна пересувна виставка «Подільські шляхи Січових Стрільців» до 125-річчя від дня народження Євгена Коновальця (з 13.06. по 17.06.2016); «Експонат місяця. Годинник княгині» (з 21.06. по 30.07.2016); «Фундамент волі українців – Конституція» (з 21.06. по 04.07.2016); «Експонат місяця: Пересопницьке Євангеліє» (з 01.08. по 31.08.2016), «Моя незалежна країна – вільна, сильна Україна» (з 23.08. по 01.09.2016); «Експонат місяця. Проскурівські гроші» (з 01.09. по 30.09.2016); «М.Грушевський та Поділля» (з 02.09. по 30.09.2016); «Проскурів на старих поштівках» /до 585-річчя першої згадки про місто Хмельницький (Плоскирів, Проскурів)/ (з 21.09. по 30.09.2016); «Експонат місяця: Козацька зброя» (з 01.10 по 29.10.2016); «Художники Дунаєвеччини. Мирні мрії» (з 07.10 по 20.10.2016); «За Волю та за Долю України, за Честь, за Славу, за Народ!» /вшанування Героїв Майдану та учасників АТО/ (з 21.10. по 9.12.2016); «Експонат місяця: Композиція «Джаз» Полонський фарфор» (з 01.11. по 30.11.2016).

– Тимчасові виставки за межами музею: «Обпалені Майданом» під час нагородження фіналістів конкурсу робіт, присвячених пам'яті Героїв Небесної сотні, у Хмельницькому міському центрі туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді (19.02.2016); «Чорнобиль не має минулого часу»: у приміщенні Хмельницького училища підвищення кваліфікації та перепідготовки персоналу державної кримінально-виконавчої служби України (з 18.04. по 23.04.2016); у приміщенні бібліотеки Технологічного багатoproфільного ліцею (з 25.04. по 30.04.2016); «Родовід України “Державницька біографія”» (Доба УНР на Поділлі) у приміщенні бібліотеки Технологічного багатoproфільного ліцею (з 04.04. по 23.04.2016); «Моя незалежна країна – вільна, сильна Україна» на Майдані Незалежності (24.08.2016); Тимчасова виставка «Козацька Слава України» у приміщенні в/ч А1538 (з 01.10. по 31.10.2016); «Родовід України Державницька біографія» (Доба УНР на Поділлі) у Хмельницькому технологічному багатoproфільному ліцеї (з 03.10. по 31.10.2016).

Науково-просвітницька робота:

Для учнів та студентів міста і області проведені благодійні заходи, демонструвались виставки та прочитані лекції, проведені Дні музею, Музейні гостини, Дні відкритих дверей, Майстер-класи, екскурсії по місту Хмельницькому, музейні уроки, уроки історичної правди, Музейне театралізоване свято.

Для туристичних організацій діяла Школа екскурсійної майстерності (Данилова К.В., Стрельбицька Н.І.).

Для вчителів історії, біології, географії Хмельницької області проведені «Краєзнавчі вітальні» (Єсюнін С.М., Мельничук О.А., Смолій Т.В.).

Участь у підготовці та зйомках циклу передач телевізійного проекту «Вулиці рідного міста» (50 телепередач) ХОДТРК «Поділля-Центр» (Єсюнін С.М., Демидко С.Ю., Мельничук О.А.).

Участь у зйомках телепередачі ХОДТРК «Поділля-Центр» із циклу «Грані пізнання» (Єсюнін С.М.), «Історія міста Хмельницького» (Єсюнін С.М., Смолій Т.В.).

12 публікацій у міській та обласній пресі (Єсюнін С.М., Мальована Н.Є.).

Науково-методична робота:

Прийнято та опрацьовано звіти відділів культури райдержадміністрацій та міськвиконкомів про роботу музеїв комунальної власності громад за 2015 рік – Єсюнін С.М., Данчук В.П.;

Складено мережу музеїв комунальної власності громад за 2015 рік – Єсюнін С.М.

Проведення практичних занять і семінарів для музейних працівників області (Брицька О.М., Смолій Т.В., Єсюнін С.М., Демидко С.Ю., Корчевна І.В., Мельничук О.А.).

Надана науково-методична та практична допомога музеям області: Деражнянському районному історичному музею, історико-культурному центру-музею «Старий Костянтинів», Городоцькому районному краєзнавчому музею, Вінковоцькому районному музею, обласному літературно-меморіальному музею М.Островського у м. Шепетівка, музею історії села Копачівка Деражнянського району, Державному історико-культурному заповіднику «Самчики», Хмельницькому районному історико-літературному музею у смт. Чорний Острів (Горанська М.А., Демидко С.Ю., Єсюнін С.М., Корчевна І.В., Смолій Т.В.).

Розроблений тематико-експозиційний план та проведена повна реекспозиція Славутського історичного музею (Єсюнін С.М.).

В поточному році надзвичайно активно працював краєзнавчий осередок в **Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж»** (О.Погорілець, І.Западенко, В.Візнюк, Г.Медведчук).

Організовано і проведено:

1. Круглий стіл «Музеї в культурному ландшафті», присвячений 45-річчю відкриття музею у Меджибізькій фортеці та 15-річчю створення Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» (ДІКЗ «Межибіж», 25 березня 2016 р.).

2. Круглий стіл «Меджибіж туристичний: перспективи взаємодії ДІКЗ «Межибіж» і об'єднаної територіальної громади», присвячений відкриттю туристичного сезону в Меджибізькій фортеці (ДІКЗ «Межибіж», 22 квітня 2016 р.).

3. «Другий регіональний музейний форум «Музей: храм муз – 2016» (ДІКЗ «Межибіж», 17-18 червня 2016 р.) У форумі взяли участь 18 музей-

них закладів з 12 областей України: Вінницький обласний краєзнавчий музей, Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, Одеський художній музей, Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова, Херсонський обласний художній музей ім. О.О. Шовкуненка, Національний музей Тараса Шевченка (м. Київ), Чернігівський обласний художній музей, Запорізький обласний художній музей, Запорізький обласний краєзнавчий музей, художньо-меморіальний музей І.Ю.Репіна (м. Чугуїв), Обласний комунальний музей Богдана Лепкого в м. Березани, Державний меморіальний музей Михайла Грушевського у Львові, Рівненський обласний краєзнавчий музей, Хмельницький обласний художній музей, Хмельницький обласний краєзнавчий музей, Хмельницький обласний літературний музей, музей історії міста Хмельницького, Хмельницький музей-студія фотографії.

4. XV науково-краєзнавчу конференцію «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: досягнення та тенденції розвитку охорони, дослідження та реставрації пам'яток історії і архітектури Східної Європи» (ДІКЗ «Межибіж», 24 червня 2016 р. До програми конференції подано 91 доповідь від 97 авторів з 27 міст і містечок України, а також Литви. 4 автори є докторами і 23 – кандидатами наук. Опубліковано доповіді працівників ДІКЗ «Межибіж» – членів НСКУ:

Погорілець О. Реставрація палацу Сенявських у Меджибізькій фортеці: дослідження, концепції, музеєфікація / Науковий вісник «Межибіж». – 2016. – Вип. 1, – С. 17-21.

Западенко І. Палац Сенявських-Чарторийських у Меджибожі і палац Петера Фейгеля у Бетлановце (Словаччина): спільна типологія та історичні паралелі / Науковий вісник «Межибіж». – 2016. – Вип. 1. – С. 27-34.

Візнюк В. Іконо – і фотографічна галерея палацу Сенявських-Чарторийських у Меджибізькій фортеці / Науковий вісник «Межибіж». – 2016. – Вип. 1, – С. 34-40.

5. На базі ДІКЗ спільно з Хмельницьким Національним університетом і Чернівецьким Національним університетом у рамках всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень» проведено круглий стіл «Нові форми взаємовідносин держави і церкви у контексті розбудови громадянського суспільства в Україні» (ДІКЗ «Межибіж», 10 вересня).

6. На базі ДІКЗ у рамках всеукраїнського фестивалю «Яків Гальчевський Фест» за підтримки Відділу патріотичного виховання Міністерства молоді та спорту України проведено круглий стіл «Яків Гальчевський – будівничий українського війська» (17 вересня)

7. XVI науково-краєзнавчу конференцію «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: музеї в культурних ландшафтах

України і Східної Європи» (ДІКЗ «Межибіж», 28 жовтня 2016 р. До програми конференції подано 63 доповіді від 81 авторів з 25 міст і містечок України. Матеріали готуються до видання в грудні 2016 р. Подані до публікації доповіді працівників – членів НСКУ:

Погорілець О.Г. Фортифікаційні споруди в контексті музейного використання. Вітчизняний і зарубіжний досвід у проєкті реекспозиції ДІКЗ «Межибіж»;

Візнюк В.Г. Від музею до заповідника (до 45-річчя створення музею у Меджибізькій фортеці: хронологія подій і фактів);

Візнюк В.Г. Матеріали Музею пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років на Хмельниччині розповідають про вбивство голодом мільйонів українців;

Западенко І.В., Погорілець О.Г. До проєкту Концепції комплектування фондів ДІКЗ «Межибіж»;

Западенко І. В., Візнюк В. Г., Вапельник О. П. Музеї та музейна діяльність на сторінках наукового вісника «Межибіж» (2009– 2015 рр.) Анотований бібліографічний покажчик;

Церклевич В. С., Западенко І. В. «Історії кохання Меджибізької фортеці»: літературно-театральні дослідження відтворення духу епох;

Западенко І. В. Створення графічної «матриці культурної спадщини» як спосіб візуалізації і аналізу культурного спадку поселень.

8. Видано друком матеріали XV науково-краєзнавчої конференції: Досягнення та тенденції розвитку охорони, дослідження та реставрації пам'яток історії і архітектури Східної Європи. Матеріали XV науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / Науковий вісник «Межибіж». 2016. – Вип. 1 – 360 с. Виданню присвоєно міжнародний реєстраційний індекс ISSN 2519-2612. Електронну копію видання опубліковано в інтернеті на умовах вільного копіювання та поширення.

9. Опубліковано статті:

Западенко І. В., Погорілець О. Г. Фортифікації Кам'янця-Подільського в публікаціях Наукового вісника «Межибіж» (2009 – 2015 рр.) Анотований бібліографічний покажчик [Електронний ресурс] / Academia.edu. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/28969332>

Западенко І. В. Матір Божа Казанська. Образ, що надбаний у вогні війни на Тернопіллі / І. В. Западенко // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький, ФОП Стрихар А. М., 2016. – Вип. 9. – С. 143-152.

Участь в наукових заходах та публікації:

1. Науковій конференції «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій» (Харківський історичний музей ім. М. Ф. Сумцова, 18

квітня 2016 р.) Ветров В. Є., Западенко І. В. – Деякі аспекти практичної реалізації музейної педагогіки в ДІКЗ «Межибіж» // Двадцять другі Сумцовські читання: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій», присвяченої 25-річчю Незалежності України, 18 квітня 2016 р. – Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова. – Харків: Майдан, 2016. – С. 155-160.

2. III Міжнародній науково-практичній конференції «Наукові пошуки: актуальні проблеми теорії і практики» (Київ, НПУ ім. М. Драгоманова, 29 квітня 2016р.) Западенко І. В. Науковці в недільній школі. Досвід Меджибожа // Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 6. – Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД», 2016. – С. 72-75.

3. III міжнародній нумізматичній конференції «Епоха вікінгів у Східній Європі у пам'ятках нумізматики VIII-XI ст.» (Староладозький історико-архітектурний і археологічний музей-заповідник, 22-24 квітня 2016 р.) Погорілець О. Г. Комплекс дирхемов найденных вблизи с. Городище Шепетовского района Хмельницкой области Украины // III Международная научная конференция «Эпоха викингов в Восточной Европе в памятниках нумизматики VIII-XI вв.» : Санкт-Петербург, Старая Ладога 22-24 апреля 2016 года: Материалы докладов и сообщений. – СПб, 2016. – [матеріали готуються до публікації].

4. Науковому семінарі «Пам'ятки мистецтва ісламу в музеях України» у Національному музеї мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (25-26 квітня 2016 р.): Погорілець О. Г. Артефакти з археологічних досліджень «Замку Ракочі» на Поділлі (фрагменти турецького посуду 16 ст.). [матеріали готуються до публікації].

5. Національний науковий симпозиум «Персоналії українського гончарства як маркери національної ідентичності в координатах суспільних ідеологем» в Опішному (4-6 травня 2016 р): Візнюк В. Г. «Витоки гончарного ремесла. Меджибізькі майстри-гончари» – [матеріали готуються до публікації].

6. Круглому столі «Музей і соціум: шляхи взаєморозуміння» до 30-річчя Хмельницького обласного художнього музею (Хмельницький обласний художній музей, 18 травня 2016 р.): Западенко І. В. Меджибізька фортеця в культурному ландшафті. До 45-річчя музею і 15-річчя Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» / Ігор Валентинович Западенко // Музей і соціум: шляхи взаєморозуміння. Матеріали круглого столу до 30-річчя Хмельницького обласного художнього музею 18 травня 2016 р. – Хмельницький: ХОХМ, 2016. – С. 73-80.

7. IV міжнародній науково-практичній конференції з проблем нумізматики та історії грошового обігу «Актуальні проблеми нумізматики у

системі спеціальних галузей історичної науки» 22-23 червня 2016 р. – Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький, 2016. Погорілець О.Г. (у співавторстві Надвірняк О.В, Надвірняк О.О.) Комплекс сестерціїв з об'єкту пізноримського часу перегінка (балакирі) 2 – [матеріали готуються до публікації].

8. Регіональній науково-практичній конференції «Бібліотечна справа на Поділлі: минуле і сучасність», присвяченій 150-річчю з дня створення Кам'янець-Подільської центральної міської бібліотеки імені Костя Солухи: Погорілець О. Г. До питання заснування А. Чарторийським бібліотеки Меджибізького повітового училища (1818-1819 рр.) – [матеріали готуються до публікації].

9. Польовому семінарі «Хронология и монетные находки позднеимского времени и эпохи Великого переселения народов. Актуальные археологические исследования в Центральной и Восточной Европе» (Войтенки, Германно-Слов'янська археологічна експедиція Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 15-16 вересня 2016 р.: Надвірняк А. В., Погорілець О. Г., Надвірняк А.А. К вопросу денежного обращения на этапе возникновения и формирования Черняховской культуры – [матеріали готуються до публікації]; Надвірняк А.В., Погорілець О.Г. О некоторых параллелях погребального обряда европейского Барбарикума в первой трети I тысячелетия н.э. – [матеріали готуються до публікації].

10. I міжнародній науковій історико-краєзнавчій конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» (Хмельницький, 22 вересня 2016 р.): Западенко І.В. Проскурівська міська кухня. Деякі старосвітські страви і випічка / Ігор Валентинович Западенко // Матеріали I Міжнародної наукової історико- краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». –Хмельницький, 2016. – С. –48-52; Западенко І.В. Релігійна обрядовість євреїв м. Хмельницького у радянський період / Ігор Валентинович Западенко // Матеріали I Міжнародної наукової історико- краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Хмельницький, – 2016. – С. 79-80; Западенко І.В., Погорілець О.Г. Місто Хмельницький (Плоскирів, Проскурів) на сторінках наукового вісника «Межибіж». Анований бібліографічний покажчик / Ігор Валентинович Западенко, Олег Григорович Погорілець // Матеріали I Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Хмельницький, 2016. – С. 107-111.

11. Науковій конференції, присвяченій 120-річчю музейної справи на Рівненщині (Рівне, 7 жовтня 2016р.): Западенко І.В. Музейні форуми в ДКЗ «Межибіж»: змагання та обмін досвідом музейництва – [матеріали готуються до публікації].

12. Міжнародній науковій конференції «Obce/swoje II: Miasto i wies w literaturze i kulturze ukraińskiej, polskiej, białoruskiej, rosyjskiej» (20-21 жовтня 2016 р., Інститут Сходознавчої Філології Ягеллонського університету, м. Краків, Польща): Погорілець О. Г. Starozytny Miedzybóz – miasteczko z 900-letnia tradycja w literaturze ukraińskiej, polskiej, żydowskiej i rosyjskiej - [матеріали готуються до публікації]; Западенко І. В. Opis powiatowego miasta Ploskirowa w koncu XIX stulecia - w pamiętnikach przyjezdnych mieszkanców – [матеріали готуються до публікації].

Інші заходи та проекти:

Розроблено проект концепції перейменування вулиць Меджибожа на виконання Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (Западенко І. В. – заст. директора з наукової роботи, 5 січня 2016 р.).

Розроблено і подано до Меджибізької селищної ради пропозиції до перейменування вулиць Меджибожа на виконання Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (пров. науковий співробітник Візнюк В.Г., заст. директора з наукової роботи Западенко І.В., 12 лютого 2016 р.).

Проведено консультаційне засідання з селищною радою та громадськістю смт. Меджибіж на тему «Декомунізаційні процеси в Меджибізькій об'єднаній селищній громаді, зокрема щодо зміни назв вулиць і провулків, знесення пам'ятників Леніна та його соратників» (4 лютого 2016 р.).

Проведено 3 літературних імпрези «Історії кохання Меджибізької фортеці» –спільно з студією «Літературне Поділля» Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту (ДІКЗ «Межибіж», 22 квітня, 14 травня, 29 жовтня 2016 р.).

З ініціативи колективу ДІКЗ «Межибіж» спільно з Меджибізькою об'єднаною територіальною громадою проведено святкування 870-ї річниці першої письмової згадки про Меджибіж (ДІКЗ «Межибіж», 26 червня 2016 р.) Започатковано подальше щорічне відзначення Дня Меджибожа.

Підготовано і проведено святкову пізнавальну програму для дітей до Дня археолога (інсценування переказу «Легенда про Чорного Археолога», майстер-класи з археології) (ДІКЗ «Межибіж», 14 серпня 2016 р.)

Участь в якості експерта під час визначення переможців V етапу акції «7 чудес України: історичні міста та містечка» – Западенко І.В., заст. директора з наукової роботи.

Варто також зазначити, що в 2016 р. проведена велика робота по оновленню і осучасненню видання «Науковий вісник «Межибіж». Протягом поточного періоду вийшло два видання цього вісника, присвячені до-

сягненням та тенденціям розвитку охорони, дослідження та реставрації пам'яток історії та культури і музезнавству.

Необхідно також зазначити, що своєрідною візитівкою історико-культурного заповідника є щорічні фестивалі і свята козацької звитяги, нічні гуляння і забави тощо. Слугують відновленню історичної пам'яті проведення екскурсій, зокрема, в першому в Україні музеї Голодомору 1932–1933рр., членами НСКУ заповідника започаткована діяльність недільної школи для дітей та їх батьків, де, окрім духовних предметів, проводять цікаві розповіді, бесіди і диспути щодо багатогранної історії та етнографії рідного краю.

Протягом 2016 р. члени НСКУ **Хмельницької обласної державної універсальної наукової бібліотеки** (Н.Синиця, В.Маковська, В.Мельник, О.Баваровська) спрямовували краєзнавчу діяльність на активізацію і пошук нових форм і методів роботи з читачами.

В січні 2016 р. у бібліотеці відбулась презентація довідково-інформаційного видання «Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2017 рік». Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини видається Хмельницької обласною науковою бібліотекою ім. М.Островського з 1966 р. Його мета – надати науковцям, освітянам, працівникам культури і мистецтва, громадським активістам, студентській та учнівській молоді, усім, хто цікавиться історією і сьогоденням рідного краю інформацію про значимі події та ювілейні дати видатних особистостей Хмельниччини та відомих людей, які життєво і творчо пов'язані з краєм.

В лютому 2016 р. на зібранні членів НСКУ міського осередку, членів обласного клубу «Краєзнавець» в краєзнавчому відділі бібліотеки відбулась презентація чергового (№7) випуску науково-краєзнавчого збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії», в якому надруковані дослідження подільських вчених і краєзнавців з актуальних проблем минулого і сьогодення рідного краю і України.

В березні в бібліотеці відбулась презентація чергового літературно-художнього альманаху «Медобори» Хмельницького обласного осередку Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України». До видання увійшли нові патріотичні твори подільських поетів, прозаїків, казкарів як досвідчених майстрів, так і тих, хто робить перші кроки у літературі, а також актуальний доробок відомих публіцистів краю.

У презентації взяли участь члени обласного осередку Всеукраїнської творчої організації «Конгрес літераторів України»; письменники інших літературних об'єднань Хмельниччини та Вінниччини; бібліотекарі шкільних бібліотек міста Хмельницького. Необхідно зазначити, що очолює обласний осередок Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України» В.Захар'єв, відомий подільський археолог, член НСКУ, лауреат міської премії ім. М.Орловського.

З метою формування у молодого покоління патріотичної свідомості, залучення до вивчення історії України, подвигів борців за незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, готовності до виконання громадянських обов'язків відділом краєзнавства було підготовлено до друку довідково-біобібліографічне видання «Герої України: Хмельницька область». У виданні подано короткі відомості про історію нагороди, опи си атрибутів та положення про нагороду. Тут зібрано матеріал про наших земляків та пов'язаних з Хмельниччиною осіб, удостоєних найвищої відзнаки України за здійснення визначного геройського вчинку або визначного трудового досягнення.

Земля Хмельниччини багата на героїчні особистості. Звання Героя України удостоєні 24 наших земляки: Митрополит Київський і всієї України Блаженніший Володимир; аграрії – Петро Івашук, Василь Петринюк та Михайло Шаповал; учасники антитерористичної операції на сході України: Іван Зубков та Олександр Петраківський; Герої Небесної Сотні: Сергій Бондарчук, Віталій Васильцов, Микола Дзявкульський, Олександр Клітинський, Анатолій Корнеєв, Артем Мазур, Дмитро Пагор, Олександр Подригун, Володимир Чаплінський та Людмила Шеремет; діячі мистецтва Ольга Басистюк-Гаптар та Василь Зінкевич; промисловці Вячеслав Богуслаєв, Георгій Кірпа та Микола Бялик; історик Василь Івчук; військовий діяч Лука Сушко. Персоналії Героїв у виданні подано у алфавітній послідовності. Біографічні довідки про Героїв доповнено списком книг та статей з фондів ОУНБ.

Здійснювали відбір літератури для книжкових виставок, які доповнювали заходи інших відділів ОУНБ, за темами: «Підпільний і партизанський рух на Хмельниччині», до Дня партизанської слави; «Хмельниччина в роки Другої світової війни», до Дня визволення України.

Центр регіональної і правової інформації під час скайп-консультувань для мешканців віддалених населених пунктів області – з метою забезпечення вільного доступу до інформації та надання первинної правової за лучили юристів Хмельницької обласної громадської організації «Подільська правова ліга», які давали відповіді на питання приватизації землі та захисту прав воїнів АТО і презентували інформаційну листівку «Пам'ятка учаснику бойових дій в зоні АТО щодо реалізації права на безкоштовне отримання земельної ділянки»; в рамках чергового засідання кіноклубу медіа-просвіти з прав людини Docudays UA з студентами медичного коледжу було переглянуто та обговорено документальну стрічку «Євромайдан SOS. Право на гідність» про об'єднання людей під час Революції Гідності для захисту прав та незалежності Вітчизни.

Протягом січня 2016 р. експонувався книжково-ілюстративний калейдоскоп під назвою «Подільське Різдво» про традиції святкування Новорічно-різдвяних свят на Поділлі.

21 січня до Дня Соборності України в бібліотеці відбулися історико-патріотичні читання «Великий день єднання». В читаннях взяли участь: заступник голови правління громадської організації “Хмельницький молодіжний клуб розвитку” Артур Кокаревич, волонтер громадської організації «Патріоти України» Сергій Кисельов, волонтер Української асоціації інвалідів АТО Наталя Рибцова, керівник клубу толерантності «Разом» для тимчасово переміщених осіб зі Сходу України Анастасія Чеглакова та студентська молодь міста. Присутні на заході порушили питання національного Відродження, виникнення ідеї Соборності України, обговорили події, які відбуваються на Сході України. Волонтери повідали про сьогоднішнього воїнів АТО, а також наголосили на тому, яким вони бачать майбутнє України. Відбулися презентація книжково-документальної виставки «Єдина Україна – єдиний народ».

24 січня для учасників клубу толерантності «Разом» підготовлено віртуальну подорож вулицями Хмельницького та визначними пам'ятками культури та архітектури Поділля.

26 січня до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту бібліотекою:

– здійснено презентацію книжково-документальної виставки “Голокост-скорбна пам'ять народу” для телеглядачів Хмельницького регіонального телеканалу TV7+. Виставка містить матеріали про жахливі наслідки політики нацистської Німеччини в роки Другої Світової війни проти єврейського народу, в тому числі на Хмельниччині;

– спільно з обласним благодійним фондом Хесед Бешт проведено годину пам'яті “Голокост в Україні – пам'ять і уроки”. Під час заходу менеджер із зв'язків з громадськістю благодійного фонду Галина Атаманчук та менеджер з інформації В'ячеслав Нагнибіда провели екскурсію музеєм Пам'яті жертв Голокосту, де представлені експонати, які розповідають про жахливі події Другої світової війни – Голокост на теренах Хмельницької області. Для присутніх демонструвався відеоролик “Голокост – трагедія ХХ століття” та відбулася презентація книжкової виставки “Голокост – скорбна пам'ять народу”.

Протягом лютого 2016 р. до 115-річчя з часу заснування Хмельницької ОУНБ в бібліотеці організовано книжкову виставку «Видавничий ресурс бібліотеки». На виставці представлені видання бібліотеки, в яких зібрано узагальнюючі матеріали та бібліографічні дані про історію, природні ресурси, культуру рідного краю; видних діячів Хмельниччини: Героїв України, Героїв Радянського Союзу та Соціалістичної Праці, олімпійських чемпіонів, лауреатів Національних та обласних премій; а також матеріали по реалізації бібліотеками Хмельниччини проектів для розвитку громади. Крім того, представлена література про становлення та розвиток бібліотеки від витоків до сьогоднішнього, найважливіші події в житті бібліотеки за всі 115 років.

До 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського в бібліотеці експонувалася документально-ілюстративна виставка «Українська ідея Михайла Грушевського: історія і сучасність» про українського історика, громадського та політичного діяча, голову Центральної Ради Української Народної Республіки у 1917–1918 рр., дійсного члена Чеської АН 1914р., автора понад 2000 наукових праць та одного з найбільших поборників української духовності.

3 лютого до 110-річчя від дня народження українського і казахського художника-графіка Сергія Кукурудзи та з метою популяризації фондів бібліотекою проведено інформаційну годину «Поділля Сергія Кукурудзи» для відвідувачів Хмельницького міського територіального центру соціального обслуговування. Присутніх ознайомлено з творчим доробком митця; продемонстровано уривки відеоматеріалу про життєвий шлях Сергія Кукурудзи та презентовано його малюнки та еклібри.

4 лютого в бібліотеці відбулося засідання клубу «Краєзнавець», в рамках якого краєзнавці та науковці Хмельниччини обговорили та висловили свої пропозиції з приводу перейменування вулиць, провулків, проїздів міста Хмельницького, які підпадають під дію Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

11 лютого у бібліотеці відбулася презентація науково-популярного видання «Природа Малополіського Погориння. Рослинний світ», укладена групою авторів на чолі з Валерієм Новосадом, кандидатом біологічних наук, членом-кореспондентом Екологічної академії наук України, завідувачем Ботанічного музею ННПМ НАН України. У виданні досліджено багатий світ рослин та заповідну справу одного з найбільш мальовничих куточків України – Малополіського Погориння. Представлено результати досліджень флори та моніторингу популяцій рідкісних рослин Малополіського Погориння за 15 років експедиційних сезонів. У презентації взяли участь: представники органів місцевої влади, науковці, краєзнавці та освітяни краю.

22 лютого до річниці протистоянь на Майдані Незалежності в м. Київ під час Революції Гідності в бібліотеці організовано книжково-документальну виставку «Ми вічні сини твої, Україно!», на якій представлена література, що розкриває доленосні для українського народу події, що відбулися у листопаді 2013 - лютому 2014 рр., та розповідає про учасників Революції гідності, в тому числі представників Хмельниччини, та Антитерористичної операції на Сході країни. Представлені також спогади та фото очевидців кривавих подій.

На виконання Указу Президента України «Про вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні»

та з метою виховання патріотичної свідомості, формування у користувачів почуття відповідальності за долю України відбувся урок громадянської зрілості «Сила нескорених». У заході взяли участь: отаман Хмельницького окремого козацького куреня ім. І. Нечая Сергій Скоробогатий; поет, композитор та волонтер Сергій Білецький; громадські активісти Степан Кушнір та Артур Кокаревич; учасники бойових дій Андрій Дрозд та Антон Корнишук та учнівська молодь Хмельницького ліцею № 17. Під час заходу відбувся показ уривків з документальних фільмів про Революцію Гідності та презентація книжково-документальної виставки «Ми вічні сини твої, Україно!».

25 лютого бібліотекою спільно з Центром дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України, обласною організацією Національної спілки краєзнавців України проведено науково-практичну конференцію «Василь Баженов: життя і творчість в ім'я України та рідної Хмельниччини» (до 100-річчя від дня народження письменника Василя Баженова). В рамках проведення науковці, краєзнавці, письменники краю заслухали доповіді Бориса Кузіни, Василя Горбатюка, Юрія Хоптяра, Віктора Мороза та Валентина Ільїнського. Родовід сім'ї Баженових представив відповідальний секретар обласної організації Національної спілки краєзнавців України Анатолій Роздобудьмо. Доктор історичних наук, директор Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України Лев Баженов поділився спогадами про батька.

1-2 березня до 202-ї річниці від дня народження Т.Г. Шевченка в бібліотеці організовано:

книжкову виставку «Великий Кобзар на Подільській землі», на якій представлена література про перебування Тараса Шевченка на Поділлі; матеріали досліджень подільських науковців про Шевченка як письменника, поета та митця; інформація про лауреатів обласної премії імені Т. Шевченка у 2016 році.

зустріч молоді міста з лауреатами обласної Шевченківської премії: членом Національної спілки журналістів України, мистецтвознавцем, письменником-публіцистом Миколою Кульбовським; поетом, головою Хмельницького обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Прогрес» Віталієм Міхалевським; поетесою Ніною Шмуриковою та заслуженою артисткою України, солісткою Хмельницької обласної філармонії Фатімою Чергіндією. Подільські митці поділилися своїми роздумами про життя та творчість Т. Шевченка, відзначили, яку роль відіграв поет-месія у їхньому житті. Микола Кульбовський розповів про цікаві факти та події, що пов'язали українського Пророка з Поділлям та подолянами, а Віталій Міхалевський зупинився на діяльності обласного об'єднання товариства «Прогрес» у підготовці до відзначення славного ювілею Кобзаря. Фатіма

Чергіндзія виконала пісні на вірші Тараса Шевченка «Заповіт» абхазською мовою та «Чи ми ще зійдемо знову» українською. Під час заходу відбулася презентація книжкової виставки «Єднаймо душі словом Кобзаря».

24 березня до 72-ї річниці звільнення Хмельницької області від нацистських окупантів в роки Другої світової війни в бібліотеці відбулася краєзнавча година «Солдата подвиг житиме віки, як переможний день весни...». Перед присутніми виступили: ветеран Другої світової війни, почесний громадянин міста Хмельницького Г.С. Атаманюк; заступник голови Хмельницької обласної ради організації ветеранів України, голова військово-наукового товариства «Ветеран», полковник у відставці О.І. Ключко; відповідальний секретар Хмельницької обласної ради організації ветеранів України, відмінник освіти Г.І. Степанець. В ході заходу презентовано збірник історичних публікацій «Ратна і трудова слава Хмельниччини: пам'ять і шана», приуроченого до 70-річчя Перемоги над нацизмом у Європі, 70-річчю завершення Другої світової війни та 30-річчю створення ветеранської організації. Крім того, учасники краєзнавчої години ознайомилися з книжковою виставкою «Солдата подвиг житиме віки, як переможний день весни...».

12 квітня до 110-річчя з часу заснування товариства «Просвіта» на Поділлі та з метою формування національної свідомості та залучення до пошукової діяльності учнівської і студентської молоді у бібліотеці відбулися просвітницькі читання «Подільська «Просвіта»: історія і сучасність». В заході взяли участь: голова Хмельницького обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка Віталій Михалевський, колишній голова (1994-2004) Хмельницького обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка Віталій Мацько, просвітяни-краєзнавці Юрій Блажевич, Віктор Адамський, Олександр Григоренко, Сергій Єсюнін, Лілія Іваневич, Любов Сердуніч та ін.

До просвітнянських заходів долучилася і молодь. Змістовним був виступ студента Хмельницького базового медичного коледжу Шаманського Андрія про долю української мови в історичному розрізі «Говори українською». Директор бібліотеки Н. М. Синиця наголосила на тісній співпраці подільських просвітян з бібліотекою та висловила побажання про розширення спільних просвітницьких проектів. В рамках заходу відбулася презентація сьомого випуску науково-краєзнавчого збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії». Учасники читань ознайомилися з книжковою виставкою «Просвіта» на Поділлі: історія і сучасність».

19 квітня до 125-річчя з дня народження Олександра Багрія в бібліотеці організовано книжкову полицю «Олександр Багрій – гордість Подільського краю» про життя та науковий доробок літературознавця, фолькло-

риста та бібліографа, який зробив вагомий внесок в розвиток української та азербайджанської науки. На веб-сайт бібліотеки підготовлено повнотекстову віртуальну виставку про вченого.

11 травня до Дня пам'яті жертв політичних репресій та з метою популяризації літератури з питань відродження національної пам'яті, утвердження нетерпимості до будь-яких проявів насильства проти людства в бібліотеці організовано книжково-документальну виставку «Репресії – чорна сповідь моєї Вітчизни», на якій представлена література про жакливі події Голодомору, масові політичні репресії 1937-1938 рр. проти української інтелігенції, селянства та інших верств населення.

20 травня до 455-ї річниці Першокниги та 460-ї річниці з початку роботи над рукописом у бібліотеці відбудуться науково-краєзнавчі читання «Пересопницьке Євангеліє – шедевр української писемності». В програмі проведення: ознайомлення присутніх з історією написання унікальної пам'ятки рукописно-книжкової культури України, її роллю у збереженні мовної, культурної та релігійної ідентичності українського народу; перегляд документального фільму «Пересопницьке Євангеліє» та книжково-документальної виставки «Пересопницьке Євангеліє – святиня українського народу». У науково-краєзнавчих читаннях прийняли участь: науковці, краєзнавці, журналісти та молодь міста.

9 червня до 130-річчя від дня народження Костя Широцького та з метою висвітлення досліджень життєвого і творчого шляху етнографа, фольклориста, краєзнавця Поділля на основі документів і архівних матеріалів в бібліотеці відбулася презентація монографії Лілії Іванович «Кость Широцький (1886-1919): науковець, просвітник, педагог» та науково-археографічних видань: Лілії Іванович «Кость Широцький у матеріалах із фондів Державного архіву Хмельницької області та Хмельницького обласного краєзнавчого музею» та Лілії Іванович та Анатолія Трембіцького «Кость Широцький (у працях, статтях, некрологах, газлах, матеріалах, документах)». В рамках презентації обговорювалися дослідження матеріалів з фондів Державного архіву Хмельницької області та Хмельницького обласного краєзнавчого музею, що містять інформацію про життєвий і творчий шлях К. В. Широцького.

Участь у презентації взяли науковці, історики, краєзнавці, дослідники історії та культури Подільського краю.

16 червня у бібліотеці відбулося розширене засідання Президії обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Учасники засідання підвели підсумки роботи за півріччя та обговорили організаційні питання по підготовці «Енциклопедії Поділля» та перевидання науково-популярного видання «Нариси історії Поділля».

28 червня до Дня Конституції України та з метою популяризації фондів бібліотекою організовано віртуальний краєзнавчий урок «Гербу Поділ-

ля – 220 років» про історію створення та становлення герба Подільського краю.

19 серпня у бібліотеці відбулась презентація восьмого випуску науково-краєзнавчого збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії». Новий випуск збірника присвячений ювілею подвижниці бібліотечного краєзнавства, члена Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України, головного бібліографа відділу краєзнавства Валентини Мельник. Окрім того до збірника увійшли наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів. Ювіляра та учасників презентації привітала директор бібліотеки, заслужений працівник культури України Надія Синиця. Свої думки з приводу виходу у світ науково-краєзнавчого збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії» випуск 8 та ювілейні вітання на адресу п. Валентини висловили: Юрій Блажевич, кандидат історичних наук, голова Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України; Леонід Місінкевич, доктор історичних наук; Олександр Григоренко, доктор історичних наук; Анатолій Трембіцький, кандидата історичних наук; Віталій Галатир, кандидата історичних наук та ін.

22 вересня до Дня партизанської слави та з метою ознайомлення з героїчними сторінками історії, розширення знань молоді про партизанський та підпільний рух в Україні в бібліотеці відбувся історичний урок «Незламний фронт відваги і доблесті» для учнівської молоді міського колегіуму ім. В. Козубняка. Під час проведення відбувся перегляд документального фільму «Партизанський рух 1941-1945» та презентація книжкової виставки “Шляхами подвигу та слави”.

У заході взяла участь дочка підпільниці Ганни Хотовицької Тарасюк Ніна Олексіївна, яка поділилася спогадами з розповіді матері про партизанський та підпільний рух в Україні.

28 вересня з метою вшанування пам'яті про українського державного діяча, голову Центральної Ради УНР, історика Михайла Грушевського та з нагоди 150-ї річниці з дня його народження в бібліотеці відбувся науковий круглий стіл “Апостол української державності”. Під час засідання обговорювалися питання: «Михайло Грушевський – світоч історії, політик європейського зразка»; «Конституційний процес в сучасній Україні в світлі наукової спадщини М. С. Грушевського»; «Ідеї Михайла Грушевського щодо розбудови вищої освіти в Україні» та «Михайло Грушевський і Поділля». Засідання відбулося за участю істориків, науковців, краєзнавців, освітян та представників громадських організацій області. В рамках роботи круглого столу відбувся перегляд інформаційного ролику щодо громадсько-політичної діяльності Михайла Грушевського в період 1917-1935 рр.

13 жовтня до 170-ї річниці з часу перебування Т.Г. Шевченка на Поділлі та з метою вшанування його пам'яті, виховання у молоді почуття патріотизму і гордості за свій край в бібліотеці відбулися краєзнавчі читання «Великий Кобзар на Подільській землі». Під час заходу присутні обговорили літературно-творчий спадок Шевченка та висвітлення образу Кобзаря подільськими шевченкознавцями та митцями; звучали пісні на слова Т. Шевченка у виконанні студентів Хмельницького музичного училища ім. В. Заремби, відбулася презентація книжкової виставки «Тарасовими шляхами на Хмельниччині». У краєзнавчих читаннях взяли участь: Віталій Міхалевський, поет, голова обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка; Людмила Данилюк, заступник директора Хмельницького обласного літературного музею; Микола Кульбовський, мистецтвознавець, дослідник перебування Т. Шевченка на Поділлі та студентська молодь міста.

25, 27 жовтня до дня визволення України від нацистських окупантів та з метою виховання почуття патріотизму та національної свідомості у молоді; вшанування героїчного подвигу і жертвності українського народу у Другій світовій війні у бібліотеці відбувся урок історичної правди «Шляхами мужності і слави». В рамках проведення присутніх ознайомлено з маршрутом звільнення України від фашистських загарбників. Історик, краєзнавець, музеєзнавець, журналіст, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України Сергій Єсюнін розповів про героїчні події визволення Хмельниччини від фашистських загарбників в ході проведення Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції. Під час заходу демонструвався документальний фільм «Звільнений Проскурів»; відбулася презентація книжкової виставки «Навічно в пам'яті».

7 листопада творчий вечір «Нехай розкаже листопад...» з нагоди 55-річчя з дня народження поета, науковця, культурно-просвітницького діяча Віталія Міхалевського. Ювіляра вітали члени обласної організації Національної спілки письменників України В. Горбатюк, А. Ненцінський, Н. Шмурікова, П. Савчук, П. Маліш, М. Мачківський та ін. Відзначили його активну участь у культурно-просвітницькій сфері як голови обласного осередку ВУТ «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка, голови Старокостянтинівської, Дунаєвецької та Старосинявської районних організацій Л. Ярохно В. Байталюк та Л. Сердунич. До привітань долучилися також М. Кульбовський, найбільш активний оцінювач творчості ювіляра, видавець А. Цюпак, друзі, В. Дмитрик, М. Цимбалюк, В. Захар'єв та ін. Музичне вітання здійснили В. Смотровель, народний артист України, бард Л. Мазур, подружжя Віра і Юрій Найди, викладачі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії. Під час проведення вечора здійснено презентацію біобі-

бліографічного покажчика, підготовленого до ювілею В. Міхалевського «І Слово просить у Вірш...». Присутні також ознайомилися з книжковою виставкою «В пошуках омріяного слова»;

10 листопада в рамках засідання клубу «Краєзнавець» в бібліотеці відбулася презентація дев'ятого випуску науково-краєзнавчого збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії». В збірнику представлені наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів. У презентації взяли участь науковці, краєзнавці, освітяни та бібліотечні працівники міста.

15 листопада у бібліотеці відбувся творчий вечір письменника, члена Національної спілки журналістів України, краєзнавця, фольклориста, мистецтвознавця Миколи Михайловича Кульбовського «Невтомний краєзнавець, митець, літератор». Присутні на заході ознайомилися із важливими віхами життєвого шляху М. Кульбовського та його творчим доробком. Це 40 окремих видань, більше 400 публікацій в альманахах, періодичних виданнях. Він автор передмов до книг інших авторів, а також упорядник, редактор та рецензент багатьох видань з питань мистецтва, культури, літератури. Під час заходу звучали вітання від літераторів: Н. Шмурикової, В. Олійника, В. Захар'єва, Б. Кузіни; журналістів: В. Дмитрика, В. Грошка; подруги студентських літ В. Поліщук-Муштин. Музичне вітання іменинник отримав від заслужених артистів України Валентини Щур, Марини Українець, та студентів Хмельницького музичного училища ім. В. Заремби. Присутні з великою зацікавленістю ознайомилися з книжковою виставкою літературного та краєзнавчого доробку М. Кульбовського «Мистецький літописець Поділля» оздоблену вишитими рушниками дружини Марії Олексіївни.

16 листопада у бібліотеці відбувся пленум Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. У його роботі взяли участь: заступник голови Хмельницької обласної державної адміністрації Валерій Олійник, голова обласної організації НСК України, доктор історичних наук Лев Баженов, голова Старосинявської районної державної адміністрації Ігор Русий, директор обласної універсальної наукової бібліотеки Надія Синиця, члени правління і президії обласної організації (С. Єсюнін, Л. Місінкевич, О. Погорілець та ін.), голови та представники міських і районних осередків Національної спілки краєзнавців України, запрошені гості від громадськості регіону. Голова обласної організації НСКУ Л. Баженов доповів про здобутки в науково-дослідницькому житті обласної спілки у 2016 р., окреслив основні пріоритетні напрямки діяльності на 2017 р. та відзначив роботу кращих краєзнавчих осередків області. Делегати пленуму заслухали виступи голови Хмельницької міської організації

НСКУ Юрія Блажевича, голови Старосинявської районної організації Антоніну Полішук та заступника голови Красилівської районної організації Віталія Лавренчука. Директор бібліотеки Надія Синиця, член правління обласної організації ознайомила присутніх з краєзнавчим ресурсом бібліотеки. На пленумі були обговорені питання про підготовку енциклопедичного видання про Хмельниччину, посібника з історії Поділля, біобібліографічного довідника про краєзнавців Хмельниччини. Розглянуто заяви про вступ до обласної організації НСКУ та прийняті організаційні робочі документи. Під час пленуму відзначено кращих членів обласної організації НСКУ: Грамотою обласної державної адміністрації та Почесною грамотою обласної організації НСКУ – Анатолія Роздобудько, політичного і громадського діяча, секретаря обласної організації НСКУ, та з нагоди його 70-річчя, а також Почесною грамотою обласної організації НСКУ – Віктора Адамського, кандидата історичних наук, викладача Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, з нагоди 50-річчя від дня народження. Для учасників пленуму бібліотекою підготовлено розгорнуту книжково-документальну виставку «Краєзнавство Хмельниччини: історія і сучасність», на якій були представлені науково-дослідницькі праці та історико-краєзнавчі видання місцевих авторів.

21 січня відбулася презентація ювілейного 50-го випуску довідково-інформаційного видання «Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2016 рік» за темою «Знаменні та пам'ятні дати Хмельниччини». У презентації взяли участь: науковці, краєзнавці, літератори, члени міської організації Національної спілки краєзнавців України, представники обласних установ закладів культури та громадськості. Учасники заходу відзначили значимість видання в інформаційному просторі та висловили пропозиції щодо удосконалення його джерельної бази.

21 квітня до Всесвітнього дня книги та авторського права, з метою популяризації читання як унікального засобу самовираження, привернення уваги громадськості до книги, книговидання та авторського права; ознайомлення з кращими творами письменників Хмельниччини та кращими зразками сучасної української літератури бібліотекою організовано X-Регіональний Форум «Книжкова весна на Хмельниччині». В рамках проведення Форуму: відбулась Автограф-сесія подільських письменників; презентовано книги видавництва Хмельниччини; представлено творчість поетів-початківців «Молода Республіка Поетів»; підведено підсумки обласного анкетування «Краща книга Хмельниччини» та визначено переможців:

– у номінації «Художній твір»: Мачківський М. «Каратель»; Радущинська О. «Метелики в крижаних панцирах»; Вітвіцька Н.В. «Україна пере-може»;

– у номінації «Науково-краєзнавчі видання»: Єсюнін С.М. «Міста Поділля у другій половині XIX – на початку XX століття»; Захарев В.А., Шпаковський С.М. «Замки і фортеці з-понад Кучманського шляху»; «Хмельницькі краєзнавчі студії»;

– у номінації «Довідкові видання»: «Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Хмельницька область», укладачі Л.Л. Місінкевич, Р.Ю. Подкур.

До 25-річчя незалежності України фахівці бібліотеки видали: довідково-інформаційні видання «Хмельниччина в літописі незалежної України: хроніка подій 2011-2016 років». Мета видання – ознайомити користувачів з переліком подій, які відбулися на теренах області з другої половини 2011 року по липень 2016 р. і є продовженням однойменного видання 2011 р. Хроніку доповнюють: список літератури про край останніх років видання з фонду бібліотеки та іменний покажчик.

Крім того, бібліотекою підготовлено до друку низку інших краєзнавчих видань, серед яких - бібліографічний покажчик «Бібліотеки Хмельниччини на сторінках преси у 2015 році», анотований каталог видань «Книга Хмельниччини 2015» та біобібліографічний покажчик «І Слово проситься у Вірш...», підготовлений до ювілею Віталія Міхалевського.

Упродовж 2016 р. в Хмельницькому університеті управління та права активно проводилися наукові заходи. Загалом організовано та проведено 27 наукових заходів, серед яких 9 науково-практичних конференцій (з них 2 – міжнародних, 5 – всеукраїнських, 2 – загальноуніверситетських) , 7 круглих столів.

16 вересня 2016 р. була проведена Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-економічні і правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі» яка присвячена 90-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України Радомира Івановича Кондратьєва. За матеріалами конференції виданий збірник

Проведена Міжнародна конференції «П'ятнадцять осінніх юридичних читання» (21–22 жовтня 2016 р.), в якій взяли участь понад 200 представників з усіх регіонів України, Республіки Білорусь, Російської Федерації та Польщі. Матеріали конференції оприлюднені у двох збірниках. На конференції відбулося урочисте нагородження лауреатів конкурсу щорічної премії імені Святого Володимира за краще науково-правниче видання в Україні у 2016 р.

У 2016 р. були проведені наступні Всеукраїнські наукові конференції:

– VIII всеукраїнська студентська наукова конференція «Foreign Languages in Use: Academic and Professional Aspects» (Іноземні мови: академічні та професійні аспекти) (13 квітня 2016 р.). Матеріали опубліковані в збірнику.

– Всеукраїнська науково-практична конференція «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції (15 квітня 2016 р.)». Матеріали опубліковані в збірнику.

– Всеукраїнська науково-практична конференція «Статистична оцінка соціально-економічного розвитку» (26 травня 2016 р.). Матеріали опубліковані в збірнику.

– Всеукраїнська науково-практична конференція «Морально-етичні, правові та психологічні аспекти роботи лікаря» (1 жовтня 2016 р.). Матеріали опубліковані в збірнику.

–V всеукраїнська заочна науково-практична конференція «Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні» (7 грудня 2016 р.). Матеріали опубліковані в збірнику.

На ХХ щорічній звітній науково-практичній конференції науково-педагогічних працівників Хмельницького університету управління та права «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (19 березня 2016 р) та конференції студентів Хмельницького університету управління та права (23 квітня 2016 р.) були підведені підсумки наукової роботи серед науково-педагогічних працівників та студентства в структурних підрозділах університету.

На тематичних засіданнях семи круглих столів розглядалися проблеми протидії корупції, перспективи розвитку молодіжного підприємництва у Хмельницькій області, проблеми захисту сімейних прав та інтересів, актуальні питання регулювання відносин у сфері соціального забезпечення та питання сучасного стану та перспективи розвитку прав людини в Україні.

У рамках історико-правового проекту «Уроки української державності» кафедра теорії та історії держави і права провела чергове засідання круглого столу «До витоків української державності – ЗУНР: основні віхи та здобутки», яке було приурочене діяльності політиків Західної України у реалізації проблем формування державності в Галичині, Північній Буковині та Закарпатті.

Кафедрою кримінального права та процесу проведено засідання круглого столу «Актуальні проблеми протидії терористичним злочинам в Україні».

У 2016 році відбулися засідання III всеукраїнської правничої школи з питань банкрутства, засідання III всеукраїнського дебатного турніру «Маю право», III Всеукраїнські змагання зі слідчих дій імені Георгія Рудого та економічний турнір серед студентів випускників факультету управління та економіки.

Як бачимо, члени міського краєзнавчого осередку, незважаючи на хронічну фінансову скруту, вірніше, на повну відсутність державного фінансування, хоча й була прийнята обласна програма розвитку краєзнавства

на Хмельниччині до 2020 р., все ж таки плідно і творчо, тільки на ентузіазмі, однак з підтримкою меценатів і спонсорів, досліджували невивчені сторінки історії, культури, освіти, науки, етнографії, етнології, релігії, музики, біографістики, архітектури, екології, права Подільського краю і України, друкували статті, випускали збірники, монографії тощо.

В зазначений звітний період велику історико-краєзнавчу роботу проведено в **Хмельницькій обласній бібліотеці для юнацтва** (члени НСКУ В. Танчук, В. Тарчевська, С. Дашкевич). За цей час вийшли видання:

1. Біобібліографічний покажчик «З любов'ю, на добро»: Іван Рожко – режисер, сценарист, заслужений діяч мистецтв. – Хмельницький, 2016. – 108с.

2. Інформаційно-методичний бюлетень «Методика. Пошук. Досвід». Вип.48, 49.

В вип.48 подано рекомендований список нових книг подільських авторів, соціологічне дослідження «Книга року Хмельниччини 2016», підсумки роботи бібліотек області з юнацтвом в 2015 році, бібліографічний огляд-дайджест «Патріотизм, як елемент культури».

В вип.49 друкується програма патріотичного виховання молоді, розроблена Державною бібліотекою України для юнацтва, пропозиції по плануванню роботи з молоддю на 2017 рік, Положення про Всеукраїнські конкурси «Я – європеєць» та «Наша спадщина».

Творчі акції:

В 2016 р. в книгозбірні започатковано екологічний проект для підлітків «Ми відповідальні за майбутнє». В рамках проекту проведено:

7 вересня із учнями ліцею № 17 година роздумів «У долі природи наша доля». Питання на зустрічі піднімалися, як завжди, наболілі: брудне повітря, катастрофічний дефіцит води, безжальне винищення лісів, різних видів тварин та інше. Ліцеїсти висловлювали особливе занепокоєння щодо води, адже і в нашій області цього літа висохло дуже багато ставків і криниць;

фахівцями відділу краєзнавства спільно з старшокласниками гімназії №1 25 жовтня проведено молодіжний екологічний форум, на якому піднімалися теми: «Екологічно-небезпечні об'єкти на території Хмельниччини» та «Екологічні проблеми міста та шляхи їх вирішення». Учасники говорили про загальні екологічні проблеми людства та здебільшого про екологічний стан нашого рідного міста. Багато питань задавали молоді хмельничани заступнику начальника управління з питань екології та благоустрою міста Куцкій Інні Василівні, яка докладно розповіла про екологічні проблеми області та міста і звернула увагу молоді на шляхи їх вирішення. Фахівці бібліотеки познайомили учасників форуму з книжковою виставкою «Природа краю просить допомоги» та новими виданнями на теми екології.

«Світ людини у світі природи». Під такою назвою пройшла чергова зустріч в рамках екологічного проекту для підлітків «Ми відповідальні за майбутнє». Фахівці відділу читального залу провели годину спілкування з учнями колегіуму №16, ліцею №17, СЗОШ №14. Під час заходу учні переглянули відео про екологічні проблеми в нашій країні, ознайомились з літературою, яка була представлена на інформаційно-екологічній виставці. При обговоренні читачі висловлювали свої думки щодо збереження навколишнього середовища, підтримали ідею організувати в своєму мікрорайоні прибирання територій.

19 травня управління з питань екології та контролю за благоустроєм міста спільно з Хмельницьким обласним управлінням водних ресурсів організовано проведення на базі обласної бібліотеки для юнацтва круглого столу на тему «Проблемні питання використання водних ресурсів в басейні річки Південний Буг та шляхи їх вирішення». У засіданні круглого столу взяли участь представники державних установ, громадських екологічних організацій, фахівці, науковці, викладачі вищих навчальних закладів міста. Бібліотека представила виставку книжкових та періодичних видань «Сучасний стан та проблеми річки Південний Буг».

До Всесвітнього дня водних ресурсів, який щорічно відзначається 22 березня, фахівцями відділу читального залу було проведено еко-урок «В її краплині криється життя». Учні СЗОШ №8 з великою зацікавленістю слухали про незвичайні властивості води, цікаві факти про воду, про те, як економити воду, переглядали відео і літературу книжкової виставки «Шануймо воду, бо вона свята».

Впродовж року проведено цикл історично-краєзнавчих заходів. А саме:

28 січня спільно з благодійним фондом «ХЕСЕД БЕШТ» проведено Годину історії «Голокост і пам'ять». Працівники фонду Галина Атаманчук та В'ячеслав Нагнибіда презентували читачам бібліотеки матеріали пересувної виставки з експозиції музею Голокосту, який діє при фонді «ХЕСЕД БЕШТ». При створенні експозиції були використані дослідження істориків України та Європи, досвід музеїв світу. Для відвідувачів бібліотеки демонструвався відеофільм «Голокост і Україна» та представлена книжкова виставка із фонду бібліотеки для юнацтва та фонду «ХЕСЕД БЕШТ».

«Відкрий для себе рідне місто». Віртуальну подорож до 585-річчя першої писемної згадки про Хмельницький організували фахівці відділу краєзнавства. Студенти Хмельницького базового медичного коледжу, читачі бібліотеки мандрували старими вулицями Проскурова, знайомилися з історичними пам'ятками міста, радісними та сумними сторінками його історії. Присутнім було цікаво переглянути і порівняти світліни старих вулиць і будинків із сучасними видами Хмельницького. Для наших від-

відувачів було підготовлено тематичну книжкову виставку «Відкрий для себе рідне місто».

12 жовтня в Хмельницькому НВК №9 працівниками відділу краєзнавства з нагоди Дня українського козацтва було проведено історичну годину «Сторінками козацької слави», під час якої читачам було продемонстровано уривки із фільмів «Історія України – Запорозька Січ», «Українське козацтво», представлено презентацію «Найвідоміші гетьмани та ватажки війська козацького» та книжкову виставку. Лунали мелодії козацьких пісень «Козацький марш», «Час згадати нашу славу, брате!», «Ой на горі та женці жнуть».

24 жовтня, до Дня визволення України від фашистських загарбників в Хмельницькому НВК № 9 працівниками відділу періодики проведено урок пам'яті «Подвиг незгасний». Фахівці бібліотеки, опираючись на друковані джерела, розкрили перед читачами хроніку визволення України, наслідки війни для українців – людські жертви, зруйнована економіка, мільйони обездолених; розповіли про подвиги визволителів, зокрема уродженців Хмельниччини. У ході заходу було продемонстровано відеоряд створений Першим національним каналом телебачення України до Дня визволення від фашистських загарбників. Зацікавили читачів видання з книжкової виставки-інсталяції, на якій, крім книг, періодичних видань, були представлені фронтові листи-трикутники, як нагадування про ті важкі і геррічні часи.

Урок вдячності до Дня Перемоги та Дня пам'яті і примирення провели працівники відділу періодики для учнів ліцею № 17. Участь в заході взяв методист управління освіти Хмельницької міської ради Олександр Дейнега. Завідувача відділом періодики Ірина Міщенко зацікавила читачів розповіддю про сучасний погляд української історичної науки на події Другої світової війни та внесок українців у перемогу над нацизмом. Учні згадували своїх рідних, які були учасниками війни та активно обговорювали спадкоємність героїзму воїнів-переможців та нинішніх захисників України.

«На сторожі рідного краю». 15 вересня у відділі краєзнавства відбувся вечір-портрет письменника і краєзнавця Григорія Дем'янчука, приурочений до 80-річчя з дня його народження. Дем'янчук Григорій Семенович (1936–2001) – відомий письменник, науковець, краєзнавець і громадський діяч. Народився 20 вересня 1936 р. в селі Карпилівка Білогірського району Хмельницької області. У 1959 р. закінчив факультет журналістики Львівського університету імені І. Франка і відтоді працював на Рівненщині переважно в обласній пресі. Про його життєвий і творчий шлях бібліотекарі розповіли присутнім на вечорі читачам.

Проводились уроки народознавства «Ой, зав'ю вінки, тай на всі святки» до всіх великих народно-релігійних свят.

Значну увагу приділялося патріотичному вихованню молоді, героїзації учасників АТО, Революції Гідності. Проведено низку зустрічей:

Напередодні Дня Гідності і Свободи – 18 листопада, в обласній бібліотеці для юнацтва відбувся діалог поколінь «Вільні творять майбутнє». На зустріч з учасником Революції Гідності Сергієм Королюком, героєм АТО – Ігорем Олійником та Назаром Чіпком завітали студенти II-го курсу Хмельницького національного університету. Зустріч вилилилась в розмову про здобутки Революції Гідності, про проблеми, що постали зараз перед нашою державою, про перспективи України. Учасники АТО та Майдану поділились своїм болем, спогадами про загиблих товаришів, бажанням миру, але тільки через перемогу України.

В Україні триває акція «Напиши листа українському солдату!». 10 червня до цієї акції долучились і працівники обласної бібліотеки для юнацтва спільно з вихованцями пришкільного табору СЗОШ № 15 «Веселка». Щоб підняти бойовий дух військовим, школярі написали щирі та зворушливі листи про те, що ми всі вірим у нашу перемогу, що хвилюємось і вболіваємо за наших героїв, чекаємо на них. Бібліотекарі презентували книжкову виставку «Українці – нація героїв», на якій були представлені видання про сучасну історію нашої країни та її героїв. Запрошені на акцію гості – Вадим Кривоклуб – військовослужбовець 79 бригади, волонтер Володимир Фом подякували дітям за листи і побажання.

«Герої поруч з нами». Кожен період історії України народжує своїх героїв. Напередодні Дня Перемоги в обласній бібліотеці для юнацтва відбулася хвилююча зустріч студентів Хмельницького національного університету з учасниками антитерористичної операції. Працівники і читачі бібліотеки словами вдячності зустріли воїнів-земляків, що повернулися із зони АТО. Микола Барабаш, Назар Чіпко, Ігор Олійник – воїни-добровольці, розповідали читачам про свою участь у нав'язаній нам війні, згадували своїх бойових побратимів, розповідали про мужність, про волонтерів-хмельничан і їх допомогу нашим захисникам.

Обласна бібліотека для юнацтва напередодні Дня Героїв Небесної Сотні щодня нагадувала своїм читачам про подвиг учасників Революції Гідності. Зустрічі з майданівцями, презентації книг, відеоперегляди збирали велику молодіжну аудиторію. Незабутньою стала зустріч студентів гуманітарно-педагогічної академії з учасником Революції Гідності Анатолієм Панчуком, яку організували працівники відділу краєзнавства. А.Панчук – сотник Хмельницької сотні, член політичної партії ВО «Свобода». Був важко поранений та проходив тривале лікування в Італії. Його спогади з відтворенням хронології тих героїчних та трагічних подій не залишили байдужим жодного з учасників зустрічі. Закінчилась зустріч хвилиною мовчання в знак шани і пам'яті тих, хто поклав своє життя за майбутнє України.

Впродовж 2016 р. у виставковій залі Хмельницької обласної бібліотеки для юнацтва презентовано такі художні виставки:

Про те що, дерево, як матеріал в руках молодих творців співає щиро та від усього серця, змогли переконатись запрошені на відкриття виставки «Вдихаючи життя у дерево», яка відбулась 21 листопада 2016 р. Віртуозно, використовуючи могутню природну силу, тепло і чарівність дерева, молоді автори робіт – студенти II та III курсів спеціальності «Технологічна освіта» та «Декоративно-прикладне мистецтво» кафедри теорії і методики трудового та професійного навчання Хмельницького Національного університету вперше показали необмежені можливості художнього випилювання дерева та створення маркетри – різновиду інкрустації по дереву, при якому мозаїчний набір виконують зі шматочків шпону різних порід деревини і різних за кольором і фактурою. Творча колекція виставки складається з 40 картин з дерева. Це результат кропіткої, натхненної, щоденної роботи студентів під керівництвом старшого викладача кафедри, кандидата педагогічних наук Лівшуна Олександра Володимировича.

В жовтні відбулась презентація виставки випускних творчих робіт учнів Хмельницької спеціалізованої ЗОШ №27 ім. Дмитра Іваха та їх педагога Марії Крамар «Палітра осінніх барв». Основу експозиції складають понад 30 робіт, виконаних у різних техніках: графіка, батик, вишивка бісером, акриловий живопис, плетення з паперових трубочок, паперова мозаїка. Роботи у різних жанрах зачаровують своєю безмежною фантазією, особливим баченням світу, приємно дивують цілком професійними якостями – оригінальними композиціями, змістовним підбором і грамотною стилізацією форм, вишуканістю палітри, гармонійністю рішення.

23 серпня в рамках заходів до Дня Незалежності та Міжнародного фотопленеру відкрито виставку історичних фото подій на Майдані 2013–2014 рр. «Майдан. Київ–Хмельницький». Представлено 25 фотографій, авторами яких є київський фотохудожник Андрій Чекановський та хмельничанин Сергій Аніськов. Світлини відображають миттєвості київського та Хмельницького Майданів, обличчя учасників тих подій, яскраві та трагічні моменти.

В липні презентували виставку робіт «Золоті чари солом'яного шитва», в експозиції якої представлені творчі роботи члена Національної спілки майстрів народного мистецтва України, магістра, викладача Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка – Наталі Лашко та її сина Іллі – студента Харківської академії дизайну та мистецтв, який наслідує справу матері. Загалом експонувалося 11 робіт художньої вишивки соломкою та арт-квілту. Витвір, який заслуговує на звання шедевра, арт-квілт «Подоланка», займає почесне центральне місце в експозиції. Не менш дивують і вражають інші вишиті соломкою картини.

25 липня 2016 р. відбулось відкриття фотовиставки «Благодійність крізь призму об'єктива». Експонувались найкращі 40 фотографій, обрані з понад 680 фоторобіт, які надійшли з усіх куточків України на VI Всеукраїнський фотоконкурс «Благодійність крізь призму об'єктива». Фотоконкурс проходив у вересні – листопаді 2015р. за ініціативи Українського форуму благодійників під патронатом Національної спілки фотохудожників України.

В червні відкрилась виставка фотоплакатів «Донбас-війна-люди». Матеріали підготовлені управлінням СБУ в Хмельницькій області та безкоштовно передані бібліотеці. На виставці представлено 12 тематичних фотоплакатів: «Війна. Людський вимір», «Різні обличчя війни», «Оборона Донецького аеропорту», «Бойові дії під Щастям», «Маріуполь-Краматорськ-Волноваха» та ін. Представлено і фотоплакати, що розкривають діяльність СБУ в зоні проведення АТО.

«Роду нашого святиня». Під такою назвою обласна бібліотека для юнацтва спільно з Хмельницьким державним центром естетичного виховання учнівської молоді традиційно напередодні Великодніх свят презентувала обласну виставку-конкурс писанкарства та вишивки на пасхальну тематику учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Безліч позитивних емоцій і відчуття радості від незрівняних колоритних вишиванок та рушників отримали відвідувачі виставки «Цілує сонце рушники». Виставка об'єднала захоплені творчі душі – народну майстриню-вишивальницю, заслуженого майстра народної творчості України Людмилу Блащук та творчу молодь, що здобуває фах вишивальниць у Грицівському вищому художньому професійному училищі №19. Золоті руки та щира душа майстрині з м. Кам'янець-Подільського Людмили Блащук зробили диво – понад 50 вишитих рушників. А один з її шедеврів – рушник «Молитва» в 1997 р. на Всеукраїнському конкурсі вишиваного рушника у м. Києві визнано найкращим за композиційне рішення.

Про те, що оволодіти флористичним живописом або мистецтвом екібани може кожен, хто бачить красу навколо себе та має бажання творити, свідчить виставка робіт хмельничанки Галини Клименко «Малюю світ любов'ю». Фітоживопис Галини Григорівни з сухих квітів і рослин вражає глибоким змістом, неперевершеними ідеями та продуманою тематикою. Для втілення задумів авторка використовує все що завгодно: фарби, квіти, кору дерева, мушлі, крупи, зерна...

19 січня 2016 р. відбулося відкриття виставки акварелей Світлани Мельничук. Акварель займає особливе місце у її творчому доробку – цьому жанрові художниця довірила тремтіння свого серця і розповідь про ліричні переживання своєї душі. Світлані вдалося передати любов до природи, людини, краси оточуючого світу в своїх особливо вдалих роботах:

«Дівчина у вінку», «Маки», «Українська хата», «Портрет українки». На виставці було представлено понад 30 робіт художниці.

В кінці листопада в обласній бібліотеці для юнацтва проведено Декаду культур національних меншин краю «Подільський ковчег унікальних культур». Протягом Декади читачів бібліотеки знайомили зі своїми звичаями, традиціями, культурою представники грузинської, німецької, єврейської та ін. спільнот.

Активізувала свою історико-краєзнавчу діяльність **наукова бібліотека Хмельницького національного університету** (директор Айвазян О.Б., кандидат історичних наук, член НСКУ). У 2016 р. проведено наступне:

Просвітницькі заходи для студентів:

В рамках літературного фестивалю «Слово єдне!» відбулась літературна зустріч студентської молоді з подільськими майстрами слова «Плоскирів... Проскурів... Хмельницький» (2015р.).

Творча зустріч з істориком, краєзнавцем, дослідником історії міста Хмельницького Сергієм Єсюніним «Проскурів– Хмельницький: подорож у часі» (До 585-ї річниці з часу першої писемної згадки про місто Хмельницький та 450-річчя надання Плоскирову Магдебурзького права) (2016 р.),

«Подільська Шевченкіана». Зустріч з творчими діячами Поділля М.Кульбовським та В.Міхалевським.

Поетичний вернісаж «Словом торкнутися душі...» (творча зустріч з поетами Поділля В.Ц. Міхалевським та М.Б.Дем'янюк).

Зустріч з поетами та письменниками Хмельниччини під час проведення урочистих засідань поетичного клубу «Роса» кафедри української філології ХНУ.

Зустріч з ветераном Другої світової війни Елевич Зельманом Абрамовичем «Ви захистили нас. Ви дали нам життя»

Мистецька година «Монументальна творчість родини Мазурів у місті Хмельницькому» Літературно краєзнавчі години «Хмельницький – еккурс у минуле».

Віртуальні подорожі неповторними дивовижними куточками подільського краю «Краса України – Поділля. Туристичними шляхами Хмельниччини».

Творча зустріч з істориком-краєзнавцем Петром Слободянюком.

В «Клубі цікавих зустрічей» наукової бібліотеки відбулась літературна зустріч з відомим подільським письменником Василем Горбатюком.

Презентація художньо-публіцистичного альманаху «Думки творчий злет».

Презентація книги подільського письменника Євгена Красюка «Пам'ятає врятований світ» (До 70-ї річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників).

День краєзнавчої книги, приурочений до Всесвітнього дня книги та авторського права «Душа тисячоліть шукає себе в слові».

Презентація книги-спогаду «До волі дорога» старшого солдата Національної гвардії Лідії Ільків.

Книжкові виставки:

«Плоскирів – Проскурів – Хмельницький» (до дня міста).

«Хмельниччина – рідний дивокрай».

«З творчого доробку літераторів Поділля».

«Краєзнавчий туризм» .

«Віхи пам'яті і слави» (До річниці визволення України від нацистських загарбників).

«Хмельницький національний університет – шлях до визнання»(до Дня університету).

«До вершин знань» – ознайомлення з працями вчених Хмельницького національного університету.

«ЛЮДИНА З ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ» (до 85-річчя від дня народження доктора технічних наук, професора Р.І. Сіліна).

Віртуальні подорожі (на веб-сайті):

«Туристичними стежками Хмельниччини».

«Скорботна свічка пам'яті святої». Розділ виставки «Розп'яте голодом Поділля».

«Видання викладачів університету» (за різні роки).

«Думки творчий злет». Презентація художньо-публіцистичного альманаху Хмельницького національного університету. Вип.2 (до 200-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка).

До тогож, здійснено дослідження історії бібліотечної справи на Поділлі за результатами якого захищено дисертацію та видано монографію «Бібліотеки Поділля (друга половина XIX – початок XX ст.)» (автори Айвазян О.Б., Прокопчук В.С.).

В 2016 р. значно активізувалася краєзнавча діяльність **відділу охорони пам'яток історії та культури** (члени НСКУ С. Шпаковський, В. Захар'єв, В. Дзьоник, Н. Майнгардт-Гоголь, С. Семенчук). За результатами дослідницької роботи в архівах краю і України та пам'яткоохоронних польових розвідок ними підготовлено низку наукових статей і опубліковано їх в збірниках матеріалів наукових конференцій в Києві, Хмельницькому, Кам'янці-Подільському, Меджибожі, Вітебську (Білорусь). Окрім того опубліковано 6 видань серед яких під авторством В.Захар'єва «Найдавніші археологічно дослідженні християнські святині Хмельниччини», «Старосинявська громада: минуле і сьогодення», «Наукові записки Центру мархоцькознавства», літературно-мистецький альманах «Медобори», «Вони країну врятували від біди» (про чорнобильців Городоччини), спіль-

но із С. Шпаківським видано науково-популярну книгу «Замки і фортеці з-понад Кучманського шляху».

Співробітником відділу В.Дзьоником підготовлено до друку каталоги-довідники поховань Другої світової війни на території Волочиського, Городоцького і Ізяславського районів. С. Шпаковський спільно з І.Р. Михальчишиним написав і здав у друк книгу «Археологічна карта межиріччя Південного Бугу, Случі, Збруча» (208 стор. з ілюстраціями). Книгу було презентовано на 5-х Археологічних читаннях у ДІКЗ «Межибіж» 9 грудня 2016 р. Крім того співробітниками відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області провели обстеження пам'яток Вільковецького, Білогірського та інших районів області. Виявлено близько 50 місцезнаходжень щойно виявлених об'єктів культурної спадщини у Хмельницькій області. На зазначені об'єкти культурної спадщини готуються паспорти, історичні довідки. Взяли участь у розкопках археологічних експедицій С.М. Шпаковський у розкопках городища с. Рудківці на Дністрі під керівництвом А.Ф. Гуцала, В.А.Захар'єв у розкопках м. Кам'янця-Подільського, С.М. Шпаковський в археологічних шурфуваннях у м. Волочиську

Працівники відділу у грудні 2016 р. візьмуть участь у міжнародній науковій конференції «Методичні проблеми пам'яткоохоронних досліджень» у Науково-дослідному інституті пам'яткоохоронних досліджень (м. Київ).

Водночас варто зазначити, що частина міських краєзнавців, які знаходяться на пенсії (Григоренко О.П., Слободянюк П.Я., Медведчук Г.К., Мороз В.С., Мороз В.С., Кузіна Б.С.), досить активно працюють в галузі краєзнавства, регулярно друкують свої дослідження в різноманітних збірниках і книгах. Все це свідчить про те, що міськорганізація НСКУ постійно нарощує свій потенціал, намагається розширити свої пошуки в архівах, бібліотеках, зарубіжних центрах щодо минулого та сьогодення нашого краю, а також розпочала активну діяльність над збором і опрацюванням матеріалів до енциклопедичного словника «Хмельниччина».

**ПАМ'ЯТІ КОЛЕГИ.
ГАЛИНА КИРИЛІВНА МЕДВЕДЧУК
(29.12.1946-6.01.2017)**

Більше 30-и років життя присвятила праці на ниві музейництва Галина Кирилівна Медведчук, філолог, краєзнавець, етнограф, автор багатьох наукових статей. 29 грудня 2016 р. їй виповнилося 70 років.

У вересні 1980 р. Галина Кирилівна стала науковим співробітником музею на території Меджибізької фортеці. Вона працювала в обласній бібліотеці та архіві, досліджуючи історію Меджибожа, фортеці, збирала і записала відомості про ремесла, якими займалися жителі містечка. Разом з іншими науковими співробітниками брала участь в експедиціях по Хмельниччині в пошуках справжніх скарбів – вишитих на

конопляному полотні сорочок, вишитих і тканих рушників, вовняних килимів, ряден. Завдяки Галині Кирилівні була створена досить велика етнографічна колекція, яка є окрасою фондів.

Важливою частиною музейної роботи є проведення екскурсій для відвідувачів. Екскурсивод супроводжує тих, хто цікавиться історичним минулим нашого краю, тому враження від побаченого залежить в першу чергу від того, хто вміє зацікавити, подати якнайкраще все те, що є в музейних експозиціях, а також презентувати саму Меджибізьку фортецю. Галина Кирилівна могла надзвичайно цікаво розповідати про минулі часи, про народні традиції і звичаї, про красу української вишивки і ткацьке ремесло. Її екскурсії для дітей і дорослих завжди користувалися популярністю і в книзі відгуків найбільше гарних вражень записували відвідувачі, яким пощастило спілкуватися з нею.

Любов до рідної землі давала наснагу до творчої роботи краєзнавцю, етнографу і просто чарівній жінці, яка завжди пропагувала українські народні традиції і звичаї, ділилася своїми знаннями з молоддю, адже без минулого немає майбутнього.

Галина Кирилівна Медведчук педагог за освітою, філолог. Вона віддавала тепло своєї душі учням, працюючи в школі, навчаючи їх «розумного, доброго, вічного». Але доля склалася саме так, що на Меджибіжчині вона знайшла для себе працю до душі, маючи можливість і далі продовжувати справу виховання молоді в любові і повазі до свого рідного, українського.

Багаторічна творча праця в музеї знайшла своє відображення в підготовленій і виданій праці про народну вишивку подолян «Краса подільської народної вишивки» (1993), книзі про традиційну українську кухню «Народна їжа подолян» (2011), двотомному виданні «Берегиня скарбів народних...» (2013, упорядник А. М. Трембіцький), в якому творчий доробок ювілярки – більше 150 статей, вони розміщені по розділах: історія, етнографія, біографістика, музеєзнавство, сценарії, а також статті про саму Галину Кирилівну.

За роки роботи в музеї вона була наставником і порадицею для молодих науковців, колег. Також надавала методичну допомогу учням, студентам при написанні творчих робіт, рефератів. Багатий досвід Галини Кирилівни давав можливість створення чудових художніх, етнографічних виставок в музейних залах, а також виїзних виставок під час проведення зустрічей з учнями і студентами в обласних і районній бібліотеках.

Як провідний науковий співробітник Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» брала участь в наукових конференціях в містах Вінниці, Кам'янці-Подільському, Могилеві-Подільському, Полтаві, Хмельницькому; також в щорічних науково-краєзнавчих конференціях «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» (червень, жовтень) та Археологічних читаннях (грудень), які проводяться на території Меджибізької фортеці. Багато матеріалів зібрано нею про видатних людей, які народилися і жили в містечку Меджибожі, навчалися в школі, деякий час перебували тут, жили і творили на Поділлі. За популяризацію творчості великого українського поета Тараса Григоровича Шевченка та активну участь у національно-культурному відродженні незалежної України в 1993 р. їй було присуджено обласну премію імені Т.Г. Шевченка. За вивчення, збереження та пропагування народних традицій, звичаїв та обрядів Галина Кирилівна у 1995 р. була удостоєна Хмельницької обласної премії імені Костя Широцького в галузі мистецтвознавства, фольклору та етнографії. У 2010 р. до 30-річчя праці в музеї та плідну працю по охороні пам'яток історико-культурної спадщини отримала відомчу заохочувальну відзнаку «Заслужений працівник Державного історико-культурно-

го заповідника «Межибіж». Присуджено відзнаку-премію «Скарби землі Болохівської» (2012 р., благодійний фонд «Закон та справедливість») за подвижницьку працю по збереженню етнокультурної спадщини Поділля і Волині та підготовку до видання книги «Народна їжа подолян». В 2016 р. на відзначення Міжнародного дня музеїв Галині Кирилівні вручили медаль «За збереження історії», а 26 червня 2016 р. до 870-річчя з часу першої літописної згадки про Меджибіж – присвоєно звання «Почесний громадянин Меджибожа». Галина Кирилівна нагороджена грамотами обласної та районної державної адміністрації, Меджибізької селищної ради. З 2010 р. вона була членом Національної спілки краєзнавців України. Хоча знаходилася на заслуженому відпочинку, продовжувала дослідницьку роботу, брала активну участь в житті заповідника.

Померла 6 січня 2017 р. після важкої хвороби. Галина Кирилівна була гарною мамою для своїх синів, чудовою бабусею. Добрими словами будемо згадувати її і ми, колеги по роботі. То ж висловлюємо щире співчуття рідним і близьким покійної. Хай Господь пошле їй царство небесне, хай земля буде їй пухом!

*Синиця Н.М.,
Марчак Т.Ф.
м. Хмельницький*

КАЛЕНДАР ЗНАМЕННИХ І ПАМ'ЯТНИХ ДАТ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ 2017

Вийшов з друку черговий випуск довідково-інформаційного видання **Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини 2017**, підготовлений творчим колективом обласної універсальної наукової бібліотеки та за участю відомих краєзнавців області*.

У ньому, як завжди, цікава і корисна інформація – довідковий матеріал про пам'ятні дати історії, соціально-економічного, культурного, літературного життя області у 2017 році, ювілеї уродженців та визначних діячів, видатних особистостей Хмельниччини та відомих людей, які життєво і творчо пов'язані з краєм. Це ґрунтовний універсальний бібліографічний довідник, який містить 477 позицій, має 220 сторінок.

Видання побудоване за традиційною схемою і складається з двох розділів: хронологічного «Знаменні і пам'ятні дати», де подається перелік ювілейних пам'ятних дат та довідково-інформаційного «Імена, події, факти», який містить 41 авторську текстову довідку з бібліографічними

списками. Довідки та бібліографічні списки розкривають найвизначніші пам'ятні дати, визначні події, персоналії.

Для зручності в кінці подається іменний покажчик ювілярів, відомості про авторів статей.

Хронологічна частина Календаря містить 477 ювілейних дат. Серед них багато історичних дат: 655 років тому русько-литовська армія Великого князя Литовського Ольгерда в битві на Синіх Водах розгромила об'єднані сили татарських орд. Поділля та Кам'янець були передані Ольгердом у володіння князів Коріатовичів. Почався литовський період на Поділлі; 655 років з часу першої писемної згадки про Бакотський скельно-печерний монастир; 575 років з часу утворення Подільського генерального староства – адміністративно-територіальної одиниці королівських володінь на території Подільського воєводства; 225 років Конституції «Миньковецької держави» – початку реформ подільського реформатора Ігнація Сцібор-Мархоцького; 80 років з часу створення Хмельницької області.

У 2017 р. Хмельницьке обласне об'єднання товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка відзначає 25-річчя відновлення своєї діяльності. Згадуючи історію подільської «Просвіти», варто зазначити, що її засновниками стали дворяни, вчителі, лікарі, священники: Юхим Сіцінський, Кость Солуха, Сергій Іваницький, Йосип Доронович, Кирило Стиранкевич, Олексій Білоусов, Трохим Павловський, Олімпіада Пашенко, брати Олексій та Віктор Приходьки, Михайло Завойко, Віталій Стиранкевич. Подільське крайове товариство «Просвіта» очолювали: лікар Кость Солуха (1906-1917); вчителі – Євген Шманкевич (1918-травень 1919); Євген Кондрацький (1919-1920); Антон Шумлянський (1920-1923). Секретарями «Просвіти» працювали В. Стиранкевич, В. Січинський. Нова хвиля просвітянського руху відродилась у 1989 р., коли було створено обласне товариство української мови «Родовід» (головою у 1989-90 рр. був Микола Магера та Василь Горбатюк у 1990-92 рр.). Обласну організацію «Просвіта» очолювали Василь Горбатюк, Віталій Мацько, Ніна Шмурікова-Гаврилюк, нині її очолює Віталій Міхалевський.

Багато ювілярів і серед історичних постатей Хмельниччини: Мелетій Герасимович Смотрицький – письменник-полеміст, філолог, церковний, культурний і освітянський діяч (445 років); Іоаннікій – перший ієрарх Подолі (275 років); Устим Кармалюк – народний герой, керівник боротьби селян Поділля проти кріпацтва (230 років); Ігнацій Сцібор-Мархоцький – видатний український реформатор (190 років), Микола Яворовський – відомий подільський історик, етнограф, фольклорист, член Подільського історико-археологічного товариства (175 років), Іван Огієнко (митрополит Іларіон) – відомий український вчений-мовознавець, літературознавець, публіцист, педагог, політичний і церковний діяч, перший ректор

Кам'янець-Подільського державного українського університету (135 років); Володимир Гагенмейстр – український графік, мистецтвознавець, видавець (130 років), Микола Магера – відомий подільський письменник (95 років); Василь Жабенко – перший заслужений тренер України на Хмельниччині (95 років) та ін.

Вагоме місце відведено також відомим людям сьогодення – науковцям, дослідникам краю: С. Баженовій, В. Степанкову, Ю. Блажевичу, В. Мацьку, В. Байдичу, В. Стадник. О. Галусу, В. Петрицькій.

Відзначатимемо ювілеї: подільських письменників: Миколи Магери (95), Миколи Мачківського (75), Ольги Лихогляд (75), Марії Будзінської (75), Миколи Хоружого (70), Віталія Мацька (65), Володимира Дмитрика (65); митців та майстрів спорту: Михайла Андрійчука (90), Олександра Пажимського (80), Михайла Люшні (75), Івана Пустового (65), Автанділа Гігаурі (55), Віталія Яремчука (75), Володимира Гоняка (70); 65 років від дня народження виповнюється нашим землякам, уродженцям Старокостянтинівського району Миколі Васильовичу Гнатюку – українському естрадному співаку, народному артисту України та Олегу Андрійовичу Дзюбі – естрадному і камерному співаку, педагогу, заслуженому артисту України, лауреату багатьох пісенних конкурсів.

2017 рік ювілейний для багатьох населених пунктів області – міст Ізяслав (890), Городок (625), Нетішин (475) та понад 40 сіл.

Ювілеї відзначатимуть і освітні заклади: 60 років з часу заснування на базі Кам'янець-Подільської торговельно-кооперативної школи торгово-кооперативного технікуму, нині Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут; 50 років з часу заснування Хмельницького технологічного інституту побутового обслуговування, нині Хмельницький національний університет; 30 років з часу заснування середнього професійно-технічного училища № 25, нині Хмельницьке ВПУ № 25; 25 років з часу заснування Хмельницького приватного інституту бізнесу, нині Хмельницький економічний університет; 25 років з часу створення Хмельницького філіалу Одеського відкритого університету, нині Хмельницький університет управління та права; 25 років з часу створення на базі вищого артилерійського командного училища Інституту Прикордонних військ України – єдиного в Україні вищого навчального закладу з підготовки офіцерів-прикордонників, нині Національна академія державної прикордонної служби ім. Б. Хмельницького.

Важливі дати відзначатимуться у галузі культури, спорту. Це і 125 років з часу відкриття першого театру в Проскуріві, і 90 років з часу відкриття у Проскуріві першого стадіону, і 80 років з часу відкриття Палацу піонерів, нині Хмельницький Палац творчості дітей та юнацтва, і 70 років з часу заснування обласної екскурсійно-туристської станції, нині Хмель-

ницький обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, і 30 років з часу відкриття дитячого кінотеатру «Планета», і 20 років з часу створення Державного історико-культурного заповідника «Самчики».

Свої ювілеї будуть відзначати: Красилівська центральна районна бібліотека (95 років), Хмельницька обласна бібліотека для дітей ім. Т.Г. Шевченка (80 років), Білогірська центральна районна бібліотека (65 років), Хмельницька обласна бібліотека для юнацтва (40 років).

155 років тому вийшов перший номер часопису «Подольские епархиальные ведомости», а 95 років – Кам'янець-Подільський літературний журнал «Буяння». У ньому публікувались М. Драй-Хмара, І. Кулик, І. Дніпровський, М. Грінченко. Ювілеї також відзначатимуть газети: 95 років з часу виходу першого номера газети «Ленінським шляхом», нині Новоушицька районна газета «Наддністрянська правда»; 85 років з часу виходу першого номера Віньковецької районної газети «Сільські новини» та першого номера Деражнянської районної газети «За соціалістичну перебудову», нині «Вісник Деражнянщини»; 25 років з часу виходу першого номера обласної газети «Хмельниччина».

У 2017 р. відзначатимемо 72 роки з часу Великої Перемоги у Другій світовій війні. Багато наших земляків за мужність і героїзм удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу. На жаль, в живих немає жодного з них. Але пам'ять про них жива і ми, вдячні нащадки, згадаємо про 16 ювілярів – Героїв Радянського Союзу, серед них: Миколу Ізотовича Варчука, Григорія Климентійовича Атаманчука, Микиту Карповича Печенюка, Петра Кіндратовича Кізюна, Юхима Онуфрійовича Пархомчука, Лаврентія Васильовича Тручала і багато інших. З матеріалами про Героїв можна ознайомитися у виданні – *Герої Радянського Союзу. Хмельницька область: біобібліогр. покажч. / Упр. культури, туризму і курортів Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький, 2012. – 160 с.*

Хмельниччина славиться також працьовитими людьми. Більше 100 з них удостоєні найвищої нагороди – звання Героя Соціалістичної Праці. У 2017 р. відзначатимуться ювілеї понад 20 Героїв Соціалістичної Праці (115-річчя, 110-річчя, 100-річчя, 95-річчя, 80-річчя), серед них – Степана Уменовича Бачинського, Павла Івановича Фтемова, Уляни Данилівни Гули, Сергія Микитовича Миколіна, Макара Олександровича Кирилюка, Марії Никифорівни Цельори, Федора Володимировича Кулика, Тетяни Яківни Резник та ін. 65 років з дня народження виповнюється нашому сучаснику Василю Андрійовичу Петринюку – відомому аграрію, Герою України, доктору економічних наук, голові ТОВ «Старт», що на Теофіпольщині. Більше інформації подається у виданні – *Герої Соціалістичної Праці: Хмельницька область: біобібліогр. покажч. / Упр. культури Хмель-*

ниц. облдержадмін., Хмельниц. ОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький, 2012. – 136 с. – (Сер. “Видатні особистості Хмельниччини”).

Трагічні події 21 листопада 2013 р. – 22 лютого 2014 р. стали етапом прояву українцями неабиякої сили, мужності, гідності, віри та міцності духу. Вони показали усьому світу, що вищою метою для українського народу є збереження людських цінностей та основ демократії, а будь-яке зазіхання на них зі сторони ворогів зазнає невдачі і буде покаране. Проте за відстоювання цих ідей довелося заплатити дорогою ціною – кров’ю «Небесної Сотні» патріотів, які поклали своє життя на вівтар для захисту рідної Батьківщини. Серед них і наші земляки, яким би у 2017 р. виповнилося: Дмитру Олексійовичу Пагору 25 років, 30 років Артему Анатолійовичу Мазуру, 40 років Віталію Валерійовичу Васильцову, Людмилі Олександрівні Шереметі 75 років. Ми ніколи не повинні забувати, за що боролися і за що загинули Герої Небесної сотні. Про інших подолян, Героїв Небесної Сотні можна довідатись з видання – *Герої України: Хмельницька область. / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельниц. облдержадмін., ХОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький, 2016. – 52 с. – (Сер. «Видатні особистості Хмельниччини»).*

У 2017 р. виповнюється 90 років з часу відкриття у Проскуріві першого стадіону, а 60 років тому був запалений факел першого обласного фестивалю молоді Хмельниччини. Також в цьому році будуть відзначати свої ювілеї відомі спортсмени області, фахівці в галузі фізичної культури і спорту Володимир Михайлович Гоняк та Віталій Васильович Яремчук.

До написання текстових довідок долучилися науковці, краєзнавці, письменники, мистецтвознавці, освітяни, бібліотекарі. Важливим моментом є те, що у цьогорічному виданні подано відомості про нові події і ювілеї, не повторюючи дат попередніх років.

Видання адресоване науковцям, освітянам, працівникам культури і мистецтва, громадським активістам, краєзнавцям, студентам, усім, хто цікавиться минулими і сьогоденням рідного краю.

Творча група бібліотеки розпочала роботу над формуванням «Календаря знаменних і пам’ятних дат Хмельниччини» на 2018 р. Запрошуємо до співпраці науковців, краєзнавців з метою якнайповнішого висвітлення краєзнавчих ювілейних дат, підготовки авторських статей .

*ББК 92.5(4УКР-4ХМЕ)

К 17

Календар знаменних і пам’ятних дат Хмельниччини на 2017 рік: реком. бібліогр. довід / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельниц. облдержадмін.; Хмельницька міська орг. НСК України, Хмельниц. обл. універ. наук. б-ка. – Хмельницький: ПП Заколотний. – 2016. – 220 с.

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Андрущак Роман Іванович, аспірант кафедри історії та культури України Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, директор Хмельницького обласного державного архіву, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Байдич Вадим Олександрович, вчитель історії Кузьминської ЗОШ І-ІІІ ст., член НКСУ

Байдич Олександр Васильович, директор Кузьминської ЗОШ І-ІІІ ст., вчитель історії, школи, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Блажевич Ольга Іванівна, старший викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Богун Ольга Михайлівна, молодший науковий співробітник відділу фондів Хмельницького обласного краєзнавчого музею

Болтанюк Петро Анатолійович, завідувач сектору «Музей старожитностей» Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, магістр історії

Галатир Віталій Вікторович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Державного архіву Хмельницької області, доцент Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НСКУ

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Гудима Вадим Валерійович, лаборант І категорії державного підприємства “Охороно археологічна служба України” Інституту археології НАН України, член НСКУ

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, заслужений працівник культури України, член НСКУ

Єсюніна Галина Вікторівна, завідувач відділу інформаційних технологій та електронних ресурсів Хмельницької міської централізованої бібліотечної системи

Захар'єв Володимир Анатолійович, науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області, здобувач кафедри історії Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, член ВГО «Спілка археологів України» та НСКУ

Казанцев Дмитро Юрійович, краєзнавець, голова Хмельницької міської спілки колекціонерів «Проскурівський Колекціонер»

Клімчук Юрій Аркадійович, аспірант Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, член НСКУ

Коржик Світлана Анатоліївна, начальник відділу освіти, молоді, спорту та культури Летичівської районної державної адміністрації, член НСКУ

Лавринчук Віталій Олександрович, методист Красилівського РБТДЮ, член НСКУ

Лозовик Михайло Петрович, старший викладач кафедри фізичного виховання Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського

Мальована Неллі Євгенівна, завідувач відділу природи Хмельницького обласного краєзнавчого музею

Марчак Тетяна Федорівна, завідувача редакційно-видавничого відділу Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки

Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, проректор Хмельницького університету управління та права, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НКСУ, Почесний краєзнавець України.

Мороз Віктор Степанович, кандидат економічних наук, доцент Хмельницького національного університету, член НСКУ

Мороз Володимир Степанович, старший викладач Дніпропетровського національного університету (м. Дніпро), заслужений працівник культури України, член НСКУ

Мурашова Ольга Петрівна, аспірант кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету

Олійник Юрій Васильович, кандидат історичних наук, завідувач відділу держархіву Хмельницької області, дійсний член Центру

дослідження історії Поділля та Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Синиця Надія Миколаївна, директор Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки, заслужений працівник культури України, член НКСУ

Орлов Володимир Іванович, кандидат технічних наук, замісник директора по навчально-виховній роботі Лісоводського агротехнічного коледжу, краєзнавець

Рогозовська-Косунець Анастасія В'ячеславівна, магістр історії, викладач історії ДНЗ «Вінницький центр професійно-технічної освіти технологій та дизайну»

Романюк Богдан Іванович, аспірант кафедри історії та етнополітики Національного педагогічного університету імені Драгоманова (м. Київ)

Хоптяр Андрій Юрійович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника

Черняк Василь Васильович, вчитель Білянської ЗОШ І-ІІІ ступенів (с. Біляни Чернівецького р-ну Вінницької обл.), член НСКУ

ЗМІСТ

НАШІ ЮВІЛЯРИ

Місінкевич Л.Л. ОДЕРЖИМИЙ РОБОТОЮ 4

НАУКОВІ СТАТТІ

Адамський В.Р. МУЗИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОСВІТНИЦЬКИХ
ТОВАРИСТВ ПОДІЛЛЯ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР 24

Андрущак Р.І. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ
РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПОДІЛЛІ В 20-х рр. ХХ ст. 33

Байдич В.Г. З ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ АРХІВНОЇ СПРАВИ
НА ПОДІЛЛІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД 41

Байдич В.О. МІСТЕЧКА ЧОРНИЙ ОСТРІВ ТА МИКОЛАЇВ
У 20-х–70-х РОКАХ ХІХ СТОЛІТТЯ
(за матеріалами Проскурівського повітового суду) 56

Байдич О.В. ДЕЯКІ ВІДОМОСТІ ПРО ОКОЛИЦІ ПРОСКУРОВА
20-х – 70-х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ
(за документами Проскурівського повітового суду) 63

Блажевич О.І., Блажевич Ю.І. З ЛЮБОВ'Ю
ДО УКРАЇНИ І УКРАЇНЦІВ
(роздуми щодо літературної творчості Леоніда Балука) 71

Богун О.М. ЗБІРКА ТВОРІВ Н.ОРДИ З ФОНДІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ОБЛАСНОГО КРАСЗНАВЧОГО МУЗЕЮ 82

Болтанюк П.А. ПЛАН КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО 1810 РОКУ,
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ТА ФОРТИФІКАЦІЇ МІСТА 88

Галатир В.В. ДО ПИТАННЯ ПРО СТВОРЕННЯ
ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНОЇ ШКОЛИ В С. ЧАБАНІВКА,
УШИЦЬКОГО ПОВІТУ, ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ 98

Григоренко О.П. СЕЛО ЧУХЕЛІ – МАЛА БАТЬКІВЩИНА
ВИДАТНОГО ВОЄНАЧАЛЬНИКА
ТА ДЕРЖАВНОГО ДІЯЧА Б.М.ОЛЕКСІЄНКА 103

Гудима В.В. ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ
«ВОЛОСНИХ ЗБОРЩИХ» ПОДАТКІВ НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ
ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ 118

Єсюнін С.М. ВИДАТНІ ПРЕДСТАВНИКИ АДВОКАТУРИ ПОДІЛЛЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.	125
Єсюніна Г.В. ТЕТЯНА ЯБЛОНСЬКА – ХУДОЖНИЦЯ, ЗАКОХАНА У ПОДІЛЛЯ (до 100-річчя від дня народження)	139
Захар'єв В.А. СВЯТИНЯ РИМО-КАТОЛИКІВ ДУНАЄВЕЦЬ У СЕРЕДИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ	147
Захар'єв В.А. ОРИГІНАЛЬНИЙ ОБЕРІГ РИМСЬКОГО ЧАСУ ЗІ СВАСТИКОЮ З КРАСИЛІВЩИНИ	153
Казанцев Д.Ю. МІСТО ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НА ЛИСТІВКАХ СРСР: СПРОБА КАТАЛОГІЗАЦІЇ	155
Клімчук Ю.А. ІВАН СОЛОДКОВСЬКИЙ – ДЖЕРСІЙСЬКИЙ В'ЯЗЕНЬ З ДУНАЄВЕЧЧИНИ	173
Коржик С.А. ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ БАГРІЙ – УРОДЖЕНЕЦЬ ЛЕТИЧЕВА, АЗЕРБАЙДЖАНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ, ФОЛЬКЛОРИСТ	178
Лавринчук В.О. МАТЕРІАЛИ З ІСТОРІЇ МІСТЕЧОК ФЕЛЬШТИНА ТА ШАРІВКИ 20-х – 70-х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ У ФОНДІ ПРОСКУРІВСЬКОГО ПОВІТОВОГО СУДУ	185
Лозовик М.П. ЗАРОДЖЕННЯ МАСОВОГО ФІЗКУЛЬТУРНОГО РУХУ НА ПОДІЛЛІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ	191
Мальована Н.Є. ВИКОПНІ РЕШТКИ ГІППАРІОНОВОЇ ФАУНИ У ФОНДАХ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ	196
Мороз В.С., Мороз В.С., Орлов В.І. ЛІСОВОДИ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	205
Мурашова О.П. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ПОДІЛЛІ У 1920-х рр.: ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	213
Олійник Ю.В. ДІЯЛЬНІСТЬ АРХІВНИХ УСТАНОВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ В 40-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ	219
Орлов В.І. МОЇ СПОГАДИ ПРО Г.І.ТКАЧУКА	224
Рогозовська-Косунець А.В. СТАН ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ У 1951 РОЦІ НА ВІННИЧЧИНІ	233
Романюк Б.І. МАТЕРІАЛЬНО-ФІНАНСОВЕ СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ВІННИЧЧИНІ В 1950-ті РОКИ ...	237
Хоптяр А.Ю. ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ НА КИЇВЩИНІ ТА ВОЛИНІ В 1906-1907 рр.	242

Черняк В.В. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ АНТОНІНСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПОЧАТКУ 30-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ	249
---	-----

КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ

<i>Блажевич Ю.І.</i> ДІЯЛЬНІСТЬ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ У 2016 РОЦІ	255
--	-----

Візнюк В.Г. ПАМ'ЯТІ КОЛЕГИ.

ГАЛИНА КИРИЛІВНА МЕДВЕДЧУК (29.12.1946-6.01.2017)	299
---	-----

<i>Синиця Н.М., Марчак Т.Ф.</i> КАЛЕНДАР ЗНАМЕННИХ І ПАМ'ЯТНИХ ДАТ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ 2017	301
---	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	306
------------------------------------	-----

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 10

Підписано до друку 10.02.2017. Формат 60x90/16
Обл.-вид. арк. 14.65.

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10